

OPTIMI NOSTRI

Díjnyertes Tudományos Diákköri Dolgozatok

Széchenyi István Egyetem
Deák Ferenc Állam-és Jogtudományi Kar

OPTIMI NOSTRI 2025

Díjnyertes Tudományos Diákköri Dolgozatok

Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

Libri Collegii de Batthyány

SZERKESZTŐK:
CZIGÁNY FANNI – SZABÓ ZSÓFIA

OPTIMI NOSTRI 2025

DÍJNYERTES TUDOMÁNYOS DIÁKKÖRI DOLGOZATOK

SZÉCHENYI ISTVÁN EGYETEM

DEÁK FERENC ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR

ISBN: 978-615-80746-3-6

BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, GYŐR, 2026.

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás, sokszorosítás, illetve adat-feldolgozó rendszerben való tárolás a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

E kötet a Kulturális és Innovációs Minisztérium megbízásából a Nemzeti Kulturális Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program keretében az NTP-SZKOLL-25-0059 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

NEMZETI KULTURÁLIS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

ISBN: 978-615-80746-3-6

Kiadja a Batthyány Lajos Szakkollégium.

© BATTHYÁNY LAJOS SZAKKOLLÉGIUM, 2026.

© A SZERZŐK, 2026.

A DÍJAZOTT PÁLYAMUNKÁK
ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Szerző(k)	Dolgozat címe	Konzulens(ek)	Tagozat	Díj
Hruby Réka	Mit érdemel az a bűnös...? A terhelti vallomás és a beszámítási képesség összefüggései	Dr. Jungi Eszter	Büntetőeljárási jog I. és Kriminálisztika Tagozat	OTDK Különdíj
Kalmár Dorotea	„Kis kockázat egy embernek, de hatalmas fenyegetés az emberiségnek: az űrszemét mérséklésének nemzetközi jogi kérdései”	Dr. Sulyok Gábor	Nemzetközi Jog II. Tagozat	II. Helyezés
Vigh Eszter Éva	A nemesi cím jogos használatának nyomában Nemességigazolás ok, különös tekintettel a XVIII. századi eljárásokra	Dr. Pálvölgyi Balázs	Magyar Állam és Jogtörténet II. Tagozat	II. Helyezés és Magyar Jogtörténész Egyesület Különdíja

HAD-ÉS RENDÉSZETTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Szerző(k)	Dolgozat címe	Konzulens(ek)	Tagozat	Díj
Kőszegi Anita	A gyermekjogok védelme és a megsértésükért viselt nemzetközi jogi felelősség kérdése az orosz-ukrán konfliktus fényében	Dr. Ganczer Mónika, Dr. Őszéné Dr. Takó Dalma	Nemzetközi kapcsolatok II. Tagozat	I. Helyezés
Sevidi Roland	A visszaesők reintegrációjának problematikája a hazai jogi szabályozás és jogösszehasonlító elemzés tükrében	Dr. Lévy Miklós Sándor	Büntetésvégrehajtási Tagozat	II. helyezés

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ

Szerző(k)	Dolgozat címe	Konzulens(ek)	Tagozat	Díj
Vigh Katinka Rozana	Az „előszó” államiság: a terület nélküli államok potenciális jövője a virtuális térben	Dr. Glavanics Judit, Dr. Kecskés Gábor	Nemzetközi tanulmányok I. Tagozat	III. Helyezés

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó	11
Hruby Réka: Mit érdemel az a bűnös...?A terhelti vallomás és a beszámítási képesség összefüggései	12
Bevezetés	12
1. A terhelt vallomásának jelentősége	13
1.1. A terhelti vallomás helye a bizonyítás szabályai közt	13
1.2. A terhelti kihallgatás kezdete és a Miranda-figyelmeztetések	15
1.3. A kihallgatás érdemi része: a vallomástétel	18
2. A beszámítási képesség fogalma és vizsgálata	19
2.1. A beszámítási képesség jelentése és kategóriái	19
2.2. A beszámítási képesség vizsgálata – az igazságügyi szakértő eljárása	23
3. A korlátozott beszámítási képességgel rendelkező terhelt vallomásának kérdései	25
Összegzés	30
Forrásjegyzék	32
Felhasznált irodalom	32
Felhasznált jogforrások	34
Felhasznált internetes források	34
Kalmár Dorotea: „Kis kockázat egy embernek, de hatalmas fenyegetés az emberiségnek: az úrszemét mérséklésének nemzetközi jogi kérdései”	35
Bevezetés	35
1. Fogalmi alapvetés	35
1.1. Világűr	35
1.2. Keringési pálya	36
1.3. Űrtevékenység	37
1.4. Űrobjektum	37
2. Űrszemétről általában	37
2.1. Fogalom és elhatárolás	37
2.2. Keletkezése és elhelyezkedése	38
2.2.1. Az Űrszemét keletkezése	38
2.2.2. Az Űrszemét elhelyezkedése	38
2.3. Fontosabb események	38
2.4. Jelenlegi környezeti állapot	39
3. Űrszemétre vonatkozó jogi szabályozás	39
3.1. Világűrjog fogalma és rendszere	39
3.2.1. Kötelező erejű dokumentumok	40
3.2.2. Nem kötelező erejű dokumentumok	43
3.3. Általános nemzetközi jogi szabályok	47
3.3.1. Kötelező erejű dokumentumok	47
3.3.2. Nem kötelező erejű dokumentumok	48
4.1. Fogalmak felülvizsgálata	49
4.2. Károkozás	50
4.3. Űrfogalomirányítás	50
4.4. Fenntarthatóság	51
4.5. Állami szerepvállalás	51
4.6. Aktív Űrszemét-mérséklés	52
5. Záró gondolatok	53
6. Mellékletek	55
Forrásjegyzék	57
Könyvek	57
Tanulmányok	57
Internetes források	58
Jogforrások	58
Egyéb hivatalos dokumentumok	59
Kőszegi Anita: A gyermekjogok védelme és a megsértésükért viselt nemzetközi jogi felelősség kérdése az orosz-ukrán konfliktus fényében	61
Bevezetés	61
1. Az emberi jogok és a gyermekjogok kapcsolata, a gyermekjogok helye a jogrendszerben	62

1.1. A gyermekjogok különlegessége	62
1.2. A gyermekvédelem napjainkban	63
2. A nemzetközi jogi felelősség kérdésköre az ukrajnai konfliktus kapcsán	65
2.1. Fogalmi áttekintés	65
2.2. Az ukrajnai konfliktus elemzése	69
3. A gyermekjogok helyzete az ukrajnai konfliktusban	72
3.1. A családi élettel kapcsolatos jogok, és a gyermek identitáshoz való joga	73
3.2. A gyermek lehető legjobb egészségi állapothoz való joga	76
3.3. Az oktatáshoz való jog	77
3.4. A diszkrimináció tilalma, a gyermekek kizsákmányolása és a gyermekek elleni erőszak tilalma	78
4. Összegzés	80
Forrásjegyzék	81
Szakirodalom	81
Nemzetközi szerződések:	82
Nemzetközi dokumentumok:	82
Elektronikus források:	83

Sevidi Roland: A visszaesők reintegrációjának problematikája a hazai jogi szabályozás és jogösszehasonlító elemzés tükrében	84
Bevezetés	84
1. A különböző visszaeső-fogalmak	86
2. A visszaesőkre vonatkozó tételes büntetőjogi rendelkezések	87
3. A reintegrációt elősegítő intézmények	89
4. Hazai statisztikák	92
5. Külföldi szabályozások és statisztikák	93
6. A hazai szabályozás hiányosságainak összefoglalása	96
7. De lege ferenda javaslatok és elméleti összegzés	96
Forrásjegyzék	98
Irodalomjegyzék	98
Jogszabályok és bírósági gyakorlat	99
Egyéb források	100

Vigh Eszter Éva: A nemesi cím jogos használatának nyomában. Nemességigazolások, különös tekintettel a XVIII. századi eljárásokra	104
Bevezető gondolatok	101
1. A nemesség eredete és története	102
1.1. A nemesség kialakulása	102
1.2. A nemességszerzési módok	103
1.2.1. Eredeti és származékos nemességszerzési módok	103
1.3. Magánnemesítés	104
1.4. Nemesi rangok	105
1.5. A nemesi kiváltságok megszüntetése	105
2. A nemességigazolás	106
2.1. Nemességigazolás a XVIII. század előtt	107
2.2. Nemességigazolási eljárások a XVIII. században	107
2.2.1. Általános nemesi vizsgálatok (generalis nobilium investigatio)	108
2.2.2. Nemességigazoló per (processus legitimatorius v. productionalis)	109
2.2.2.1. A perindítás módja.....	110
2.2.2.2. A per menete.....	110
2.2.3. Demők család nemességigazolása	111
3. A nemesség elismertetés, megerősítés, megújítás	111
3.1. A nemesség elismertetés	111
3.2. A nemesség megerősítés	111
3.3. A nemesség megújítás	112
4. Armális hamisítások	112
4.1. Az armális	112
4.2. Mindent a hamisításról	113
5. Fennmaradt esetek	115
5.1. Gellyey Antal armálisa	115
5.2. Balogh Illés címereslevele	115

5.3. Márton Pál nemeslevele és Kiss Miklós esete – névazonosság	115
5.4. Érky család nemeslevele	116
6. Összegzés	116
Forrásjegyzék	117
Levéltári források:	117
Jogforrások:	117
Szakirodalom:	117

Vigh Katinka Rozanna: Az „elúszó” államiság: a terület nélküli államok potenciális jövője a virtuális térben	121
Bevezetés	121
1. Mi tesz egy államot állammá?	122
1.1. Állandó lakosság	122
1.2. Kormányzat	123
1.3. Képesség kapcsolat létesítésére	123
1.4. Meghatározott terület	123
2. Államterület elemei, ezek hiánya	124
2.1. Az állam légtere, a szárazföldi terület és a vízi terület	124
2.1.1. Parti tenger és szigetközi tenger	124
2.2. Az államterület tartozékai	125
2.2.1. Csatlakozó övezet, kizárólagos gazdasági övezet, kontinentális talapzat	125
2.3. Államterület hiánya	125
3. Tuvalu esete	125
4. Metaverzum	127
4.1. Története	127
4.2. Működése	128
4.3. Jelentősége	129
5. Metaverzum jelentős állami és települési szereplői	129
5.1. Szingapúr	129
5.2. Kína	130
5.3. Szöul	130
5.4. Dubai	131
6. Mi történik a digitális ikerrel, ha az eredeti állam megszűnik?	132
6.1. Állandó lakosság	132
6.2. Kormányzat	132
6.3. Képesség kapcsolat fenntartására és nemzetközi kereskedelem	133
6.4. Meghatározott terület	134
7. Megoldási javaslatok	135
7.1. Pózna-elmélet	135
7.2. Objektum-elmélet	135
7.3. Mesterséges sziget, úszó sziget	135
8. Összegző gondolatok	136
Forrásjegyzék	137
Szakirodalom:	137
Internetes források:	139

ELŐSZÓ

Egy egyetem alapvető küldetése messze túlmutat a pusztán ismeretátadáson és a diplomák kiállításán. A Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Karának dékánjaként különös büszkeséggel ajánlom a Batthyány Lajos Szakkollégium *Optimi Nostri* című kötetét, hiszen ez a kiadvány éppen ennek a tágabb küldetésnek a legékeesebb bizonyítéka. Azt igazolja, hogy a győri jogi kar és a szakkollégium közössége képes megadni hallgatóinak mindazt a felhalmozott tudást, azokat az erős emberi és szakmai kapcsolatokat, valamint azt a szabad, inspiráló szellemi közeget, amely az értelmiségivé váláshoz elengedhetetlen. Ezt a fajta személyes, formáló erejű közeget jelenleg más szervezet vagy közösség nem képes pótolni.

A kötet, amelyet az Olvasó a kezében tart, a szakkollégium kiváló joghallgatóinak a 2025-ös Országos Tudományos Diákköri Konferencián díjazott dolgozataiból ad közre válogatást. E tanulmányok megszületése a hallgatók fáradhatatlan kíváncsiságának és a konzulensek lelkiismeretes, áldozatos támogatásának közös gyümölcse. Végigtekintve a témaválasztásokon, büszkén jelenthetjük ki: aktuális, hűsbavágó, valódi társadalmi és jogi problémákkal foglalkozó kutatómunka eredményeit olvashatjuk. Fiatal kutatóink bátran nyúltak a legkülönbébb dilemmákhoz. A kötet lapjain feltárnak előttünk az úrszemét mérséklésének nemzetközi jogi kérdései – amely valóban „kis kockázat egy embernek, de hatalmas veszély az emberiségnek”. Izgalmas jogtörténeti utazást tehetünk a nemesi cím jogos használatának nyomában, megvizsgálva a 18. századi nemességigazolási eljárásokat. A büntetőjog és a kriminológia mélyebb rétegeibe vezet a terhelti vallomás és a beszámítási képesség összefüggéseinek vizsgálata, valamint a visszaesők reintegrációjának hazai és jogösszehasonlító elemzése. Emellett a nemzetközi jog legégetőbb kihívásaira reflektál a gyermekjogok védelmének és a megsértésükért viselt nemzetközi jogi felelősségnek a kérdése az orosz-ukrán konfliktus fényében, továbbá egy igazán 21. századi gondolat kísérlet az „elűszó” államiság, vagyis a terület nélküli államok potenciális jövőjének elemzése a virtuális térben.

Külön öröm és visszaigazolás számunkra, hogy dolgozataikkal hallgatóink nem csupán az Állam- és Jogtudományi Szekcióban versenyeztek, hanem a Had- és Rendészettudományi, valamint a Társadalomtudományi Szekcióban is kiválóan helytálltak. Ez a többirányú siker fényesen bizonyítja a kutatások eredményeinek hitelességét, és mutatja, hogy hallgatóink nyitottak a különféle megközelítésekre, képesek a tudományágak határán átívelő, komplex gondolkodásra.

Szívből gratulálunk a diákok elért sikereihez! Őszintén kívánjuk, hogy az a tudományos, rendszerező gondolkodás iránti igény, amely ezeket a kiváló munkákat életre hívta, hosszabb távon is megmaradjon fiataljainkban, és végigkísérje szakmai pályafutásukat. Hálásan köszönjük a hallgatók elhivatottságát, a témavezetők iránymutató munkáját, és a Batthyány Lajos Szakkollégiumnak, hogy fáradhatatlanul biztosítja azt a TDK-munkát ösztönző környezetet, amely hozzájárult a kiadvány létrejöttéhez.

Az Olvasónak pedig tartalmas, gondolatébresztő és jó olvasást kívánok!

Győr, 2026. március

Dr. Smuk Péter

dékán, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar

HRUBY RÉKA

MIT ÉRDEMEK AZ A BŰNÖS...?

A TERHELTI VALLOMÁS ÉS A BESZÁMÍTÁSI KÉPESSÉG ÖSSZEFÜGGÉSEI

BEVEZETÉS

A büntetőeljáráshoz a középkor óta uralkodó nézet volt, hogy a terhelt beismerő vallomása a bizonyítékok királynője, s meglete esetén a további bizonyítás lefolytatása értelmét veszti. Éppen ezért gyakran a bűncselekmény elkövetésével vádolt személyt kínvallatásnak vetették alá, hogy azt a bizonyos nyilatkozatot erővel szerezzék meg együttműködés hiányában. Természetesen ez a barbár gyakorlat sokszor szült igazságtalan, a valósággal meg nem egyező ítéletet, így a jogtudomány fejlődésével szerencsére ezek a módszerek többnyire eltűntek. Bár ma már a kínvallatást számos emberi jogi egyezmény tiltja, sőt a magyar büntetőtörvény is tényállást épített e tilalomra, nem kell olyan messzire tekintenünk a mai világunkban sem, ha példát szeretnénk találni rá. A kontinentális jogterületen a terhelt jogok azonban egyre szélesebbé váltak, s a hatályos eljárási kódexek többsége már az eljárás alanyaként tekint erre a szereplőre. Ebben nagy előrelépést értek el a kriminológia neves képviselői és a bűnügyi tudományok más művelői is. Mára a terhelt jogainak gyakorlását olyan alapvető garanciális szabályok segítik, mint az ártatlanság vételeme, a védelemhez való jog, az önvádra kötelezés tilalma vagy az *in dubio pro reo* elve.

A modern eljárásjogban a terhelti vallomás már nem bír a középkorban jellemző súllyal, ám kiemelt szerepét megőrizte az évszázadok folyamán. A magyar büntetőeljárásról szóló törvény hatályos és korábbi verziói is tartalmazták a terhelti vallomást, mint bizonyítási eszközt. A jelenlegi szabályozás számos kedvezményt is biztosít a terhelt számára, amennyiben beismerő vallomást tesz, így ilyen értelemben a beismerés mégiscsak megőrizte előkelő pozícióját. Erre szemléletes példa, hogy amennyiben a terhelt az előkészítő ülésen – tehát még a tárgyalás előtt – beismeri bűnösségét a vád egészére kiterjedően és ezzel összefüggésben lemond a tárgyaláshoz való jogáról, a büntetőeljárás akár be is fejeződhet. Persze ezt és az ehhez hasonló rendelkezéseket is számos eljárásjogi biztosíték veszi körül, nehogy a terhelt pozíciója sérüljön.

A büntető anyagi jog az elkövető vonatkozásában több büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okot ismer. Ezek közül a büntetőeljárásban is jelentőséggel bírhat a kóros elemállapot, mely az érintett személy beszámítási képességére hat. A kóros elemállapot kategóriáját az angolszász jogrendszer „insanity”-ként, míg a német jog pedig „seelischer Störung”-ként ismeri. Láthatjuk, hogy a nyelvi különbségek ellenére a három kifejezés hasonló tartalmat takar, de nem feltétlenül egyezőt. A magyar jogalkotó tágan, rendkívül általánosan közelíti meg a fogalom magyarozatát, annak érdekében, hogy minél több mentális zavar, betegség vonatkozásában alkalmazható legyen, amennyiben azt a terhelt állapota megkívánja.

A beszámítási képességi hiánya a büntetőjogi felelősségre vonás elmaradásához vezet. Ez nem jelenti azt, hogy az eljárás alá vont személy nem bűnös vagy, hogy az általa elkövetett cselekmény nem veszélyes a társadalomra, azonban ezen tényezőket az illető nem képes átlátni. Bár erkölcsi érzékünk lehet azt sügná, – különösen egy kiemelt súlyú bűncselekmény esetében – hogy a terhelt büntetést érdemel, egy olyan személyt szankcionálni, aki magának az elkövetett cselekménynek a természetét sem képes teljesen befogadni, valójában teljesen értelmetlen. A társadalom védelme azonban intézkedéseken keresztül megvalósulhat, a kényszergyógykezelésnek ez lényeges funkciója. De mit érdemel az a bűnös, aki cselekményének következményeit korlátozottan képes felismerni és magatartását ehhez igazítani? A korlátozott beszámítási képesség a teljesség és a kizártság képzeletbeli szakaszán középtájt helyezkedik el. Az ítélezési gyakorlatban többnyire problémás egy ilyen terhelt büntetőjogi felelősségének elbírálása, hiszen sok esetben még szakértő segítségével sem vázolható fel egyértelműen az a határvonal, mely a beszámíthatóságának korlátját jelzi. Különös kihívást jelenthet a jogalkalmazónak egy korlátozott beszámítási képességű terhelt nyilatkozatainak érzékelése és felelősségének mértéke nő, ha a vallomás következménye akár az eljárás korai, további bizonyítást mellőző befejeződése is lehet. Vajon a magyar büntetőeljárás szabályai a korlátozottan beszámítható terhelt személyét is megfelelő garanciákkal védik? Egyáltalán milyen betegségek, mentális zavarok

járhatnak korlátozott beszámítási képességgel? Kinek a feladatát képezi a terhelt beszámítási képességének vizsgálata? Hogyan viszonyul a terhelti vallomáshoz a joggyakorlat? És mi történik akkor, ha azt a vallomást korlátozottan beszámítható terhelt teszi?

Dolgozatomban azt vizsgálom, hogy milyen összefüggések vannak a terhelt vallomása és beszámítási képessége között. Először a bizonyítással és a terhelt vallomásával kapcsolatos jogi háttér elemzését végzem el. Ennek körében figyelmet fordítok a terhelti vallomás részletes szabályaira, és a kihallgatáshoz fűződő jogszabályi követelményekre. A hangsúlyt ezt követően a beszámítási képesség és a kóros elmeállapot fogalmára helyezem, melynek során bemutatom azok kategóriáit, a leggyakrabban előforduló mentális állapotokat és áttekintem a beszámítási képesség vizsgálatának módját. Végül a két terület metszéspontjában áttekintem a Kúria álláspontjának segítségével a joggyakorlat egy elemi kérdését: elfogadható-e az előkészítő ülésen a korlátozott beszámítási képességű terhelt váddal egyező, bűnösséget beismerő vallomása?

1. A TERHELT VALLOMÁSÁNAK JELENTŐSÉGE

A büntetőeljárás a büntetőjogi felelősség feltárásának, elbírálásának módja, melynek célja a társadalmi rendet sértő cselekmények elkövetőinek tisztességes módon történő elszámoltatása.¹ A büntetőjogi felelősség megítélése a tényállás megállapításán alapul, s a bizonyítás folyamata vezeti el a jogalkalmazót az igazsághoz, amely alapján az ártatlan felmentésben részesül, míg a bűnöst cselekményéért szankcionálják.

A bizonyítás pedig egy megismerési folyamat, ami törvényben szabályozott eljárásrendben folytatható le, a múltban lezajlott cselekmények, körülmények felderítésére szolgál és melynek jogszerű lebonyolítása az eljáró hatóságok kötelezettsége.² A jogszerű formában lefolytatott bizonyítás hiányában pedig az eljárás megakad és így a büntetőjogi felelősségre vonás zsákutcába fut. De mit is értünk megismerési folyamat alatt? A megismerés elsősorban azon cselekményekre és következményekre irányul, melyek embertől származnak és az anyagi jog szerint tényállásszerűek vagy azok lehetnek, illetve bizonyos előzetes körülményekre, például a terhelt személyi körülményeire.³ A megismerés tehát a bizonyítás és végső soron a büntetőeljárás kulcseleme, sikerességén múlik magának az eljárásnak a diadala.

1.1. A terhelti vallomás helye a bizonyítás szabályai közt

A büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban Be.) Ötödik része tartalmazza a processzusra irányadó főbb bizonyítási szabályokat, melyeket a jogszabály ötven szakaszban foglal össze. A Be. bizonyítással összefüggő rendelkezései alapján megállapítható, hogy a mai magyar büntetőeljárásban a bizonyítás tanainak sokféle irányzata közül a vegyes rendszer érvényesül. Ezen megközelítés szerint a bizonyítás célja az igazság kiderítése, s ahogy ezt a Be. 163. § (3) bekezdése is kiemeli, a döntés valósághű tényállásra való alapozása. A bíróság az eljárás során tehát minél magasabb bizonyítottsági szint elérésére törekszik, mely a lehető legközelebbi mértékben egyezik az igazsággal, a valósággal.⁴ A jogalkalmazónak az elé tárt bizonyítékok értékelése a vegyes rendszer alapján szabad mérlegelésén alapszik, mely mérlegelésnek kulcsfontosságú korlátja saját meggyőződése, „a gondolkodás törvényei és a tapasztalati tételek”.⁵ Ez a jogszabály 167. § (3)–(4) bekezdéseiben kerül kihangsúlyozásra, egyrészt azzal, hogy a bizonyítékoknak nincs törvényben előre meghatározott bizonyító erejük, másrészt pedig azzal, hogy a hatóság a bizonyítékokat egyenként és összességükben értékeli, a bizonyítás eredményét az így kialakult meggyőződése szerint állapítja meg. A 2017. évi XC.

¹ BENCZE Máttyás: A kor színvonalán? - Az új büntetőeljárási kódex válasza a jelen kihívásaira. *Pro Futuro*, 2018/3. 12. o.

² BÉRCES Viktor: A büntetőperbeli bizonyítás alapfogalmainak dogmatikai megközelítései a hazai jogtudományban. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/1. 21. o.

³ HÁGER Tamás: A tényállás megállapítása a büntetőperben, a tudati tények megjelenése a tényállásban. *Jura*, 2017/1. 241. o.

⁴ ZSIROS Bettina: Túlbizonyítás mint az igazságkeresés egy anomáliája a büntetőeljárásban. *Belügyi Szemle*, 2022/4. 673. o.

⁵ PUSZTAI László: *A modern büntetőeljárási jog kialakulása Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994. 11. o.

törvény indokolásában azonban röviden olvasható, hogy a Be. szövegében megjelenő „igazság” szó alatt a jogalkotó az anyagi igazság fogalmát érti.

A Be. 163. § (1) bekezdése szerint a bizonyítás azokra a tényekre terjed ki, amelyek a büntető és a büntetőeljárás szabályok alkalmazásában jelentősek, azonban az eljárás járulékos kérdéseinek elbírálásában jelentős tényekre is kiterjedhet. A bizonyítás tárgya tehát a jogi értelemben vett releváns tények köre. A tény kifejezés általános értelemben „a valóság folyamatában lezárt szakaszt alkotó esemény, jelenség, mozzanat; olyan, ami a valóságban előfordulhat vagy megtörtént”.⁶ Az, hogy mely tény bír az ügy eldöntése szempontjából relevanciával, a nyomozati szakaszban kevésbé egyértelmű, mégis elmondható, hogy az eljárási cselekmények már az ilyen korai pillanatokban is a bizonyítás elősegítését hivatottak szolgálni. A bírósági szakaszban az előbbihez képest jellemzően kikristályosodik a jelentős tények köre, és „csak azokra a tényekre kell a bizonyítást folytatni, amelyek a vádban szereplő cselekmény jogi megítéléséhez, valamint e releváns tények megállapításához szükségesek, és jelenti azt is, hogy az ítélet indokolásának ilyen tényekre kell kiterjednie”.⁷

A jogtudomány a jelentős tények többféle csoportosítását ismeri, melyek közül a dolgozatomban, a teljesség igénye nélkül a Be. bizonyítási szabályainak alapos bemutatásának céljából a bizonyítandó és a köztudomású tények párosát emelem ki. A törvény 163. § (4) bekezdése listázza, mit nem kell bizonyítani, e felsorolás egyik eleme a köztudomású tények halmaza. Nem kell bizonyítani továbbá azokat a tényeket, melyekről a hatóságnak hivatalos tudomása van, illetve amelyek valóságát a vádló, a terhelt és a védő az adott ügyben, együttesen elfogadja.

Lényeges rendelkezés a jogszabály 164. § (1) bekezdése, mely a bizonyítás alapvetéseit megfogalmazó Be. 7. §-ával összhangban mondja ki, hogy a vád bizonyításához szükséges tények feltárása, az alátámasztásukra szolgáló bizonyítási eszközök rendelkezésre bocsátása, illetve beszerzésének indítványozása a vádlót terheli. Ezzel a jogalkotó nyomatékosítja az olyan kiemelkedő alapelvek betartását, mint a bizonyítási teher, a funkciómegosztás és az önvádra kötelezés tilalma.

A Be. 165. § tartalmazza a bizonyítási eszközök taxatív felsorolását. A lista zárt, így a büntetőeljárásban nem lehetséges a releváns tényeket más módon bizonyítani. Ennek alapja az az általánosan elfogadott álláspont, hogy a hatályos felsorolás kimerítő jellegű, a gyakorlatban valójában nem is létezik más bizonyítási eszköz. Bár ezt a nézetet megalapozottnak tartom, nem zárom ki annak lehetőségét, hogy akár a technológia fejlődése miatt, akár a hétköznapi gyorsuló változása okán hamarosan a taxatív lista esetében is innovációra lesz szükség. Az is egyértelműnek bizonyul, hogy ahogy a jogrendszer egészében, úgy a büntető anyagi és eljárásjogban is esszenciális a jogbiztonság magasfokú érvényesülése, egy zárt felsorolás ilyen értelemben garanciális szereppel bír. A bizonyítási eszközök között az általános csoportosítás alapján megkülönböztethetünk személyi és tárgyi jellegűeket, melyekből a bizonyítandó tény megismerhetővé válhat. A differencia alapja a bizonyíték, a bizonyító tény eredete, mely a terhelt vallomása tekintetében egyértelműen személyi jellegű. Ehhez igazodva a jogalkotó a terhelt vallomását, mint bizonyítási eszközt a tanúvallomás és szakvélemény, vagyis a személyi bizonyítási eszközök között helyezi el.

A törvényben olvasható felsorolás olyan értelemben újszerű, hogy a terhelt vallomása korábban nem a második helyen szerepelt a bizonyítási eszközök között. Vajon ezzel kívánta felhívni a törvényalkotó a bizonyítási eszköz megnövekedett jelentőségére a figyelmet a Be. újra alkotásakor? A változtatás mögött rejlő megfontolás valódi oka ismeretlen, valószínűleg nem húzódik meg benne egy új dogmatikai tétel létrehozása a jogalkotó részéről.⁸ A Be. sorait böngészve leginkább kézenfekvő magyarázatnak az látszik, hogy ezt a sorrendiséget a személyi bizonyítási eszközök közti elhelyezés indokolja.

A terhelt vallomása rendkívül különleges szereppel bírhat a bizonyító tények tekintetében. Mire adott személyből terhelt válik, addigra a hatóságok legalább megalapozott gyanúval bírnak arra vonatkozóan, hogy ő követte el az általuk felderített bűncselekményt. Erre utal a Be. által létrehozott „bűncselekmény elkövetésével megalapozottan gyanúsítható személy” eljárásjogi kategóriája is. Az ártatlanság vélelmének alapelvét nem sértve, érdemes figyelembe venni, hogy az előbbiekből adódóan

⁶ <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=t%C3%A9ny> (Letöltés dátuma: 2024. 07. 27.)

⁷ BH 2001. 458

⁸ ERDEI Árpád: Újítások, találmányok, felfedezések a büntetőeljárás bizonyításban. *Belügyi Szemle*, 2018/3., 14. o.

valószínűnek mutatkozik, hogy a büntetőeljárás alanyai közül a terhelt az a személy, aki a büntetőeljárás tárgyát képező bűncselekmény elkövetéséről a legtöbb és legpontosabb információval, ismerettel rendelkezik. Ebből adódóan a terhelt vallomása a nyomozás irányait, a nyomozati cselekmények elvégzését alapvetően meghatározza. A terhelt vallomásának jelentősége így nemcsak az ártatlanság vagy bűnösség kérdésében bír jelentőséggel, hanem az egyéb releváns körülmények tekintetében is, mint a saját személyi körülményei vagy a bűncselekmény elkövetésének egyéb részletei.⁹ Ez a vallomás így a gyakorlatban a bizonyítási eszközök közt fennálló egyensúlyt, egyenlőséget könnyedén felrúgja pótolhatatlan mivolta miatt.

A Be. 183. § (1) bekezdése alapján a terhelt vallomásának minősül a terhelt minden olyan, a büntetőeljárásban a terhelti figyelmeztetés utáni, bíróság, ügyészség vagy nyomozó hatóság előtt tett, illetve ezeknek címzett szóbeli vagy írásbeli közlése, amelyben a bizonyítás tárgyára vonatkozó tényt állít. Az angolszász jogrendszerrel eltérően a „vallomás” kifejezés használatának nincs determináló jellege a terhelti nyilatkozata tartalmát illetően.¹⁰ A terhelt vallomásában beismerheti és tagadhatja is a bűncselekmény elkövetését. Felmerül a kérdés, hogyan bízhatnak az eljáró hatóságok a terhelt szavában? Mennyi valóságtartalom fűződik az eljárásban gyanúsított, illetve vádolt személy vallomásához – annak tartalmától függetlenül?

A Be. rendelkezései között nem található olyan norma, mely a terhelt részére a büntetőeljárás során igazmondási kötelezettséget ír elő, azonban azt sem tartalmazza, hogy kifejezetten joga van hazudni. A terhelt vallomásának így legfőbb és mondhatni egyetlen korlátja a hamis vád tilalma, melyet a Be. 185. § (1) bekezdésének d) pontja úgy fogalmaz meg, hogy a terhelt mást bűncselekmény elkövetésével hamisan nem vádolhat, kegyeleti jogot hamis tényállítással nem sérthet. A terhelt tehát nem köteles igazat mondani, de valótlan állításainak az előbbi mezsgyén belülre kell szorítkozniuk.

A Be. 183. § (2) és (3) bekezdése garanciális szabályokat tartalmaz a terhelt vallomástételével összefüggésben. A (2) bekezdés arról rendelkezik, hogy ha a terhelt vallomást kíván tenni, a vallomástétel lehetőségét biztosítani kell. A vallomástétel jog, ellenben nem kötelesség. Ez a gondolat a jogalkotó részéről nemcsak ebben a szabályban fedezhető fel, hanem meghatározó eleme a terhelti figyelmeztetésnek, melynek részleteire a későbbiekben térek ki.

A Be. 183. § (4) bekezdése kimondja, hogy a terhelt beismerése esetén – ha a törvény eltérően nem rendelkezik – be kell szerezni az egyéb bizonyítékokat is. A terhelt beismerő vallomása főszabály szerint tehát nem bír olyasfajta szupremáciával a bizonyítási eszközök között, hogy a hatóságok általi megszerzése esetén ne legyen szükség további bizonyítékokra. A jogszabály szövegéből így egyértelműen következik, hogy bár a terhelt vallomása – különösképpen a beismerése – valóban kiemelt jelentőségű a gyakorlatban, a büntetőeljárás eldöntésére önmagában nem alkalmas. Azt se szabad azonban elfelejteni, hogy a terhelt vallomástétele szigorú eljárásrendben történik, melynek csak maradéktalan betartása mellett válik bizonyítékként felhasználhatóvá a vallomás.

1.2. A terhelti kihallgatás kezdete és a Miranda-figyelmeztetések

„A kihallgatás a leggyakoribb és a legjelentősebb nyomozási cselekmény, amely a Be. által meghatározott alakiságok és biztosítékok mellett a személyi jellegű bizonyítékok megszerzését szolgálja, és pedig azért, hogy a kihallgatott (gyanúsított, sértett, tanú) a bűncselekményről szerzett legjobb tudomásának megismerését teszi lehetővé.”¹¹ A terhelt kihallgatására az eljárás során több alkalommal is lehetőséget nyújt a jogszabály, így a fenti meghatározással ellentétben a kihallgatás nemcsak nyomozati cselekményként értelmezhető. Beszélhetünk gyanúsított kihallgatásáról, melyet a Be. 385. §-ban ír le. A 385. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy ha a rendelkezésre álló adatok, illetve bizonyítási eszközök alapján meghatározott személy megalapozottan gyanúsítható bűncselekmény elkövetésével, őt a nyomozó hatóság, illetve az ügyészség a XXX. fejezet szerint gyanúsítottként kihallgatja. A bizonyítási cselekmények között sorolja fel a jogalkotó a 208. §-ban megtalálható

⁹ SZALAI András: A terhelt nyilatkozatának bizonyító ereje a hatékony védekezés szempontjából. *Eljárásjogi Szemle*, 2016/2., 38. o.

¹⁰ SZALAI: i.m. 38. o.

¹¹ BÁRÁNY Boglárka: A büntetőeljárás kihallgatás és meghallgatás összehasonlítása. *Belügyi Szemle*, 2015/2. 94. o.

helyszíni kihallgatás intézményét, mely vonatkozhat a terheltre és a tanúra egyaránt. A Be. 502. § (3) bekezdése az előkészítő ülésen teszi lehetővé a bíróság részére a terhelt kihallgatását, míg a Be. 522. § (1) bekezdés alapján az elsőfokú eljárásban a bizonyítási eljárás a vádlott kihallgatásával kezdődik. A terhelt ezeken túl a másodfokú eljárás során is kihallgatható, amennyiben bizonyításnak van helye. Az előbbiek közül a terhelt helyzetének szempontjából az előkészítő ülésen a bűnösségre kiterjedő és váddal egyezően tett beismerő vallomása – valamint ehhez társuló, a tárgyaláshoz való jogáról lemondó nyilatkozata – a legfontosabb, ugyanis ennek elfogadhatósága esetén a bíróság tárgyalás nélkül hoz bűnösséget megállapító ítéletet. A terhelt számára ez egyszerre lehet kedvező és előnytelen, jelentősége éppen ezért nem elhanyagolható.

A Be. 184-187. §-ai között találhatóak rendelkezések az eljárási cselekmény menetével összefüggésben, mely a fent leírt esetek mindegyikére vonatkozik általánosságban. A terhelt kihallgatása a törvény szövege alapján formális és érdemi részre tagolódik, akárcsak a korábbi 1998. évi XIX. törvény rendelkezéseiben.¹² A kihallgatási formális része alatt a terhelt személyazonosságának megállapítását és a terhelti figyelmeztetések közlését, míg az érdemi rész alatt magát a vallomástételt értjük.

A jogalkotó a Be. 184. § (1) bekezdésében határozza meg a terhelti kihallgatás kezdetének pillanatát. A jogszabály akképp fogalmaz, hogy a terhelt kihallgatása személyazonosságának és elérhetőségének megállapításával és ellenőrzésével kezdődik. Ennek részletesebb magyarázatát a 184. § (2) bekezdése tartalmazza, mely felsorolja, hogy a terheltnek mely adatairól kell nyilatkoznia, amik személyét azonosítják és a vele történő kapcsolattartást biztosítják. A kihallgatás formális szegmense a terhelt személyazonosságának megállapításán túl felöleli a terhelti figyelmeztetést is, melynek jelentős szerepe a vallomás bizonyítékként való felhasználása terén már utaltam.

A terhelti figyelmeztetés a jogtudományban Miranda-elvként is ismert, mely az Amerikai Egyesült Államokban az 1966-os *Miranda v. Arizona* ügy kapcsán került kimondásra. Az eset terheltjének nevével fémjelzett szabály a terhelti jogok érvényesülésének elemi lépéseként nyilvánította ki, hogy a hatóság köteles a terheltet a kihallgatás kezdetén tájékoztatni a jogairól.¹³ A döntés alapján a Miranda-figyelmeztetés öt elemre bontható, melyeket a tájékoztatásnak tartalmaznia kell: a hallgatáshoz való jog; a terhelt által elmondottak ellene történő felhasználhatósága; a védővel való konzultáció joga; a rászoruló terhelt részére a kirendelt védőjével való egyeztetés joga és a jogainak érvényesítése az eljárás bármely szakaszában.¹⁴ Az aktuális szóhasználat szerint, szűkebb értelemben, ma már Miranda-elv alatt csupán a terhelt hallgatáshoz való jogára történő figyelmeztetést értjük.

A terhelti figyelmeztetéssel kapcsolatos gyakorlatot számos más döntés finomította tovább, annak érdekében, hogy az valódi szerepét betölthesse és ne csupán üres alkotmányos elv legyen. Így nem elég a terhelt számára felolvasni az említett felvilágosítást, a hatóságoknak ugyanis bizonyítaniuk kell, hogy a figyelmeztetés elhangzott és azt az érintett megértette, mivel vallomását ebben az esetben tartják teljesen elfogadhatónak.¹⁵ Ebből következett az is, hogy a tényleges megértés végett meghatározásra kerültek azok a személyi jellemzők és eljárással összefüggő kérdések, melyekből megállapítható, hogy a terhelt képes átlátni helyzetét, felismerni az esetleges joglemondásának következményeit. Ilyen személyi paraméterek többek között az érintett életkora, iskolázottsága, családi körülményei, míg a megvizsgálandó eljárási kérdések közé tartozik például a büntetőeljárás tárgyát képező bűncselekmény jellegének és a vádnak terhelt általi ismerete vagy a kihallgatás körülményei.¹⁶

A magyar jogtudomány számára korántsem ismeretlenek az általam ismertetett gondolatok, hiszen bizonyos elemei a terhelti figyelmeztetésnek már a büntetőeljárásról szóló 1973. évi I. törvényben is

¹² JUNG I Eszter: A Miranda-figyelmeztetés helye és szerepe a magyar büntetőeljárásban. In: JUNG I Eszter (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XI.* MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2010. 62. o.

¹³ MEZŐ Annamária: A terhelt vallomásának szerepe a büntetőeljárásban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/3., 112. o.

¹⁴ ROGERS, Richard–HARRISON, Kimberly S.–SHUMAN, Daniel W.–SEWELL, Kenneth W.–HAZELWOOD, Liza L.: An Analysis of Miranda Warnings and Waivers: Comprehension and Coverage. *Law And Human Behavior*, April 2007, Volume 31. 178. o.

¹⁵ HELMS, Jeffrey L.: Analysis of the Components of the Miranda Warnings. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 2007, Volume 7. 60. o.

¹⁶ Uo. 60. o.

fellelhetők voltak.¹⁷ A hatályos szabályozásban szintén megtalálhatjuk a terhelti figyelmeztetés tartalmát, az eszközlésének módjához fűződő instrukciókat a Be. 185. § (1) bekezdésében.

A Be. 185. § (1) bekezdés a) pontja rendelkezik a Miranda-figyelmeztetés öt klasszikus eleme közül a hallgatás jogáról. A terheltnek joga van hallgatni a kihallgatás során, azonban tehet beismerő vallomást, vagy valahol a két véglet közt fellelhető tartalmú nyilatkozatot is. Utóbbi például akkor fordulhat elő, ha a kihallgatás során valamely kérdésekre megtagadja a válaszadást, míg bizonyosakra nem. A terhelt tulajdonképpen bármikor meggondolhatja magát, a vallomástétel megtagadása után is szabadon tehet vallomást vagy éppen a megkezdett vallomástételt sem köteles befejezni. A vallomástétel és hallgatás közti választás a terhelt eljárásbeli érdekei alapján dől el. Általánosságban elmondható, hogy a terhelt hallgatása esetén a hatóságok nem ártatlanságára következtetnek, nincs olyan eljárásjogi korlát, mely miatt ne lehetne a hallgatást a terhelt terhére értékelni.¹⁸ A hallgatás tehát nem biztosít semleges helyzetet a terhelt részére, s így a joggyakorlásból könnyedén hátránya származhat.¹⁹ Az eljáró hatóság, különösen a nyomozati szakban a hallgatás jogára történő figyelmeztetést többféle módon is előadhatja, attól függően, hogy mi bizonyul előnyösnek az eljárási érdekek alapján. A figyelmeztetés hangneme sugallhatja, hogy a vallomástételt érdemes lenne megtagadni és épp ellenkezőleg azt is, hogy a terhelt a vallomástétel megtagadásával a védekezés egy módjáról mond le.²⁰ Pont ezért érdemes lenne ez utóbbit a terhelti figyelmeztetés szövegének részévé tenni, hiszen a terheltnek mondhatni érdekében áll a legtöbb esetben vallomást tenni számos okból. Például a vádemelés előtt, vagy ahelyett számára kedvező ügyészi intézkedés történhet, továbbá a beismerő vallomást a bíróság enyhítő körülményként értékeli, valamint megnyitja az utat az ilyen esetekre szóló külön eljárások felé is, a terhelt tényleges ártatlansága esetén pedig tagadása segítheti a bizonyítással összefüggő eljárási cselekmények elvégzését.²¹ A beismerő vallomás megléte ezen túlmenően már az előkészítő ülésen lehetővé teszi az eljárás érdemi befejezését. Meglátásom szerint, a fentiek alapján kevés olyan eset merül fel, amikor a terheltnek valóban a hallgatás szolgálja az érdekeit a büntetőeljárásban.

A Be. 185. § (1) bekezdés b) pontja szintén a hallgatáshoz való joggal áll szoros összefüggésben. A terheltnek ugyanis elengedhetetlen tisztában lennie azzal, hogy a vallomástétel megtagadása nem akadályozza az eljárás előbbre vitelét. Hasonlóan lényeges az is, hogy a terhelt joggyakorlását a hallgatása nem érinti, ilyen értelemben a vallomástétel megtagadásából hátrány nem érheti.

A Be. 185. § (1) bekezdés c) pontja a terhelt vallomástétele esetén bír relevanciával az előző ponttal ellentétben. Amit a terhelt mond, illetve rendelkezésre bocsát, az felhasználható bizonyítékként, azonban nem feltétlenül ellene. Az „ellene” kifejezés kimaradása a mondatból arra irányul, hogy a terhelt által feltárt körülmények, nemcsak terhére, hanem javára is értékelhetők.²²

A Be. 185. § (1) bekezdés d) pontja a terhelt vallomásának a korábbiakban kifejtett abszolút korlátját tartalmazza. A hamis vád és a kegyeleti jog hamis tényállítással történő megsértése nem jogszerű, legyen bármilyen szorult helyzetben a terhelt. Bár a terhelti figyelmeztetés tartalmáról részleteiben ennyit olvashatunk a jogszabályban, a Miranda-elvek összes elemét fellelhetjük más helyen a törvényben. A terhelt jogait ugyanis a Be. 39. § (1) bekezdése tartalmazza, köztük a védő meghatalmazásának és a vele való ellenőrzés nélküli tanácskozás jogát is. A kirendelt védő szükségességéről és indítványozásáról a Be. 46. §-a rendelkezik, valamint alapvető szinten is megjelenik a Be. 3.§-ában. A terhelt joggyakorlásáról szintén több helyen találhatók szabályok a terhelti jogoktól kezdve, arra még a terhelti figyelmeztetésben is történik utalás a Be 185. § (1) bekezdés b) pont esetében.

A 185. § további bekezdései a terhelti figyelmeztetés eszközlésének részleteiről adnak utasításokat a hatóságok részére. A Be. 185. § (2) bekezdése meghatározza, hogy a figyelmeztetést a nyomozás, az első- és másodfokú eljárás folyamán megvalósuló első kihallgatáskor kell közölni a

¹⁷ JUNG: *i.m.* 2010. 60. o.

¹⁸ TÓTH Andrea Noémi–HÁGER Tamás: A terhelt vallomása a büntetőeljárásban bírósági szakaszában, egyes eljárási szabályok megítélése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2013/2. 85. o.

¹⁹ Lásd: BÁRD Károly: A hallgatás ára. *Fundamentum*, 2005/3. 5-16. o.

²⁰ BÓCZ Endre–FINSZTER Géza: *Kriminálisztika joghallgatóknak*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008. 151. o.

²¹ MEZŐ: *i.m.* 113. o.

²² JUNG: *i.m.* 2010. 61. o.

terhelttel. Amennyiben újabb bűncselekmény elkövetésével történő gyanúsítás történik, a figyelmeztetést is meg kell ismételni. Lényeges a 185. § (3) bekezdése, mely kimondja, hogy a terhelti figyelmeztetést és az arra adott választ jegyzőkönyvbe kell venni. Ahogy arra a Miranda-figyelmeztetések rövid ismertetése során utaltam már, az eljárásjogi jogintézmény célját akkor képes beteljesíteni, amennyiben azt a hatóságok következetesen alkalmazzák és a terhelt annak tartalmát kétséget kizáróan és teljeskörűen megérti. A magyar büntetőeljárás ezt a jegyzőkönyvbevétellel kívánja garantálni, melynek elmaradása súlyos jogkövetkezménnyel jár: bizonyos kivételektől eltekintve a terhelt vallomása ez esetben bizonyítási eszközként nem vehető figyelembe. A főszabálytól való eltérésre a Be 185. § (4) bekezdése alapján két lehetőséget ad a törvény. Az első esetben a terhelt folytatódó kihallgatáson van jelen a védőjével és az eljárás során korábban már részesült terhelti figyelmeztetésben. A második esetben a terhelti figyelmeztetés a kihallgatás során később hangzik el és vallomását a terhelt ezután is fenntartja. Kitűnik, hogy a Be. 185. § (4) bekezdés a) és b) pontjaiban megnevezett kivételek tekintetében a terhelt végső soron a figyelmeztetés tartalmának ismeretében tesz vallomást vagy azt később az alapján tartja fenn.

A Miranda-figyelmeztetés szerepe tagadhatatlanul kiemelkedő a büntetőeljárásban. Garanciális jellege nemcsak a terhelti joggyakorlást mozdítja elő, hanem ennek okán alapjaiban befolyásolja az eljárás alakulását. Bár tekinthető a kihallgatás formális részének is, meglátásom szerint akár egyfajta válaszvonalként is felfogható, hiszen a terhelti figyelmeztetés az a jogintézmény, mely elválasztja a felhasználható és a fel nem használható terhelti vallomást, illetve meghatározhatja, hogy a terhelt miképpen dönt: tagad, hallgat vagy beismer.

1.3. A kihallgatás érdemi része: a vallomástétel

A személyazonosság megállapítása és a terhelti figyelmeztetés elhangzása után lép át a kihallgatás az érdemi vallomástétel szakaszába. A jogalkotó a Be. 186. §-ban részletezi a vallomástétel folyamatát. A 186. § (1) bekezdése szerint a figyelmeztetés közlését követően a terheltet személyi, családi és vagyoni körülményeiről kell megkérdezni. Ennek oka több oldalról megfogható, hiszen ezek a büntetéskiszabásnál jelentőséggel bírhatnak, enyhítő körülményként szolgálhatnak. Idetartoznak például a terhelt családi és egészségi állapota vagy jövedelmi viszonyai. Ezek megkérdezése után a Be. 186. § (2) bekezdés arról rendelkezik, hogy a terheltnek módot kell adni arra, hogy vallomását összefüggően előadhassa, ezután intézhetők hozzá kérdések. Ha a terhelt vallomása a korábbtól eltér, ennek okát tisztázni kell.

A terhelt vallomása a gyanúsított ki hallgatás során alapvetően négyféle lehet: beismerő, részleges beismerő, teljes feltáró jellegű beismerő vagy tagadás.²³ Az egyszerű beismerés esetén a gyanúsított csak a bűncselekmény elkövetésére irányuló kérdésekre ad igenlő választ, a részleges beismerés esetén pedig csak a tényállás bizonyos részei tekintetében tesz beismerést.²⁴ Ehhez képest a teljes feltáró jellegű beismeréssel a tényállás minden lényeges eleméről részletes vallomást tesz és a hatóság által feltett kérdésekre is kimerítően válaszol.²⁵ A tagadás természetesen azt jelenti, hogy nem ismeri el a bűncselekmény elkövetését és ennek megerősítésére vagy további információt szolgáltat vagy nem tesz nyilatkozatot.²⁶ Hasonlóan alakulnak ezek a kategóriák az elsőfokú bírósági tárgyaláson tett vallomás esetén is, azonban ott még a ténybeli és bűnösségre kiterjedő beismerés alapján is van különbség. Ennek relevanciája abban is megmutatkozik, hogy bizonyos eljárásjogi jogintézmények alkalmazásához szükséges a bűnösségre kiterjedő beismerés is, ilyen például az előkészítő ülésen váddal egyezően tett, bűnösségre kiterjedő beismerő vallomás és a tárgyaláshoz való jogról lemondás elfogadása, illetve az egyezség jóváhagyása.

A Be. 186. § (3) bekezdése szabályozza a kihallgatáson alkalmazott kérdezői technikák során betartandó korlátozásokat. A 186. § (3) bekezdés szerint a terheltnek nem tehető fel olyan kérdés, amely

²³ BÉRCES Viktor: A terhelt vallomásának értékelése és a beismerő vallomás jelentősége, különös tekintettel a hazai joggyakorlatra. *Kúriai Döntések*, 2023/1. 181. o.

²⁴ Uo. 181. o.

²⁵ Uo. 181. o.

²⁶ Uo. 181. o.

a választ magában foglalja vagy a feleletre útmutatást tartalmaz; a törvénnyel össze nem egyeztethető ígéretet tartalmaz vagy valótlan tény állítását foglalja magában.

A Be. XXX. fejezetében található utolsó, 187. § a terhelt vallomásának felhasználhatóságáról szól, amennyiben az egy másik eljárási pozícióból ered vagy azt más ügyben tette. A törvény 187. § (1) bekezdése alapján a terheltnek az ügyben korábban tett vagy más ügyben tanúként tett vallomása akkor használható fel, ha a tanúvallomásról készült jegyzőkönyvből a tanúzási figyelmeztetés és az arra adott válasz egyértelműen kitűnik. Az eljárási szabályok betartása tehát ekkor is elengedhetetlen, akárcsak a 187. § (2) bekezdés esetében, amikor a terhelt más ügyben tett vallomásának felhasználhatóságáról szól a jogszabály.

A terhelt vallomása a személyi bizonyítási eszközök egyike. Különlegessége abban rejlik, hogy attól az eljárási szereplőtől származik, akiről a hatóságok megalapozottan vélik, hogy a büntetőeljárás tárgyát képező bűncselekmény elkövetője. A terhelt személyét számos bástya öleli körül a Be.-ben, igyekezve ezzel előmozdítani jogainak gyakorlását. A terhelt által tett vagy épp nem tett vallomás alapjaiban határozza meg az eljárás folyását és későbbi előrehaladását. A terhelt vallomása egyszerre segítheti és hátráltathatja a büntetőeljárást, míg magának az érintettnek sem minden esetben könnyű elhatározás a vallomástétel vagy annak megtagadása. Bár a mai jogi környezetben a terhelt vallomása már levetkőzte a bizonyítékok királynője jelzőt, jelentősége napjaink gyakorlatában is vitathatatlan. Kiemelt rendeltetését azonban csak akkor képes betölteni bizonyítási eszközként, ha a terhelt beszámítási képessége egy bizonyos szintet elér. A büntetőeljárásban ugyanis előfordul, hogy az eljárás alá vont személy elemállapota okán beszámítási képessége sem teljes. Milyen kategóriái és esetei vannak a beszámítási képesség korlátozottságának vagy kizártságának? És mi is az a bizonyos szint, ami szükséges ahhoz, hogy a terhelt vallomása értékelhető legyen?

2. A BESZÁMÍTÁSI KÉPESSÉG FOGALMA ÉS VIZSGÁLATA

A modern televíziózás világában közismert krimisorozatok és filmek gyakran ismételt mondatai között szerepel a sztárügyvéd azon védekezése, hogy ügyfele nem volt beszámítható a szörnyűséges büntett elkövetésekor. Számtalanszor figyelhetjük meg azt a jelenséget is, hogy tipikusan a rendkívül brutális elkövetési módú vagy az antiszociális személyiségzavarral küzdő személyeket hozzák összefüggésbe a beszámíthatósággal. Helyesnek bizonyulhatnak az efféle laikus megközelítések? Megragadható a beszámítási képesség lényege ezeken keresztül?

2.1. A beszámítási képesség jelentése és kategóriái

A beszámíthatatlan állapot definíciója a magyar nyelvben „az az állapot, melyben valaki nem ura elhatározásának, cselekvéseinek”.²⁷ A büntető anyagi jog szerint egy személy akkor beszámítható, ha a cselekményének következményeit képes felismerni és ennek megfelelő magatartást végezni.²⁸ Ezt a jogtudomány a felismerési és az akarati képesség fogalmaival kívánja jellemezni. A felismerési képesség arra vonatkozik, hogy az elkövető képes a cselekményének következményeit átlátni. Az akarati képesség arra utal, hogy az elkövető képes az akaratának megfelelő magatartás tanúsítására. A két elem együttes teljesülése esetén lesz az érintett személy beszámítható, míg ezek egyikének vagy mindegyikének hiánya vagy korlátozottsága esetén a beszámíthatóságot górcső alá kell venni.

A Be. alkalmazza a beszámítási képesség kifejezést rendelkezései között, döntően két jogintézmény tekintetében. A jogszabály mind az előkészítő ülésen való váddal egyező, bűnösségre kiterjedő beismerő vallomás bíróság általi elfogadását, mind az egyezség jóváhagyását feltételekhez köti. Ezek egyike az, hogy a terhelt beszámítási képessége és beismerésének önkéntessége iránt ésszerű kétely nem mutatkozik. Amennyiben a bíróság a feltétel fennállásnak hiányában fogadja el a nyilatkozatot vagy adja jóváhagyását, a Be. 608. § (1) bekezdés h) pont és a 738. § (5) bekezdés a) pont szerinti eljárási szabálysértést valósít meg. A beszámítási képesség fogalmának alapvetései különösen

²⁷

<https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=besz%C3%A1lm%C3%ADthatatlan> (Letöltés dátuma: 2024. 09. 15.)

²⁸ FEHÉR Lenke: *Elmebetegség – Büntetőjog - Beszámíthatóság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993. 73. o.

a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényben meghatározott büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok rendszerének oldaláról világíthatók meg.

A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok olyan körülmények, melyek miatt az elkövető már az elkövetés időpontjában sem büntethető vagy cselekménye nem büntetendő. Az objektív okok következtében a cselekmény nem lesz büntetendő, mivel a bűncselekmény fogalmi elemei közül a társadalomra veszélyesség kritériuma nem teljesül. Ehhez képest a szubjektív okok csoportja az elkövető személyében rejlő körülményeket veszi figyelembe, ezeket azonban az objektív okokkal ellentétben mindig vizsgálni kell egyedi esetenként az adott elkövetőre vetítve.²⁹ A szubjektív okok csoportjában a jogtudomány ismeri és használja a beszámítást kizáró okok fogalmát, melyek közé a Btk. által tartalmazott okok közül idesorolhatók a gyermekkor, a kóros elmeállapot, valamint a kényszer és fenyegetés. Jelen dolgozat témájából kifolyólag a beszámítást kizáró vagy korlátozó okok közül a kóros elmeállapot esetét vizsgálom, mivel a megfogalmazott problémafelvetés kifejezetten ehhez kötődik.

A büntethetőséget kizáró vagy korlátozó okok fennállását az elkövető esetében az elkövetés időpontjára vetítve szükséges vizsgálni és nem a büntetőeljárás során bír relevanciával anyagi jogi szempontból. Természetesen az eljárás folyamán beállt ilyen jellegű állapot is értékelésre kerülhet a büntetéskiszabás körében. A felsorolt okok közül két olyan eset van, amely többnyire és életszerű megközelítést alkalmazva nemcsak az elkövetéskor, hanem a büntetőjogi felelősségre vonás időpontjában is fennállhat, mégpedig a gyermekkor és a kóros elmeállapot. A kóros elmeállapotnak a büntetőeljárás során is kiemelkedő eljárásjogi kérdései vannak, azonban már nemcsak anyagi jogi fogalomként. Példának okáért a kóros elmeállapotú terhelt eljárásban való részvétele esetén a Be. 44. § c) pontja alapján kötelező a védelem, továbbá a Be. 435. § (3) bekezdés c) pontja szerint a vádat csak ügyész képviselheti a tárgyaláson.

Az egyes beszámítással összefüggő okok között még egy további lényeges elhatárolási ponttal szűkítem vizsgálatom tárgyát. Ahogy azt fentebb többször is megfogalmaztam, a büntethetőségre ható okok kizáró vagy korlátozó jellegűek lehetnek. A kizáró okok esetében az elkövető nem büntethető, míg a korlátozó okok fennállása esetén a büntetés korlátlan enyhítését teszi lehetővé a törvény. A leírtak alapján kitűnik, hogy a legnagyobb nehézséget azon kérdéskör okozhatja, melyben az elkövetőnél a kóros elmeállapot, mint büntethetőséget korlátozó ok fennáll, mind az elkövetés időpontjában, mind a büntetőeljárás lefolyása során. Emellett az is ide sorolható, amikor a terhelt kóros elmeállapota az elkövetés után alakul ki és fennáll az eljárás alatt is, ezt az esetet a Be. 394. § (1) bekezdés b) pontja kötelező eljárás felfüggesztési okként szabályozza.

A Btk. miniszteri indokolása szerint a kóros elmeállapot „a beszámítási képességet kizáró, vagy korlátozó pszichikus állapot”.³⁰ A jogszabály 17. §-ban ezt a kifejezést az „elmeműködés kóros állapotaként” találhatjuk meg. De mi tekinthető az elmeműködés kóros állapotának?

A jogalkotó a kóros elmeállapotok tekintetében alkalmazhatja a konkrét esetek megjelölését vagy az általános definíció szabályozási technikáját is. A német Strafgesetzbuch 20. §-a tartalmazza a lelki zavarokkal összefüggő beszámíthatatlanság szabályait. A német jogalkotó például négy kategóriát jelöl meg, melyek a kóros mentális zavar, a mélyreható tudatzavar, a gyengeelméjűség, illetve az egyéb súlyos mentális zavar.³¹ A hatályos Btk. a német, illetve a korábbi magyar szabályozással ellentétben mellőzi a lehetséges állapotok megjelölését, melyek a fogalom körében értékelhetők.³² Úgy vélem, a hatályos Btk.-ban található szabályozási mód kedvezőbb a terhelt büntetőjogi felelősségének elbírálása szempontjából, mivel lehetővé teszi az egyedi esetekre vonatkozó egyéni megítélést a sokszínű betegségek és állapotok körében. A joggyakorlatban leggyakrabban előforduló esetek az elmebetegség,

²⁹ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény miniszteri indokolása 212. o. <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 09. 15.)

³⁰ A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény miniszteri indokolása 213. o. <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 09. 15.)

³¹ <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 13.)

³² GYULAY Dániel: A tudati oldal elemzése, különös tekintettel az emberölés tényállására. In: ÁDÁNY Tamás–SZILÁGYI Pál (szerk.): *'Do ut des' Műhelytanulmányok a PPKE JÁK hallgatóitól*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Budapest, 2016. 17. o.

a gyengeelméjűség, a szellemi leépülés, a tudatzavar és a személyiségzavar.³³ A téma ítékezés által mára alaposan kimunkált kérdéskörét képezi az ittaság és a bódultság értékelése a kóros elmeállapot kategóriájában. Az ittas állapot egyes típusai bizonyos esetekben beletartozhatnak az elmeműködés kóros állapotaként leírt jelenségekbe. Idesorolhatók a patológiás részegség és a rendszeres alkoholfogyasztás miatt kialakult elmebetegségek is, mint az ebből eredő dementia vagy a paranoia.³⁴ Az említett esetekben a kóros elmeállapot ügyben történő alkalmazását megkövetelő tudatborulás alakulhat ki az elkövetőknél csekély mennyiségű alkohol hatására, ezért képeznek kivételt, amennyiben nem önhibából származnak.³⁵

Az elmebetegség gyűjtőfogalma alatt többféle mentális zavart értünk, melyek leggyakrabban a skizofrénia, a paranoia vagy a mániás depresszió. Az előbbi két állapot a pszichotikus zavarok kategóriájába tartozik, mely alatt széles skálán mozgó különböző elmeműködésbeli rendellenességekre gondolunk. A pszichotikus zavarok között szerepel olyan, mely gyógyíthatatlan és olyan, amelyből teljeskörűen lehetséges a gyógyulás, illetve a betegség mögött meghúzódó okok, annak súlyossága is sokféle lehet.³⁶ A csoportba tartozó zavarok jellemző tünetei a zavartság, a személyiség egységének hanyatlása és a valóságtól való teljes vagy részleges eltávolodás.³⁷

A zavarok „legjellegzetesebb képviselője” a szkizofrénia. A pszichózis rendkívül általánosan megfogalmazva kiterjed az érintett személy érzékelésére, viselkedésére és gondolkodására, ezek torzulását okozza. Pontos definiálása szinte lehetetlen, egyrészt abból kifolyólag, hogy a betegség a pszichotikus zavarok összes jellemzőit képes produkálni, másrészt mert a tudomány képviselői ezen változatosságból kifolyólag nem tudják egyértelmű kereteit meghatározni. A szétagoltság és az eltérő megítélések olyannyira kirajzolódnak, hogy korábban nyolcvanegy különböző fogalom is létezett a jelenség leírására.³⁸

A szkizofréniát háromféle tágon meghatározott tünetcsoport jellemzi. A pozitív tünetek közé sorolhatók az észlelési zavarok, melyek döntően hallucinációban testesülnek meg, vagyis olyan valóságosnak vélt külső hatások, melyekhez létező ingerek nem kapcsolódnak.³⁹ Idetartoznak a gondolkodás zavarai, melyek tartalmi vetülete a téveszmékben, különösen azok üldöztetési és befolyásoltatási típusaiban nyilvánul meg, formai oldalát pedig a bizarr, összefüggéstelen logikai kapcsolatok kreálása, a zavart beszéd jellemzi.⁴⁰ A hiánytünetek közé sorolható az érzelmek fakulása és a szociális kapcsolatok kimerülése, míg a pszichomotoros tünetek a mozgás rendezettségét befolyásolják, ez utóbbinak jellegzetes elemei a szokatlan grimaszok és a különböző kényszerselekmények.⁴¹ A betegségben szenvedőkre különösen jellemző a betegségbelátás hiánya, az érintett nem képes annak elfogadására, hogy beteg, viselkedését nem érzi problémásnak.⁴² A szkizofréniával kapcsolatban a kifejtettek alapján a legnehezebb kérdéskör a betegség változatosságából fakadó nagyfokú kiszámíthatatlanság, mely büntetőjogi felelősségre vonásuk és a büntetéskiszabás tekintetében bír kiemelt jelentőséggel.

A paranoid pszichotikus zavar a paranoia fogalmának legszélsőségeesebb esete. A betegség gyógyíthatatlan formája hosszú, éveken át tartó előzményekhez köthető és súlyos esetben szkizofréniává is alakulhat.⁴³ A zavar a téveszméken alapszik, a beteg bizonyos témában a kialakult téveszméjét

³³ BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész.* ORAC Kiadó Kft., Budapest, 2022. 225-227. o.

³⁴ KALAPOS Miklós Péter: *Pszichiátria, forenzikus pszichiátria és társadalom.* *Psychiatria Hungarica*, 2014/1. 87. o.

³⁵ Uo. 87. o.

³⁶ FEKETE Mária–DR. GRÁD András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak.* HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002. 232. o.

³⁷ Uo. 233. o.

³⁸ FERNEZELYI Bori–LÉGMÁN Anna: A skizofrénia társadalmi narratívái. *Esély*, 2003/6. 40. o.

³⁹ FEKETE–DR. GRÁD: *i.m.* 236-237. o.

⁴⁰ Uo. 238-241. o.

⁴¹ Uo. 243. o.

⁴² BELLAVICS Mária Zsóka: A fiatalok bünelkövetői körében leggyakrabban előforduló pszichiátriai kórképek. *Magyar Rendészet*, 2021/2. 105. o.

⁴³ FEKETE–DR. GRÁD: *i.m.* 261. o.

valóságos elemekkel támasztja alá, azokat a tényeket válogatja ki, melyek tévképzetét bizonyítják, erősítik, fenntartják. A külvilág számára a paranoid pszichotikus zavarban szenvedő ember nehezen felismerhető, csak akkor válik egyértelművé amikor teljesen eluralja az érintett életét.⁴⁴

Az elmebetegségek körében kiemelendő a bipoláris zavar, másnéven mániás depresszió kérdésköre is, mely az előzőekben kifejtett betegségekhez hasonló formát képes öltetni. A mániás depresszió egy olyan állapot, mely esetében két epizód váltakozik a beteg életében, a depresszió és a mánia. A depressziós periódus az egyszerű depresszió tüneteivel írható le, a beteg melankolikus és negatív szemléletű, gyakran fáradékony és erőtlén. Ehhez képest a mánia valójában nem az öröm túlsordulásáról szól, hanem a határtalan jókedvről és önbizalomról, mely gyakran társul kritikátlan gondolkodással, hirtelen feltörő ötletekkel, kiszámíthatatlan viselkedéssel és agresszív magatartással.⁴⁵

Az ún. gyengeelméjűség vagy mentális retardáció biológiai hátterű, a születéskor vagy gyermekkorban bekövetkező károsodás, mely alacsony értelmi képességet okoz, fogyatékossággal jár.⁴⁶ A károsodás mértéke alapján beszélhetünk enyhe, közepes, súlyos és nagyon súlyos retardációról. Míg az enyhe és a közepes fokozatok esetén a betegek szociális vagy nyelvi képességeiben érezhető a külvilág számára a tanulási nehézség szindróma, addig a súlyos és nagyon súlyos kategóriákban gyakran az önellátás ellehetetlenül és a beszédképesség is számottevően korlátozott.⁴⁷

A szellemi leépülés, idegen szóval dementia jobbra időskorban jellemző betegség, mely az érintett gondolkodására, memóriájára hat, feledékenységek gyakran a mindennapi életben elvégzendő teendőkre fejt ki korlátozó hatást. A betegek személyisége eltompul, a mentális hanyatlásuk visszafordíthatatlan.⁴⁸ A szellemi leépülés két konkrét előfordulási formája az Alzheimer-kór és a vaszkuláris dementia. Kialakulásuknak hátterében nem csupán az életkor állhat, befolyásolhatják azt genetikai tényezők, fizikai aktivitás, iskolázottság, illetve egyes gyógyszerhatóanyagok.⁴⁹

A kóros állapotok általam bemutatott utolsó két típusa a tudatzavar és a személyiségzavar. A tudatzavar átmeneti állapot, melyben az adott személy külvilágról és önmagáról való érzékelése elhomályosul, beszűkül. A személyiségzavar folyamatosan fennálló állapot, mely összetett magatartászavarral jár, mely során a személyiségvonások szélsőségeket mutatnak, s ez áthatja az észlelést, a gondolkodást és az emberi kapcsolatokat.⁵⁰ A büntetőjog szempontjából a leginkább feltűnő fajtái a paranoid, a borderline és az antiszociális személyiségzavar.

A paranoid személyiségzavar a korábban ismertetett paranoid pszichotikus zavarhoz képest a paranoia gyűjtőfogalmának enyhébb pólusán helyezkedik el. Tüneteik szinte megegyeznek, azonban a személyiségzavar esetében a téveszmék hiányoznak.⁵¹ A borderline vagy másképpen határeseti személyiségzavar elnevezése arra utal, hogy elszenvedője a személyiségzavar és a pszichózis határán billeg súlyos tünete miatt. A borderline személyiségre a labilitás jellemző, ami kiterjed hangulatára, énképére, terveire és kiismerhetetlen magatartása gyakran jár erős érzelmi vagy dühkitörésekkel.⁵² Az antiszociális személyiségzavar a köznyelv által pszichopátiaként emlegetett zavar, mely kifejezés szinonimaként való használata tudományos környezetben téves. A legtöbb bűnelkövető ebben a gyógyíthatatlan személyiségzavarban szenved. Az antiszociális személyiség ingerlékeny és impulzív, nem szorong, nem érez büntudatot, érzéketlen és manipulatív.⁵³

Az elmeműködés kóros állapota alatt számos betegséget, mentális zavart érthetünk, melyek közül az előzőekben bemutatottakkal találkozhat a jogalkalmazó a leggyakrabban. Az egyes kóros

⁴⁴ Uo. 260. o.

⁴⁵ BELLAVICS: *i.m.* 103. o.

⁴⁶ DR. SZILÁGYI Anikó: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Debrecen, 2009. 40. o.

⁴⁷ CSERNYIKNÉ DR. PÓTH Ágnes (szerk.)–FOGARASI Mihály (szerk.): *Kriminálpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006. 133. o.

⁴⁸ Uo. 131.o.

⁴⁹ CHEN, Jen-Hau – LIN, Kun-Pei – CHEN, Ching-Yen: Risk Factors for Dementia. *Journal of the Formosan Medical Association*. October 2009, Volume 108. 755. o.

⁵⁰ FEKETE – DR. GRÁD: *i.m.* 155. o.

⁵¹ Uo. 162. o.

⁵² CSERNYIKNÉ DR. PÓTH – FOGARASI: *i.m.* 138. o.

⁵³ Uo. 139. o.

állapotok leírásából is már egyszerű következtetni arra, hogy amennyiben a terhelt valamelyiktől szenved, az a beszámítási képességére kizáró vagy korlátozó hatással bírhat. A szkizofrénia szinte mindig kizárja a beszámítási képességet, azonban a többi esetben nem fogalmazható meg általánosságban bevált tétel. A paranoia körében például a korlátozott beszámítási képesség fennállása valószínű, ám előfordulhat, hogy annak az adott cselekmény vonatkozásában nincs hatása. A gyengeelméjűség azért okozhat nehézséget, mert az értelmi képesség egyrészt nem egysíkú, másrészt a konkrét kérdés – melyre kiterjedően vizsgálándó – is lényeges körülménynek bizonyulhat.⁵⁴ A bipoláris zavar esetében a mániás epizódokban a beszámítási képesség gyakran kizárt. A személyiségzavarok számos fajtája közül a paranoid és a borderline általában hatással van a beszámítási képességre, döntően azt korlátozó módon. A legkülönlegesebb megítélés alá az antiszociális személyiségzavar esik. Ahogy azt kiemeltem, a bűnelkövetők jelentős részét érinti a személyiségzavar, ám a joggyakorlatban – elsősorban a szakértői vélemények hatására – ez a beszámítási képesség körében hiába kerül megállapításra, azt nem tüntetik fel kizáró vagy korlátozó okként.

A kóros elmeállapot körébe tartozó betegségek, mentális zavarok fennállásáról és annak konzekvenciáiról az ügyben eljáró hatóság dönt, ám nem csupán saját belátása alapján. A kóros elmeállapot léte szakkérdést képez, melynek vizsgálatához igazságügyi szakértő kirendelése szükséges. De hogyan jár el az igazságügyi szakértő? Milyen út vezet az elkészült szakvéleményhez?

2.2. A beszámítási képesség vizsgálata – az igazságügyi szakértő eljárása

Napjainkban az igazságszolgáltatás területén egyre inkább előtérbe kerül az igazságügyi szakértői munka. A hatóságok kompetenciája a jogkérdések elbírálásra vonatkozik, azonban az eljárások során szaporodnak azok az elbírálandó kérdések, melyekhez szakmai hozzáértés szükséges. A jogalkalmazótól az egyre sűrűsödő szakterületek átlátása nem elvárható, így ezen kérdése tekintetében kénytelen segítséget igénybe venni. Ez a helyzet hívja az eljárásba a szakértőt, aki a megítélendő szakkérdéshez illeszkedő tudásával szakvéleményben fejt ki álláspontját és segíti ezzel a hatóság munkáját. Ennek megfelelően a Be. 188. § (1) bekezdése kimondja, hogy ha a bizonyítandó tény megállapításához vagy megítéléséhez különleges szakértelem szükséges, szakértőt kell alkalmazni. A jogszabály 188. § (2) bekezdése pedig arról rendelkezik, hogy a büntetőeljárásban szakvéleményt az igazságügyi szakértőkről szóló törvényben meghatározottak szerint szakértő vagy eseti szakértő adhat. A szakkérdésekben történő eljárás céljából rendszerint igazságügyi szakértőt rendel ki a hatóság. Az igazságügyi szakértővé válás feltételeit és részleteit az igazságügyi szakértőkről szóló 2016. évi XXIX törvény (a továbbiakban: Szaktv.) és kormányrendeletek határozzák meg. Leegyszerűsítve igazságügyi szakértő az a személy lehet, aki akként szerepel az igazságügyi szakértők névjegyzékében egy meghatározott szakterületre vonatkozóan. Az igazságügyi szakértő szerepének különlegessége abban rejlik, hogy saját szakismereteit jogi keretekben kell értelmeznie úgy, hogy a szakma és a jog által használt meghatározások gyakran igencsak különböznek.⁵⁵

Amennyiben a terhelt elemműködésének, mentális állapotának vizsgálata válik szükségessé a büntetőeljárásban, kétféle szakértő közreműködésére merülhet fel igény, az igazságügyi pszichiáter és az igazságügyi pszichológus szakértő. A látszólag néhány betű eltérésű szavak között valójában érdemi különbség van, azonban a hétköznapi gondolkodásban a két foglalkozás gyakran összemosódik. A pszichológus a büntetőeljárásban a vizsgálandó személy mentális működését, személyiségét és képességeit tárja fel, mellyel megállapíthatja a bűnelkövetéshez vezető kockázati tényezőket.⁵⁶ A pszichológus szakértő emellett a vallomások megbízhatóságának értékelésében játszik szerepet, a gyakorlatban leginkább gyermekek kihallgatása esetén veszik igénybe.⁵⁷ Ehhez képest pszichiáter szakértő az, aki pszichiáter szakorvosi képzettségű és emellett igazságügyi pszichiáter szakképzést is végzett.⁵⁸ Az igazságügyi pszichiáter szakértő az a személy, aki a büntetőeljárás során elmeorvosi

⁵⁴ FEHÉR: *i.m.* 112. o.

⁵⁵ NEDOPIL, N.: *Forensische Psychiatrie. Fortschritte der Neurologie Pschyatrie.* 2007/3. 174. o.

⁵⁶ VILICS Tünde: *Kriminálpszichológia és kriminálpszichológus. Magyar Rendészet.* 2020/4. 225. o.

⁵⁷ ELEK Balázs: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban.* Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007. 167-168. o.

⁵⁸ DR. BARAN Brigitta–DR. CZOBOR Pál–DR. FEKETE Szabolcs–DR. SOMOGYI Andrea–DR. GAZDAG Gábor: *Hogyan lehetne az igazságügyi pszichiátriát vonzóbbá tenni? Orvosi Hetilap.* 2023/35. 1375. o.

vizsgálatot végezhet. Amennyiben a terhelt beszámítási képességének vizsgálata szükségessé válik, az egyúttal igazságügyi pszichiáter szakértő bevonásának nélkülözhetetlenségét is jelenti. Lényegesnek tartom azonban kiemelni, hogy az igazságügyi pszichiáter nemcsak szakértőként kerülhet büntetőügyek közelébe, ugyanis feladatai között szerepel például a büntetés-végrehajtási intézetekben vagy a kényszergyógykezelés intézkedés végrehajtása körében az elítélt kezelése, gondozása is.⁵⁹

Amikor a hatóságnak alapos oka van feltételezni, hogy a terhelt beszámítási képessége kizárt vagy korlátozott, az igazságügyi szakértői működésről szóló 31/2008. (XII. 31.) IRM rendelet 17. § (1) bekezdés alapján két igazságügyi elmeorvosszakértőt, vagy egy igazságügyi pszichiáter és egy igazságügyi orvosszakértőt rendel ki ennek vizsgálatára. A több szakértő kötelező eljárásának eseteit a korábbi Be. tartalmazta, azonban a hatályos szabályokban márcsak a szakértőkkel összefüggő normák rendelkeznek róla. A kirendelt igazságügyi pszichiáter szakértő társszakértőként bevonhat az eljárásba igazságügyi pszichológus szakértőt,⁶⁰ de a beszámítási képesség kérdéskörének vizsgálata a pszichiáter feladata. A hatóság a szakértő számára kérdéseket fogalmaz meg, melyeket meg kell válaszolnia a szakvéleményében. Ebben az esetben a kérdések arra irányulnak, hogy a terhelt a bűncselekmény elkövetésének időpontjában rendelkezett-e, valamint jelenleg rendelkezik-e beszámítási képességgel, az kizárt vagy korlátozott-e és amennyiben az utóbbi eset áll fenn, milyen mértékű a korlátozottság. A szakértő a vizsgálatát és szakvéleményét ezen alapvető kérdések mentén alakítja ki, így rendkívül lényeges, hogy a kirendelő szerv megfelelő módon tegye fel azokat. Általánosságban véve a szakértő vizsgálata során klinikai szempontok szerint állapítja meg a fent részletesen ismertetett pszichopatológiai tüneteket és ezek alapján állít fel diagnózist.⁶¹ Ezen túlmenően tanulmányozza a terhelt személyiségét, környezetét és cselekményéhez való kapcsolatát.⁶²

A szakértő a terhelttel való találkozás első alkalmával az időszerű elmeállapotát vizsgálja és ideális esetben ezen egyszeri alkalmon felállítja diagnózisát is.⁶³ Amennyiben egy alkalommal nem dönthető el, hogy a terhelt milyen elmeállapottal bír, a bíróság a Be. 195. § alapján elrendelheti legfeljebb 2 hónap időtartamra a terhelt megfigyelését.⁶⁴ Azt szem előtt tartva, hogy a korábban felvázolt kórképek többsége nem azonos módon jelenik meg minden egyes betegnél, igencsak logikusnak mondható, hogy a hosszabb időtartamú megfigyelés indokolt lehet. A szakértő vizsgálata meglehetősen széleskörű, kiterjed a terhelt mentális működésének minden aspektusára. Górcső alá veszi érzékelését, a külvilággal és más emberekkel való viszonyát, beszédét, gondolkodását, önképét, esetleges mentális zavar fennállását, gyengeelméjűségét, és az ezek alapján kapott ismeretek alapján készül el a szakvélemény.⁶⁵

A hatóság az elkészült szakvélemény alapján, illetve amennyiben szükséges, a szakértő meghallgatása után határoz a terhelt beszámítási képességének teljességéről, korlátozottságáról vagy kizártságáról. Míg a kontinentális jogrendszerben – ahogy a fentiekből kitűnik – a beszámítási képességgel összefüggő döntés szakmai érveken alapszik, az angolszász jogrendszerben ez nem minden esetben mondható el. Példának okáért az Amerikai Egyesült Államokban hiába alakítottak ki ilyen elveken nyugvó teszteket, az esküdszék a beszámíthatóság kérdésében inkább morális megfontolások alapján dönt.⁶⁶ Magyarországon a szakvéleményhez kötöttség miatt ez a probléma fel sem merülhet.

A hatóság tehát a szakértő közreműködése után, a kapott szakvélemény segítségével készen áll a terhelt beszámítási képességével kapcsolatban a döntéshozatalra. Amennyiben a beszámítási képesség

⁵⁹ DR. BARAN–DR. CZOBOR–DR. FEKETE–DR. SOMOGYI–DR. GAZDAG: *i.m.* 1375. o.

⁶⁰ KURIS Kinga: Az elmeorvosszakértők szerepe a büntetőeljárásban, különös tekintettel az emberöléssel kapcsolatos ügyekre. In: ÁDÁNY Tamás–SZILÁGYI Pál (szerk.): *'Do ut des' Műhelytanulmányok a PPKE JÁK hallgatóitól.* Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Budapest, 2016. 25. o.

⁶¹ Uo. 25. o.

⁶² Uo. 25. o.

⁶³ DR. DOMÁN Augusztina: Az igazságügyi orvosszakértő feladatának nehézségei a beszámítási képességet illetően. *Büntetőjogi Szemle.* 2019/1. 35. o.

⁶⁴ Uo. 35. o.

⁶⁵ KURIS: *i.m.* 28. o.

⁶⁶ BARTOL, Curt R.–BARTOL, Anne M.: *Introduction to Forensic Psychology: research and application.* Sage Publications, Inc., 2019. 179. o.

teljes, az eljárás zavartalanul folyik tovább. A beszámíthatatlanság esetén az eljáró hatóság többféleképpen reagálhat, annak függvényében, hogy mely eljárási szakban járunk: a Be. 381. § (1) bekezdés c) pontja szerint a feljelentést elutasítja, a 394. § (1) bekezdés b) pont alapján az eljárást felfüggeszti vagy a 398. § (1) bekezdés d) pontnak és a 484. § (1) bekezdés d) pontnak megfelelően az eljárást megszünteti, illetve az 566. § (1) bekezdés d) pontra hivatkozva felmentő ítéletet hoz. De mi történik akkor, ha a terhelt beszámítási képessége csupán korlátozott a büntetőeljárás folyamán vagy az elkövetés időpontjában és a büntetőeljárás alatt egyaránt? Köthető például vele egyezség? Elfogadható a korlátozott beszámítási képességű terhelt bűnösséget beismerő, váddal egyező vallomása? Ilyen és más hasonló kérdés vetődik fel a terhelti vallomás és a beszámítási képesség összefüggéseit vizsgálva.

3. A KORLÁTOZOTT BESZÁMÍTÁSI KÉPESSÉGGEL RENDELKEZŐ TERHELT VALLOMÁSÁNAK KÉRDÉSEI

A korlátozott beszámítási képesség fogalmát nem ismerte el mindig a jogtudomány, azonban évszázados fejlődés révén mára bevetté vált. A korlátozott beszámíthatóság abban határolható el a beszámíthatatlanságtól, hogy a terhelt cselekményéért részlegesen felelős, mivel felismerési és akarati képességgel rendelkezik, azonban ezek egyike hiányzik vagy mindkettő töredékes. A beszámítási képesség korlátozottsága alapvetően háromféleképpen jelenhet meg az eljárásban. A leggyakoribb eset, hogy a terhelt kóros elmeállapota korlátozó módon hat a beszámíthatóságra az elkövetés időpontjában és az eljárás idején is. Ez a kóros elmeállapot jellegéből adódik, a 3. fejezetben bemutatott betegségek többsége ugyanis nem gyógyítható, legfeljebb kezelhető. A második lehetőség, hogy a terhelt az elkövetés időpontjában korlátozottan, míg az eljárás alatt teljesen beszámítható. A harmadik variáció, hogy a terhelt beszámítási képessége az elkövetés időpontjában teljes és utóbb válik korlátozottá. Amennyiben a kirendelt igazságügyi pszichiáter szakértő szakvéleménye alapján a terheltről megállapítja, hogy a bűncselekmény elkövetésének időpontjában beszámítási képessége korlátozott volt, a büntetés vele szemben a Btk. 17. § (2) bekezdése alapján korlátlanul enyhíthető. A szakértő azonban a terhelt aktuális elmeállapotát is vizsgálja minden esetben, így egyáltalán nem ritka, hogy az eljárás alá vont személy a bíróság előtt állva is csupán korlátozottan beszámítható. A terhelt jogainak érvényesülése a korlátozottság mértékétől függően ebből kifolyólag akadályba ütközhet, ezért is szabályozza az esetkört a Be. 44. § c) pontja akképp, hogy már önmagában a kóros elmeállapot megléte is előíranyozza a kötelező védelmet. A terhelt egyik legfontosabb nyilatkozata a büntetőeljárásban a vallomása, melynek irányait dolgozatom korábbi részében ismertettem. Természetesen az is nehézséget okozhat, ha a terhelt nem tesz vallomást vagy tagad, ám érdekes módon egy fő eljárásjogi probléma éppen beismerő vallomásához fűződik.

A terhelt ugyanis két esetben is tehet úgy az eljárás korai szakában bűnösséget beismerő vallomást, hogy az tárgyalás nélkül az eljárás jogerős befejezését eredményezheti, illetve fellebbezési joga is korlátozottá válik ennek eredményeképp. Az egyik esetkör az előkészítő ülésen tett váddal egyező, bűnösséget beismerő vallomás és a tárgyaláshoz való jogról lemondás, míg a másik az egyezség, melyet az ügyészséggel köthet. Jogosan merülhet fel a kérdés, hogyha a terhelt kóros elmeállapotú, tehát kötelező a védő részvétele az eljárásban, akkor miért sérülne bármilyen joga, ha azok gyakorlásában hozzáértő szakmabeli támogatja?

Meglátásom szerint kétséges arra alapozni egy ilyen horderejű kérdést, hogy a védő minden ilyen esetben kellően felkészült, átlátja az ügy részleteit és képes arra, hogy ügyfelének a lehető legkedvezőbb eredményre vezető tanácsot adja vagy védeence akaratát érvényesítse. Így még ebben az értelemben is kulcsfontosságú, hogy a terhelt képes legyen egy ilyen nyilatkozat következményeinek belátására és ebben a körben akaratát érthetően és egyértelműen ki tudja nyilvánítani. A terjedelmi korlátok okán a két kiemelt esetkör közül részletesen az előkészítő ülésen tett beismerő vallomást vizsgálom meg és erről fejtem ki álláspontomat.

A Be. 499. § (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy az előkészítő ülés a vádemelés után a tárgyalás előkészítése érdekében tartott nyilvános ülés, amelyen a vádlott és a védő a tárgyalást megelőzően kifejtheti a váddal kapcsolatos álláspontját és közreműködhet a büntetőeljárás további menetének

alakításában. A vádlott kihallgatása azonban szűkebb irányú,⁶⁷ mivel a Be. 502. § szerint az kifejezetten a beismerésre, valamint a büntetéskiszabási körülményekre terjed ki. Az előkészítő ülésen való beismerés azért is örvend kiemelt népszerűségnek, mert megtörténte esetén az ügyész által a vádiratban tett ún. mértékes indítvány tartalma – a benne foglalt büntetés vagy intézkedés, illetve annak mértéke vagy tartama – a bíróságot döntéshozatalában köti, azoknál súlyosabb szankcióval nem sújthatja a vádlottat.

Az előkészítő ülésen a vádismertetést követően a bíróság kihallgatja a terheltet. A terhelti figyelmeztetés – melyet már az előkészítő ülésre szóló idézés is tartalmaz – ebben a körben sem maradhat el. A Be. 500. § (2) bekezdése szerint a Be. 185. §-ban foglalt általános alapfigyelmeztetésen túl a bíróság figyelmezteti a vádlottat arra is, hogy beismerheti bűnösségét abban a bűncselekményben, amely miatt ellene vádat emeltek, és a beismeréssel érintett körben lemondhat a tárgyaláshoz való jogáról. Figyelmezteti még arra is, hogy ha a bíróság a bűnösség beismerésére vonatkozó nyilatkozatot elfogadja, akkor a vádirati tényállás megalapozottságát és a bűnösség kérdését nem vizsgálja. A terhelti figyelmeztetések után a Be. 502. § (5) bekezdése szerint a bíróság kérdést intéz a vádlotthoz, hogy beismeri-e bűnösségét a vád tárgyává tett bűncselekményben.

Ha vádlott a bűnösségét beismeri és e körben a tárgyaláshoz való jogáról lemond, a bíróság megvizsgálja, hogy a terhelt ezen nyilatkozatát elfogadja-e. A Be. 504. § (2) bekezdése határozza meg a beismerő vallomás elfogadásának feltételeit, vagyis, hogy egyrészt a vádlott e nyilatkozatának természetét és elfogadásának következményeit megértette, másrészt, hogy a vádlott beszámítási képessége és beismerésének önkéntessége iránt észszerű kétely nem mutatkozik, harmadrészt, hogy a vádlott bűnösségét beismerő nyilatkozata egyértelmű és azt az eljárás ügyiratai alátámasztják. A bíróság a feltételek fennállásának vizsgálata után kétféle döntést hozhat: elfogadja vagy az elfogadást megtagadja.

Amennyiben a meghatározott feltételek fennállnak, a Be. 504. § (3) bekezdése szerint végzésével elfogadja a vádlott bűnösségét beismerő nyilatkozatát. Ezután az eljárás annak függvényében folyik tovább, hogy van-e akadálya az ügy előkészítő ülésen való elintézésének. Ha nincs további akadály, a bíróság az ügyész és a védő felszólalása után ítéletét az előkészítő ülésen is meghozhatja. Ha az ügy nem intézhető el az előkészítő ülésen, a vádirati tényállás megalapozottságára és bűnösség kérdésére bizonyítási indítvány vagy a bizonyíték kirekesztésére vonatkozó indítvány nem terjeszthető elő, így hiába folyik tovább az eljárás, ebben a tekintetben a beismerés elfogadásával rögzülnek a keretek. Összegezve, amennyiben a bíróság elfogadja az előkészítő ülésen a terhelt beismerő vallomását és tárgyaláshoz való jogáról történő lemondását, az eljárásban mindenhogy bűnösséget megállapító ítélet születik.

A joggyakorlatban a korlátozott beszámítási képességű terhelt által az előkészítő ülésen tett bűnösséget beismerő vallomással összefüggésben fogalmazódott meg egy igencsak lényeges kérdés: elfogadható-e a korlátozott beszámítási képességű terhelt vallomása a Be. 504. § (2) bekezdés b) pontja alapján? A probléma a Be. hatálybalépése óta éles vitát váltott ki a magyar jogtudomány képviselői és a jogalkalmazók körében is, sokan a beismerő vallomás elfogadhatóságának kizártsága mellett érveltek,⁶⁸ így a Kúria is állásfoglalásra kényszerült.

Az esetkör korántsem ismeretlen, a határozatokat böngészve számos esetben szolgál ezen indok jogorvoslati kérelem alapjául.⁶⁹ A Kúria a Bfv.I.887/2021. számú felülvizsgálati eljárásban is hasonló problémával foglalkozott. Az ügyben az igazságügyi szakértő a terhelt beszámítási képességének közepes fokú korlátozottságát állapította meg, azonban a bíróság az előkészítő ülésen a terhelt beismerő vallomását elfogadta. A szakvélemény alapján a terhelt enyhe mértékű értelmi fogyatékossgal rendelkezik, mely korlátozta őt a bűncselekmény elkövetésének időpontjában, továbbá vallomástételi

⁶⁷ JUNG Eszter: Gondolatok az előkészítő ülésekről. In: JUNG Eszter (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XX.* MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2020. 298. o.

⁶⁸ Lásd: BELOVICS Ervin: Az előkészítő ülés szerepe a 2017. évi XC. törvényben. In: Molnár Gábor Miklós–Koltay András: *Bonus Iudex, Ünnepi kötet Varga Zoltán 70. születésnapja alkalmából.* Pázmány Press, Budapest, 2018. 47. o.

⁶⁹

<https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=K%C3%BArja&ugyszam=Bfv.887/2021/7&azonosito=b1ad99c8-b5ba-46e5-89c9-78e229f94faf> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 18.)

képességére is hasonlóan hatott.⁷⁰ A Legfőbb Ügyészség az előterjesztett felülvizsgálati indítványban arra hivatkozott, hogy a bíróság törvénysértő módon fogadta el a terhelt beismerő vallomását, mind a beszámítási képesség, mind a nyilatkozatának természetét és elfogadása következményeinek megértése vonatkozásában, ezzel a Be. 608. § (1) bekezdés h) pontjában foglalt abszolút eljárási szabálysértést valósított meg.⁷¹ A Kúria indokolása alapján az előkészítő ülésen az eljáró bíróságnak meg kell győződnie arról, hogy a terhelt „képes-e a büntetőeljárásban saját érdekeit felismerni és annak megfelelően nyilatkozni.”⁷² Ezen kötelezettség alól a bíróságot nem mentesíti, hogy az előkészítő ülésen az ügyész és a védő is jelen van.⁷³ Az ügyben a jegyzőkönyv nem tartalmazta részletesen a terhelt vallomását, azonban a büntetéskiszabási körülmények kapcsán tett nyilatkozata és az igazságügyi pszichiáter szakértői vélemény alapján egyértelműen észszerű kétely merült fel beszámítási képességét illetően.⁷⁴ A Kúria megállapította, hogy a terhelt beismerő vallomásának elfogadásakor a Be. 608. § (1) bekezdés h) pontjába ütköző abszolút eljárási szabálysértés történt.

Egy ezzel a kérdéskörrel foglalkozó másik, a Bfv.III.76/2024/10. számú határozatában a Kúria a szintén a Legfőbb Ügyészség által benyújtott felülvizsgálati indítvánnyal összefüggésben boncolgatta a problémakört. Az indítványban a Legfőbb Ügyészség hivatkozott arra, hogy az előkészítő ülésről készült rövidített jegyzőkönyv nem tartalmazza a terhelt saját megfogalmazású beismerő vallomását, melynek hiányában a Be. 504. § (2) bekezdés a) pontja nem vizsgálható megfelelően.⁷⁵ Ebből kifolyólag a Legfőbb Ügyészség álláspontja szerint nem állapítható meg, hogy a bíróság milyen konkrét és egyedi szempontok alapján fogadta el végzésével a beismerő vallomást.⁷⁶ Az eljáró bíróság a tárgyalás előkészítése körében beszerezte a terhelt egy korábbi ügyében hozott ítéletét, melyben megállapításra került, hogy akkoriban érzelmileg labilis személyiségzavarban szenvedett, mely azonban nem korlátozta felismerési és akarati képességét.⁷⁷ A két bűncselekmény elkövetési ideje között majdnem egy év telt el, mely alapján az eljáró bíróság kimondta, hogy az új eljárásban a terhelt beszámítási képességét illetően észszerű kétely nem mutatkozott. Ezzel egyetértve ebben az ügyben a Kúria úgy rendelkezett, hogy eljárási szabálysértés nem történt.

A terhelti vallomás és a korlátozott beszámítási képesség összefüggéseit a Kúria elvi szinten a Bt.II.1.399/2020/7. számú ítéletében munkálta ki, melyben a joggyakorlatra irányadó megállapításokat tett egy törvényesség érdekében bejelentett jogorvoslati eljárás keretében. A legfőbb ügyész törvénysértés megállapítására irányuló indítványában arra hivatkozott, hogy amennyiben a terhelt beszámítási képessége korlátozott, az önmagában észszerű kétely felmerülését eredményezi. Ebből kifolyólag a Be. 504. § (2) bekezdés b) pontjában foglalt bűnösséget beismerő vallomás elfogadhatóságának feltétele, vagyis, hogy a terhelt beszámítási képessége és beismerésének önkéntessége iránt észszerű kétely nem mutatkozik, nem teljesül.

A Kúria az eljárásjogi kérdést teleologikus és nyelvtani értelmezéssel közelíti meg, nemcsak a Be. szövegét, hanem a jogszabály indokolását is áttekintve. Vizsgálata elsősorban arra irányul, hogy interpretálható-e a Be. alapján a beszámítási képességgel összefüggésben fennálló észszerű kétely az 504. § (2) bekezdés b) pontjában leírt feltétel tekintetében. Ez a szókapcsolat kifejezetten sem a törvény indokolásában nem olvasható,⁷⁸ és magából a jogszabályszövegből sem következik nyelvtani értelmezéssel. A Kúria következtetése alapján a kétely a beszámítási képességet illetően akkor áll fenn az eljárásban, ha az nem tisztázott.⁷⁹ Ilyen helyzetre említhető példaként, ha a terhelt beszámítási képességének kizártsága vagy korlátozottságra nem került megállapításra, annak vizsgálata elmaradt, azonban az eljárás ügyirataiból annak lehetősége, hogy a vádlott nem vagy csupán korlátozottan

⁷⁰ Bfv.I.887/2021/7. 6. o. [31]

⁷¹ Bfv.I.887/2021/7. 2. o. [3]

⁷² Bfv.I.887/2021/7. 6. o. [16]

⁷³ Bfv.I.887/2021/7. 6. o. [17]

⁷⁴ Bfv.I.887/2021/7. 5. o. [27]

⁷⁵ Bfv.III.76/2024/10. 2. o. [7]

⁷⁶ Bfv.III.76/2024/10. 8. o. [2]

⁷⁷ Bfv.III.76/2024/10. 6. o. [40]

⁷⁸ Lásd: <https://jogkodox.hu/doc/2460571> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 19.)

⁷⁹ Bt.II.1.399/2020/7. 7. o. [37]

beszámítható, nem zárható ki.⁸⁰ Ezen levezetés után mondja ki határozatának legfontosabb rendelkezését, vagyis, hogy „a terhelt beszámítási képességének korlátozottsága tehát – önmagában és feltétlenül – nem zárja ki a beismerő nyilatkozat elfogadásának a Be. 504. § (2) bekezdés b) pont első fordulataiban írt feltétele megvalósulását és ekként a beismerő nyilatkozat bíróság általi elfogadását.”⁸¹ A Kúria Büntető Kollégiuma joggyakorlat elemző csoportjának 2021.EI.II.JGY.B.1. számú véleménye szintén erre a határozatra utal annyival, hogy az ebben kimunkált elvek a joggyakorlat számára iránymutatók.⁸²

Bár a Kúria határozatában eldöntötte, hogy a korlátozott beszámítási képességű terhelt vallomása elfogadható, a kérdés megítélése továbbra is vegyes. Egyrészt, amennyiben a korlátozottan beszámítható vádlott beismerő vallomását nem lehet elfogadni, az az eljárás felesleges elhúzódását és a bűnügyi költség mértékének növekedését okozhatja. Egy kifejezetten egyszerű megítélésű ügyben tehát kíméletes eredményt is jelenthet a terhelt számára, hiszen az eljárás időtartamának rövidege, illetve a költségek csökkenése az ő érdekeit is szolgálja, nemcsak a bíróságot tehermentesíti. Ennek ellenére a korlátozott beszámítási képességű terhelt esetében számos aggályt vet fel bűnösséget beismerő vallomásának elfogadása.

A korlátozott beszámítási képességű terhelt beismerő vallomásának elfogadása körében annak javára szóló érveket is könnyedén meg lehet fogalmazni. Egyrészt önmagában az, hogy a terheltnek van beszámítási képessége felveti, hogy mennyire lenne a terhelti jogokra hátrányos hatású, ha vallomásának értékét vitatnánk. Kevesebbet ér egy olyan terhelt beismerése, aki korlátozott beszámítási képességű? A terhelt kóros elmeállapota a beszámítási képességére tekintet nélkül a kötelező védelmet irányozza elő, így a nyilatkozatainak megtételében szakmai segítséget kap. Képes egy átlagos képességű védő átlátni teljes komplexitásban, hogy mentális zavarokban szenvedő védencének az eljárás mely kimenetele a legjobb? Az egyszerű megítélésű ügyekben pedig nem mondható méltányosnak, hogy pusztán beszámítási képessége okán megfosztjuk a terheltet az eljárás letisztult és gyors befejezésétől. És mi történik akkor, ha az ügy elbírálása mégsem olyan könnyedén áttekinthető, mint első pillantásra? Joggal merülhet fel az az álláspont is, hogyha a terhelttől már az előkészítő ülésen sem várható értékelhető nyilatkozat, akkor milyen cselekményt remélünk tőle a tárgyaláson? Mi változna néhány hónap alatt? A felsorolt érvek egy része érthető és nem is alaptalan, ennek ellenére meggyőződésem szerint nem biztosítják maradéktalanul és minden esetben a korlátozott beszámítási képességű terhelt jogainak és érdekeinek érvényesülését.

A beszámítási képesség korlátozott léte, nem jelenti azt, hogy az érintett személy elmeműködése megbízható csupán azt, hogy az nem hiányzik teljesen. Gondoljunk csak a polgári jogban a gondnokság alatt állás intézményére. Az, hogy valakit gondnokság alá helyeztek nem zárja ki a büntetőjogi felelősségre vonás lehetőségét, de nyilvánvalóan nem irreleváns egy büntetőeljárásban. A gondnokság alá helyezett személy ugyanis olyan mentális zavarban szenved, mely miatt nem rendelkezik az ügyeinek viteléhez szükséges belátási képességgel. Ebből kifejezetten egyértelműnek látszik, hogy egy ilyen embernek nemcsak polgári jogi, hanem büntetőjogi értelemben is korlátozott az elmeműködése, mely befolyásolhatja a beszámítási képességet is. Továbbá a helyzetet nehezítheti, hogy a gondnokság alá helyezett személy esetében a gondnoka hivatott érdekeit és akaratát képviselni, így „megkettőződhet” a büntetőeljárásban a védők száma.

A korlátozott beszámítási képességű terhelt beismerő vallomásának elfogadása a mellette szóló érvekkel szemben azonban olyan aggályokat vet fel, melyeket eloszlatni igencsak nehézkes. Az ilyen mértékű mentális zavarral küzdő személyekkel a megfelelő kommunikációs módszer eltér a megszokottól. A bíróságnak a kihallgatás során tagolt, közérthető és türelmes kommunikációt kell tanúsítania, melyet pusztán az a körülmény, hogy a terhelt védővel rendelkezik nem pótol. Az előkészítő ülésen lehetséges szűkkörű kihallgatással, mely valójában kimerül egy-egy kérdésben, nem teszi lehetővé, hogy az eljáró bíróság kétséget kizáróan megbizonyosodjon a terhelt aktuális elmeállapotáról rendkívül rövid idő alatt. A tárgyalási szakba való továbblépés az ezzel kapcsolatban kialakult helytelen megítélés elkerülését segítheti elő, ahol lehetőség nyílik a terhelttel hosszabb kommunikációra. A

⁸⁰ Bt.II.1.399/2020/7. 7. o. [39]

⁸¹ Bt.II.1.399/2020/7. 7. o. [40]

⁸² A Kúria Büntető Kollégiumának joggyakorlat elemző csoportjának 2021.EI.II.JGY.B.1. számú véleménye, 3. o.

korlátozott beszámítási képességű terheltet nagy valószínűséggel részletesebben kell kihallgatni az általánosnál ahhoz, hogy a bíróság meggyőződjön arról, hogy valóban alapítható tényállás a vallomásra, az önmagában elegendő-e annak valósághű megállapításához vagy további bizonyítás is szükséges. Ilyen értelemben lényegtelen, hogy a terhelt korlátozott beszámíthatóságot eredményező kóros elmeállapota mikor alakult ki, csakis az számít, hogy az előkészítő ülésen a kihallgatás során fennáll a korlátozottság. Végül szeretném kiemelni, hogy terhelt beszámítási képességének korlátozottsága nem olyan esetkör, mely minden eljárásban előfordul, így bár az adott ügy vonatkozásában nem eredményez korai befejezést, a bíróságok ügyterhét összességében nem növeli. Az ilyen ritkán előforduló esetekben meglátásom szerint nem kellene az eljáró bíróságnak óvakodnia attól, hogy az ügyet tárgyalási szakba tovább engedje. A kommunikációs csatorna a terhelt irányába a tárgyaláson lényegesebb, mint az előkészítő ülésen, így a bíróság is komolyabb bizonyosságra juthat a korlátozott beszámítási képességét illetően és ezzel saját munkájában is könnyebben küszöböli ki az ebből adódó esetleges hibákat.

A másik kérdés, mely megválaszolásra szorul, hogy az eljárás gyorsasága felülírhatja az egyéb büntetőeljárásban jelentős érdekeket? A válasz természetesen és következetesen: nem. Az ügyfelderítés és az anyagi igazság keresése olyan kiemelt eljárásjogi komponensek, melyek az eljárás részleges vagy teljes terjedelmében történő lezajlásával szemben feltételek nélküli érvényesülést kívánnak. Képzeliük el milyen eredménnyel zárulna az a büntetőeljárás, ahol az ilyen materiális jellegű megközelítés felülírja a valósághű tényállás megállapításának követelményét vagy a tisztességes eljáráshoz való jogot. Egy olyan büntetőeljárás, melyben a gyorsaság és költséghatékonyság képeznek primátust a további elvekkel szemben a jogállamiság és a jogbiztonság keretei között meglátásom szerint nem megvalósítható.

A Kúria határozatával és joggyakorlat elemző csoportjának véleményével látszólag eldöntötte a kérdést. Álláspontom szerint a Kúria döntése, lényegessége ellenére nem zárta le a korlátozott beszámítási képességű terhelt vallomásával kapcsolatos vitát, a határozat tartalmával egyet nem értő személyek aggályait sem oszlatta el.

A joggyakorlatban legsűrűbben előforduló elmeállapotra vonatkozó kórképeket részletesen bemutattam a korábbiakban. A felvázolt betegségek még enyhe tünetek fennállása esetén is könnyedén befolyásolhatják az érintett beszámítási képességét. Az általam felvillantott mentális zavarok döntő része a beteg valóságérzékelését torzítják, kiszámíthatatlan viselkedéssel és számos esetben érzelmi kitörésekkel járnak. Ez persze nem jelenti, hogy a terhelt beszámítási képessége a kóros állapotok valamelyikének fennállása esetén automatikusan korlátozottá válik. Az igazságügyi elmeorvosszakértő szakvéleménye azonban már megfelelő iránymutatást ad arra nézve, hogy a terhelt elmeállapota mennyire súlyos. A szakértő vizsgálódása kiterjedhet kifejezetten az eljárás alá vont személy vallomástételi képességére is.

Azt, hogy a beszámítási képességgel kapcsolatban felmerülő észszerű kétely előfordulását kizárja a Kúria, önmagában nem tartom teljes mértékben helyesnek. A kétely nemcsak a tisztázatlan helyzet esetében állhat elő, hanem a megállapított korlátozott beszámíthatóság mértékét illetően, annak pontos jelentése, kiterjedése tekintetében. Azonban amennyiben elfogadjuk a Kúria levezetését, a Be. 504. § (2) bekezdés további feltételeinek teljesülését is befolyásolhatja a terhelt kóros elmeállapota folytán előállt korlátozott beszámíthatósága. A Be. 504. § (2) bekezdés a) pontja előírja, hogy a vádlott beismerő vallomásának és tárgyaláshoz való jogról lemondásának természetét és elfogadásának következményeit meg kell értenie. E körben a bíróságnak fokozott odafigyeléssel kell eljárni a korlátozott beszámítási képességű terhelt esetén, hiszen az elmeállapot kóros működésének legtöbb fajtája nehezíti a logikus gondolkodást és a megértést, adott szituációk komplex szemléletét.

A jogszabály 504. § (2) bekezdés b) pontja tartalmazza az eddig fejtegetett feltételt, melyben a beszámítási képesség is kifejezésre jut. Ha a beszámítási képesség tisztázottsága esetén az észszerű kétely nem is értelmezhető, a beismerés önkéntessége szempontjából egyértelműen jelentősége van megmutatkozásának. Az önkéntesség kritériuma a terhelt saját akaratából, belátásából, befolyásmentesen tett beismerést követel meg. Az, hogy a vádlott védője tanácsára ismeri be bűnösségét, az önkéntességét nem sérti. Ám, ha olyan személy felelősségre vonására irányul az eljárás, aki akaratának kinyilvánítására, gondolatainak kifejezésére csak korlátozottan képes, felmerül a kérdés, hogy egy ilyen súlyú vallomás megtétele megfelel-e valóságos szándékának. Ebben a körben szükségszerűen fel kell merülnie az észszerű kételynek, méghozzá a beismerés önkéntességét illetően.

Az utolsó a Be. 504. § c) pontjában megfogalmazott feltétel kapcsán is jelentősége lehet a korlátozott beszámítási képességnek. A vádlott beismerő nyilatkozatának ugyanis egyértelműnek kell lennie és azt az eljárás ügyiratainak is alá kell támasztania. Elképzelhető, hogy a valóságot nem egészségesen érzékelő vagy akár egy alacsony értelmi képességű személynek a vallomása ezt a kikötést nem teljesíti. Ez megnyilvánulhat összefüggéstelen mondataalkotásban vagy akár az elkövetés körülményeinek szokatlan látásmódjában.

A Kúria döntése tehát nem jelenti azt, hogy az eljáró bíróságnak nem kötelessége a korlátozott beszámítási képességű terhelt vallomásának elfogadása körében megfontoltan eljárni. Az, hogy a korlátozott beszámíthatóság önmagában nem okozza a beismerő vallomás elfogadhatatlanságát az előkészítő ülésen és hogy az észszerű kétely e körben nem értelmezhető, nem mentesíti a bíróságot az alól, hogy a további feltételek fennállásáról meggyőződjön. Ahogy látható, a feltételek bármelyik eleme hiányt szenvedhet a kóros elmeállapot sokféle megjelenése folytán. Önmagában a beszámítási képességnek a behatárolt értelmezése nem vezethet jogsértő eljáráshoz és a terhelt jogainak csorbulásához.

ÖSSZEGZÉS

A büntetőeljárás a társadalomra veszélyes cselekmények elkövetőinek felelősségre vonására szolgál, melynek során az eljárás alá vont személy ártatlanságának vagy bűnösségének megállapítása bizonyítékok értékelésén alapszik. A jog által meghatározott keretek között lefolytatott bizonyítási eljárás a büntetőeljárás eredményességének kulcsfontosságú összetevője, melynek hiányában az eljárás ellehetetlenül. A Be. részletesen szabályozza a bizonyítás menetét és módját, mely biztosítja annak jogszerűségét és meghatározza a valósághű tényállás megállapításához vezető utat. A jogszabály kimerítően sorolja fel a bizonyítási eszközöket, melyek között tárgyi és személyi jellegűeket különböztetünk meg. A terhelt vallomása az utóbbi kategóriába tartozik, mivel a bizonyíték forrása maga a bűncselekményt potenciálisan elkövető személy.

A terhelt nyilatkozatai korántsem mellékesek a büntetőeljárásban. Ezek közül kiemelkedik a vallomás, mely lehet beismerés és tagadás egyaránt. A terhelti vallomás tartalmától a büntetőeljárás előrehaladása és további kimenetele alapvetően függ. A beismerő vallomás már a nyomozati szakban kedvező ügyészi intézkedések alkalmazását teszi lehetővé, sor kerülhet egyezség létrehozására vagy később a bírósági szakaszban az eljárás előkészítő ülésen történő befejezésére. A terhelt számára tehát több szempontból is előnyös lehet a beismerő vallomás megtétele, ám fontos kiemelni, hogy ez csupán joga és nem kötelessége. Annak érdekében, hogy a terhelt átlássa beismerésének következményeit, a hatóság eljárását a Be. garanciális szabályokkal bátyázza körbe. Alapvetően ilyen az ártatlanság védelme, az önvádra kötelezés tilalma és a bizonyítási teher eloszlása is. Ehhez kötődően a terhelti jogok érvényesülésének biztosítékai kidolgozott módon jelennek meg a bizonyítási eszközök szabályai között is.

A terhelt vallomását a hatóság kihallgatásával szerzi be, mely eljárási cselekmény keretében az eljáró szerv az érintett személytől a bűncselekmény elkövetésével összefüggő információkat igyekszik megtudni. A kihallgatás formális és érdemi részre különül. Míg az előbbi a terhelt személyazonosságának megállapítását szolgálja, addig az érdemi fázisban maga a vallomástétel zajlik. A két rész között egyfajta válaszvonalat képez a terhelti figyelmeztetés, a jogtudományban használt elnevezésén a Miranda-elv. A figyelmeztetés funkciója, hogy a terhelt a számára érthető módon tájékoztatást kapjon jogairól. A Be. 185. § (1) bekezdése rendelkezik a terhelti figyelmeztetés hatályos kötelező tartalmáról. A hatóság figyelmezteti a terheltet arra, hogy nem köteles vallomást tenni, a vallomástételt bármikor megtagadhatja; hogy a vallomástétel megtagadása az eljárás folyását nem akadályozza és jogainak gyakorlását nem érinti; hogyha vallomást tesz az bizonyítékként felhasználható, valamint más bűncselekmény elkövetésével hamisan ne vádolhat, kegyeleti jogot hamis tényállítással nem sérthet. A terhelti figyelmeztetés elmaradása súlyos eljárási szabálysértés, ebben az esetben a vallomás bizonyítékként nem használható fel. A terhelt vallomásának különlegessége abban rejlik, hogy attól az eljárásbeli szereplőtől ered, aki a legnagyobb valószínűséggel képes a hatóság előtt feltárni a büntetőeljárás szempontjából jelentős tényeket. Bár a „bizonyítékok királynője” jelző az elmúlt

korok homályába vész, a modern büntetőeljárásban is kulcsfontosságú, hogy a terhelt milyen tartalmú vallomást tesz vagy éppen nem tesz. A terhelt ilyen nyilatkozatának értékelhetősége azonban könnyen ingataggyá válhat, amennyiben beszámítási képessége nem teljes. A beszámítási képesség a büntető anyagi jog területén kimunkált fogalom, melyet azonban a Be. is használ. A kifejezés mögött két összetevő rejlik, a felismerési és az akarati képesség, melyek együttes, hiánytalan fennállása esetén teljesen beszámítható az érintett.

A beszámíthatóságot többféle ok is kizárhatja vagy korlátozhatja, dolgozatomban a hangsúlyt a kóros elmeállapotra helyeztem. A kóros elmeállapot egyes esetei nincsenek sem exemplifikatív, sem taxatív módon megjelenítve a jogszabályszövegekben, az értelmezéshez a jogalkotó nyitott meghatározást helyezett el a Btk. soraiban. Az ítélkezési gyakorlat alapján azonban a gyakran előforduló elmeállapotok köre nagyjából behatárolható. Idetartozik az elmebetegség megannyi típusa, a gyengeelméjűség, a szellemi leépülés, a tudatzavar és a személyiségzavar. Ezek mindegyikéről elmondható, hogy temérdek tünet és változó megjelenési forma jellemzi őket, így általános tétel a beszámíthatóságra gyakorolt hatásukról nem fogalmazható meg. Az viszont szinte teljeséggel bizonyos, hogy szinte mindegyik változat esetében felmerülhet az érintett beszámítási képességének korlátozottsága. Ezek eseti megítélése feltétlenül szakértőre tartozik.

Dolgozatomban az összefüggések felvázolása után konkrét esetre vetítve megszerzett ismereteimet a korlátozott beszámítási képességű terhelt előkészítő ülésen tett váddal egyező, bűnösséget beismerő vallomásának és a tárgyaláshoz való jogáról lemondó nyilatkozatának elfogadásával kapcsolatos kérdéseket tekintettem át. Erre vonatkozólag a Kúria elvi élel mondta ki, hogy a korlátozott beszámítási képesség önmagában nem képezi a nyilatkozatok elfogadásának akadályát és ezzel az eljárás jogerős befejezését az előkészítő ülésen. Meglátásom szerint a bírói csúcsszerv ezen állásfoglalása vegyes képet mutat. Egyrésztől lehetővé teszi az eljárás rövid időn belüli és költséghatékony befejezését, másrészt a bíróságok ítélkezésében a szubjektivitásnak sokkal nagyobb teret enged. Bár úgy vélem, hogy a Kúria ezen meggyőződése nem szabadna, hogy a bíróságok munkáját érdemben befolyásolja, tekintettel arra, hogy a Be. 504. § (2) bekezdésében foglalt feltételek egyéb elemei is érintettek lehetnek egy korlátozottan beszámítható terhelt vallomásának vizsgálatakor, összességében a jogalkalmazó ezen álláspont okán még nehezebb helyzetbe került.

Ha a korlátozott beszámítási képesesség önmagában nem képezi az elfogadás akadályát, akkor mi is az ok, amikor igen? Honnan tudhatjuk, hogy a terhelt vallomástételi jogának gyakorlása körében már nem képes a nyilatkozat természetének és következményeinek felismerésére? Tényleg csupán annyi a válasz ezekre a kérdésekre, hogy az igazságügyi elmeorvos szakértők szakvéleménye alapján bírói mérlegelésen alapul?

A problémakör megoldása alapvetően két irányú lehet. Az egyik út a bírói mérlegelés teljes kirekesztése és a korlátozott beszámítási képességű terhelt előkészítő ülésen tett beismerő vallomása elfogadásának kizárása akár jogszabályi szinten. Nem tartom a törvényi szintű szabályozás igényét szokatlan felvetésnek különösen azt figyelembe véve, hogy a beszámíthatatlanság anyagi jogi és eljárásjogi következményei így is kidolgozottak. Ezzel szemben a korlátozott beszámíthatósággal teljeskörűen csak az anyagi jog térréuma foglalkozik és az eljárásjogi kérdések hol rendezettek, például a kötelező védelem esetében, hol bizonytalanok akárcsak az előkészítő ülés körében. Amíg azonban a Kúria álláspontja és a jogalkotó véleménye egyaránt változatlan, addig úgy vélekedek, hogy egy ilyen horderejű döntésben, mely ráadásul komplex szakkérdéssel áll szoros összefüggésben, nem szabadna magára hagyni a jogalkalmazót. Egy tapasztalt, hosszú évekre visszanyúló ítélkezési gyakorlattal rendelkező bíró talán könnyen megítéli az előtte álló ilyen eseteket, ám ez nem fogalmazható meg általánosságban mindenkiről. A korlátozott beszámítási képesség jogi környezetben történő értelmezését az orvostudomány és a jogtudomány egyaránt segíthetné, azonban még ez is csupán iránymutatásként szolgálhatna a jogalkalmazásban. A kérdéskörben talán a legfőbb segítséget az nyújtana, ha készülné egy igazságügyi szakértők részére és által összeállított módszertani levél, valamint, ha a Kúria joggyakorlat elemző csoportja egy a korábbinál részletesebb vizsgálatot folytatna, mely akár kritériumokat fogalmaz meg a korlátozott beszámítási képesség megítélésre. A szakkérdés és jogkérdés határa igencsak keskeny ezen a területen, de a jogalkalmazás szemszögéből releváns szempontok összefoglalása egy kezdő bíró munkáját is előmozdítaná azzal, hogy támpontot nyújt számára. Emellett ezzel az esetkörben a bírói szubjektivitás is kiegyensúlyozottabbá válhat, mely a joggyakorlat egységességét szolgálná.

A terhelt vallomásának és a beszámítási képességnek több közös kapcsolódási pontja van, mint azt első ránézésre gondolnánk. A számtalan kérdés, melyet én magam is feltettem e dolgozat sorait írva, többnyire megválaszolatlan, vagy csak felszínes megvilágítást kap. Pedig ezen összefüggések jelentőségét nem nehéz belátni, hiszen az eljárás fős szereplőjéhez kapcsolódnak. Bár a terhelt személyét a közgondolkodás jellemzően negatívnak mutatja, valójában a büntető anyagi és eljárásjog célja is csak akkor teljesedhet ki igazán, ha ezen középpontban álló személy jogai érvényesülnek. Hiszen nem az a feladatunk, hogy a bűnelkövetőt végül is visszavezessük a társadalomba és távoltartsuk a további kihágásoktól? Ennek egy lépése az, hogy a korlátozottan beszámítható embertársaink számára megfelelő esélyeket és lehetőségeket kínálunk jogaik gyakorlására.

FORRÁSJEGYZÉK

Felhasznált irodalom

- [1.] AMBRUS István: Az autonóm járművek és a büntetőjogi felelősségrevonás akadályai. In: MEZEI Kitti (szerk.): *A bűnügyi tudományok és az informatika*. Pécsi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Budapest – Pécs, 2019. 9-25. o.
- [2.] DR. BARAN Brigitta–DR. CZOBOR Pál–DR. FEKETE Szabolcs–DR. SOMOGYI Andrea–DR. GAZDAG Gábor: Hogyan lehetne az igazságügyi pszichiátriát vonzóbbá tenni? *Orvosi Hetilap*. 2023/35. 1373-1380. o.
- [3.] BÁRÁNY Boglárka: A büntetőeljárás kihallgatás és meghallgatás összehasonlítása. *Belügyi Szemle*, 2015/2. 93-114. o.
- [4.] BÁRD Károly: A hallgatás ára. *Fundamentum*, 2005/3. 5-16. o.
- [5.] BARTOL, Curt R.–BARTOL, Anne M.: *Introduction to Forensic Psychology: research and application*. Sage Publications, Inc., 2019.
- [6.] BELLAVICS Mária Zsóka: A fiatalok bűnelkövetők körében leggyakrabban előforduló pszichiátriai kórképek. *Magyar Rendészet*, 2021/2. 97-109. o.
- [7.] BELOVICS Ervin: *Büntetőjog I. Általános rész*. ORAC Kiadó Kft., Budapest, 2022.
- [8.] BENCZE Mátyás: A kor színvonalán? - Az új büntetőeljárás kódex válasza a jelen kihívásaira. *Pro Futuro*, 2018/3. 11-36. o.
- [9.] BÉRCES Viktor: A büntetőperbeli bizonyítás alapfogalmainak dogmatikai megközelítései a hazai jogtudományban. *Iustum Aequum Salutare*, 2018/1. 19-32. o.
- [10.] BÉRCES Viktor: A terhelt vallomásának értékelése és a beismerő vallomás jelentősége, különös tekintettel a hazai joggyakorlatra. *Kúriai Döntések*, 2023/1. 179-186. o.
- [11.] BÓCZ Endre–FINSZTER Géza: *Kriminálisztika joghallgatónak*. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2008.
- [12.] CHEN, Jen-Hau – LIN, Kun-Pei – CHEN, Ching-Yen: Risk Factors for Dementia. *Journal of the Formosan Medical Association*. October 2009, Volume 108. 754-764. o.
- [13.] CSERNYIKNÉ DR. PÓTH Ágnes (szerk.)–FOGARASI Mihály (szerk.): *Kriminálpszichológia*. Rejtjel Kiadó, Budapest, 2006.
- [14.] DR. DOMÁN Auguszt: Az igazságügyi orvosszakértő feladatának nehézségei a beszámítási képességet illetően. *Büntetőjogi Szemle*. 2019/1. 35-38. o.
- [15.] ELEK Balázs: *A vallomás befolyásolása a büntetőeljárásban*. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., Debrecen, 2007.
- [16.] ERDEI Árpád: Újítások, találmányok, felfedezések a büntetőeljárás bizonyításban. *Belügyi Szemle*, 2018/3., 5-21. o.
- [17.] FEHÉR Lenke: *Elmebetegség – Büntetőjog - Beszámíthatóság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1993.
- [18.] FEKETE Mária–DR. GRÁD András: *Pszichológia és pszichopatológia jogászoknak*. HVG ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2002.
- [19.] FERNEZELYI Bori–LÉGMÁN Anna: A skizofrénia társadalmi narratívái. *Esély*, 2003/6. 39-57. o.
- [20.] GYULAY Dániel: A tudati oldal elemzése, különös tekintettel az emberölés tényállására. In: ÁDÁNY Tamás–SZILÁGYI Pál (szerk.): *'Do ut des' Műhelytanulmányok a PPKE JÁK hallgatóitól*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Budapest, 2016. 9-18. o.

- [21.] HÁGER Tamás: A tényállás megállapítása a büntetőperben, a tudati tények megjelenése a tényállásban. *Jura*, 2017/1. 238-246. o.
- [22.] HÁGER Tamás: A terhelti vallomás mint személyi bizonyíték a nyomozásban. *Belügyi Szemle*, 2014/11., 22-38. o.
- [23.] HELMS, Jeffrey L.: Analysis of the Components of the Miranda Warnings. *Journal of Forensic Psychology Practice*, 2007, Volume 7. 59-76. o.
- [24.] JUNG E Eszter: A Miranda-figyelmeztetés helye és szerepe a magyar büntetőeljárásban. In: JUNG E Eszter (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XI*. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2010. 59-70. o.
- [25.] JUNG E Eszter: Gondolatok az előkészítő ülésről. In: JUNG E Eszter (szerk.): *Büntetőjogi Tanulmányok XX*. MTA Veszprémi Területi Bizottsága, Veszprém, 2020. 291-302. o.
- [26.] KALAPOS Miklós Péter: Pszichiátria, forenzikus pszichiátria és társadalom. *Psychiatria Hungarica*, 2014/1. 75-89. o.
- [27.] KURIS Kinga: Az elmeorvoszakértők szerepe a büntetőeljárásban, különös tekintettel az emberöléssel kapcsolatos ügyekre. In: ÁDÁNY Tamás–SZILÁGYI Pál (szerk.): *'Do ut des' Műhelytanulmányok a PPKE JÁK hallgatóitól*. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kara, Budapest, 2016. 19-32. o.
- [28.] MEZŐ Annamária: A terhelt vallomásának szerepe a büntetőeljárásban. *Debreceni Jogi Műhely*, 2012/3., 111-117. o.
- [29.] NEDOPIL, N.: Forensische Psychiatrie. *Fortschritte der Neurologie Pschyatrie*. 2007/3. 172-185. o.
- [30.] PUSZTAI László: *A modern büntetőeljárás jog kialakulása Magyarországon*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1994.
- [31.] ROGERS, Richard–BLACKWOOD, Hayley L.–FIDUCCIA, Chelsea E.–STEADHAM, Jennifer A.–DROGIN, Eric Y.–ROGSTAD, Jill E.: Juvenile Miranda Warnings: Perfunctory Rituals or Procedural Safeguards? *Criminal Justice and Behavior*, 2012, Volume 39. 229-249. o.
- [32.] ROGERS, Richard–HARRISON, Kimberly S.–SHUMAN, Daniel W.–SEWELL, Kenneth W.–HAZELWOOD, Liza L.: An Analysis of Miranda Warnings and Waivers: Comprehension and Coverage. *Law And Human Behavior*, April 2007, Volume 31. 177-192. o.
- [33.] SZALAI András: A terhelt nyilatkozatának bizonyító ereje a hatékony védekezés szempontjából. *Eljárásjogi Szemle*, 2016/2., 36-41. o.
- [34.] DR. SZILÁGYI Anikó: Igazságügyi orvostan a büntetőjogi gyakorlatban. Debrecen, 2009.
- [35.] TÓTH Andrea Noémi–HÁGER Tamás: A terhelt vallomása a büntetőeljárásban bírósági szakaszában, egyes eljárási szabályok megítélése. *Miskolci Jogi Szemle*, 2013/2. 78-91. o.
- [36.] VILICS Tünde: Kriminálpszichológia és kriminálpszichológus. *Magyar Rendészet*. 2020/4. 219-239. o.
- [37.] ZSIROS Bettina: Túlbizonyítás mint az igazságkeresés egy anomáliája a büntetőeljárásban. *Belügyi Szemle*, 2022/4. 669-687. o.

Felhasznált jogforrások

- [1.] 2017. évi XC. törvény a büntetőeljárásról
- [2.] 2012. évi C. törvény a Büntető Törvénykönyvről
- [3.] 2016. évi XXIX. törvény az igazságügyi szakértőkről
- [4.] BH 2001. 458
- [5.] Bfv.I.887/2021/7.
- [6.] Bt.II.1.399/2020/7.
- [7.] Bfv.III.76/2024/10

Felhasznált internetes források

- [1.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C törvény miniszteri indokolása <https://www.parlament.hu/irom39/06958/06958.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 09. 15.)

- [2.] A Kúria Büntető Kollégiumának joggyakorlat elemző csoportjának 2021.El.II.JGY.B.1. számú összefoglaló véleménye
- [3.] <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=t%C3%A9ny> (Letöltés dátuma: 2024. 07. 27.)
- [4.] <https://mek.oszk.hu/adatbazis/magyar-nyelv-ertelmezo-szotara/kereses.php?kereses=besz%C3%A1l%C3%ADthatatlan> (Letöltés dátuma: 2024. 09. 15.)
- [5.] <https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 13.)
- [6.] <https://eakta.birosag.hu/anonimizalt-hatarozat-pdf/?birosagName=K%C3%BArja&ugyszam=Bfv.887/2021/7&azonosito=b1ad99c8-b5ba-46e5-89c9-78e229f94faf> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 18.)
- [7.] <https://jogkodex.hu/doc/2460571> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 19.)

„KIS KOCKÁZAT EGY EMBERNEK, DE HATALMAS FENYEGETÉS AZ EMBERISÉGNEK: AZ ŰRSZEMÉT MÉRSÉKLÉSÉNEK NEMZETKÖZI JOGI KÉRDÉSEI”

BEVEZETÉS

Az űrszemét az űrkorszak kezdetétől fogva része a világűr környezetének, ám a kezdeti ártalmatlan jelenlétéhez képest mára az űrtevékenységet fenyegető veszéllyé vált. A Föld körüli pályákon található űrobjektumok, és így az űrszemét száma is, megsokszorozódott és a jelenlegi tendenciák alapján ez a szám csak növekedni fog. Az elmúlt néhány évben több űrobjektum felbocsátására került sor, mint az űrkutatás teljes hat évtizede alatt.⁸³ Kiemelendő, hogy a világűrben is megjelennek napjaink globális kérdései, mint a környezetvédelem és a fenntarthatóság. Ezek fényében a világűr hosszú távú fenntartható használatának és jövő generációk számára történő megőrzésének érdekében a bolygót körülvevő környezet védelme elengedhetetlen.

Az űrszemét komplex probléma, egyaránt káros hatást gyakorol a Föld felszínére, légkörére és a világűrben végzett tevékenységekre is. Kezelése jogi és gyakorlati kihívásokba ütközik, melyekre mihamarabb megoldással kell szolgálni.

A dolgozat az űrszeméthez kapcsolódó nemzetközi jogforrások és egyéb hivatalos dokumentumok elemzésével, és a magyar és nemzetközi szakirodalom részletes feldolgozásával átfogó képet kíván nyújtani az űrszemét jelentette veszélyekről és kihívásokról, illetve javaslatokat fogalmaz meg a mérséklés kapcsán felmerülő nehézségek leküzdése érdekében. A dolgozat választ keres arra is, hogy az űrszemét mérséklés sikeréhez megfelelő-e a jelenlegi jogi szabályozás.

A dolgozatban bemutatására kerülnek az űrszemét kérdését érintő alapvető ismeretek és a téma aktualitásának alátámasztása érdekében a jelenlegi környezeti állapot is. A normatív környezet áttekintése során a dolgozat a világűrjog nemzetközi jogi elemeinek (továbbiakban világűrjog),⁸⁴ valamint az általános nemzetközi jog űrszeméthez kapcsolódó forrásainak bemutatására szorítkozik. A nemzeti világűrjogi szabályozások ismertetésére a dolgozat terjedelmi korlátai miatt nem kerül sor. Áttekintésre kerülnek a világűrjog kötelező erejű jogforrásai mellett az ENSZ Közgyűlésének határozatai és világűrbizottsága által elfogadott jelentések, és egyéb nem kötelező erejű dokumentumok, valamint az űrszemét kapcsán releváns kötelező és nem kötelező erejű általános nemzetközi jogi szabályok és elvárások is. A normatív keret áttekintését követően ismertetésre kerülnek az űrszemét kapcsán felmerülő szabályozási és gyakorlati kihívások és az ezekre javasolt, illetve meglévő megoldások. A dolgozat az űrszemét-mérséklés jogi oldalát járja körül, így a mérséklés gyakorlati megoldásainak technikai szempontú ismertetésére nem kerül sor, csupán említésre kerülnek a teljesség igénye nélkül az eddigi aktív űrszemét-mérsékléshez kapcsolódó technológiai megoldási javaslatok.

1. FOGALMI ALAPVETÉS

1.1. Világűr

A világűr fogalma a nemzetközi jogban nincs definiálva, ám az bizonyos, hogy a Földet kivéve minden égitest és a közöttük lévő tér egyaránt beletartozik. Ilyenformán a világűr nem azonos a légtérrel; elhatárolásuk kapcsán két nagy irányzat különíthető el: a térbeli elhatároláson alapuló és a funkcionális elméletek.⁸⁵ A legelfogadottabb és a dolgozatban is követett a Kármán-vonal elmélet. A „Kármán-féle

⁸³ https://www.esa.int/Space_Safety/Clean_Space/The_Zero_Debris_Charter (2024.03.27.)

⁸⁴ Tronchetti, Fabio: *Fundamentals of Space Law and Policy*. New York – Heidelberg – Dordrecht – London, Springer, 2013, 3.

⁸⁵ Cheng, Bin: *Studies in International Space Law*. Clarendon Press, Oxford, 199, 4.

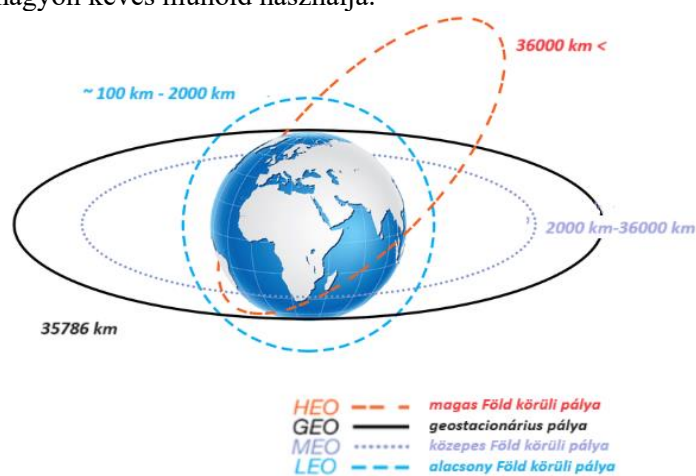
elsődleges szuverenitás vonal"- az a pont, ahol a felhajtóerő nullával egyenlő, ez körülbelül 100 km-es magasságot jelent.⁸⁶

Az államokat a területük feletti légtérben -a világűr határáig- teljes és kizárólagos szuverenitás illet meg, ez jelenik meg az ENSZ alapokmányában is.⁸⁷ Ennek ellenére hallgatólag minden állam beleegyezett, hogy a területe feletti űrtevékenységként történő áthaladáshoz előzetes engedély nem szükséges.⁸⁸

A nemzetközi jogban *res nullius*-nak tekinthetők az állami szuverenitás alatt nem álló és ezért foglalható területek, míg *res communis omnium usus*-nak az államok által szabadon használható, olyan területek, amik nem lehetnek foglalás tárgyai.⁸⁹ A nemzetközi jog ilyennek tekinti a világűrt,⁹⁰ a nyílt tengert,⁹¹ a tengerfenék területét⁹² és az Antarktisz⁹³.

1.2. Keringési pálya

A Föld körül az űrobjektumok keringési pályákon mozognak, melyek eltérő adottságaik miatt különböző típusú tevékenységekre adnak lehetőséget.⁹⁴ Az alacsony Föld körüli pálya (továbbiakban LEO) az űrobjektumok itt nagyjából 90 perc alatt képesek megkerülni a Földet.⁹⁵ A közepes Föld körüli pályán (továbbiakban MEO) a 20000 km-es részt használják leginkább az űrobjektumok, míg a magas Föld körüli pályát jelenleg nagyon kevés műhold használja.

1. ábra Föld körüli keringési pályák⁹⁶

A műholdpályák között kiemelt szereppel bír a geostacionárius pálya (továbbiakban GEO). Magassága 35786 km az Egyenlítő felett, és bármely pontjáról egyszerre megfigyelhető a Föld felszínének 42%-a. A keringési sebesség itt 3 km/s,⁹⁷ így a keringési idő 23 óra 56 perc és 4 másodperc,

⁸⁶ Gál Gyula: *Világűrjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964. 110-114.

⁸⁷ Charter of the United Nations (továbbiakban ENSZ Alapokmánya), San Fransisco, 26 July 1945. Kihirdette: 1956. évi I. törvény, 2. cikk 4. pont.

⁸⁸ Lyall, Francis – Paul B. Larsen: *Space Law. A Treatise*. London, Routledge, 2016, 164-165.

⁸⁹ Gál (1964) 141.

⁹⁰ u.o.

⁹¹ Convention on the High Seas, Geneva, 29 April 1958. Kihirdette: 1963. évi 6. törvényerejű rendelet.

⁹² Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Sea-Bed and the Ocean Floor and in the Subsoil Thereof, London, Moscow, Washington, 11 February 1971. Kihirdette: 1972. évi 28. törvényerejű rendelet.

⁹³ The Antarctic Treaty (Antarktisz Szerződés), Washington, 1 December 1959. Közzétette: 1984/7. számú nemzetközi szerződés a külügyminisztertől.

⁹⁴ Bartóki-Gönczy Balázs – Sulyok Gábor (szerk.): *Világűrjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022, 22-23.

⁹⁵ https://www.esa.int/Enabling_Support/Space_Transportation/Types_of_orbits (2023.11.13.).

⁹⁶ Szerző által szerkesztett ábra (felhasznált adatok és ábra: Lyall, Larsen (2016) 245-247. és https://www.researchgate.net/figure/LEO-MEO-GEO-HEO-Illustration_fig1_346041650).

⁹⁷ Lyall – Larsen (2016) 245-247.

azaz egy sziderikus nap. A GEO-ról, a már nem működő/nem szükséges űrobjektumokat temetői pályára irányítják át. Ez egy szuperszinkron pálya, ami sehol sem metszi a GEO pályát,⁹⁸ és a magassága 300 km-rel a felett található.⁹⁹

1.3. Űrtevékenység

„Világűr tevékenységnek tekintjük a technikai fejlődés mai fokán azt a tevékenységet, melynek célja bármilyen tárgynak vagy szerkezetnek a Föld vagy a Nap körüli pályára juttatása (...), e szerkezetek vagy tárgyak ilyen pályán történő mozgása vagy onnan visszatérése, idegen égitesteken való leszállása, ott-tartózkodása és visszatérése.”¹⁰⁰ A világűrjog fogalmának lényegi eleme az űrtevékenység, mely még nem került meghatározásra.

1.4. Űrobjektum

Az űrobjektum nemzetközileg elismert fogalma még nem került elfogadásra, azonban a kárfelelősségről, valamint lajstromozásról szóló szerződésekben található meghatározás szerint űrobjektumnak kell tekinteni annak részeit a hordozórakétát és annak részeit is.¹⁰¹

Ahhoz, hogy az űrobjektumok eljussanak a világűrbe többlépcsős rakétarendszerek alkalmazása szükséges. Felbocsátáskor a kiégett rakétafokozatot leválasztják, mely így lezuhan vagy a légkörben megsemmisül.¹⁰²

Alapvetően „a pálya menti mozgás tehetetlenségi mozgás, amely energiafelhasználást nem igényel”,¹⁰³ de a műholdak működéséhez energiára van szükség, ehhez napelemeket, akkumulátorokat vagy nukleáris áramforrásokat használnak. Kepler törvényei szerint,¹⁰⁴ ha minden ideálisan alakul a végtelenségig kellene keringeniük a Föld körüli objektumoknak, azonban a valóságban nagyjából 180 km-es magasság alatt a perturbációs hatások¹⁰⁵ lelassítják azokat és annak darabjai visszahullanak a Föld felszínére, vagy mérettől függően a légkörben megsemmisülnek.¹⁰⁶

2. ŰRSZEMÉTRŐL ÁLTALÁBAN

2.1. Fogalom és elhatárolás

Űrszemét minden olyan föld körüli pályán keringő, vagy a légkörbe újra belépő ember által készített tárgy, amely már nem működőképes, beleértve annak töredékeit és alkotórészeit is.¹⁰⁷ Szűk értelemben véve ezek az egykor működő űrobjektumok keringési pályákon maradt részei így például kiégett rakétafokozatok, atomreaktorokból származó fémcseppek, a borításról levált festékdarabok. Tág értelemben pedig minden olyan űrobjektum is űrszemétté válik, ami alapvetően még működőképes, de

⁹⁸ i.m. 296.

⁹⁹ https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2008/03/Mitigation_scenarios_Graveyard_orbit_300_km_above_GEO (: 2023.11.13.).

¹⁰⁰ Gál (1964) 38.

¹⁰¹ Convention on the International Liability for Damage Caused by Space Objects (Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről, továbbiakban kárfelelősségi egyezmény), London, Moscow, Washington, 29 March 1972. Kihirdette: 1973. évi 3. törvényerejű rendelet I. cikk, és Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (Egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről, továbbiakban lajstromozási egyezmény), New York, 14 January 1975. Kihirdette: 1978. évi 7. törvény erejű rendelet, I. cikk.

¹⁰² Almár, Both, Horváth, Szabó (1996) 55.

¹⁰³ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 30.

¹⁰⁴ Hermann, Joachim: *SH atlasz csillagászat*. Budapest, Springer Hungarica Kiadó, 1992, 56-59.

¹⁰⁵ perturbáció: többek között a légkör állapota, a Nap sugárnyomása, a Nap, a Hold és egyéb égitestek gravitációs hatásai, és a Föld nem tökéletes gömb alakja következtében jelentkező zavaró hatás.

¹⁰⁶ Almár – Both – Horváth – Szabó (1996) 47.

¹⁰⁷ Space Debris Mitigation Guidelines of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space (továbbiakban ENSZ űrszemét-mérséklési iránymutatások). In Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Fiftieth session (6–15 June 2007), A/62/20, Annex.

nem képes betölteni felbocsátási célját.¹⁰⁸ Az ember környezetéhez ma már a világűr is hozzátartozik, ezért az űrszemét napjainkra a környezetszennyezés egyik formájává vált.¹⁰⁹

Az űrszemét ürtevékenységhez kapcsolódóan űrobjektumból jön létre, tehát a kutatórakéták és a ballisztikus rakéták maradványai nem tekinthetők annak, mivel nem ürtevékenységből, illetve nem űrobjektumból származnak. Az űrobjektumtól történő elhatárolásnak alapvető szempontja, hogy az adott tárgy működőképes-e, illetve, hogy be tudja-e tölni felbocsátási célját. A világűrben található meteoritok szintén nem tekinthető űrszemétnek mivel, nem emberi eredetűek. Elhatárolásra szorul még az űrszemét az űrörökségtől, aminek egy része a Föld felszínén kívüli emberi kulturális örökség, mint például az űrben hagyott keringő műholdak, mélyűrszondák.¹¹⁰ Ahhoz, hogy egy eszköz vagy helyszín űrörökséggé váljon kiemelkedő jelentőséggel kell bírnia az egész emberiség számára, ilyenek a csillagászat fejlődéséhez, a naprendszer felfedezéséhez, és a hold és bolygó kutatáshoz kapcsolódó eszközök és helyszínek.¹¹¹

2.2. KELETKEZÉSE ÉS ELHELYEZKEDÉSE

2.2.1. Az űrszemét keletkezése

Az első űrszemét darabok a baleseti és szándékos megsemmisítések eredményeként keletkeztek, valamint a műveletek során szándékosan elhagyott űrobjektumokból és keringési szakaszokból.¹¹² A baleseti megsemmisítések fő oka a megmaradt hajtóanyagok önrobbanása miatt történt, ennek köszönhető az űrszemét közel 40%-a¹¹³, szándékosan pedig főként katonai műholdakat robbantottak fel.¹¹⁴ Az űrszemét jelentős forrása a szilárd hajtóanyagú rakéták működése során keletkező alumínium oxid, ami por és salak formájában csapódik ki, valamint az extrém ultraviola sugárzás erodáló hatása miatt lepattanó festékdarabok is.¹¹⁵

2.2.2. Az űrszemét elhelyezkedése

A Földhöz közel található magasságban működik egy öntisztulási folyamat, aminek eredményeként a Föld légkörébe visszahulló darabok nagy részben elégnak. 500 km felett már stabil pályák vannak, 1000 km feletti magasság esetén pedig az ott maradó objektumok akár több ezer évig is keringhetnek a bolygó körül.¹¹⁶ Fontos kiemelni, hogy űrszemét nem csak a Föld körüli keringési pályákon a Hold felszínén és körülötte éppúgy megtalálható.¹¹⁷ A Föld körül a leginkább érintett keringési pályák a LEO és a MEO, és a legfontosabb a GEO esetén a védett, hasznos sávok alatt és felett úgynevezett szemétöv¹¹⁸ alakult ki.

2.3. Fontosabb események

A probléma jelentőségének szemléltetése érdekében ismertetésre kerülnek az űrszeméthez köthető fontosabb események, azonban a terjedelmi korlátok miatt ezek részletes kifejtéstől el kell tekinteni. 1960-ban két amerikai műhold felbocsátásakor meghibásodás lépett fel és Kuba ötszáz

¹⁰⁸ Mihálka György: *Környezetvédelmi jogi kérdések az orbitális pályán*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica: publicationes doctorandorum juridicorum, Vol. 4., 2004, 416.

¹⁰⁹ Liou, J-C. – Johnson, Nicholas L.: *Risks in Space from Orbiting Debris*. Science 311.5759, 2006, 340-341.

¹¹⁰ Ruggles, Clive – Cotte, Michel: *Heritage Sites of Astronomy and Archaeoastronomy in the context of the UNESCO World Heritage Convention*. A Thematic Study. Icomos, Paris, 2010, 229.

¹¹¹ i.m. 233-235.

¹¹² ENSZ űrszemét-mérséklési iránymutatások.

¹¹³ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 241.

¹¹⁴ Mihálka (2004) 418-420.

¹¹⁵ https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/About_space_debris (2023.11.18.).

¹¹⁶ Mihálka (2004) 418.

¹¹⁷ Bratu, Ioana: *Recommended Framework and Key Elements for Peaceful and Sustainable Lunar Activities*, Moon Village Association, 2022.

¹¹⁸ Kessler, Donald J. – Burton G. Cour-Palais: *Collision Frequency of Artificial Satellites: The Creation of a Debris Belt*. Journal of Geophysical Research, 83. (1978), A6. 2637–2646.

négyszázkilométernyi területén csapódott be űrszemét. A talaj mellett az állatállományban is kár keletkezett, melynek eredményeként az első halálos áldozata az űrszemétnek egy kubai tehén volt. 1962-ben egy amerikai kisvárosra hullott űrszemét, köztük egy 9 kg tömegű darab is. 1969-ben szovjet roncsok hullottak egy japán hajóra, melyben jelentős kár következett be és öt ember súlyos sérüléseket szenvedett. 1978-ban a Kozmosz-954 darabjai visszatértek a légkörbe és darabjai Kanadában csapódtak be. 124000 km²-es területen szóródott szét űrszemét nagy mennyiségű radioaktív anyaggal. Az amerikai Skylab űrállomás darabjai 1979-ben a Csendes-óceánban és ausztráliai területen landoltak a sivatagban, ez 20-25 ezer kg tömegű törmelék szétszóródását jelentette. 1996-ban jegyezték fel az első bizonyítottan űrszeméttel történő ütközést. A kínai ASAT kinetikai tesztje, valamint az orosz Kozmosz 2251 és az amerikai Iridium 33 műhold ütközése 2009-ben együtt összesen 40%-al növelte az űrszemét mennyiségét, több mint 2300 követhető űrszemét keletkezett. 2022-ben egy közel 3 méter átmérőjű fémgyűrű csapódott be Indiában egy családi ház közelében, majd egy kínai hordozórakéta nem irányított visszatérése miatt részleges légtérzár elrendelésére került sor.¹¹⁹

2.4. Jelenlegi környezeti állapot

1957 óta megközelítőleg 6500 sikeres felbocsátás történt, ennek köszönhetően 16990 műhold került Föld körüli pályára, 11500 ma is a világűrben van és 9000 működik is. A katalogizált űrszemét száma 35150, az összeütközések, megsemmisülések és minden egyéb anomália, ami űrszemét keletkezéséhez vezetett becslések szerint több mint 640 alkalommal történt. Statisztikai modellek alapján a 10 cm-nél nagyobb űrszemét mennyisége 36 500, az 1-10 cm közöttiek száma 1 millió, az 1 mm és 1 cm közöttieké pedig 130 millió.¹²⁰ A konstellációknak¹²¹ és a kereskedelmi szereplőknek köszönhetően 2010-hez képest tízszeresére növekedett a felbocsátások száma.¹²² Az 1. melléklet szemlélteti a katalogizált űrszemét változását 1956-tól napjainkig, pályák szerinti lebontásban.

A felszínre visszahulló űrszemét esetén a legnagyobb veszélyt a nukleáris energiaforrások, illetve a nem irányított visszatérések jelentik, emellett jelentős mennyiségben növelik a légkör alumínium tartalmát, mely fokozza az üvegházhatást.¹²³ A felbocsátásokhoz kapcsolódóan az óceánban felhalmozódó több ezer rakétafokozat és az abból kiáramló anyagok veszélyt jelentenek a vizek tisztaságára és az élővilágra.¹²⁴ Az egyre elterjedtebbé váló LEO pályákra szánt megakonstellációk esetén nagy félelemre ad okot, a hordozórakétaiknak világűrből történő visszatérése. Sok olyan rakétatest, amely ellenőrizetlenül térhet vissza, az egyenlítő közelében található pályákhoz kötődik, a kockázat így jelentősen magasabb a déli államokban, mint a főbb űrutazó államokban.¹²⁵ Minél nagyobb számban vannak a Föld körüli pályákon űrobjektumok annál nagyobb lesz az esélye az ütközéseknek, és ha ezek sok ezer darabra törnek szét a sokszorozó hatás miatt a további ütközések valószínűsége is megsokszorozódik.¹²⁶ Ez az önfenntartó folyamat a Kessler szindróma, amely legkritikusabban a LEO esetén jelenhet meg.¹²⁷

¹¹⁹ Sulyok Gábor: Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való felelősségről: kidolgozás, tartalom és az alkalmazás hiánya. Állam és Jogtudomány Vol. LXIV., No. 4., 2023, 21-29., lásd még: National Aeronautics and Space Administration Orbital Debris Program Office: Orbital Debris Quarterly News www.nasa.gov és Paul D. Maley: „History of Space and Launch Debris Recoveries” <https://paulmaley.com/sd1>.

¹²⁰ https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/Space_debris_by_the_numbers (2024.01.11.).

¹²¹ IADC Report on the Status of the Space Debris Environment 2023: A konstellációk esetén legalább 20 önálló műhold űrbe juttatása történik megakonstellációk esetén a műholdak száma a több ezret is meghaladhatja.

¹²² u.o.

¹²³ Boley, Aaron C. – Byers, Michael: *Satellite Megaconstellations Create risks in Low Earth Orbit, the Atmosphere and on Earth*. Scientific Reports Vol. 11 No.1, 2021. 1-4.

¹²⁴ Lyall – Larsen (2016) 299.

¹²⁵ Byers, Michael – Wright, Ewan – Boley, Aaron et al: *Unnecessary Risks Created by Uncontrolled Rocket Reentries*. Nat Astron Vol. 6, (2022) 1093–1097.

¹²⁶ Mihálka (2004) 421.

¹²⁷ https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/About_space_debris (2023.11.18.)

3. ŰRSZEMÉTRE VONATKOZÓ JOGI SZABÁLYOZÁS

3.1. Világűrjog fogalma és rendszere

Egyik lehetséges meghatározása szerint „[a] világűrjog (...) mindazoknak a jogszabályoknak az összessége, amelyek a világűrkutatással, illetve a világűr és az égitestek felhasználásával (űrtevékenység) kapcsolatban keletkezett belső állami és állam közti viszonyokat, valamint e tevékenységnek az egyes személyek jogait érintő kihatásait szabályozzák.”¹²⁸ Ez a meghatározás a világűrszerződés alapvető elemeit jeleníti meg, mint az űrkutatás, és a világűr felhasználása, melyek az űrtevékenység részelemeinek tekinthetők.¹²⁹ A világűrjog terminológiája nem egységes, számos fogalom szorul nemzetközi szintű elfogadásra.

3.2. Világűrjogi források

3.2.1. Kötelező erejű dokumentumok

Az űrszemétre vonatkozó jogi szabályozás alapját a világűrre vonatkozó alapelvek képezik, amelyek a világűrszerződés létrehozásával váltak kötelező erejű normákká. A kezdeti gyors ütemű jogalkotás során az ENSZ világűrbizottságának köszönhetően öt nemzetközi szerződés elfogadására került sor.¹³⁰ Megalkotásukkor az űrszemét még nem jelentett fenyegetést, így a szerződések nem tartalmazzak kifejezett rendelkezést róla.

I. Világűrszerződés

1967. január 27-én Londonban, Moszkvában és Washingtonban szerződés született az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket (továbbiakban világűrszerződés). A megállapodás 1967. október 10-én lépett hatályba és az 1967. évi 41. törvényerejű rendelettel Magyarország is kihirdette.

A szerződésben szokásjogi elemeket tükröző¹³¹ olyan alapvető rendelkezések kerültek megfogalmazásra, melyek áthatva a világűrjog rendszerét, az űrszemét szabályozásánál is megjelennek. A világűr minden állam által szabadon kutatható és használható, az emberiség közös vállalkozása, minden ország javát kell szolgálnia.¹³² A szabadság korlátjaként¹³³ jelenik meg a nemzetközi jog így az ENSZ Alapokmányában szereplő rendelkezések megtartása.¹³⁴ „A világűr, beleértve a Holdat és más égitesteket, sem a szuverenitás igényével, sem használat vagy foglalkozás útján, sem bármilyen más módon, egyetlen nemzet sem sajátíthatja ki.”¹³⁵ Azonban nem minősül kisajátításnak a pályapozíciók műholdak általi használata, függetlenül annak mennyiségétől és idejétől.¹³⁶

A felelősségre és kárfelelősségre, az objektumok jogi helyzetére és a világűr felhasználására vonatkozó cikkek az űrszemét szabályozásához közvetlenül kapcsolódó rendelkezések. Az államok a világűrben végzett tevékenységeik során felelősséggel tartoznak a nemzeti űrtevékenységekért, akár állami, akár nem állami szereplők végzik azokat. Utóbbi esetben az illető állam engedélye és folyamatos felügyelete szükséges, míg nemzetközi szervezetek űrtevékenysége esetén a szervezet és a részes tagok közösen viselik a felelősséget.¹³⁷ A felbocsátó és felbocsáttató államok, illetve azok melyek területéről vagy berendezéséről felbocsátás történik az általuk más részes államnak, az űrobjektum vagy egy része

¹²⁸ Gál (1964) 38.

¹²⁹ Darvas Tamás: A világűrjog fogalmi és történeti alapjai, új kihívásai. Ars Boni, 8. (2020), 14-15.

¹³⁰ i.m. 7. Stászukat lásd: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/status/index.html> (2023.04.05.)

¹³¹ Lyall – Larsen (2016) 276.

¹³² Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket, továbbiakban világűrszerződés), London, Moscow, Washington, 27 January 1967. Kihirdette: 1967. évi 41. törvényerejű I. cikk.

¹³³ Trochetti (2013) 7.

¹³⁴ Világűrszerződés III. cikk.

¹³⁵ Világűrszerződés. II. cikk.

¹³⁶ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 85.

¹³⁷ Világűrszerződés VI. cikk.

által okozott károkért kárfelelősséggel tartoznak.¹³⁸ Ennek részletes szabályozására a kárfelelősségi egyezményben került sor.

A nyilvántartásba vett objektumok esetén nem érinti tulajdoni helyzetüket, hogy a világűrben vagy a Földön tartózkodnak-e, az államok ettől függetlenül megőrzik felettük joghatóságukat és ellenőrzési jogukat.¹³⁹ Közvetve a világűrszerződés is megköveteli az űrobjektumok lajstromozási kötelezettségét, mivel a lajstromban szereplő űrobjektumokhoz kapcsolódóan rendelkezik a joghatóságról és az ellenőrzési jogról. Ennek részletes szabályozása a lajstromozási egyezményben szerepel. A felbocsátó állam minőség nem átruházható, a lajstromba vétel pedig csak kivételesen, ha az átruházás az űrobjektum közös felbocsátási eseményében résztvevő felbocsátó államai között történik, ezzel szemben a tulajdonjog átruházható. Fontos kiemelni, hogy a tulajdonjog az űrszemétnek minősülő tárgyak felett is fennáll,¹⁴⁰ tehát az államok nem hagyhatnak fel tulajdonjoguk gyakorlásával, az űrobjektum életciklusának végén.

A kutatás és felhasználás során megjelenik az együttműködés, segítségnyújtás, elve és az államok megfelelő érdekeinek kellő figyelembevétele, melyek az emberiség közös érdekéből eredő követelmények.¹⁴¹ A részes államok érdekei között szerepel a Földre történő visszatérések kontrolálása, az összeütközések és űrszemét képződés elkerülése is, így ezen érdekekre figyelemmel kell eljárni, kizárólag öns érdekétől vezérelve nem cselekedhet egyik állam sem.

A világűr káros szennyeződésének elkerülése¹⁴² a megelőzés elvével azonosítható. Az űrtevékenységek végzése során a káros következmények megvalósulásának elkerülése és nem azok utóbb történő mérséklése jelenik meg célként. Ez az elv szorosan kapcsolódik a többi részes állam érdekeinek kellő figyelembevételéhez. Az űrszemét kétségtelenül hátrányos hatást gyakorol, kockázatosabbá, költségesebbé teszi az űrben végzett tevékenységeket.

II. Mentési egyezmény

1968. április 22-én Londonban, Moszkvában és Washingtonban az államok egyezményt kötöttek az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok haza küldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról (továbbiakban mentési egyezmény). A szerződés 1968. december 3-án lépett hatályba és Magyarországon az 1969. évi 22. törvényerejű rendelet hirdette ki.

Az állam helyett a szerződés a felbocsátó szerv kifejezést használja, mely magába foglalja a nemzetközi szervezeteket is, így rendelkezései meghatározott feltételek alapján rájuk is kiterjedhetnek.¹⁴³ Ezt a lehetőséget a későbbi szerződések is tartalmazzák. Az egyezmény meghatározza, milyen magatartást kell tanúsítani, ha egy űrobjektum vagy annak része idegen joghatóság alatti területen, nyílt tengeren vagy joghatóság alá nem tartozó helyen ér földet. Lényegtelen, hogy az űrobjektum vagy annak darabja milyen okból tér vissza, tehát űrszemétre is irányadóak a rendelkezések. Az idegen államot tájékoztatási és -kérésre- visszaszolgáltatási, kötelezettség terheli a felbocsátó szerv irányába. Ha egy állam vélekedése szerint az észlelt űrobjektum veszélyes, erről értesítheti a felbocsátó szervet, amely az érintett állam irányítása és ellenőrzése mellett hathatós lépéseket köteles tenni az esetleges ártalom veszélyének kiküszöbölésére.¹⁴⁴

III. Kárfelelősségi egyezmény

1972. március 29-én Londonban, Moszkvában és Washingtonban írták alá az egyezményt az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről (továbbiakban kárfelelősségi egyezmény), mely 1972. szeptember 1-jén lépett hatályba, és Magyarországon az 1973. évi 3. törvényerejű rendelettel kihirdetésre is került.

¹³⁸ i.m. VII. cikk.

¹³⁹ i.m. VIII. cikk.

¹⁴⁰ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 87., lásd még Zhukov, Gennady – Yuri Kolosov: International Space Law. Moscow, Statut Publishing House, 2014. 82.

¹⁴¹ Világűrszerződés IX.cikk.

¹⁴² Világűrszerződés IX.cikk.

¹⁴³ Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (egyezmény az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról, továbbiakban mentési egyezmény), London, Moscow, Washington, 3 December 1968. Kihirdette: 1969. évi 22. törvényerejű rendelet, 6.cikk.

¹⁴⁴ Mentési egyezmény 5. cikk.

Kárfelelősségi egyezmény megkötését indokolták az ürtevékenység eredményeként jelentkező egyre gyakoribbá váló károkozások és a világűrszerződés rendelkezéseinek absztrakt megfogalmazása.¹⁴⁵ A szerződés az ürtevékenység során bekövetkező káreseményekre teremti meg a károsult teljes és méltányos kártalanításban részesítését szolgáló anyagi és eljárási szabályokat.¹⁴⁶ A szerződés meghatározza a kár, a felbocsátás, a felbocsátó állam és az űrobjektum fogalmát.¹⁴⁷ Eszerint kár az élet elvesztését, a testi épség és az egészség károsodását, a tulajdon elvesztését és annak károsodását jelenti. A *res communis omnium usus* területeken bekövetkező környezeti károk nem tartoznak a szerződés hatálya alá.¹⁴⁸ A szakirodalom egyelőre még nem egységes a közvetett/távoli károk, és a lelki sérelmek esetén, így az eset összes körülményét figyelembe véve lehet a kárfelelősségét megállapítani.¹⁴⁹ Felbocsátó állam lehet az az állam, amely saját maga bocsát fel űrobjektumot, az is, amely más állammal bocsátatja fel, vagy amelynek területéről bocsátják fel, illetve az is amelyik berendezéseit a felbocsátáshoz használják, a felbocsátás fogalmának pedig a sikertelen kísérlet is részét képezi. Az „űrobjektum” kifejezés magába foglalja annak részeit, a hordozórakétát és ennek részeit is,¹⁵⁰ így az űrszemét által okozott károk esetén is meg lehet állapítani a károkozó kárfelelősségét.

A megállapodás a kár bekövetkezésének helyszínétől függően, eltérő módon szabályozza a kárfelelősség kérdését. A Föld felszínén, vagy repülésben lévő légitárgyban okozott kár¹⁵¹ esetén heterogén ütközés¹⁵² történik, tehát egy űrobjektum olyan tárggyal ütközik, amely nem része az ürtevékenységnek. Ilyen esetben objektív kárfelelősségi forma jelenik meg. Ezzel szemben a Föld felszínén kívüli károkozásnál¹⁵³ vétkességen alapuló kárfelelősségi szabály szerepel, mely két űrobjektum közötti, tehát homogén ütközések¹⁵⁴ bekövetkezésekor irányadó. Vétkesség esetén az adott állam nem úgy jár el, ahogy az adott helyzetben általában elvárható, fokozatai a szándékosság és a gondatlanság. Mentésülésre a kárfelelősség alól akkor van lehetőség, ha a felbocsátó állam bizonyítja, hogy a kár egészben, vagy részben az igényt támasztó állam, súlyos gondatlanságától, vagy károkozási szándékkal elkövetett cselekménye/mulasztása folytán keletkezett, ekkor sem mentesül, aki az ENSZ alapokmányában vagy a világűrszerződésben meghatározott elvekkel ellentétes tevékenységet végzett.¹⁵⁵

IV. Lajstromozási egyezmény

1975. január 14-én New Yorkban kötötték meg a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről szóló egyezményt (továbbiakban lajstromozási egyezmény), amely 1976. szeptember 15-én lépett hatályba, és Magyarország az 1978. évi 7. törvényerejű rendelettel hirdette ki. Megalkotásának alapja az államok azon igénye, hogy a hajókhoz és a légi járművekhez hasonlóan az űrobjektumokat is hitelesen vezetett nyilvántartás tartalmazza, és biztosított legyen az átláthatóság, károkozás esetén pedig az azonosítás. A szerződés alapján az ENSZ Főtitkára által vezetett központi nyilvántartást jött létre.¹⁵⁶ Összességében tehát három típusú nyilvántartás létezik az űrobjektumokról: nemzeti nyilvántartás, az 1971B (XVI) közgyűlési határozaton alapuló nyilvántartás és a lajstromozási egyezmény rendelkezése folytán létrejött nyilvántartás, utóbbit kettőt az ENSZ Világűrirodája vezeti.¹⁵⁷ Minden részes állam űrobjektumának legalább a felbocsátó állam nemzeti és valamelyik nemzetközi nyilvántartásban szerepelnie kell. A sikertelen felbocsátásokra, a kutatórakétákra és a ballisztikus

¹⁴⁵ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 92.

¹⁴⁶ Kárfelelősségi egyezmény I. cikk.

¹⁴⁷ u.o.

¹⁴⁸ Lyall, – Larsen (2016) 299.

¹⁴⁹ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 92.

¹⁵⁰ Kárfelelősségi egyezmény I. cikk.

¹⁵¹ i.m. II. cikk.

¹⁵² Gál (1964) 255.

¹⁵³ Kárfelelősségi egyezmény III. cikk.

¹⁵⁴ Gál (1964) 255.

¹⁵⁵ Kárfelelősségi egyezmény VI. cikk.

¹⁵⁶ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 97.

¹⁵⁷ Zhukov – Kolosov: (2014) 82-84.

rakétákra az egyezmény hatálya nem terjed ki.¹⁵⁸ A szerződés értelmében az a felbocsátó állam, amelynek nyilvántartásába az űrobjektum fel van jegyezve nyilvántartó állam lesz.¹⁵⁹ Egy űrobjektumnak egy nyilvántartó állama lehet,¹⁶⁰ de ez nem zárja ki, hogy moduláris űrobjektumok esetén a különböző részeket eltérő államok nyilvántartásába vegyék fel, mint a Nemzetközi Űrállomás esetében.¹⁶¹

V. Hold-megállapodás

1979. december 18-án New Yorkban kötötték meg az államok a Holdon és más égitesteken folytatott tevékenységének szabályozásáról szóló megállapodást (továbbiakban Hold megállapodás), mely 1984. július 11-én lépett hatályba. A megállapodás az űrhajózó államok által nem került elfogadásra, így rendelkezéseit ennek tükrében kell vizsgálni. Területi hatálya kiterjed a Föld kivételével, a Holdra, a körülötte található pályákra, és minden más égitestre a Naprendszerben.¹⁶² A megállapodás a világűrszerződés rendelkezéseit megismétli,¹⁶³ valamint előírja egy kifejezetten a Holdra vonatkozó kárfelelősségi szerződés megalkotásának szükségességét.¹⁶⁴ Külön cikkben kerül szabályozásra az égitestek és pályáik környezetéhez kapcsolódó természetes egyensúly megőrzése, és ehhez kapcsolódóan értesítési kötelezettséget teremt a megállapodás, a radioaktív anyagok használata esetén, és lehetőséget nemzetközi tudományos rezervátum létrehozására és speciális védelmi szabályok megállapítására.¹⁶⁵ Új rendelkezésként jelenik meg, hogy a Hold és annak természeti erőforrásai az emberiség közös örökségét képezik,¹⁶⁶ mely a dokumentum legtöbb kérdést felvető része,¹⁶⁷ és a felhasználás során a jelen és jövő nemzedékek érdekeinek megfelelő figyelembevételére van szükség,¹⁶⁸ mely korlátot jelent a felelősségtelen használatnak.

3.2.2. Nem kötelező erejű dokumentumok

ENSZ közgyűlési határozatok

Az ENSZ Közgyűlése bár kötelező erejű határozatokat nem hoz, jogalkotási munkája kiemelkedő, nagy elvi jelentőségű határozatai pedig szokásjogot is tükrözhetnek. 1958-ban felismerve a világűr adta lehetőséget az ENSZ Közgyűlése meghirdette a világűr békés felhasználásának elvét¹⁶⁹ és létrehozásra került a Világűr Békés Felhasználásának Bizottsága.¹⁷⁰ 1961-ben a Közgyűlés kimondta, hogy a nemzetközi jog, beleértve az ENSZ Alapokmányát a világűr békés felhasználása esetén is alkalmazandó, a világűr és az égitestek minden állam számára szabadon használhatóak,¹⁷¹ emellett pedig több rendelkezéssel megalapozásra került a lajstromozási egyezmény létrejötte.¹⁷² 1963-ban a szokásjogot tükröző elvi jelentőségű határozatot fogadott el Közgyűlés az államok tevékenységét szabályozó jogi elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, mely a világűrszerződés megszövegezésének alapjául szolgált, így annak rendelkezéseiben a határozatban szereplő elvek köszönnek vissza.¹⁷³ Még ebben az

¹⁵⁸ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 96.

¹⁵⁹ Lajstromozási egyezmény I-II. cikk.

¹⁶⁰ u.o.

¹⁶¹ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 96. és Agreement Among the Government of Canada, the Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government of the United States of America Concerning Cooperation on the Civil International Space Station (ISS Agreement), Washington, 29 January 1998.

¹⁶² Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement, továbbiakban Hold megállapodás), New York, 18 December 1979. Article 1.

¹⁶³ i.m. Article 2-3., 6., 12.

¹⁶⁴ i.m. Article 14.

¹⁶⁵ i.m. Article 7.

¹⁶⁶ i.m. Article 11.

¹⁶⁷ Zhukov – Kolosov (2014) 169.

¹⁶⁸ Hold megállapodás Article 4.

¹⁶⁹ G.A. Res. 1348 (XIII), 13 U.N. GAOR Supp. No. 18. (A/4090), 5.

¹⁷⁰ G.A. Res. 1472 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp. No. 16. (A/4354), 5.

¹⁷¹ G.A. Res. 1721 (XVI), 16 U.N. GAOR Supp. No. 17. (A/5100), 6.

¹⁷² u.o.

¹⁷³ G.A. Res. 1962 (XVIII), 18 U.N. GAOR Supp. No. 15. (A/5515), 15.

évben a világűrbizottságban felmerült az űrkísérletek lehetséges káros hatásainak vizsgálata, mely a későbbi határozatokban is visszatérő elemként szerepel.¹⁷⁴ 1971-ben elsőként jelent meg a Hold jelen és jövő generációk érdekeinek megfelelően történő használata.¹⁷⁵ 1978-ban a nukleáris energia űrben történő használatának kérdése került napirendre.¹⁷⁶ 1983-ban pedig a GEO véges természeti erőforrás¹⁷⁷ jellegére tekintettel a pálya ésszerű és méltányos használatának szabályozására vonatkozó általános elvek kidolgozása vette kezdetét.¹⁷⁸

A Közgyűlés határozataiban elsőként 1989-ben jelent meg az űrszemét, mint egy minden nemzetet aggasztó kérdés és ehhez kapcsolódóan megfogalmazásra került, hogy nagyobb figyelmet kell fordítani a világűr környezet minden aspektusának védelmére és megőrzésére, kifejezetten annak a földi környezetre is hatással bíró elemeire.¹⁷⁹ 1991-ben az ENSZ felhívta az államok figyelmét az űrszemét által okozott problémákra.¹⁸⁰ 1992-ben megfogalmazásra kerültek a nukleáris erőforrások világűrben való felhasználására vonatkozó elvek,¹⁸¹ eszerint a nukleáris erőforrások használata esetén alapos biztonsági értékelésre van szükség.¹⁸² A nukleáris energiaforrások világűrben történő felhasználását azokra az űrmissziókra kell korlátozni, amelyek nélkül nem üzemeltethetők ésszerű módon. Ilyenek a bolygóközi, a megfelelően magas pályán és a LEO-n végzett küldetések is, ha azokat életciklusuk végével megfelelően magas pályára irányítják.¹⁸³ 1993-ban már napirendi pontként jelent meg az űrszemét kérdése¹⁸⁴ majd megkezdődött az űrszemét-környezetre vonatkozó adatok értékelése¹⁸⁵ és több éves terv került elfogadásra az űrszemét napirendi pontjának megfontolására.¹⁸⁶ A Közgyűlés előirányozta a meglévő űrszemét-mérséklési gyakorlatok hatékonyságának értékelését.¹⁸⁷ 2004-ban munkacsoport létrehozására került sor a bizottság tagállamainak az Ügynökségközi Űrszemét Koordinációs Bizottság (továbbiakban IADC) 2002-ben kiadott űrszemét-mérséklési iránymutatásaira vonatkozó észrevételeinek megvizsgálására.¹⁸⁸ 2004-ben a „Felbocsátó állam” fogalmának alkalmazásáról szóló határozat¹⁸⁹ került elfogadásra melynek célja, hogy gyakorlatokat javasoljon a lajstromozási egyezmény következetes alkalmazásának biztosítására.¹⁹⁰ Ezt követően 2007-ben elfogadta a Közgyűlés az ajánlások az államok és a nemzetközi kormányközi szervezetek űrobjektumok nyilvántartásba vételével kapcsolatos gyakorlatának megerősítéséhez elnevezésű határozatot,¹⁹¹ melynek megszövegezésére azért volt szükség, mert a lajstromozási egyezmény alkalmazásánál problémák merültek fel.¹⁹² 2007-ben a világűrbizottság által létrehozott Űrszemét-mérséklési iránymutatásokat jóváhagyta a bizottság,¹⁹³ majd a Közgyűlés¹⁹⁴ is. 2011-ben az ENSZ kifejezte aggodalmát az űrtevékenységek hosszú távú fenntarthatóságát érintő kihívások, különösen az űrszemét

¹⁷⁴ G.A. Res. 1963 (XVIII), 18 U.N. GAOR Supp. No.15. (A/5515), 16.

¹⁷⁵ G.A. Res. 2779 (XXVI), 26 U.N. GAOR Supp. No. 29. (A/8429), 28.

¹⁷⁶ G.A. Res. 33/16, 33 U.N. GAOR Supp. No. 45. (A/33/45), 66.

¹⁷⁷ Lyall – Larsen (2016) 251.

¹⁷⁸ G.A. Res. 38/80, 38 U.N. GAOR Supp. No. 47. (A/38/47), 98.

¹⁷⁹ G.A. Res. 44/46, 44 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/44/49 (Vol.I)), 98.

¹⁸⁰ G.A. Res. 46/45, 46 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/46/49 (Vol.I)), 90.

¹⁸¹ Lyall – Larsen (2016) 293.

¹⁸² G.A. Res. 47/68, 47 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/47/49 (Vol.I)), 88.

¹⁸³ u.o.

¹⁸⁴ G.A. Res. 48/39, 48 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/48/49 (Vol.I)), 105.

¹⁸⁵ G.A. Res. 49/34, 49 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/49/49 (Vol.I)), 91.

¹⁸⁶ G.A. Res. 50/27, 50 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/50/49 (Vol.I)), 116.

¹⁸⁷ G.A. Res. 54/67, 54 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/54/49 (Vol.I)), 131.

¹⁸⁸ G.A. Res. 58/89, 58 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/58/49 (Vol.I)), 189.

¹⁸⁹ G.A. Res. 59/115, 59 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/59/49 (Vol.I)), 163.

¹⁹⁰ Trochetti (2013) 17-18.

¹⁹¹ G.A. Res. 62/101, 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol.I)), 161

¹⁹² Trochetti (2013) 18-19.

¹⁹³ ENSZ űrszemét-mérséklési iránymutatások.

¹⁹⁴ G.A. Res. 62/217, 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol.I)), 209.

hatása miatt.¹⁹⁵ 2013-ban megfogalmazásra került, hogy megfelelő nemzeti szintű fellépésre van szükség, különös tekintettel a nem kormányzati űrtevékenységek engedélyezésére és felügyeletére, hogy fenn kell tartani a világűr fenntartható használatát, különösen az űrszemét mérséklésével, valamint biztosítani kell az űrtevékenységek biztonságát és minimalizálni kell a környezetet érő lehetséges károkat.¹⁹⁶ Még ebben az évben az ENSZ az államok számára példákat fogalmazott meg az űrtevékenységekhez.¹⁹⁷ 2017-ben a űrtevékenységek hosszú távú fenntarthatóságának megerősítése érdekében meghatározásra került, hogy nemzeti, regionális és nemzetközi szintű erőfeszítésekre lesz szükség,¹⁹⁸ majd 2018-ban megfogalmazásra került, hogy, az űrtevékenységeknek összhangban kell állnia az irányadó szerződésekben foglalt régóta fennálló elvekkel, így lehet fenntartható a világűr használata.¹⁹⁹ 2020-ban az államok tájékoztatást adtak nemzeti űrbiztonsági politikáikról, stratégiáikról és megosztották elképzeléseiket a felelősségteljes magatartás normáinak, szabályainak és elveinek továbbfejlesztéséről és végrehajtásáról.²⁰⁰ 2021-ben megfogalmazásra kerültek az AGENDA 2030 fejlődési célok, melyek szerint a fenntartható fejlődés egyik motorja a világűr, így kiemelten fontos annak fenntartható használata.²⁰¹ Az egy évvel korábban kért jelentésekből Főtitkári jelentés készült, annak érdekében, hogy bemutatásra kerüljenek az űrrendszereket érintő meglévő és potenciális fenyegetések és biztonsági kockázatok. Eszerint az űrszemét az űrkörnyezetet leginkább fenyegető tényezők egyike és komoly aggodalomra ad okot a műholdellenes fegyverek kifejlesztése.²⁰² 2022 áprilisában az Egyesült Államok egyoldalú moratóriumot hirdetett, és ígéretet tett arra, hogy leállítja a pusztító, közvetlenül célra repülő műholdellenes rakéták (továbbiakban DA-ASAT) tesztelését. Számos állam követte a kötelezettségvállalást, így a moratóriumot kihirdetők száma 37-re nőtt. Még ebben az évben az ENSZ Közgyűlése elsőprő többséggel elfogadta határozatát a pusztító DA-ASAT tesztekkel kapcsolatos moratórium támogatására. A határozatban megfogalmazásra került, hogy a tesztek széles körben történő elterjedése visszafordíthatatlan hatást képes gyakorolni a világűr környezetére.²⁰³ Ez idáig India, Kína és Oroszország nincs a moratóriumot és a határozatot támogatók között, Magyarország és az EU azonban igen.

Egyéb ENSZ dokumentumok

1999-ben technikai jelentés készült, melynek eredményeként általános nézetté vált, hogy az űrszemét kockázatot jelent a Föld körüli pályán keringő űrobjektumokra.²⁰⁴ A 2007-ben világűrbizottság által elfogadott űrszemét-mérséklési iránymutatások²⁰⁵ alkalmazása az államok önkéntességén alapul, nemzeti szabályozásuk révén tudják biztosítani azok lehető legnagyobb mértékű végrehajtását. Az irányelvek vonatkoznak a küldetéstervezésre és az újonnan tervezett űrhajók és pályafokozatok, illetve lehetőség szerint a meglévő űrobjektumok, üzemeltetésére is. A dokumentum külön iránymutatásokat fogalmaz meg az űrhajók és hordozórakéták keringési szakaszainak tervezése, gyártása, üzemeltetése, valamint a küldetés tervezéssel kapcsolatban.²⁰⁶ Ezek részletes ismertetése a 3. számú mellékletben található.

2009-ben a világűrbizottság és a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség a nukleáris erőforrások világűrben történő biztonságos alkalmazásáról szóló dokumentumot hozott létre. Ez a biztonsági keretrendszer megalapozza a nukleáris energiaforrások világűrben történő használatának szükségességét és magas szintű útmutatásokkal szolgál az űrtevékenységet végzők számára.²⁰⁷

¹⁹⁵ G.A. Res. 66/71, 9. december 2011, A/RES/66/71.

¹⁹⁶ G.A. Res. 68/74, 68 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/68/49 (Vol. I.)), 260.

¹⁹⁷ u.o.

¹⁹⁸ G.A. Res 72/78, 72 U. N. GAOR Supp. No. 49 (A/72/49 (Vol. I.)), 337.

¹⁹⁹ G.A. Res. 73/6, 73 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/73/49 (Vol.I)), 19.

²⁰⁰ G.A. Res. 75/36, 75 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/75/49 (Vol.I)), 238.

²⁰¹ G.A. Res. 76/3, 76 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/76/49 (Vol.I)), 4.

²⁰² G.A. Res. 76/231, 76 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/76/49 (Vol.I)), 299.

²⁰³ G.A. Res 77/41, 77 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/77/49 (Vol.I)), 225.

²⁰⁴ Technical Report on Space Debris, 1999, A/AC.105/720, 12.

²⁰⁵ Report of the Scientific and Technical Subcommittee, 2007, A/AC.105/890.

²⁰⁶ ENSZ űrszemét-mérséklési iránymutatások.

²⁰⁷ United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space – International Atomic Energy Agency, Safety Framework for Nuclear Power Source Applications in Outer Space, 2009, A/AC.105/934.

2019-ben elfogadásra került a Világűr Hosszútávú Fenntarthatóságára Vonatkozó Iránymutatások,²⁰⁸ azzal a céllal, hogy segítsék az államokat és a nemzetközi kormányközi szervezeteket a világűrben jelentkező kockázatok mérséklésében.²⁰⁹ A dokumentum meghatározása értelmében: az űrtevékenységek hosszú távú fenntarthatósága az a képesség, hogy az űrtevékenység végtelenségig a jövőben is fenntartható oly módon, hogy megvalósuljon a világűr felfedezésének és békés célú felhasználásának előnyeire való egyenlő hozzáférés célkitűzése, annak érdekében, hogy megfeleljen a jelen nemzedékek igényeinek, miközben megőrzi a világűr környezetét a jövő generációi számára.²¹⁰ Az iránymutatások holisztikus szemléletben az űrtevékenységek fenntarthatóságára vonatkozóan minden kérdéskört érintenek részletes kifejtésüktől azonban, a terjedelmi korlátok miatt, el kell tekinteni.²¹¹

Egyéb dokumentumok

Az ENSZ-en kívüli nemzetközi szereplők is iránymutatásokat, szabványokat dolgoztak ki az űrszemélmérsékléshez kapcsolódóan.²¹² Ezekben a dokumentumokban az űrszemélmérséklési alapelvek részletes kifejtésre kerültek technikai, műszaki és jogi szempontból egyaránt.

Az EU 2014-ben az Űrtevékenységekre vonatkozó Nemzetközi Magatartási Kódexének tervezetét hozta létre, melynek célja a felelősségteljes magatartás normáinak kialakítása az űrtevékenységek végzése során.²¹³ Az eddigi dokumentumokkal összevetve érdekes eleme, hogy önvédelem esetén kivételesen, megengedett az űrobjektumok megsemmisítése.²¹⁴

Az orosz és kínai állam 2014-ben szerződéstervezet alkotott a fegyverek világűrben való elhelyezésének, a világűrbeli objektumok elleni erőszak fenyegetésének vagy alkalmazásának megelőzéséről. Eszerint fegyvernek minősül a világűrben minden olyan tárgy, ami a fizika bármely elvének felhasználásával kárt tud okozni,²¹⁵ tehát a koorbitális űrszeméltávolító eszközök is, illetve, ha az államok megállapodást kötnek egymással, akkor nem minősül erőszak alkalmazásának a nem irányított repülés megszakítására irányuló cselekmény,²¹⁶ például egy űrszeméltávolítás esetén.

1993-ban a világ legnagyobb űrügynökségeinek kezdeményezésére létrehozták az IADC-t melynek elsődleges célja az űrszeméltávolítási tevékenységekkel kapcsolatos információk cseréje, az űrszeméltávolításban való együttműködés lehetőségeinek elősegítése és az űrszemélmérséklési lehetőségek meghatározása. 2002-ben űrszemélmérséklési irányelveket hozott létre, melyek alapjául a téma kapcsán összegyűjtött legjobb gyakorlatok szolgáltak. A dokumentum többször aktualizálásra került, jelenleg a 2021. évi a hatályos. Az iránymutatások fókuszában a normál működés során felszabaduló űrszeméltávolítás és a pályán történő szétválasztások minimalizálása, a küldetés utáni ártalmatlanítás és a pályán történő ütközések megelőzése áll.²¹⁷ Az iránymutatások összefoglalását a 3. melléklet tartalmazza.

2020-ban létrehozásra került az Artemisz megállapodás, melynek aláírói között a dolgozat megírásának időpontjában 36 állam szerepel.²¹⁸ A dokumentum célja a Holdhoz a Marshoz, az üstökösökhöz és az aszteroidákhoz kapcsolódó polgári kutatás és fejlesztés során történő együttműködés alapelveinek lefektetése, illetve, a Hold feltérképezésének felelősségteljes szabályozása, és hogy a NASA által folytatott Artemis-program szerint 2024-ben az első nőt és a következő férfit eljuttassa a

²⁰⁸ Uses of Outer Space. In Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Sixty-second session (12–21 June 2019), A/74/20, Annex II, guideline I. 6-8., 14.

²⁰⁹ i.m. guideline I. 4.

²¹⁰ i.m. guideline I. 1.

²¹¹ i.m. guideline I. 11.

²¹² Von der Dunk, Frans: *International Space Law*. In Frans von der Dunk – Fabio Tronchetti (szerk.): *Handbook of Space Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2015, 121-122.

²¹³ https://swfound.org/media/83247/icoc_factsheet_may2013.pdf. (2024.03.30.)

²¹⁴ European Union Draft: International Code of Conduct for Outer Space Activities, 31 March 2014.

²¹⁵ i.m. Article 1. b)

²¹⁶ i.m. Article 1. d)

²¹⁷ Inter-Agency Space Debris Coordination Committee: Space Debris Mitigation Guidelines (továbbiakban IADC iránymutatások), IADC-01-02, Revision 3, 2021.

²¹⁸ The Artemis Accords: Principles for Cooperation in the Civil Exploration and Use of the Moon, Mars, Comets, and Asteroids for Peaceful Purposes (továbbiakban Artemisz megállapodás), 13 October 2020.

Holdra. A dokumentum aláírói vállalják, hogy tervet dolgoznak ki az űrszemét mérséklésére, valamint, hogy a lehetséges mértékig korlátozzák az új, hosszú élettartamú űrszemét képződését.²¹⁹ A megállapodás új elemként jeleníti meg az örökségvédelmet, melynek célja, hogy megóvják az örökségi helyszíneket.²²⁰

A Nemzetközi Szabványügyi Szervezet (továbbiakban ISO) Űrrendszerek Űrszemét-mérséklési követelmények elnevezésű szabványa 2023-ban immár negyedik kiadásban készült el, célja az űrszemét-mérséklési irányelvek mérnöki gyakorlattá való átalakítása.²²¹ A szabvány a pilóta nélküli rendszerek Föld-közei űrbe indított vagy azon áthaladó összes elemére vonatkozó űrszemét-mérséklési követelményeket határozza meg. A célkitűzéseket egy sor magas szintű követelménye alakítja át és az ezeknek való megfelelést biztosító alacsonyabb szintű szabványokat tartalmaz. A rendelkezések ismertetése a 3. mellékletben található, mivel jelentős részük az IADC dokumentumán alapul, kiemelésre az attól eltérő követelmények kerültek.

2023-ban megtörtént az ESA belső űrszemét-mérséklési követelményeinek mélyreható felülvizsgálata és megalkotásra került a Zero Debris Charter, ami olyan technológiák fejlesztését mozdította elő, melyek segítségével 2030-ra eltávolítható lehet az űrszemét a Föld körüli pályákról.²²²

2023-ban a Világgazdasági Fórum olyan űrszemét-mérséklési ajánlásokat vázolt fel, melyekkel az ipar is hozzájárulhat az űr fenntarthatóságához. A gazdasági növekedés és az egészséges környezet megőrzése érdekében fontos az űrszemét okozta kockázat kezelése, és olyan környezet biztosítása, amely továbbra is támogatja az innovációt a világűrben.²²³

3.3. Általános nemzetközi jogi szabályok

3.3.1. Kötelező erejű dokumentumok

1976. december 10-én New York-ban elfogadásra került az Egyezmény a környezetmódosítási technikák katonai vagy bármely más ellenséges használatának tilalmáról (továbbiakban ENMOD), mely 1978. október 5-én lépett hatályba, és jelenleg 48 aláíró, és 78 részes állama van. Magyarország az 1978. évi 29. törvényerejű rendelettel hirdette ki. Az egyezmény célja, hogy a környezetmódosítási technikák ellenséges célú felhasználása által az emberiségre jelentett veszélyeket megszüntesse. Környezetmódosítási technikának „*tekinthető minden olyan eljárás, amely (...) megváltoztatja a Föld vagy a világűr dinamikáját, összetételét vagy szerkezetét, beleértve a Föld (...) légkörét.*”²²⁴ A részes államok vállalják, hogy nem lesznek részesei és nem is buzdítanak mászt olyan jellegű környezetmódosítási technikák alkalmazására, amelyek széles körben elterjedt, hosszan tartó vagy súlyos következményekkel járnak egy másik részes állam megsemmisítésének, károsodásának vagy sérülésének eszközeként.²²⁵ Ezen kritériumoknak az űrobjektumok szándékos megsemmisítése kétségtelenül megfelel, hiszen a védett régióban szétszóródó űrszemét akár a végtelenségig keringhet a világűrben, és űrobjektumok megsemmisülését okozhatja. Bármely részes államnak joga van ahhoz, hogy panaszt nyújtson be az ENSZ Biztonsági Tanácsához, ha okkal feltételezi, hogy bármely másik részes állam megszegi az Egyezmény rendelkezéseiből eredő kötelezettségeit.²²⁶

Az űrszemét a tengerekre is káros hatást gyakorol. 1982. december 10-én az államok Montego Bayben aláírták az ENSZ Tengerjogi Egyezményét, mely 1996. november 16-án lépett hatályba és ez idáig 157 aláírója, és 169 részes állama van. Magyarország az 91/2001. (XII. 21.) OGY határozattal

²¹⁹ Artemisz megállapodás Article 12.

²²⁰ i.m. Article 9.

²²¹ International Organization for Standardization. (2023). Space systems — Space debris mitigation requirements (továbbiakban ISO Space systems), Fourth edition (ISO Standard No. 24113:2023).

²²² ESA The Zero Debris Charter 2023.

²²³ Khlystov, Nikolai – Schrogl, Kai-Uwe “Space Industry Debris Mitigation Recommendations,” Future of Space Network - Sustainable Space Initiative, Centre for the Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum document, June 2023.

²²⁴ Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Egyezmény a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának eltiltásáról), Geneva, 18 May 1977. Kihirdette: 1978. évi 29. törvényerejű rendelet, II.cikk.

²²⁵ i.m. I. cikk.

²²⁶ i.m. V. cikk.

ismerte el az egyezmény kötelező hatályát. Külön cikk rendelkezik a légkörből vagy a légkörön keresztül történő szennyezésről. Ilyen szennyezésnek tekinthető a világűrből visszatérő űrszemét is. Az életciklusuk végét követően sok esetben az űrobjektumokat a tengerekbe irányítják a kiszivárgó szennyező anyagok pedig jelentős káros hatást gyakorolnak a tengeri élővilágra. A nagy számú visszatérő űrszemétből a szárazföldi területektől legtávolabb eső, és legmélyebb ponton a csendes-óceáni Nemo-ponton vízi temető alakult ki.²²⁷ A szerződés részes államai vállalják, hogy megteszik a szükséges intézkedéseket az ilyen szennyezések megelőzése érdekében.²²⁸

A Föld légköre és az ózonréteg is hasonló módon érintett. Az 1985-ben Bécsben elfogadott a sztratoszferikus ózonréteg védelméről szóló egyezmény jelenleg 28 aláíró, és 198 részes állammal rendelkezik. A szerződés 1988. szeptember 22-én lépett hatályba és Magyarországon a 31/1990. (II. 16.) MT rendelettel került kihirdetésre. Az egyezmény célja, hogy megóvja az emberi egészséget és a környezetet az ózonréteg módosulásából következő káros hatásoktól. Az egyezmény értelmében „káros hatások”²²⁹ az ózonréteg esetén akár űrtevékenységből is eredhetnek, mivel a rakéták nagy mennyiségű kormot és alumínium-oxid részecskét bocsátanak ki, az űrobjektumok visszatérésekor pedig a visszatérő „égés” során keletkező porszemcsék kerülnek a légkörbe. A felek kötelezettséget vállalnak, hogy együttműködnek az ózonréteg befolyásolására alkalmas tevékenységeket és alternatív technológiákat érintő kutatásokban.²³⁰

Ezen szerződések rendelkezései kötik a részes feleket megsértésük esetén, felhívhatóak az államok és nemzetközi szervezetek felelősségéről szóló tervezetek, melyek szokásjoggá válva, kötelező erejű normaként jelennek meg a nemzetközi jog rendszerében. Az állam felelősség megállapításának feltétele, hogy a nemzetközi jog értelmében a nemzetközileg jogellenes cselekmény az államnak tudható be és ez az állam nemzetközi kötelezettségeinek megszegését jelenti.²³¹ Tehát az államok és a nemzetközi szervezetek²³² felelősségének megállapítására is sor kerülhet űrszeméttel kapcsolatos jogellenes cselekmények elkövetése esetén.

3.3.2. Nem kötelező erejű dokumentumok

1972-ben Stockholmban az államok nyilatkozatot fogadtak el a környezetvédelem alapelveiről. Eszerint az emberiség olyan fejlettségi szintet ért el melynek köszönhetően előre nem látható módon vált képessé a környezetének befolyásolásra.²³³ Jó példa erre a megakonstellációk kiépítése és az ebből eredő számos káros hatás, mint például a visszatérésekből származó alumínium-oxid felhalmozódása a légkörben. Mivel ilyen változásokat képes az ember generálni, ezért a jövő generációk iránti felelősség kérdése és a gazdasági fejlődés iránti igénynek köszönhetően az ENSZ Környezet és Fejlődés Világbizottság 1987-ben közzétett Közös jövőnk című jelentésében bemutatta a fenntartható fejlődés jelenségét. Külön fejezet foglalkozott a világűrrel és azon belül is az orbitális környezet szennyezésével, a GEO-val és a nukleáris energia használatával.²³⁴ A GEO pálya értékes, és korlátozott erőforrásként, az űrszemét pedig, az űrben folytatott tevékenységre veszélyt jelentő fenyegetésként került meghatározásra. Hét állam 1976-ban a bogotái nyilatkozatban²³⁵ kijelentette, hogy saját területének részeként tekint a

²²⁷ <https://www.livescience.com/planet-earth/rivers-oceans/what-is-point-nemo-the-remote-watery-satellite-graveyard-where-the-iss-will-go-to-die> (2024.01.02.)

²²⁸ United Nations Convention on the Law of the Sea (Egyesült Nemzetek tengerjogi egyezménye), Montego Bay, 10 December 1982, Article 212.

²²⁹ Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, Vienna, 22 March 1985. Kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet, 1-2. cikk.

²³⁰ i.m.. 3.cikk.

²³¹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 1-2. In Yearbook of the International Law Commission, 2001. Vol. II, Part Two.

²³² Responsibility of International Organizations Article 2. In Yearbook of the International Law Commission, 2011, vol. II, Part Two.

²³³ Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972, A/CONF.48/14/Rev.1.

²³⁴ Our Common Future. In Report of the World Commission on Environment and Development, Geneva, 4 August 1987. G.A. Res. 42/427, 42 U.N. Supp. No. 49. (A/42/49 (Vol.I)), 315. II. chapter: 70-73., 64-69., 74-75.

²³⁵ Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries, Bogotá, 3 December 1976.

geostacionárius pálya felettük húzódó szakaszára.²³⁶ Ezzel tehát az értékes pályapozíciók kisajátítása volt a cél, de az államok többsége elutasította a követelést, még azok is, akik nem rendelkeztek a pályán lévő műholddal, mivel jogot tartanak fenn arra, hogy a jövőben saját űrobjektumokat küldhessenek rá.

A fenntartható fejlődés jelentőségét felismerve az államok 1992-ben Rióban nyilatkozatot fogadtak el ebben a tárgyban. Eszerint a fenntartható fejlődést úgy kell érvényesíteni, hogy a ma élő és a jövő nemzedékek fejlődési és környezeti szükségletei egyaránt kielégítést nyerjenek.²³⁷ Törekedni kell az elővigyázatosságra és ahol súlyos vagy visszafordíthatatlan kár fenyeget, nem szükséges a teljes tudományos bizonyosság, a hatékonysággal arányos költségekkel járó intézkedések megtételéhez. Az űrszemét esetén az aktív űrszemét mérséklési technikák jelentős költségei miatt ez az elv nem képes érvényre jutni.²³⁸ Az emberiség jövője iránti fokozódó aggodalom eredményeként 2000-ben a Millenniumi deklarációban elfogadásra kerültek a 21.századra irányadó elvek és célkitűzések. A nyilatkozat egyik célja, hogy hangsúlyozza minden erőfeszítést meg kell tenni annak érdekében, hogy a jelen és a jövő generációi megszabaduljanak attól a veszélytől, hogy olyan bolygón éljenek, amelyet az emberi tevékenység helyrehozhatatlanul elrontott.²³⁹ Tehát meg kell állítani a Kessler-szindróma valósággá válását, és a Föld körüli pályák használhatatlanná válását. A millenniumi elvek felülvizsgálatának eredményeként 2015-ben meghatározásra kerültek a fenntartható fejlődési célok, melyek közül a szárazföldi ökoszisztémák, óceánok és tengerek védelme, az éghajlatváltozás elleni fellépés az űrszemét károsító hatásai miatt, az innovációs cél pedig az űrszektor kiemelt gazdasági szerepének köszönhetően jelentősek.²⁴⁰

4. SZABÁLYOZÁSI ÉS GYAKORLATI KIHÍVÁSOK ÉS MEGOLDÁSOK

A világűrszerződés megkötése óta eltelt több mint 50 évben olyan jelentős változások következtek be, amelyekre a jogi rezsimnek is válaszokkal kell szolgálnia. A nagy világűrjogi szerződések olyan időben születtek, amikor az űrszemét meg nem jelentett fenyegetést, így az aktuális állapot figyelembevételével szükséges lenne ezen dokumentumok és ezáltal a jelenlegi jogi keretek érvényesíthetőségének és végrehajthatóságának felülvizsgálata.

4.1. Fogalmak felülvizsgálata

Ahogy a korábbiakban ismertetésre került, a világűrjoghoz kapcsolódó számos alapfogalom szorul még meghatározásra. Ilyenek többek között a világűr, az űrtevékenység, az űrobjektum és az űrszemét is. A jogkövetés alapja, hogy a szabályozási keret fogalmai egzakton definiálva legyenek, az egyes meghatározások eltérő értelmezése konfliktus helyzetekhez vezethet és a kárfelelősség megállapításának gátja lehet. A világűr fogalmának meghatározásakor kiemelt kérdés annak légkörtől történő elhatárolása, főként mivel kárfelelősségi szempontból is meghatározó lehet a káresemény bekövetkezésének helyszíne.

A világűrjog egyik legalapvetőbb fogalma az űrtevékenység. A világűrszerződés az űrtevékenységek közül példákat említ, de konkrét meghatározással nem szolgál.²⁴¹ Mivel a szabályozás az űrtevékenységekhez kapcsolódik, így annak meghatározatlansága miatt a bizonytalan helyzetek esetén, egy állam könnyedén kibújhat a felelősség alól arra hivatkozva, hogy az adott cselekmény nem tekinthető űrtevékenységnek, így nem is köteles betartani az arra vonatkozó normákat. Az államok mellett megjelenő egyéb szereplők arányának növekedése, a technika fejlődése és az egyre nagyobb mértékű űrhasználat az űrtevékenység fogalmának kiterjesztő értelmezését teszi szükségessé.²⁴² Ennek eredményeként ide tartozónak kell tekinteni a nemzeti fogalmak szerinti tevékenységeket, a

²³⁶ Zhukov – Kolosov (2014) 143-147.

²³⁷ Rio Declaration on Environment and Development. In Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26/ Rev.1 (Vol. I), 3.

²³⁸ i.m. Principle 15., 17.

²³⁹ G.A. Res. 55/2, 55 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/55/49 (Vol.I)), 4, Article 21.

²⁴⁰ G.A. Res. 70/1, 70 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/70/49), 3. Goal 9.,13.,14.,15.,17.

²⁴¹ Világűrszerződés I., IV., VI., VII. cikk.

²⁴² Darvas (2020) 14-15.

kereskedelmi,²⁴³ és a magánjogi jogalanyok általi világűrben és más égitesteken végzett tevékenységeket is.

A nagy világűrjogi szerződésekben központi szerepet kap az űrobjektum fogalma is,²⁴⁴ ám ennek egyértelmű és világos meghatározására egyik okmányban sem kerül sor. Mivel a világűrbe felbocsátott objektumok előbb vagy utóbb űrszemétté válnak, ezért az utóbbi fogalom tisztázásának előfeltétele az űrobjektumok definiálása.²⁴⁵

Az értékes űrobjektumok és az értéktelennek tűnő űrszemét jogi megkülönböztetésének jelentősége szintén egyre égetőbb kérdésként jelenik meg. Az űrszemét fogalma az IADC által meghatározásra került, és a többi nem kötelező erejű dokumentum is ezzel vagy ehhez nagyon hasonló fogalom-meghatározással operál, azonban globális szinten elfogadott definíció még ez idáig nem született.²⁴⁶ Tisztázásra szorul, hogy mit jelent pontosan a már nem működőképes űrobjektum, illetve, hogy megfelelő-e ennek az ismervnek a használata, ugyanis előfordulhat, hogy egy űreszköz még működőképes azonban az állam mégis felhagy ennek irányításával és ellenőrzésével, illetve az is, hogy az űreszköz hibásan működik és nincs lehetőség annak megjavítására. Egyik esetben sem igaz, hogy az objektum már nem lenne működőképes, mégis *de facto* ezek az űrobjektumok végső soron űrszemétnak tekinthetők. Ezek tükrében érdemes lenne ennek a fogalomnak is a tisztázása, főként arra tekintettel, hogy több tervezet²⁴⁷ is felveti az űrszemét szándékos megsemmisítésének kérdését.

4.2. Károkozás

Az űrszemét általi károkozások egyre gyakoribbá válása miatt a kárfelelősségi szabályrendszer felülvizsgálata is egyre aktuálisabbá válik. A kárfelelősségi egyezmény rendelkezései alapján jelenleg kizárólag az államok és az egyezményben foglaltakat egyoldalúan vállaló nemzetközi szervezetek kárfelelősségének megállapítására kerülhet sor,²⁴⁸ ma már azonban a kereskedelmi szereplők azok, akikhez a legtöbb felbocsátás köthető,²⁴⁹ így a magánvállalatok kárfelelősségének szabályozása egyre indokoltabbá válik.²⁵⁰ A vétkességen alapuló kárfelelősség esetén a károsult félnek bizonyítania kell, hogy a kárt okozó űrszemét tulajdonosa nem tartotta be az űrtevékenységek végzésére, vagy a űrszemét-mérséklésre vonatkozó nemzeti vagy nemzetközi szabványokat vagy iránymutatásokat, tehát hogy vétkesen járt el. Mivel ezek a dokumentumok többnyire önkéntességen alapulnak, ezért csak abban az esetben lehet rájuk hivatkozni, ha az állam egyoldalú aktusával magára nézve kötelezőnek ismeri el azokat, ennek hiányában azonban nem lesz megállapítható az állam vétkessége és így annak kárfelelőssége sem. A szerződés a más államnak közvetlenül okozott kár esetén rendeli alkalmazni a szabályait,²⁵¹ azonban az űrszemét keletkezésének jelentős forrásai a szándékos megsemmisítések, amelyek esetén, ha az állam saját objektumán hajtja ezt végre nem állapítható meg a kárfelelőssége, hiszen közvetlenül nem okoz kárt senkinek. Az ilyen szándékos megsemmisítések nagy mértékben növelik a többi űrobjektum károsodásának lehetőségét, így közvetetten jelentős károkat eredményezhetnek. Ilyen távoli kár merülhet fel a fontosabb események között említésre került nem irányított visszatérés miatti légtérzár elrendelésekor. Amennyiben ez rendszeres és hosszantartó problémaként jelenik meg, bizonyos, hogy számos kárigény előterjesztésére sor fog kerülni, érdemes lenne tehát ennek a problémának a megelőzése. A szerződés *res communis omnium usus* területeken beövezett környezeti károk esetén történő alkalmazásának hiánya is felülvizsgálatra szorul. Ezekben az esetekben mivel nincsen kártalanításra igényt támasztó fél, a kárfelelősség megállapítása és a

²⁴³ Gál Gyula: A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón. Jura, 7. (2001), 2, 30-41.

²⁴⁴ Zhukov – Kolosov (2014) 82.

²⁴⁵ u.o.

²⁴⁶ Sheer, Abbas – Li, Shouping: Space Debris Mounting Global Menace Legal Issues Pertaining to Space Debris Removal: Ought to Revamp Existing Space Law Regime. Beijing Law Review Vol.10 No.3, 2019, 427.

²⁴⁷ Például az EU 2014-ben az Űrtevékenységekre vonatkozó Nemzetközi Magatartási Kódexének tervezetét és az orosz és tervezet a fegyverek világűrben való elhelyezésének, a világűrbeli objektumok elleni erőszak fenyegetésének vagy alkalmazásának megelőzéséről.

²⁴⁸ Kárfelelősségi egyezmény XXII.cikk.

²⁴⁹ IADC Report on the Status of the Space Debris Environment 2023-01. 9.

²⁵⁰ Zhukov – Kolosov (2014) 174.

²⁵¹ Kárfelelősségi egyezmény VIII.cikk.

keletkezett kár enyhítése, helyre állítása lenne szükséges. Ennek kezdeményezésére az államok közösségének kellene jogot biztosítani, annak ellenőrzésével, hogy a kárenyhítési kötelezettségének a károsult fél mellett a károkozó fél is eleget tett-e. Űrszemét okozta károk esetén nagy gondot okoz, hogy nehéz azonosítani az apró törmeléket és annak felbocsátó államát. Az egyezmény egyedi káresemények bekövetkezése esetén alkalmazható, azonban, ha a LEO pályán valósággá válik a Kessler-szindróma szerinti ütközési láncreakciós folyamat, akkor az vélhetően túlterhelné az egyezményt,²⁵² így érdemes lenne egy erre reagáló kárfelelősségi konstrukció kidolgozása.

4.3. Űrfogalomirányítás

A Föld körüli pályák eltérő adottságokkal rendelkeznek, ennek köszönhetően vannak kiemelkedően értékes pályapozíciók. A GEO esetén nagy problémát okoz a pálya telítettsége,²⁵³ mivel a megfelelő adottsággal rendelkező sáv behatárolt, csak véges számú műhold tartózkodhat rajta a többi űrobjektum zavarása nélkül.²⁵⁴ A LEO esetén a megakonstellációk létrehozásának engedélyezésével a legmegfelelőbb pályák, de facto egyéni szereplők által kisajátította válnak. Nagy nehézséget jelent, hogy a cégek különböző nemzeti szabályok alá tartoznak és emiatt eltérő jogok illetik és kötelezettségek terhelik őket.²⁵⁵ A GEO esetén a Nemzetközi Távközlési Egyesület végzi a pálya használatának koordinálását,²⁵⁶ ehhez hasonlóan a LEO esetén is javasolt lenne egy egyeztető fórum kijelölése vagy megalakítása.

Az ESA által 2017-ben kibocsátott Európai Űrstratégia szerint a világűr biztonságára a természetes fenyegetések és az űrfegyverek mellett az űrszemét is komoly veszélyt jelent.²⁵⁷ Az űrobjektumok száma várhatóan 25 éven belül meg fog duplázódni, és a folyamatos növekedés miatt hosszabb távon tízszeresére is nőhet a katasztrofális összeütközések aránya.²⁵⁸ A kollíziók elkerülése érdekében elkezdték méret szerint katalogizálni az űrszemétnek tekinthető darabokat. Radarral, optikai mérésekkel igyekeznek követni a mozgásukat a pályákon, és megbecsülni az ütközések valószínűségét.²⁵⁹ Ennek azért is van jelentősége mivel akár egy 5 mm-es törmelék darab is képes lehet elérni a 27000 km/h sebességet, és ebben az esetben elpusztíthat vagy működésképtelenné tehet egy űrobjektumot.²⁶⁰ Az összeütközések megelőzése és a működő műholdak védelme érdekében tehát szükség van olyan rendszerekre, amelyek képesek előre észlelni és jelezni az esetleges találkozásokat. A legfejlettebb rendszer a LEO-n 5-10 cm-nél nagyobb darabokat, a GEO-n pedig 0,3-1 m-nél nagyobbakat képes nyomon követni. A mérések és az előrejelzések jelenleg csak egy hosszúkás buborékhoz hasonló területet tudnak meghatározni, amin belül az adott objektum bárhol lehet,²⁶¹ tehát a technológia még fejlesztést igényel. Az ilyen ütközések elkerülése érdekében az újonnan felbocsátott objektumoknak már manőverezésre is képesnek kell lenniük,²⁶² különösen a védett GEO és LEO régiók esetén.²⁶³

4.4. Fenntarthatóság

A világűr használatának fenntarthatósága egyre meghatározóbb célként jelenik meg a nemzeti és a nem kötelező erejű nemzetközi szabályokban. Kifejlesztésre került a Space Sustainability Rating, ami egy olyan minősítési rendszer, amely az űrmissziók és -műveletek fenntarthatósági szintjének átlátható, adatalapú értékelésére épül. Gyakorlati és megvalósítható ajánlásokat osztanak meg az üzemeltetőkkel

²⁵² Sulyok (2023) 51.

²⁵³ Lyall – Larsen (2016) 248-250.

²⁵⁴ Almár – Both – Horváth (1996) 45.

²⁵⁵ Boley – Byers (2021) 1-4.

²⁵⁶ <https://www.itu.int/en/mediacentre/backgrounders/Pages/Regulation-of-Satellite-Systems.aspx> (:2024.0.4.01.)

²⁵⁷ European Space Policy Institute (ESPI): Report 75 - European Space Strategy in a Global Context - Full Report, 2020 (továbbiakban ESPI Report), 61.

²⁵⁸ IADC Report on the Status of the Space Debris Environment 2023, 6.

²⁵⁹ Mihálka (2004) 420.

²⁶⁰ ESPI Report 25.

²⁶¹ i.m. 56.

²⁶² IADC Report on the Status of the Space Debris Environment 2023-01, 5.

²⁶³ IADC iránymutatások és ISO Space systems.

a fenntarthatósági teljesítmény javítására vonatkozóan.²⁶⁴ A fenntarthatóság biztosítása innovatív ötletek és megoldások útján valósítható meg. Ehhez kapcsolódóan merült fel a biológiai anyagok használata a világűrben. Japánban például egy fából készült műhold fejlesztése zajlik, mely várhatóan 2024 nyarán kerül felbocsátásra. A biológiai anyagok használatának előnye, hogy kedvezőbb hatást gyakorolnak a felső légkörre, mivel nincs alumínium-tartalmuk. A világűrben nem érik olyan hatások a fát, mint a Földön, nincs égés, rothadás, mivel nincs oxigén és élőlények sem. A fa visszatérve teljes egészében elég és gázzá válik, így attól sem kell tartani, hogy darabjai elérjék a felszínt.²⁶⁵

4.5. Állami szerepvállalás

Az űrszemét mérséklése kapcsán felmerülő egyik legjelentősebb kérdés, hogy kinek a feladata vagy felelőssége az űrszemét eltávolítása. Erre választ adhat a világűrszerződés absztrakt megfogalmazása, amely szerint a világűr használata során az államok kellő mértékben figyelembe veszik a többi részes fél érdekeit és elkerülik a világűr és az égitestek káros szennyeződését.²⁶⁶ Mivel az űrszemét az űrtvékenységekhez kapcsolódóan jelenik meg, így ez a rendelkezés, valóban megalapozhatja az államok mérsékléssel kapcsolatos fellelőségét, azonban mindenképpen előnyös lenne ennek konkrét megfogalmazása is. Az űrszemét mérséklés célja alapvetően az eddig kialakult űrszemét csökkentése, és a populáció növekedésének megállítása. Felmerül a kérdés tehát, hogy a feltörekvő államok, akik eddig nem járultak hozzá az űrszemét kialakulásához, ugyanúgy felelősséggel tartoznak-e? Az űrszemét keletkezésének megakadályozása és a jelenlegi populáció növekedésének megállítása mindenképpen ezen államok kötelezettsége is, és jelenleg az űrszemét mérséklésének ez a meghatározóbb eleme. Fontos kiemelni, hogy a nemzeti szabályozások már tartalmazzák az űrszemét mérsékléséhez kapcsolódóan a felelősség megállapítására irányuló rendelkezéseket, ennek köszönhető, hogy az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottság 2023-ban megtette az első űrszemét végrehajtási intézkedést, mivel a DISH vállalat nem teljesítette teljes mértékben az űrszemét mérséklési tervben vállaltak szerint a küldetés utáni megfelelő pályára állítást. A vállalatnak el kellett ismerni a mulasztását és százötvenezer dolláros büntetést kellett megfizetnie.²⁶⁷

A felbocsátott űrobjektum felett a lajstromozó állam gyakorolja a joghatóságot és az ellenőrzési jogot, így felvetődik a kérdés, hogy kinek van joga döntést hozni az űrszemétnek a világűrből való eltávolításáról. Figyelembe véve továbbá, hogy aktív űrszemét-mérséklésnél az űrszemét tulajdonosának is kell a beleegyezése annak eltávolításhoz,²⁶⁸ megállapodásokra lenne szükség az „eltávolító” és az űrobjektum tulajdonosa/üzemeltetője, illetve a lajstromozó állam között is amennyiben az nem azonos a tulajdonossal. A legalkalmasabb megoldás egy felhatalmazott nemzetközi űrszervezet felállítása lenne, amely határozott döntéseket hozna az űrszemét eltávolításáról, és amely megállapodásokat is köthetne a felbocsátó államokkal. Ha egy állam másik állam joghatósága alatt álló űrszemét eltávolítását tervezi, akkor a megállapodás szükségességet támasztja alá, hogy „az állam érvényes hozzájárulása egy adott cselekmény másik állam általi elkövetéséhez kizárja az adott cselekmény jogellenességét az előbbivel szemben, amennyiben a cselekmény e hozzájárulás határain belül marad.”²⁶⁹ Az aktív űrszemét-mérséklést végző űrobjektumok esetén felmerül ezek kettős felhasználásának lehetősége, vagyis katonai célokra történő igénybevétele. Az ilyen célokra szánt űrobjektumok esetén tehát kiemelten fontos a többi üzemeltető megfelelő tájékoztatása, a többi űrobjektumok indokolatlan megközelítésének elkerülése, és a támadó cselekményre utaló körülmények kialakulásának megelőzése.

4.6. Aktív űrszemét-mérséklés

Az IADC vizsgálata alapján 2000 km alatti magaságban jelenleg az űrszemét-környezet instabil, ezért már napjainkban is szükség lenne, az újonnan generált űrszemét megelőzése mellett, az aktív űrszemét-mérséklésre is. Az instabil környezet azt jelenti, hogy magasabb az újonnan keletkező űrszemét

²⁶⁴ <https://spacesustainabilityrating.org/>.

²⁶⁵ <https://edition.cnn.com/2023/11/07/asia/japan-wooden-satellite-scen-spc/index.html> (2024.03.29.)

²⁶⁶ Világűrszerződés IX. cikk.

²⁶⁷ DA-23-888A1.pdf (fcc.gov).

²⁶⁸ Bartóki-Gönczy – Sulyok (2022) 87., lásd még Zhukov – Kolosov: (2014) 82.

²⁶⁹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts, Article 20. In Yearbook of the International Law Commission, 2001. Vol. II. Part Two, A/CN.4/SER.A/2001/Add.1 (Part 2).

mennyisége, mint a légkörben megsemmisülő mennyiség, és ennek köszönhetően a Föld körüli pályákon egyre nagyobb sűrűségben van jelen az űrszemét.²⁷⁰ A űrszemét-környezet stabilizálásának első lépéseként a nagy méretű űrszemét eltávolítására kell törekedni, mivel ezzel megelőzhető, illetve csökkenthető az újonnan keletkező kis méretű űrszemét mennyisége. Várhatóan a közeljövőben nem fog általánossá válni az aktív űrszemét eltávolítás a Föld körüli pályákról, főként annak jelentős költségei és alacsony hatékonysági foka miatt, de számos űrügynökség vizsgálja, hogy milyen technikákkal lehetne sikeresen és költséghatékonyan megvalósítani az űrszemét mennyiségének csökkentését.²⁷¹ Az űrszemét-mérséklés gyakorlati megvalósításának mindenképpen része az űrszemét helyének azonosítása, illetve az egyes darabok nyomon követése. Ez az apró darabok esetén jelent nagy nehézséget, és ahogy a korábbiakban bemutatásra került, ezek a technológiák meg további fejlesztéseket igényelnek.

A gyakorlati megoldások számos irányból közelítik meg a probléma kezelését. Elkülöníthetők egymástól például a nagy, illetve a kis méretű űrszeméthez kapcsolódó, érintés alapú, illetve érintésmentes, és világűrben végzett vagy a földi technológiák. Nagy méretű űrszemét esetén problémát okoz azok kiszámíthatatlan mozgása,²⁷² illetve a sikertelen befogás eredményeként keletkező új darabok, kis méretű űrszemét esetén pedig azok nagy sebessége, a felismerés és nyomon követés nehézségei. Nagy méretű űrszemét esetén használható lehet a szigony, a háló, a robotkar, vagy a csápok segítségével működő, szorító mechanizmus a befogáshoz.²⁷³ Felmerült egyfajta űrvontató használata is, mely során hevedert helyeznének az űrszemétre és az ellentétes irányba vontatással módosítanák annak addigi pályáját a légkör irányába.²⁷⁴ 2021-ben a kínai Sicsien-21 műhold űrszeméttel kapcsolódott össze a GEO pályán, majd temetői pályára állította azt,²⁷⁵ tehát megfelelő, biztonságos pályára állításra is alkalmasak lehetnek az eszközök. Érintésmentes technológiák ebben az esetben a pásztorműhold konstrukciója, illetve a vonósugár. A pásztorműhold plazma sugarat bocsát ki ezzel lendületet ad át az űrszemétnek és így mintegy „terelgetve az űrszemetet” érintés nélkül alkalmas annak eltávolításra.²⁷⁶ A 2023-ban megjelent vonósugár ötlete ezzel szemben magával húzná az űrszemét darabokat és olyan távolságra vinné azokat, ahol már nem okoznának problémát, és ártalmatlanul sodródhatnának a végtelenségig.²⁷⁷

Kisebb méretű űrszemét esetén érintésmentes technológia a lézerek használata, melyekkel csökkentenék az űrszemét sebességét és alacsonyabb pályára irányítanák, hogy majd a légkörben elégjen. Lézer akár a Földről is használható, azonban 20 cm-nél nagyobb űrszemét esetén már nem lehet velük valós eredményeket elérni.²⁷⁸ 2014-ben kifejlesztésre került az ICAN szálalapú lézertechnológiája, melyet napelemek látnának el energiával, és mintegy űrszemét-seprűként funkcionálna a világűrben. Előnye, hogy lehetővé tenné a gyors szkennelést és a nagy sebességű űrszemét eltávolítását. Ez a technológia már a pályán is tesztelve volt.²⁷⁹ 2024-ben felmerült egy japán és egy ausztrál cégnél, hogy a költségcsökkentés érdekében olyan lézerrendszert vezetnének be, amely a Földről végezné el az űrszemét mérséklési feladatot. Elsőként a 10 cm alatti űrszemét felderítését és

²⁷⁰ Soulard, Rémi – Quinn, Mark N. – Tajima, Toshiki – Mourou, Gérard: *ICAN: A Novel Laser Architecture for Space Debris Removal*. Acta Astronautica Vol. 105, 2014, 192-200.

²⁷¹ IADC Statement on Active Debris Removal 2022.

²⁷² Biesbroek, Robin – Innocenti, Luisa – Wolahan, Andrew – Serrano, Sara M.: *Deorbit-ESA's Active Sebris Removal Mission*. In Proceedings of the 7th European Conference on Space Debris, vol. 10. ESA Space Debris Office, 2017.

²⁷³ u.o.

²⁷⁴ Aslanov, Vladimir – Yudinsev, Vadim: *Dynamics of Large Space Debris Removal Using Tethered Space Tug*. Acta Astronautica Vol. 91, 2013, 149-156.

²⁷⁵ https://www.urvilag.hu/kinai_muholdak/20220131_akcioban_a_sicsien21 (2024.04.01.)

²⁷⁶ Bombardelli, Claudio – Peláez, Jesus: *Ion Beam Shepherd for Contactless Space Debris Removal*. Journal of guidance, control, and dynamics Vol. 34, No. 3, 2011. 916-920.

²⁷⁷ <https://www.livescience.com/space/space-exploration/sci-fi-inspired-tractor-beams-are-real-and-could-solve-the-major-problem-of-space-junk> (2024.03.29.)

²⁷⁸ Bombardelli – Peláez. (2011) 916-920.

²⁷⁹ Lee, Joohyung – Lee, Keunwoo – Jang, Yoon-Soo et al: *Testing of a Femtosecond Pulse Laser in Outer Space*. Sci. Rep. 4, 2014.

megsemmisítését tűznék ki célul. A lézerrel az űrszemét lelassítását érnék el, ami következtében a Föld légköre felé venné az irányt, és ott végül elégne.²⁸⁰

Egy 2023-ban megjelent új technológiai ötlet alapján speciális szakkokkal gyűjtenék össze az űrszemetet, és visszahoznák a Földre, majd pedig újra hasznosítanák, vagy megfelelően megsemmisítenék azokat, ám ennek kifejlesztésére még bizonyosan hosszú éveket kell várni.²⁸¹ Bár számos technológia ötlete merült fel az évek alatt, és ebből többnek a fejlesztése is elkezdődött, azonban ez idáig még ténylegesen nem hajtottak végre aktív űrszemét mérséklési akciókat. Az Európai Űrügynökség világelső szeretne lenni az űrszemét-mérséklésében, és 2026-ban hajtaná végre a ClearSpace-1 nevű küldetést.²⁸² A tervek szerint egy ESA joghatósága alatt álló 94 kg körüli űrszemét robotkarok segítségével történő eltávolítására kerülne sor 561-681 km-es magasságból.²⁸³

5. ZÁRÓ GONDOLATOK

Az űrszemét mérséklése és az erre alkalmas és költséghatékony technológia kifejlesztése kétségtelenül a jelen generációk egyik legfontosabb feladata. Az űrszemét-populáció változását szemléltető modellek olyan jövő képét mutatják, amelyet minden lehetséges módon el kell kerülnie az emberiségnek.

A jelenlegi szabályozási keretre jellemző, hogy a kötelező erejű világűrjogi szerződéseket még az űrkorszak idején fogadták el és ezt követően csak nem kötelező erejű dokumentumok születtek. Hasonló a helyzet az általános nemzetközi jog esetén is. A nem kötelező erejű dokumentumokra és a nemzeti jogalkotásra helyeződött át a hangsúly. Ennek hátterében főként politikai okok állnak és bizonyos, hogy az elkövetkező években is hasonló lesz a jogalkotási tendencia. Ez a változás nem feltétlenül tekinthető negatív irányúnak, hiszen számos, állam és űrügynökség betartja ezeket a rendelkezéseket, szokásjoggá válásuk esetén pedig ezek is kötelező erejű normákká válhatnak. Az ENSZ jogalkotási tevékenysége, közgyűlési és világűrbizottsági dokumentumai formálták a szabályozást az elmúlt évtizedek alatt és jelenleg ezek mellett nemzeti szintű szabályok megalkotására, iránymutatások elfogadására, szabványok kidolgozására és ajánlások megfogalmazására kerül sor a nemzetközi jog egyéb szereplői által. Ezek alkalmazása önkéntességén alapul, és nem csak az államok és nemzetközi szervezetek esetén lehetnek irányadók, hanem a nemzetközi jog egyéb szereplői tekintetében is.

A nagy világűrjogi szerződések rendelkezései mindenképpen felülvizsgálatra szorulnak az űrszemét jelentőségének tükrében. Főként a felelősség és a kárfelelősség kérdéskörének tisztázására van szükség, az egyre gyakoribbá váló űrszemét okozta káresemények miatt. Emellett az űrszemétre vonatkozó fogalmak nemzetközi szintű elfogadása is elengedhetetlen feltétele a szabályozás eredményességének. Nagy hangsúlyt kell fektetni a nemzeti szintű szabályok megalkotására és felülvizsgálatára és ezen belül is a nem állami szereplők esetén az engedélyezési folyamaton belüli kockázatértékelésre van szükség, a lehetséges károk csökkentése és elkerülése érdekében. Az ürtevékenységet végző, egyre nagyobb számú magánszereplő, és főként az általuk tervezett megakonstellációk mind a világűr környezetére, mind annak használatára nagy hatást gyakorolnak. Mivel rájuk a nemzeti előírások irányadók, ezért ezen szabályok minimum elvárásainak összeegyeztetésére van szükség. Az államoknak pedig szigorúan ellenőrizni kell a nem állami szereplők ürtevékenységét, nemzeti szabályoknak való megfelelését. Amennyiben mulasztást vagy jogsértés tapasztalnak intézkedéseket kell tenniük ennek orvoslása vagy megszüntetése érdekében. Mivel jelenleg a kereskedelmi szereplők végeznek legnagyobb arányban ürtevékenységet az államok felelőssége, hogy ezt a nemzetközi jognak megfelelően tegyék.

Az ürtevékenységet végző államoknak és egyéb szereplőknek el kell fogadni a törmelék-csökkentés pontos és egyértelmű kötelezettségének elvét, mely alapul szolgálna a mérséklési előírások betartásához és ezek elmulasztása esetén a felelősség megállapításához. Tárgyalások, egyeztető fórumok segítségével és a kutatási eredmények megosztásával létre kell hozni a nemzetközi konszenzust az űrszemét mérséklésének kérdésében, hogy kötelező magatartási normák születhessenek. A probléma

²⁸⁰ https://hvg.hu/tudomany/20240119_lezer_urszemet_ex_fusion_eos_space_urkutatas (2024.03.29.)

²⁸¹ https://hvg.hu/tudomany/20231015_transastra_urszemet_eltakaritasa_begyujtese_zsakokkal_nasa_szerzodes (2024.03.29.)

²⁸² https://hvg.hu/tudomany/20230824_europai_urugynokseg_clearspace_1_urszemet_esa (2024.03.29.)

²⁸³ <https://spacenews.com/major-changes-approved-for-clearspace-1-mission/> (2024.05.30.)

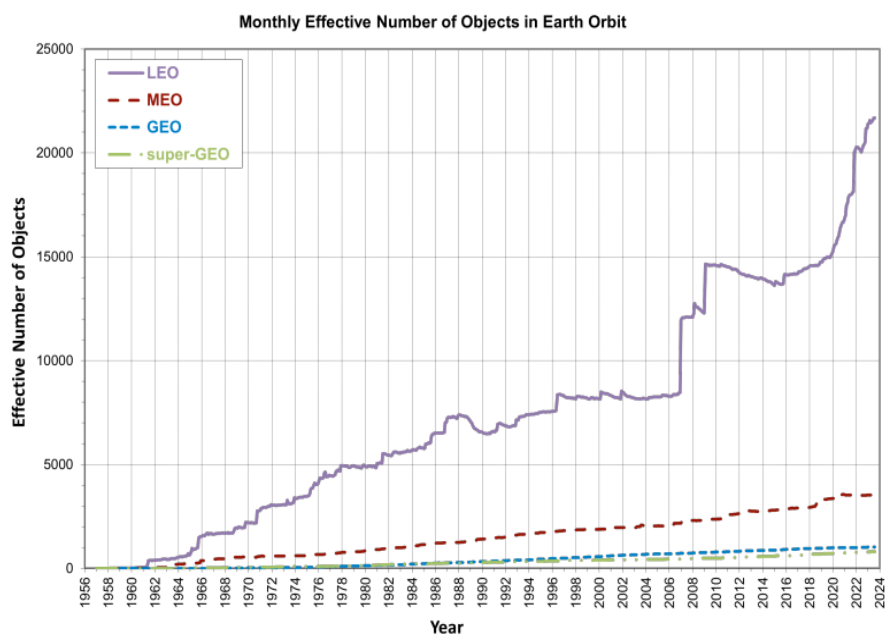
kezelésére a legjobb megoldás egy olyan nemzetközi megállapodás megkötése lenne, mely az űrtevékenység minden szereplője számára kötelező erejű rendelkezésekkel írná elő a jelenleg iránymutatásokban, szabványokban és javaslatokban megfogalmazott űrszemétmérséklési, kezelési elveket, módszereket és gyakorlatokat.

Az aktív űrszemétmérséklés gyakorlati megvalósulása esetén a mérséklést végző és az űrszemét felett joghatósággal és/vagy tulajdonjoggal rendelkező állam/fél között olyan megállapodás megkötése lesz szükséges, ami részletesen rendezi a felelősség és kárfelelősség kérdését, az űrszemét későbbi sorsát és ami tartalmazza az állam egyértelmű hozzájárulását a mérséklési tevékenység elvégzéséhez. Mivel az űrszemét eltávolító koorbitális eszközök alkalmasak a többi űrobjektum károsítására, ezért mindenképpen figyelemmel kell lenni a világűr katonai célú használatának fogalmára, határaitra és az önvédelem kérdésére is.

Az űrszemét problémájának kezelése végső soron csak nemzetközi együttműködéssel kezelhető. A megfigyelő és követő rendszerekből származó információk, a kutatási eredmények, az eddigi tapasztalatok és gyakorlat megosztásával lehet valós eredményeket elérni, illetve az űrszemét mérséklés jelentős anyagi vonzata is az együttműködés irányába mozdítja az államokat és az űrtevékenység minden szereplőjét.

6. Mellékletek

1.melléklet²⁸⁴

²⁸⁴ NASA Quarterly News 2023. Volume 27-Issue 4.

I. Normál működés során felszabaduló űrszemét korlátozása		II. Pályákon történő szétesések lehetőségének minimalizálása
ENSZ	Űrobjektumok ennek megfelelő tervezése. A lehető legkisebb kibocsátás elérése.	Ennek megfelelő tervezés, üzemeltetés. Ártalmatlanítási és passzíválási intézkedések. Szándékos megsemmisítés és más hosszú élettartamú űrszemetet generáló tevékenység elkerülése, ha szükséges, akkor kellően alacsony magasságban. Energiaforrásokat kihasználása, biztonságossá tétele, ha már nem szükségesek.
IADC	Űrobjektumokat ennek megfelelő tervezése. Lehető legkisebb kibocsátás elérése. Értékelés az orbitális környezetre, és többi űrobjektumra gyakorolt hatásáról.	Ennek megfelelő tervezés és üzemeltetés. Meghibásodási mód- és hatáselemzések. Minimalizálni a lehetőségét. Rendszeres állapotellenőrzés. Ártalmatlanítási és passzíválási intézkedések. Szándékos megsemmisítés és más hosszú élettartamú űrszemetet generáló tevékenység elkerülése. Ha szükséges, akkor kellően alacsony magasságban. Energiaforrásokat kihasználása, biztonságossá tétele.
ISO	Tervezésnél figyelembevétel. A pirotechnika és szilárd rakétamotor 1 mm-nél nagyobbat ne engedjen ki. A hordozórakéta által pályáján hagyott űrszemét a GEO-n kívül maradjon legalább 100 évig; vagy keringési élettartama legyen kevesebb 25 évnél.	Ha olyan rendellenességet észlelnek, amely véletlen töréshez vezethet vészhelyzeti terv végrehajtása. Rendszeres állapotellenőrzés. Ha űrobjektum esteén nem terveztek ellenőrzött visszatérést, vagy terveztek, de az nem végrehajtható ellenőrzött módon passzíválás az élettartama vége előtt.
III. Küldetés utáni ártalmatlanítás		IV. Ütközések megelőzése
ENSZ	GEO -val történő hosszú távú interferencia elkerülése, megfelelő pályára állítással. LEO esetén ellenőrzött eltávolítás vagy olyan pályák történő ártalmatlanítás, amely elkerüli a hosszú távú jelenlétet a régióban.	Becslés és korlátozás a kilövési szakaszban és a pálya élettartama során. Ha a pályaadatok potenciális ütközésre utalnak indítási idő módosítása vagy elkerülő manőver alkalmazása.
IADC	GEO esetén az ártalmatlanítási pálya legalább 100 évig a régió kívül maradjon. Áthaladás esetén a hosszú távú jelenlét elkerülése. Meghajtórendszer ne legyen elválasztva. LEO esetén az ártalmatlanítás sikere min. 90%. A visszavétel is ártalmatlanítási lehetőség, de nem jelenthet indokolatlan kockázatot és tájékoztatnia kell a légiforgalmi és tengeri közlekedési hatóságokat. Olyan pályára állítás szükséges, ahol a várható maradék keringési élettartam maximum 25 év.	Meg kell becsülnie és korlátoznia kell a valószínűségét. A pályaadatok alapján elkerülő manőverek, kilövő ablakok koordinálása.

²⁸⁵ ENSZ űrszemét-mérséklési iránymutatások & IADC iránymutatások & ISO Space systems.

IS O	Megsemmisítési kritériumok kidolgozása. Visszatéréskor visszahulló tárgyak által okozott veszélyek felmérése LEO-ról biztonságos visszajuttatás a Földre vagy a pályája természetes módon történő leépülésének kihasználása, elősegítése, a 25 éves korlátnak megfelelően.	Ütközési kockázatnak folyamatos kezelése. GEO-n ismétlődő manőverezési képesség.
---------	---	--

FORRÁSJEGYZÉK

Könyvek

- [1.] Almár Iván – Both Előd – Horváth András – Szabó Attila: *Űrtan*. Budapest, Springer Hungarica, 1996.
- [2.] Cheng, Bin: *Studies in International Space Law*. Clarendon Press, Oxford, 1997.
- [3.] Gál Gyula: *Világűrjog*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.
- [4.] Hermann, Joachim: *SH atlasz csillagászat*. Budapest, Springer Hungarica Kiadó, 1992.
- [5.] Lyall, Francis – Paul B. Larsen: *Space Law. A Treatise*. London, Routledge, 2016.
- [6.] Tronchetti, Fabio: *Fundamentals of Space Law and Policy*. New York – Heidelberg – Dordrecht – London, Springer, 2013.
- [7.] Von der Dunk, Frans: *International Space Law*. In Frans von der Dunk – Fabio Tronchetti (szerk.): *Handbook of Space Law*. Cheltenham, Edward Elgar, 2015.
- [8.] Zhukov, Gennady – Yuri Kolosov: *International Space Law*. Moscow, Statut Publishing House, 2014.

Tanulmányok

- [1.] Aslanov, Vladimir – Yuditsev, Vadim: *Dynamics of Large Space Debris Removal Using Tethered Space Tug*. Acta Astronautica Vol. 91, 2013.
- [2.] Bartóki-Gönczy Balázs – Sulyok Gábor (szerk.): *Világűrjog*. Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2022.
- [3.] Biesbroek, Robin – Innocenti, Luisa – Wolahan, Andrew – Serrano, Sara M.: *Deorbit-ESA's Active Sebris Removal Mission*. In Proceedings of the 7th European Conference on Space Debris, vol. 10. ESA Space Debris Office, 2017.
- [4.] Boley, Aaron C. – Byers, Michael: *Satellite Megaconstellations Create risks in Low Earth Orbit, the Atmosphere and on Earth*. Scientific Reports Vol. 11 No.1, 2021.
- [5.] Bombardelli, Claudio – Peláez, Jesus: *Ion Beam Shepherd for Contactless Space Debris Removal*. Journal of guidance, control, and dynamics Vol. 34, No. 3, 2011.
- [6.] Byers, Michael – Wright, Ewan – Boley, Aaron et al: *Unnecessary Risks Created by Uncontrolled Rocket Reentries*. Nat Astron Vol. 6, (2022) 1093–1097.
- [7.] Darvas Tamás: *A világűrjog fogalmi és történeti alapjai, új kihívásai*. Ars Boni, 8. (2020), 3–4. 3–16.
- [8.] Gál Gyula: *A világűrjog néhány alapkérdése az ezredfordulón*. Jura, 7. (2001), 2. 30–41.
- [9.] Kessler, Donald J. – Burton G. Cour-Palais: *Collision Frequency of Artificial Satellites: The Creation of a Debris Belt*. Journal of Geophysical Research, 83. (1978), A6. 2637–2646.
- [10.] Lee, Joohyung – Lee, Keunwoo – Jang, Yoon-Soo et al: *Testing of a Femtosecond Pulse Laser in Outer Space*. Sci. Rep. 4, 2014.
- [11.] Liou, J-C. – Johnson, Nicholas L.: *Risks in Space from Orbiting Debris*. Science 311.5759, 2006, 340-341.
- [12.] Mihálka György: *Környezetvédelmi jogi kérdések az orbitális pályán*. Acta Universitatis Szegediensis: acta juridica et politica: publicationes doctorandorum juridicorum, Vol. 4., 2004. 415-436.
- [13.] Ruggles, Clive – Cotte, Michel: *Heritage Sites of Astronomy and Archaeoastronomy in the context of the UNESCO World Heritage Convention*. A Thematic Study. Icomos, Paris, 2010.
- [14.] Shapiro, I. I. – Jones, H. M. – Perkins, C. W.: *Orbital Properties of the West Ford Dipole Belt*. Proceedings of the IEEE, vol. 52, no. 5. (1964), 469-518.
- [15.] Sheer, Abbas – Li, Shouping: *Space Debris Mounting Global Menace Legal Issues Pertaining to Space Debris Removal: Ought to Revamp Existing Space Law Regime*. Beijing Law Review Vol.10 No.3, 2019.
- [16.] Soulard, Rémi – Quinn, Mark N. – Tajima, Toshiki – Mourou, Gérard: *ICAN: A Novel Laser Architecture for Space Debris Removal*. Acta Astronautica Vol. 105, 2014, 192-200.
- [17.] Sulyok Gábor: *Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való felelősségről: kidolgozás, tartalom és az alkalmazás hiánya*. Állam és Jogtudomány Vol. LXIV., No. 4., 2023.

Internetes források

- [1.] https://www.esa.int/ESA_Multimedia/Images/2008/03/Mitigation_scenarios_Graveyard_orbit_300_km_above_GEO (2023.11.13.)
- [2.] https://www.esa.int/Enabling_Support/Space_Transportation/Types_of_orbits (2023.11.13.)
- [3.] https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/Space_debris_by_the_numbers (2024.01.11.)
- [4.] https://www.esa.int/Space_Safety/Space_Debris/About_space_debris (2023.11.18.)
- [5.] https://www.researchgate.net/figure/LEO-MEO-GEO-HEO-Illustration_fig1_346041650. (2023.03.30.)
- [6.] https://swfound.org/media/83247/icoc_factsheet_may2013.pdf (2024.03.30.)
- [7.] DA-23-888A1.pdf (fcc.gov) (2024.03.28).
- [8.] <https://spacesustainabilityrating.org/> (2024.03.29.)
- [9.] <https://edition.cnn.com/2023/11/07/asia/japan-wooden-satellite-scen-spc/index.html> (2024.03.29.)
- [10.] <https://www.livescience.com/space/space-exploration/sci-fi-inspired-tractor-beams-are-real-and-could-solve-the-major-problem-of-space-junk> (2024.03.29.)
- [11.] https://hvg.hu/tudomany/20240119_lezer_urszemet_ex_fusion_eos_space_urkutatas. (2024.03.29)
- [12.] https://hvg.hu/tudomany/20231015_transastra_urszemet_eltakaritasa_begyujtese_zsakokkal_nasa_szerzes (2024.03.29.)
- [13.] https://hvg.hu/tudomany/20230824_europai_urugynokseg_clearspace_1_urszemet_esa (2024.03.29.)
- [14.] <https://spacenews.com/major-changes-approved-for-clearspace-1-mission/> (2024.05.30.)
- [15.] <https://www.itu.int/en/mediacentre/backgrounders/Pages/Regulation-of-Satellite-Systems.aspx> (2024.04.01.)
- [16.] https://www.urvilag.hu/kinai_muholdak/20220131_akcioban_a_sicsien21 (2024.04.01.)
- [17.] <https://www.livescience.com/planet-earth/rivers-oceans/what-is-point-nemo-the-remote-watery-satellite-graveyard-where-the-iss-will-go-to-die> (2024.01.02.)
- [18.] <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/status/index.html> (2023.04.05.)

Jogforrások

- [1.] Charter of the United Nations (Egyesült Nemzetek Alapokmánya), San Fransisco, 26 July 1945. Kihirdette: 1956. évi I. törvény
- [2.] Convention on the High Seas, Geneva, 29 April 1958. Kihirdette: 1963. évi 6. törvényerejű rendelet
- [3.] Treaty on Principles Governing the Activities of States in the Exploration and Use of Outer Space, including the Moon and Other Celestial Bodies (Szerződés az államok tevékenységét szabályozó elvekről a világűr kutatása és felhasználása terén, beleértve a Holdat és más égitesteket), London, Moscow, Washington, 27 January 1967. Kihirdette: 1967. évi 41. törvényerejű rendelet 1969. évi 22. törvényerejű rendelet az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról szóló nemzetközi egyezmény kihirdetéséről
- [4.] Agreement on the Rescue of Astronauts, the Return of Astronauts and the Return of Objects Launched into Outer Space (egyezmény az űrhajósok mentéséről, az űrhajósok hazaküldéséről és a világűrbe felbocsátott objektumok visszaszolgáltatásáról), London, Moscow, Washington, 3 December 1968. Kihirdette: 1969. évi 22. törvényerejű rendelet
- [5.] Treaty on the Prohibition of the Emplacement of Nuclear Weapons and Other Weapons of Mass Destruction on the Sea-Bed and the Ocean Floor and in the Subsoil Thereof, London, Moscow, Washington, 11 February 1971. Kihirdette: 1972. évi 28. törvényerejű rendelet
- [6.] Convention on the International Liability for Damage Caused by Space Objects (Egyezmény az űrobjektumok által okozott károkért való nemzetközi felelősségről), London, Moscow, Washington, 29 March 1972. Kihirdette: 1973. évi 3. törvényerejű rendelet
- [7.] Convention on Registration of Objects Launched into Outer Space (Egyezmény a világűrbe felbocsátott objektumok nyilvántartásba vételéről), New York, 14 January 1975. Kihirdette: 1978. évi 7. törvény erejű rendelet
- [8.] Convention on the Prohibition of Military or Any Other Hostile Use of Environmental Modification Techniques (Egyezmény a környezetmódosító eljárások katonai vagy bármely más ellenséges szándékú alkalmazásának tiltásáról), Geneva, 18 May 1977. Kihirdette: 1978. évi 29. törvényerejű rendelet
- [9.] Agreement Governing the Activities of States on the Moon and Other Celestial Bodies (Moon Agreement), New York, 18 December 1979
- [10.] The Antarctic Treaty (Antarktis Szerződés), Washington, 1 December 1959. Közzétette: 1984/7. számú nemzetközi szerződés a külügyminisztertől
- [11.] Vienna Convention for the Protection of the Ozone Layer, Vienna, 22 March 1985. Kihirdette: 31/1990. (II. 16.) MT rendelet
- [12.] Agreement Among the Government of Canada, the Governments of Member States of the European Space Agency, the Government of Japan, the Government of the Russian Federation, and the Government

- of the United States of America Concerning Cooperation on the Civil International Space Station (ISS Agreement), Washington, 29 January 1998
- [13.] United Nations Convention on the Law of the Sea (Egyesült Nemzetek tengerjogi egyezménye), Montego Bay, 10 December 1982

Egyéb hivatalos dokumentumok

- [1.] G.A. Res. 1348 (XIII), 13 U.N. GAOR Supp. No. 18. (A/4090), 5.
- [2.] G.A. Res. 1472 (XIV), 14 U.N. GAOR Supp. No. 16. (A/4354), 5.
- [3.] G.A. Res. 1721 (XVI), 16 U.N. GAOR Supp. No. 17. (A/5100), 6.
- [4.] G.A. Res. 1962 (XVIII), 18 U.N. GAOR Supp. No. 15. (A/5515), 15.
- [5.] G.A. Res. 1963 (XVIII), 18 U.N. GAOR Supp. No.15. (A/5515), 16.
- [6.] G.A. Res. 2779 (XXVI), 26 U.N. GAOR Supp. No 29. (A/8429), 28.
- [7.] Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972, A/CONF.48/14/Rev.1.
- [8.] Declaration of the First Meeting of Equatorial Countries, Bogotá, 3 December 1976.
- [9.] G.A. Res. 33/16, 33 U.N. GAOR Supp. No. 45. (A/33/45), 66.
- [10.] G.A. Res. 38/80, 38 U.N. GAOR Supp. No. 47. (A/38/47), 98.
- [11.] Our Common Future. In Report of the World Commission on Environment and Development, Geneva, August 1987. G.A. Res. 42/427, 42 U.N. Supp. No. 49. (A/42/49 (Vol.I)), 315.
- [12.] G.A. Res. 44/46, 44 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/44/49 (Vol.I)), 98.
- [13.] G.A. Res 46/45, 46 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/46/49 (Vol.I)), 90.
- [14.] G.A. Res. 47/68, 47 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/47/49 (Vol.I)), 88.
- [15.] G.A. Res. 48/39, 48 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/48/49 (Vol.I)), 105.
- [16.] Rio Declaration on Environment and Development. In Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26/ Rev.1 (Vol. I), 3.
- [17.] G.A. Res. 49/34, 49 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/49/49 (Vol.I)), 91.
- [18.] G.A. Res. 50/27, 50 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/50/49 (Vol.I)), 116.
- [19.] G.A. Res. 54/67, 54 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/54/49 (Vol.I)), 131.
- [20.] Technical Report on Space Debris, 1999, A/AC.105/720, 12.
- [21.] G.A. Res. 55/2, 55 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/55/49 (Vol.I)), 4.
- [22.] G.A. Res. 58/89, 58 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/58/49 (Vol.I)), 189.
- [23.] G.A. Res. 59/115, 59 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/59/49 (Vol.I)), 163.
- [24.] G.A. Res. 62/101, 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol.I)), 161.
- [25.] Space Debris Mitigation Guidelines of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space. In Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Fiftieth session (6–15 June 2007), A/62/20, Annex
- [26.] Report of the Scientific and Technical Subcommittee 2007, A/AC.105/890.
- [27.] G.A. Res. 62/217, 62 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/62/49 (Vol.I)), 209.
- [28.] United Nations Committee on the Peaceful Uses of Outer Space – International Atomic Energy Agency, Safety Framework for Nuclear Power Source Applications in Outer Space, 2009, A/AC.105/934
- [29.] G.A. Res. 66/71, 9. december 2011, A/RES/66/71.
- [30.] Draft Articles on the Responsibility of International Organizations. In Yearbook of the International Law Commission, 2011. Vol. II. Part Two, A/CN.4/SER.A/2011/Add.1 (Part 2).
- [31.] G.A. Res. 68/74, 68 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/68/49 (Vol. I)), 260.
- [32.] European Union Draft: International Code of Conduct for Outer Space Activities, 31 March 2014.
- [33.] Draft Treaty on the Prevention of the Placement of Weapons in Outer Space, the Threat or Use of Force against Outer Space Objects, 12 June 2014, CD/1985.
- [34.] G.A. Res. 70/1, 70 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/70/49 (Vol.I)), 3.
- [35.] G.A. Res 72/78, 72 U. N. GAOR Supp. No. 49 (A/72/49 (Vol. I)), 337.
- [36.] G.A. Res. 73/6, 73 U.N. GAOR Supp. No. 49 (A/73/49 (Vol.I)), 19.
- [37.] Uses of Outer Space. In Report of the Committee on the Peaceful Uses of Outer Space, Sixty-second session (12–21 June 2019), A/74/20, Annex II
- [38.] G.A. Res. 75/36, 75 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/75/49 (Vol.I)), 238.
- [39.] G.A. Res. 76/3, 76 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/76/49 (Vol.I)), 4.
- [40.] G.A. Res. 76/231, 76 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/76/49 (Vol.I)), 299.
- [41.] G.A. Res 77/41, 77 U.N. GAOR Supp. No. 49. (A/77/49 (Vol.I)), 225.
- [42.] The Artemis Accords: Principles for Cooperation in the Civil Exploration and Use of the Moon, Mars, Comets, and Asteroids for Peaceful Purposes, 13 October 2020

- [43.] European Space Policy Institute (ESPI): Report 75 - European Space Strategy in a Global Context - Full Report, 2020.
- [44.] Inter-Agency Space Debris Coordination Committee: Space Debris Mitigation Guidelines, IADC-01-02, Revision 3, 2021.
- [45.] IADC Statement on Active Debris Removal 2022.
- [46.] Bratu, Ioana: Recommended Framework and Key Elements for Peaceful and Sustainable Lunar Activities, Moon Village Association, 2022.
- [47.] ESA The Zero Debris Charter 2023
(https://www.esa.int/Space_Safety/Clean_Space/The_Zero_Debris_Charter).
- [48.] IADC Report on the Status of the Space Debris Environment 2023.
- [49.] International Organization for Standardization. (2023). Space systems — Space debris mitigation requirements, Fourth edition (ISO Standard No. 24113:2023).
- [50.] Khlystov, Nikolai – Schrogl, Kai-Uwe “Space Industry Debris Mitigation Recommendations,” Future of Space Network - Sustainable Space Initiative, Centre for the Fourth Industrial Revolution, World Economic Forum document, June 2023.
- [51.] NASA Quarterly News 2023. Volume 27-Issue 4.

KÖSZEGI ANITA

A GYERMEKJOGOK VÉDELME ÉS A MEGSÉRTÉSÜKÉRT VISELT NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉG KÉRDÉSE AZ OROSZ-UKRÁN KONFLIKTUS FÉNYÉBEN

BEVEZETÉS

A gyermekeket kiszolgáltatott helyzetük révén számos jogsértés érheti, melyek közül kiemelt figyelmet érdemes fordítani a fegyveres konfliktusok során megvalósuló jogsértésekre. Ennek oka a fegyveres konfliktusok elhúzódó jellege, valamint azok súlyos következményei. Napjainkban e konfliktusok gyakran egy egész gyermekkoron át tartanak, mely által a gyermek születésétől kezdve kora felnőttkoráig folyamatosan többszörös és halmozódó nehézségeknek van kitéve. Mindez akadályozza a gyermek testi, érzelmi, erkölcsi, kognitív és szociális fejlődését, mélyreható és káros fizikai, pszichológiai következményeket okozva.²⁸⁶

1990 óta a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek száma szinte megkétszereződött. 2018-ban feltehetőleg 415 millió gyermek élt fegyveres konfliktus által érintett övezetben, kifejezetten Afrikában és Ázsiában. 2021-ben globálisan több, mint 8500 gyermek kapcsolódott valamilyen módon fegyveres erőkhöz vagy csoportokhoz.²⁸⁷ 2023-ban pedig 21 százalékkal nőtt a fegyveres konfliktusokban elkövetett gyermekjogi jogsértések száma. A fegyveres konfliktusok sújtotta területeken – például Izrael megszállt palesztin területei, Mianmar, Szomália, Szudán, Szíria és Ukrajna – a gyermekek megölése és megkínzása 35 százalékkal nőtt a 2022-es évhez képest. Ezen felül, 2023-ban az Egyesült Nemzetek Szervezete (a továbbiakban: ENSZ) 22.557 súlyos gyermekjogsértést regisztrált, melyek között kiemelkedően nagy számban fordul elő a gyermekek megölése, megkínzása, toborzása, a humanitárius hozzáférés megtagadása, valamint a gyermekek terrorista csoportok általi őrizetbe vétele.²⁸⁸

Napjaink fegyveres konfliktusai közül a dolgozat célja kifejezetten az ukrain konfliktus 2022. február 24-ét követő események alapján a fegyveres konfliktus gyermekekre gyakorolt hátrányos hatásának vizsgálata. Ennek keretében bemutatásra kerülnek a nemzetközi jogi felelősség alapjai fegyveres konfliktus esetén, ezen belül pedig Oroszország felelősségi kereteinek tárgyalása, többek között a humanitárius jog és a Gyermek jogairól szóló Egyezmény (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény) fényében. A felelősségre vonás érdekében lényeges megállapítani az Oroszország által elkövetett invázió nemzetközi jogi felelősség szerinti minősítését, és fontos, hogy egy másik szuverén állam ellen ilyen mértékű indokolatlan háborús agressziót elkövető állam a nemzetközi jog szerint elszámoltatható legyen.

Továbbá, a dolgozat célja Ukrajna nemzetközi jogi kötelezettségeinek elemzése, különös tekintettel a Gyermekjogi Egyezmény rendelkezéseinek teljesítése kapcsán. Kiemelt figyelmet kap, hogy a fegyveres konfliktus miként befolyásolja Ukrajna kötelezettségeit a Gyermekjogi Egyezmény előírásának betartásában. Meghatározó jelleggel bír, ezért a dolgozatban kifejtésre kerül, hogy bizonyos emberi-, és gyermekjogokat fegyveres konfliktus során is kötelesek betartani az érintett államok. Ebből kifolyólag a gyermekjogok megsértésének vizsgálata előtt célom átfogóan feltárni a mindkét állam által ratifikált Gyermekjogi Egyezmény 38. cikkének jelentését, amely Oroszország és Ukrajna felelősségének megállapítása során erőteljes figyelmet érdemel. Ezt követően, a konfliktus során történt gyermekjogi jogsértések részletes vizsgálatára helyezem a hangsúlyt, ismertetve, hogy az említett államok az Egyezmény melyik rendelkezését, milyen mértékben sértették meg, a gyermekek jogait és épségét figyelmen kívül hagyva.

²⁸⁶ *Impact of armed conflict on children*. Note by the Secretary-General. U. N. Doc. A/51/306. 15. o. 30.

²⁸⁷ DENOV, Myriam – FENNIG, Maya: *Research Handbook of Children and Armed Conflict*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2024, 232. o.

²⁸⁸ *Children and armed conflict*. Report of the Secretary-General. United Nations General Assembly 78th session, U.N. Doc. A/78/842-S/2024/384. 2. o.

Ezen felül, célom olyan jogi aktusokra vonatkozó javaslatokat ajánlása, mely által Ukrajna megfelelően érvényesíthette volna a gyermekjogokat, illetve, hogy a továbbiakban mi lehetne az a jogi megoldás, amely hatékonyabban elősegíthetné a Gyermekjogi Egyezmény rendelkezéseinek betartását és ezáltal a gyermekek védelmét az orosz-ukrán konfliktus fényében.

1. AZ EMBERI JOGOK ÉS A GYERMEKJOGOK KAPCSOLATA, A GYERMEKJOGOK HELYE A JOGRENDSZERBEN

1.1. A gyermekjogok különlegessége

A dolgozat elején fontosnak tartom feltárni a gyermekjogok sajátos helyzetét és különleges szerepét a jogrendszerben. Ezt követően részletesen kitérek arra, milyen szintű speciális védelem biztosított számukra a nemzetközi közösség által.

A gyermekjogok az emberi jogok második generációjába tartoznak, így az államokat aktív beavatkozási kötelezettség terheli, e jogok érvényesülését és gyakorlását elsődlegesen nemzeti jogi szabályozás kialakításával kell, hogy segítsék. Mindezt az emberi jogok nemzetközi védelmének a mechanizmusával összhangban kell végrehajtaniuk, mely a nemzeti védelemhez képest szubszidiáriusnak tekinthető, s különösen előbbi hiányos vagy nem megfelelő jellege esetén bír jelentőséggel.²⁸⁹ A nemzetközi védelem szétbontható az univerzális és regionális jogvédelem körére, utóbbin belül pedig két további ágra különíthető el. Az egyik, az általános védelem alapvető módon védi az emberi jogokat, ide tartozik például az ENSZ Alapokmánya.²⁹⁰ Szintűgy kiemelendő az 1948. december 10-én elfogadott Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, mely szokásjogi úton kötelezővé vált ENSZ Közgyűlési határozatként általános szinten deklarálja a gyermekeket megillető jogosultságokat és védelmet. A másik ág, a speciális jogvédelem többletvédelmet biztosít a jogsértésekre különösen érzékeny jogalanyok számára, továbbá a különösen súlyos emberi jogsértésekkel szemben is. E meghatározás alá tartoznak a gyermekek, a menekültek, a nők, valamint az olyan jogsértések, mint például a népirtás, a kínzás és a rabszolgaság.²⁹¹

Mielőtt rátérnék a gyermekjogok összetettebb vizsgálatára, lényegesnek gondolom meghatározni, kit nevezünk gyermeknek. A Gyermekjogi Egyezmény első cikke szerint gyermek az, aki még nem érte el a tizenhét éves életét, kivéve, ha a rá vonatkozó jogszabályok szerint már korábban nagykorúvá válik.²⁹² A magyar jog szerint például a 16. életévüket betöltött kiskorúak nagykorúvá válhatnak házasságkötés révén,²⁹³ amennyiben a házasságkötésre előzetesen gyámhatósági engedélyt kapnak.²⁹⁴ Egyes államok a Gyermekjogi Egyezmény általános életkori meghatározását nem fogadják el és máshol húzzák meg a gyermekkor és felnőttkor közötti határt. Erre szolgál példaként az Amerikai Egyesült Államok, mely – habár jelentős szerepet játszott annak megalkotásában –, eltérő szabályozásának köszönhetően nem is ratifikálta a Gyermekjogi Egyezményt.²⁹⁵

A Gyermekjogi Egyezmény érvényesülését felügyelő Gyermekjogi Bizottság többször is foglalkozott olyan jogi rendellenességgel a részes államok jelentéseinek vizsgálata során, amelyek ezt a rendelkezést is érintették. Például Szaúd-Arábia 2006-os jelentésére reflektálva a Bizottság kifogásolta, hogy egy bíró diszkrecionális jogkörrel dönthet arról, hogy egy gyermek nagykorúvá válhat-e a törvényes korhatár előtt.²⁹⁶ A Bizottság Mexikó jogrendszere kapcsán is aggodalmát fejezte ki, mivel

²⁸⁹ LATTMANN Tamás – VIZI Balázs: *International Protection of Human Rights*. National University of Public Service Institute of International Studies, Budapest, 2014, 12. o.

²⁹⁰ Egyesült Nemzetek Alapokmánya, San Francisco, 1945. Magyarországon kihirdette az 1956. évi I. törvény.

²⁹¹ LATTMANN – VIZI: *i. m.* 36. o.

²⁹² A Gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény, 1. cikk. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény (a továbbiakban: Gyermekjogi Egyezmény).

²⁹³ 2013. évi V. törvény a Polgári Törvénykönyvről. 2:10. § (a továbbiakban: Ptk.)

²⁹⁴ Ptk. 4:9. §

²⁹⁵ BRAGA, Arianna: *How do US states measure up to children's rights?*

<https://www.humanium.org/en/how-do-us-states-measure-up-to-childrens-rights/> (2024. október 30.)

²⁹⁶ *Consideration of reports submitted by States parties under Article 44 of the Convention: Saudi Arabia*. Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/SAU/CO/2. paras. 25.

ott a házasságkötéshez szükséges minimumkorhatár eltért: a fiúk esetében 16, míg a lányok esetében 14 év volt. Ez a megkülönböztetés sértette a Gyermekjogi Egyezmény diszkriminációt tiltó rendelkezéseit.²⁹⁷

Az Egyezményhez fűzött deklarációk és fenntartások között számos olyan szerepel, amely az életkorhoz kapcsolódik. Például, Hollandia fenntartásában kijelentette, hogy a gyermekek fegyveres erőkbe történő toborzásának vagy besorozásának az Egyezményben előírt minimális 15. életévénél magasabbnak kell lennie. Spanyolország deklarációjában szintén nem tetszését fejezte ki a 15. életévi rendelkezéssel kapcsolatban, hiszen a Gyermekjogi Egyezmény 38. cikkének a megfogalmazása lehetővé teszi a 15. életévüket betöltött gyermek toborzását és részvételét fegyveres konfliktusban.²⁹⁸ Megfigyelhető, hogy számos részes állam elégedetlenségét fejezte ki a 38. cikkel kapcsolatban, mely problémát majd a későbbiekben bemutatott Első Fakultatív Jegyzőkönyv hivatott megoldani.

1.2. A gyermekvédelem napjainkban

Az eddigiek fényében adódik a kérdés: miért tekinthetők a gyermekek különös helyzetben lévő személyeknek? Erre véleményem szerint megfelelő választ ad az ENSZ Közgyűlése által 1959-ben elfogadott Nyilatkozat a Gyermek Jogairól, amely a gyermekeket megillető védelem kialakításában meghatározó lépést jelentett, s számos tekintetben kiindulópontját képezte a későbbi Gyermekjogi Egyezménynek. A Nyilatkozat szerint a gyermek a fizikai és mentális fejletlensége miatt különös gondoskodást igényel, beleértve a megfelelő jogi védelmet a megfelelő törvényhozási intézkedésekkel, születés előtt és azt követően egyaránt.²⁹⁹

Kijelenthető, hogy a gyermeket minden emberi jog ugyanúgy megillet, mint minden más embert, azonban a jogsértésre különösen érzékeny pozíciójuknál fogva egyedi jogok garantálása is szükséges számukra, hiszen bármilyen szellemi, fizikai, környezeti veszélyeztetettség akadályozhatja, vagy negatívan befolyásolhatja fejlődésüket. Ennek érdekében a gyermekek speciális helyzetét szolgálja a gyermekvédelem, mely minden olyan tevékenységet felölel, mely a gyermekjogok védelméhez és érvényesüléséhez kapcsolódik nemzetközi és nemzeti szinten egyaránt.³⁰⁰

A dolgozat szempontjából kiemelkedő jelentőségű dokumentum és a nemzetközi közösség által kialakított gyermekvédelem egyik mérföldköve a Gyermekjogi Egyezmény, valamint a hozzá kapcsolódó három Fakultatív Jegyzőkönyv.

A Gyermekjogi Egyezményt az ENSZ Közgyűlése 1989. november 20-án fogadta el, majd 1990. szeptember 2-án lépett hatályba. A Gyermekjogi Egyezmény a legszélesebb körben ratifikált emberi jogi dokumentum, mindeddig 196 állam vált részesévé. A dolgozat kontextusában kulcsfontosságú, hogy Ukrajna 1991-ben, Oroszország pedig 1990-ben ratifikálta az Egyezményt, ezzel jogi kötelezettséget vállalva az Egyezmény rendelkezéseinek betartására.³⁰¹

A gyermekjogok történetében ez az első kötelező erejű nemzetközi jogi dokumentum, amely kifejezetten a gyermekvédelemre összpontosít, átfogóan leírva a gyermekek jogait. A gyermekkor különlegességeihez igazodva a dokumentum preambuluma speciális státuszt biztosít, s kiemeli a társadalom, a közösség, a család, s az állam szerepét a gyermekjogok népszerűsítésében és védelmezésében, valamint elismeri mindazon érveket, miszerint a gyermek harmonikus növekedéséhez a megfelelő körülmények elengedhetetlenek.

A Gyermekjogi Egyezmény által felállított Gyermekjogi Bizottság feladata a nemzetközi mechanizmus biztosítása az Egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére nézve. Az Egyezmény működését elősegítő egyik kötelesség a részes államok számára, hogy bizonyos időközönként az

²⁹⁷ *Consideration of reports submitted by states parties under Article 44 of the Convention: Mexico.* Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/MEX/CO/3. paras. 21.

²⁹⁸ UNTC: Convention on The Rights of the Child.

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11&chapter=4&clang=en (2024. október 23.)

²⁹⁹ *Declaration of the Rights of the Child.* G. A. Res. 1386 (XIV) 14. UN GAOR supp. no. 16. Principle 2.

³⁰⁰ RÓZSÁS Eszter: *A gyermekjogok tartalma, érvényesülése és védelme.* Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2008, 19. o. <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/rozsas-eszter/rozsas-eszter-vedes-ertekezes.pdf>

³⁰¹ UNTC: Convention on the Rights of the Child.

(2024. október 4.) https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtdsg_no=IV-11&chapter=4

Egyezmény terén tett előrehaladásról jelentést terjesszenek a Bizottság elé.³⁰² A Bizottság ezt megvizsgálja és megküldi az állam számára a jelentésre vonatkozó véleményét a záró észrevételében, ami kötelező jogi erővel nem, csak javaslat jelleggel bír. A Bizottság további ellenőrző eszközei közé tartozik a jogosultság, hogy egy adott országtól felvilágosítást kérjen, valamint helyszíni látogatást is tehet, ha a gyermekjogok veszélyeztetése miatt azt szükségesnek látja. A Gyermekjogi Bizottság az ENSZ struktúrájában kiemelkedő jelentőségű, mivel a jelentések alapján készített megállapításai végül a Gazdasági és Szociális Tanács útján az ENSZ Közgyűlése elé kerülnek.³⁰³

A gyermekjogok és a fegyveres konfliktusok témaköréhez kapcsolódó, meghatározó dokumentum az Egyezményhez tartozó első Fakultatív Jegyzőkönyv a gyermekek fegyveres konfliktusokban való részvételéről, amelyet az ENSZ Közgyűlése 54. ülészakán, 2000. május 25-én fogadott el. A jegyzőkönyv két évvel később, február 12-én lépett hatályba és azóta 173 állam ratifikálta. Megemlítenéd, hogy Oroszország 2008-ban, Ukrajna pedig 2005-ben ratifikálta e Jegyzőkönyvet.³⁰⁴

A Jegyzőkönyv a Gyermekjogi Egyezmény 38. cikkét egészíti ki, viszont az életkori szabályok szempontjából részletesebb és szigorúbb rendelkezéseket tartalmaz. Bár a dolgozat nem foglalkozik a gyermekkatonáság problémájával, azonban a 38. cikk erről szóló rendelkezéseit ettől függetlenül fontosnak tartom kiemelni, különösen azt, hogy a 15. életévüket be nem töltött személyek ellenségeskedésben történő közvetlen részvételét a részes államoknak el kell kerülnie.³⁰⁵ Ehhez képest az Első Fakultatív Jegyzőkönyv 1. cikke szerint a 18. életévüket be nem töltött személyek közvetlen részvételét kell elkerülni a részes államok fegyveres erővel megvalósuló ellenségeskedéseiben,³⁰⁶ továbbá a 2. cikk értelmében tilos a tizennyolcadik életévüket be nem töltött személyek kötelező toborzása.³⁰⁷ Ezenfelül a Jegyzőkönyv rendelkezései alapján a részes államoknak kötelességük felemleni a hazai fegyveres erőikbe történő önkéntes toborzás legalsó korhatárát a 15. életévre.³⁰⁸

A második Fakultatív Jegyzőkönyvet – amelyet jelenleg 178 állam ratifikált – ugyanazon az ülészakon fogadták el, mint a Gyermekjogi Egyezményt, de 2002. január 18-án lépett hatályba.³⁰⁹ A Jegyzőkönyv létrehozására többek között azért került sor, hogy a Gyermekjogi Egyezmény szexuális kizsákmányolás és visszaélés elleni,³¹⁰ valamint az elrablás, eladás vagy az emberkereskedelem,³¹¹ és bármilyen szempontból káros kizsákmányolással szembeni gyermekvédelmi rendelkezéseit kiegészítse.³¹² A szerződés kötelezi a részes államokat arra, hogy a felsorolt cselekményekre és tevékenységekre teljes mértékben és megfelelően kiterjedjen az állam büntetőjogi szabályozása.³¹³ Lényeges, hogy Ukrajna 2003-ban, Oroszország pedig 2013-ben ratifikálta a második Fakultatív Jegyzőkönyvet.³¹⁴

³⁰² Gyermekjogi Egyezmény, 44. cikk.

³⁰³ RÓZSÁS: *i. m.* 25-26. o.

³⁰⁴ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the involvement of children in armed conflict. https://treaties.un.org/pages/viewdetails.aspx?src=treaty&mtdsg_no=iv-11-b&chapter=4&clang=en (2024. október 4.)

³⁰⁵ Gyermekjogi Egyezmény, 38. cikk.

³⁰⁶ A Gyermekjogi Egyezményhez fűzött Első Fakultatív Jegyzőkönyv, 1. cikk.

³⁰⁷ Uo. 2. cikk.

³⁰⁸ Uo. 3. cikk.

³⁰⁹ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-c&chapter=4&clang=en (2024. október 4.)

³¹⁰ Gyermekjogi Egyezmény, 34. cikk.

³¹¹ Uo. 35. cikk.

³¹² Uo. 36. cikk.

³¹³ A Gyermekjogi Egyezményhez fűzött Második Fakultatív Jegyzőkönyv, 6. cikk. Magyarországon kihirdette a 2009. évi CLXI. törvény.

³¹⁴ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-c&chapter=4&clang=en (2024. október 4.)

Végül említést érdemel a harmadik Fakultatív Jegyzőkönyv, amelyet az ENSZ Közgyűlése 2012-ben fogadott el, és 2014. április 14-én lépett hatályba.³¹⁵ Az előbbiekkal ellentétben ez nem a Gyermekjogi Egyezmény valamely rendelkezését egészíti ki, hanem egy kommunikációs eljárást, illetve egy vizsgálati eljárást hoz létre, amely ügyekben szintén a Gyermekjogi Bizottság jár el. Lényege, hogy a Gyermekjogi Egyezmény, vagy a kapcsolódó valamely Fakultatív Jegyzőkönyvben megállapított jog részes állam általi megsértése esetén egyének vagy egyének csoportja panasszal élhet. Az ilyen módon megvalósuló eljárás nem bírósági jellegű, a Bizottság döntései részletes és gyakorlati ajánlásokat tartalmaznak, azonban ezek a döntések nem kötelező érvényűek. A mechanizmus csupán azt követeli meg az államoktól, hogy kellő figyelmet fordítsanak az ajánlásokra, és ezt kiegészítsék egy további jelentéssel, amelyben ismertetik a megtett jogalkotási intézkedéseket.³¹⁶

A Jegyzőkönyvet jelenleg 51 ország ratifikálta, mely a többihez képest jelentősen kevesebb államot jelent. Oroszország és Magyarország nem részes államai e Jegyzőkönyvnek, Ukrajna azonban 2016-ban ratifikálta. Deklarációjában viszont kijelentette – a már akkor tartó háborús körülményekhez kapcsolódóan –, hogy ameddig Oroszország ideiglenes megszállás alatt tartja az ukrán területek egy részét, az ellenőrzés és az alkotmányos rend hiánya miatt a Jegyzőkönyv alkalmazása és végrehajtása a megszállt területekre vonatkozóan korlátozott és nem garantált.³¹⁷

Összességében, a harmadik Fakultatív Jegyzőkönyv tényleges jelentősége korlátozott, hiszen jellemző, hogy az egyének, csoportok és képviselők körében alacsony a tudatosság a panasztételi eljárásról, ráadásul a Gyermekjogi Bizottság által támasztott elfogadhatósági követelmények teljesítése jelentős akadályt jelenthet.³¹⁸

2. A NEMZETKÖZI JOGI FELELŐSSÉG KÉRDÉSKÖRE AZ UKRAJNAI KONFLIKTUS KAPCSÁN

2.1. Fogalmi áttekintés

Az orosz-ukrán konfliktus részletesebb bemutatása előtt fontosnak tartom a releváns fogalmak és jogi keretek ismertetését, melyek alapját képezik az ukrajnai helyzet értelmezésének.

A fegyveres konfliktus meghatározására kezdetben a háború kifejezést használták például az 1899. évi és 1907. évi hágai egyezmények,³¹⁹ azonban az 1949-ben elfogadott genfi egyezmények³²⁰ már tágabb értelemben a fegyveres összeütközés fogalmát alkalmazták.³²¹ A Nemzetközi Jogi Bizottság a fegyveres konfliktus nemzetközi szerződésekre gyakorolt hatásáról szóló tervezetében így jellemezte a fegyveres konfliktust: „*Fegyveres konfliktus alatt olyan helyzetet értünk, amikor államok között fegyveres erőszak alkalmazására, vagy kormányhatóságok és fegyveres csoportok között elhúzódo fegyveres erőszak alkalmazására kerül sor.*”³²² E fogalom – mely magában foglalja a nemzetközi és nem nemzetközi fegyveres konfliktusokat is – széles körben elfogadottá vált, főleg a nemzetközi büntetőbírói fórumok gyakorlatában.³²³ Mivel az ukrajnai konfliktus a nemzetközi fegyveres összeütközések kategóriájába tartozik, érdemes röviden kitérni arra, hogy mi minősül nemzetközi fegyveres

³¹⁵ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/optional-protocol-convention-rights-child-communications> (2024. október 4.)

³¹⁶ CARLETTI, Cristiana: The Third Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child: Preliminary case law assessment for the effective promotion and protection of children's rights. *Global Campus Human Rights Journal*. Vol. 4. (2020) No. 1. 119-129. o.

³¹⁷ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on a communications procedure. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-d&chapter=4&clang=en (2024. október 4.)

³¹⁸ CARLETTI: i. m. 119. o.

³¹⁹ Az egyezményeket Magyarországon kihirdette az 1913. évi XLIII. törvénycikk.

³²⁰ Magyarországon kihirdette az 1954. évi 32. törvényerejű rendelet.

³²¹ SZALAI Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012, 34. o.

³²² Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. 2. (2011), No. 2, 2. cikk, (b).

³²³ SZALAI: i. m. 39. o.

konfliktusnak. Ilyennek tekinthető többek között a háború, a megüzent háború, valamint minden más fegyveres összeütközés, még akkor is, ha a hadiállapot fennállását az államok közül valamelyik nem is ismeri el. Ezenfelül ide tartozik még a megszállás, abban az esetben is, ha nem ütközik semmiféle katonai ellenállásba, továbbá azok a fegyveres összeütközések, amelyek során a népek az önrendelkezési joguk gyakorlása során a gyarmati uralom, az idegen megszállás és a fajüldöző rezsimok ellen harcolnak.³²⁴

Az ukrainai helyzet minősítése kapcsán a fentiekben felül említést érdemel az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének jelentése, mely szerint Oroszország Ukrajna ellen folyamatos illegális és indokolatlan agressziós háborút folytat, ez pedig Oroszország politikai és katonai vezetésének egyéni büntetőjogi felelősségét vonja maga után.³²⁵

Az agresszió fogalmát az ENSZ 1974. évi 3314. számú közgyűlési határozata így határozza meg: „agresszió fegyveres erő alkalmazása egy állam által más állam szuverenitása, területi integritása, vagy politikai függetlensége ellen, illetve az Egyesült Nemzetek Alapokmányával össze nem férő bármely más módon”.³²⁶ Az ENSZ Közgyűlésének 11. rendkívüli ülészaka a 2022. március 2-án, néhány nappal az orosz invázió után elfogadott határozatában³²⁷ az Oroszország által végrehajtott „különleges katonai műveletet” agresszióknak minősítette.³²⁸

Az ukrainai konfliktus mindezek alapján egyértelműen nemzetközi fegyveres konfliktusnak minősül, Oroszország egy másik állam, Ukrajna szuverenitását, területi integritását, politikai függetlenségét és a népek, illetve nemzetek önrendelkezési jogát,³²⁹ valamint a nemzetközi jogot a konfliktus kirobbantásával kirívóan megsértette, a fegyveres erőszakot alkalmazó háborús agresszió elindításával.³³⁰

A fegyveres konfliktusok jelentős hatást gyakorolnak a nemzetközi jogokra és kötelezettségekre. Ilyen körülmények között betartandók a *ius in bello*³³¹ szabályai, az ENSZ Alapokmánya,³³² a szerződések kötésére vonatkozó szokásjogi szabályok, a szerződések jogáról szóló 1969. évi bécsi egyezmény (a továbbiakban: 1969. évi bécsi egyezmény),³³³ valamint a határt megállapító szerződések.³³⁴ Habár a háború kitörésével általában automatikusan megszűnnek a diplomáciai kapcsolatok, a diplomáciai kapcsolatokról szóló 1961. évi bécsi egyezmény bizonyos rendelkezései minden körülmények között betartandók,³³⁵ mint például, a személyzet kiváltságai és mentességei,³³⁶ valamint a képviselő helyiségeinek, vagyontárgyainak és irattárainak a sérthetatlensége.³³⁷ További követelmény, hogy fegyveres konfliktus esetén az emberi jogi egyezmények is betartandók a genfi egyezményekkel párhuzamosan, kivéve a derogáció adta lehetőségeket.

³²⁴ Uo. 34. o.

³²⁵ *Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine*. Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe, Doc. 15998, 2024. 1. o. <https://pace.coe.int/en/files/33575>

³²⁶ *Definition of Aggression*. G. A. Res. 3314 (XXIX) 29 UN GAOR supp. no. 31. Art. 1.

³²⁷ *Aggression against Ukraine*. G. A. Res. ES-11/1.

³²⁸ LAMM Vanda: The war in Ukraine in light of international law. *Hungarian Journal of Legal Studies*, Vol. 64. (2023) No. 4. 570. o.

³²⁹ Uo. 570. o.

³³⁰ *The Russian Federation's war against Ukraine*. Declaration 5, Congress of Local and Regional Authorities, The Council of Europe, 2022. 3. <https://search.coe.int/congress?i=0900001680a5ec3d>

³³¹ A hadviselésre vonatkozó szabályösszeg. CSAPÓ Zsuzsanna: *Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2009, 77. o. <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/csapo-zsuzsanna/csapo-zsuzsanna-vedes-ertekezes.pdf>

³³² Egyesült Nemzetek Alapokmánya, San Francisco, 1945. Magyarországon kihirdette az 1956. évi I. törvény.

³³³ Magyarországon kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.

³³⁴ SZALAI: i. m. 80. o.

³³⁵ Uo. 113-114. o.

³³⁶ A diplomáciai kapcsolatokról szóló, Bécsben, 1961. április 18-án aláírt nemzetközi szerződés, 39. cikk. Magyarországon kihirdette az 1965. évi 22. törvényerejű rendelet.

³³⁷ Uo. 24. cikk.

A jogok és kötelezettségek szempontjából kiemelt jelentőségű a derogáció kérdése, mely végső megoldásként egy jogtól vagy annak egy aspektusától való eltérést, a jogi kötelezettség teljes vagy részleges megszüntetését jelenti, olyan helyzetekben, amikor a nemzet életét fenyegető veszély áll fenn. Ilyen veszélyt jelenthetnek például a fegyveres konfliktusok, a súlyos természeti katasztrófák, illetve az alkotmányos rend megdöntésére tett kísérletek. A derogáció lényeges következménye, hogy az ennek kapcsán meghatározott feltételek teljesülése esetén egy adott szerződés részes államait később nem lehet felelősségre vonni a rendelkezések megsértéséért.³³⁸

Derogációs rendelkezést tartalmaz például az Emberi Jogok Európai Egyezményének (a továbbiakban: EJEE) 15. cikke, az Emberi Jogok Amerikai Egyezményének 27. cikke, a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmányának³³⁹ 4. cikke (a továbbiakban: PPJNE), valamint az Európai Szociális Karta 30. cikke.³⁴⁰ Az érintett államok, Oroszország és Ukrajna 1973-ban ratifikálták a PPJNE-t.³⁴¹ Emellett Ukrajna az Európa Tanács tagjaként 1997-ben az EJEE és 2006-ban az Európai Szociális Karta részesévé is vált. Oroszország szintén ratifikálta a Módosított Chartát 2009-ben, azonban az Európa Tanácsból 2022-ben kilépett,³⁴² a Módosított Karta 2022 márciusától³⁴³, az EJEE 2022 szeptemberétől nem alkalmazható rá.³⁴⁴

Fontos azonban hangsúlyozni, hogy derogáció esetében is kötelező az abszolút emberi jogok érvényesülése, mely jogoktól semmilyen körülmények között nem lehet eltérni.³⁴⁵ Ezek a jogok nem elvonhatók, mivel elengedhetetlenek az emberi lét védelméhez. Az eltérést nem engedő jogok körének a terjedelme ugyanakkor bizonytalan, mivel különböző multilaterális emberi jogi egyezmények eltérően tartalmazzák ezeket. Például a PPJNE négy abszolút jogot határoz meg: az élethez való jogot, a kínzás és egyéb embertelen vagy megalázó bánásmód vagy büntetés tilalmát, a rabszolgaságtól és a kényszermunkától való mentességet, valamint a visszaható hatály alkalmazásának tilalmát a büntetőjogban.³⁴⁶

Az eltérést engedő jogok pedig a nemzet életét fenyegető veszély esetén függeszthetők fel, amikor valamilyen fontosabb emberi méltóság védelme a tét. Például a gyermek oktatáshoz való joga megszakad az iskolák korlátozott idejű bezárásával, azzal a céllal, hogy az egyik alapvető jogukat, például az élethez való jogukat védjék egy természeti katasztrófa esetén.³⁴⁷ Hangsúlyos, hogy a derogációt utolsó megoldásként kell alkalmazni, egy olyan, a társadalom előtt álló rendkívüli fenyegetésre, amikor bizonytalanná válnak a szervezett közösségi élet folytatásának lehetőségei.³⁴⁸

Fegyveres konfliktus esetén a gyermekek védelme érdekében kiemelkedő szerepe van a humanitárius jog érvényesítésének és betartásának is. A humanitárius jog az emberi jogok védelmét

³³⁸ MÜLLER, Amrei: Limitations to and Derogations from Economic, Social and Cultural Rights. *Human Rights Law Review*, Vol. 9. (2009), No. 4. 558-563. o.

³³⁹ Uo. 562. o.

³⁴⁰ Uo. 593. o.

³⁴¹ UNTC: International Covenant on Civil and Political Rights.

https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=IND&mtldsg_no=IV-4&chapter=4&clang=_en (2024. október 26.)

³⁴² Council of Europe Portal: *Russian Federation*. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/russian-federation> (2024. október 26.)

³⁴³ Módosított Európai Szociális Karta. Strasbourg, 1996. Magyarországon kihirdette az 2009. évi VI. törvény. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=163> (2024. november 4.)

³⁴⁴ Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény. Magyarországon kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény. <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list?module=signatures-by-treaty&treatyenum=005> (2024. november 4.)

³⁴⁵ CSAPÓ: *i. m.* 163. o.

³⁴⁶ MÜLLER: *i. m.* 563. o.

³⁴⁷ Uo. 592. o.

³⁴⁸ Uo. 562. o.

szolgáló azon szabályok összessége, melyek fegyveres konfliktus körülményei között alkalmazandók,³⁴⁹ hiszen az emberi jogok védelmét biztosítja speciális körülmények között.³⁵⁰ A humanitárius jognak a gyermekjogok tekintetében is releváns forrásai közé tartozik az 1949. évi IV. genfi egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről,³⁵¹ az 1977. évi I. kiegészítő Jegyzőkönyv az 1949-es genfi egyezmények kiegészítéséről és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről, valamint az 1977. évi II. kiegészítő Jegyzőkönyv a nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről.³⁵² A nemzetközi humanitárius jog alapvető normája,³⁵³ az 1949. évi genfi egyezmények I. kiegészítő Jegyzőkönyvének 48. cikke szerint: „az összeütköző Feleknek mindenkor különbséget kell tenniük a polgári lakosság és a harcosok, valamint a polgári javak és katonai célpontok között, és ennek folytán csak katonai célpontok ellen folytathatják harci tevékenységüket”.³⁵⁴ Tehát, általánosságban a civilek, illetve a megszálló erők hatalma alatt álló polgári lakosság védelmét is biztosítani kell, a megszálló erők humánus bánásmódot kell, hogy tanúsítsanak velük szemben, valamint tiszteletben kell tartaniuk az emberi jogait.³⁵⁵ Ez a norma alapvető szerepet játszik a nemzetközi felelősség megállapításában. Az ukrajnai konfliktus során számos olyan körülmény állt elő, amelyek e rendelkezések súlyos megsértését jelenti, ezek tárgyalására a későbbiekben kerül sor.

A fegyveres konfliktusok ugyanakkor az emberi jogok és a humanitárius jog szabályainak megsértésén kívül is számos formában vehetnek fel felelősségi kérdéseket. Előfordulhat például, hogy a konfliktus miatt az érintett államok nem tudják, vagy nem akarják teljesíteni egyes szerződéseiket. Derogációs klauzula hiányában alapvetően szerződésszegést, nemzetközi jogsértést valósít meg egy szerződés nem teljesítése. Ez alól kivételt jelent, és nem számít jogsértésnek, ha valamelyik részes fél által történt lényeges szerződésszegésre hivatkozva a szerződés teljes vagy részben történő alkalmazását felfüggesztik, vagy megszüntetik a többi részes fél és a vétkes állam, vagy valamennyi részes fél között.³⁵⁶ Az 1969. évi bécsi egyezmény értelmében a részes államok számára további lehetőségként áll fenn a szerződés egyoldalú felfüggesztése vagy megszüntetése a teljesítés utólagos lehetetlenségére,³⁵⁷ valamint a körülmények előre nem látható, alapvető megváltozása esetén.³⁵⁸

A fegyveres konfliktusokkal összefüggésben felelősséget eredményezhet önmagában a konfliktus kirobbantása is. Mivel az erőszak tilalma a nemzetközi jog *ius cogens szabálya* – így a nemzetközi közösség egészével szemben fennálló kötelezettség –, ezért jogot keletkeztet a sértett állam, valamint olyan állam oldalán is, amellyel szemben tényleges fegyveres erőszak nem történt. A Nemzetközi Jogi Bizottság felelősségi tervezete³⁵⁹ szerint egyetlen állam sem ismerheti el jogszerűnek a súlyos kötelezettségszegéssel létrehozott helyzetet, és nem nyújthat segítséget vagy működhet közre a helyzet fenntartásában.

Mindezek után vizsgálni kell a felelősség kérdését a derogációval összefüggésben is. Ha megállapítható, hogy el nem térést engedő jogokat is tartalmazó szerződésről van szó, vagy, hogy egy állam nem megfelelően élt a derogáció lehetőségével, akkor ez szintén felelősséget eredményez. Derogáció esetén lehetnek olyan helyzetek, amikor bizonyos jogok elvonására van szükség ahhoz, hogy a fundamentálisabb jogok teljesülését garantálni tudjuk. Például, fegyveres konfliktus miatti

³⁴⁹ A jogirodalom sokszor genfi jogként hivatkozik e témakörre. KARDOSNÉ KAPONYI Erzsébet: *Az emberi jogok nemzetközi védelme*. Doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2000. 330. o. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/118/1/kaponyi_erzsebet.pdf.

³⁵⁰ Uo. 332. o.

³⁵¹ Magyarországon kihirdette az 1954. évi 32. törvényerejű rendelet.

³⁵² Magyarországon kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

³⁵³ LAMM: i. m. 572. o.

³⁵⁴ 1949. augusztus 12-én Genfben kötött Egyezményeket kiegészítő és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, Genfben 1977. június 8-án kelt Jegyzőkönyv, 48. cikk. Magyarországon kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.

³⁵⁵ LAMM: i. m. 572. o.

³⁵⁶ 1969. évi bécsi egyezmény, 60. cikk.

³⁵⁷ Uo. 61. cikk.

³⁵⁸ Uo. 62. cikk.

³⁵⁹ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. 2. (2001), No. 2.

vészhelyzetekben szükséges lehet, hogy a mozgás szabadságához fűződő jog bizonyos aspektusait felfüggesztjük, hogy biztosítsuk az élethez való jog védelmét.³⁶⁰

A dolgozat későbbi fejezetében többek közt a gyermekjogok megsértése kerül kifejtésre, ezért fontos kiemelni, hogy a Gyermekjogi Egyezmény és a hozzá kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyvek egyikében sem található derogációs rendelkezés. A Gyermekjogi Bizottság álláspontja³⁶¹ szerint a derogációs klauzula hiánya azt jelenti, hogy az Egyezmény összes rendelkezését be kell tartani minden körülmények között, kivéve azokat, amelyek természetüknél fogva bizonyos korlátozásoknak alávetettek, ezért fegyveres konfliktus idején az Egyezmény egyetlen előírásától sem lehet eltérni.³⁶² Ez nem jelenti azt, hogy a jogot teljesen megszüntethetik, de bizonyos korlátozás érheti, szigorúan a jog alapvető és lényeges tartalmának csorbitása nélkül.³⁶³

Fegyveres konfliktus esetén különös jelentőséggel bír a Gyermekjogi Egyezmény 38. cikke, amely gyakori kritikák tárgyát képezi, mivel a megfogalmazás nem egyértelmű abban a tekintetben, hogy az Egyezmény teljes egészét alkalmazni kell-e fegyveres konfliktus esetén, vagy a 38. cikk felülírja az Egyezmény többi rendelkezését. E cikk első szakasza szerint „*a részes államok kötelezik magukat, hogy tiszteletben tartják és tartatják a nemzetközi humanitárius jognak fegyveres konfliktus esetén rájuk vonatkozó azokat a szabályait, amelyek által nyújtott védelem a gyermekekre is kiterjed*”.³⁶⁴ Tehát az államok számára kifejezetten előírt, hogy tartsák és tartassák be a humanitárius jog azon normáit, amelyek kiterjednek a gyermekek védelmére. Így minden olyan magatartástól tartózkodniuk kell, amely veszélyeztetné a gyermek védelmét, ráadásul aktívan fel kell lépniük minden ilyen veszély elhárítása érdekében. E rendelkezés nem a Gyermekjogi Egyezményt hivatott felülírni, hanem annak rendelkezéseivel és a humanitárius joggal összhangban egy átfogóbb védelmet biztosít fegyveres konfliktus idején a gyermekek számára. A cikk utolsó szakasza szintén lényeges, ezért érdemes külön hangsúlyozni. Ez alapján „*a részes államok a fegyveres konfliktus esetén a polgári lakosság védelmét illetően a nemzetközi humanitárius jog értelmében rájuk háruló kötelezettségüknek megfelelően megtesznek minden lehető gyakorlati intézkedést a fegyveres konfliktus által érintett gyermekek védelemben és gondozásban részesítésére*”.³⁶⁵ Az Egyezmény a gyermekek védelme érdekében olyan kötelezettségekre helyezi a hangsúlyt fegyveres konfliktus idején, amelyek a humanitárius jog keretein belül részletesebb, átfogóbb jellegűből fakadóan többletvédelmet nyújthatnak.

Látható, hogy a 38. cikk kifejezetten a fegyveres konfliktus által érintett gyermekekre koncentrál, de az Egyezmény minden más rendelkezése is relevanciával rendelkezik. Azonban fontos elismerni, hogy bizonyos helyzetekben, mint például egy háború sújtotta országban, az államok nem mindig tudják maradéktalanul végrehajtani az Egyezmény összes kötelezettségét. Sokszor a már háború sújtotta gyermekek túlélésének a biztosítása a cél, valamint a biztonságos helyre való menekítés, melynek keretében például a gyermek pihenéshez és szabadidő eltöltéséhez való joga nem bír akkora jelentőséggel.

Végül, a felelősség kérdéséhez kapcsolódóan az is vizsgálendő, hogy a felelősség alól mentesülni a jogellenességet kizáró körülmények alapján is lehet.³⁶⁶ Ilyen körülménynek minősül az önvédelem, a szükséghelyzet, a végszükség, a vis maior, a beleegyezés és az ellenintézkedés.³⁶⁷ Mindegyik körülmény mentesíti a részes államokat szerződéses kötelezettségeik teljesítése alól mind nemzetközi, mind nem nemzetközi fegyveres összeütközés esetén.³⁶⁸

³⁶⁰ MÜLLER: i. m. 562. o.

³⁶¹ Fourth Session, Summary Record of the 90th Meeting. Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/Sr.90.

³⁶² SHAHEED, Fatima QC: *Protecting children in armed conflict*. Hart Publishing, Oxford, 2018, 153. o.

³⁶³ Uo. 57. o.

³⁶⁴ Gyermekjogi Egyezmény, 38. cikk (1).

³⁶⁵ Uo. 38. cikk (3).

³⁶⁶ SZALAI: i. m. 78. o.

³⁶⁷ Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. 2. (2001), No. 2.

³⁶⁸ SZALAI: i. m. 79. o.

2.2. Az ukrajnai konfliktus elemzése

Miután bemutattam a lényeges jogi kereteket a fegyveres konfliktusok terén, röviden áttekintem az ukrajnai helyzet kialakulását. Ebben a tekintetben fontos, hogy Oroszország és Ukrajna között már 2014 óta nemzetközi fegyveres konfliktus áll fenn,³⁶⁹ azonban a dolgozat a 2022 óta megtörtént események vizsgálatára koncentrálna.

2022. február 24-én orosz fegyveres erők törtek be Ukrajna területére Fehéroroszország, Oroszország és a Fekete-tenger felől, rakétatámadásokkal sújtva több ukrán várost. Az orosz elnök, Vlagyimir Putyin a konfliktust különleges katonai műveletnek nevezte,³⁷⁰ és kiindulópontjaként nyilatkozatában kifejtette, hogy Oroszország nem érezheti biztonságban magát, nem fejlődhet, és nem létezhet, ha folyamatos veszély fenyegeti a modern Ukrajna területéről.³⁷¹

A válság előrehaladtával Oroszország a legitimáció elérése érdekében állításokat tett olyan veszélyekről, amelyek az orosz álláspont szerint az Ukrajna területén élő oroszok és orosz anyanyelvűek ellen irányultak. Putyin elnök az Ukrajna elleni orosz invázió igazolásaként említette a NATO keleti terjeszkedéséről való védelmet, valamint az etnikai oroszok védelmét az ukrán kormány elnyomásával szemben. Továbbá, Putyin kijelentése, miszerint Ukrajna „népirtást” követett el az oroszok ellen Donyeckben és Luhanszkban, feltehetőleg kísérlet volt arra, hogy Oroszország az erőszak alkalmazását az önvédelem jogára hivatkozva igazolja.³⁷² Ezek az érvek az ENSZ Alapokmányának 51. cikkében megfogalmazott önvédelem lehetőségébe nem férnek bele,³⁷³ azonban érdemes kitérni a preemtív és preventív önvédelem kérdéskörére is. A klasszikus önvédelem – amely egy már bekövetkezett fegyveres támadásra válaszol – egyik alosztéte a feltartóztató önvédelem, miszerint a megtámadott állam az éppen bekövetkező fegyveres támadásra reagál. Ezzel ellentétben a megelőző önvédelem minden olyan erőszakos cselekmény, amely egy még be nem következett támadás ellen irányul. Ennek egyik alosztéte a preemtív önvédelem, amely a fegyveres támadás közvetlen bekövetkezése ellen irányul. A másik alosztéte a preventív önvédelem, melynek keretében a fegyveres támadás veszélye absztrakt és távoli, tehát ez a támadásnak a nem közvetlen bekövetkezése ellen irányul és abszolút tilalom jellemzi, hiszen a feltételezett támadások elleni önvédelem visszaélésre alkalmas alkalmazásra adna lehetőséget.³⁷⁴ Mindezek alapján Oroszország esetében az önvédelemre való hivatkozás nemzetközi jogilag nem igazolható, a fenyegetettség érzése ugyanis önmagában nem elegendő, az önvédelem jogszerű alkalmazásához a fegyveres támadásnak be kell következnie vagy a küszöbön kell állnia.³⁷⁵ Oroszország ily módon egyértelműen fegyveres támadást valósított meg, ezzel többek között megszegve az erőszak tilalmát.

Fontos, hogy a konfliktusban nem érintett harmadik államok *erga omnes* felelősség alapján az agresszorral szemben szintén eljárhatnak, annak érdekében, hogy rábírják a jogkövető magatartásra. A gyakorlatban, a konfliktusban való részvétel kategóriája geopolitikailag rendkívül érzékeny, mivel súlyos aggodalmak merülnek fel azzal kapcsolatban, ha a nyugati államok katonai részvétele olyan szintre fokozódik, hogy Oroszország *de facto* hadban állónak tekinti magát az Egyesült Államokkal vagy egy NATO-állammal szemben.³⁷⁶ Oroszország a támadásának megindítása óta többször is figyelmeztette a nyugati államokat különböző nyilatkozatokban, hogy ne vegyenek részt az Ukrajnában kibontakozó műveletekben.³⁷⁷

Azonban nem mondható el, hogy a nemzetközi közösség semmilyen erőfeszítést nem tett Oroszország megállítása érdekében, hiszen a konfliktus kirobbantása óta Oroszország számos gazdasági

³⁶⁹ LAMM: i. m. 569. o.

³⁷⁰ Uo. 570. o.

³⁷¹ Russia Invades Ukraine. *American Journal of International Law*, Vol. 116. (2022), No. 3. 604. o.

³⁷² MAHMUTOVIC, Adnan: Did Russia Invade Ukraine? *Special Issue Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 6. (2023) No. 5. 11. o.

³⁷³ Uo. 11. o.

³⁷⁴ KAJTÁR Gábor: „Az erőszak tilalma” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Nemzetközi jog rovat, rovat szerkesztő: SULYOK Gábor) [53] – [54]. <http://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2024. október 4.)

³⁷⁵ Uo. [52].

³⁷⁶ ROY, Allison: Russia's Case for War against Ukraine: Legal Claims, Political Rhetoric, and Instrumentality in a Fracturing International Order. *Problems of Post-Communism*, Vol. 71. (2023) No. 3. 271–282. o.

³⁷⁷ Uo. 280. o.

és diplomáciai szankcióval szembesült. A nemzetközi pénzügyi tranzakciókat gyakorlatilag ellehetetlenítették az orosz bankok kizárásával, több orosz vezető vagyonát zárolták, és az energiaexportot érintő korlátozások keretében az orosz olaj- és földgázimportot betiltották. E lépések célja az volt, hogy Oroszországot elszigeteljék a nemzetközi gazdaságtól, ezáltal megnehezítve a fegyveres konfliktus finanszírozását. Továbbá 2022-ben az Európa Tanács megszüntette³⁷⁸ Oroszország tagságát³⁷⁹, így Oroszország már az EJEE-nek sem részes fele.³⁸⁰ Azonban az EJEE-ből fakadó, az államok joghatóságuk alatt levő személyek számára biztosított védelem nem csupán az állam területi szuverenitásból ered, hanem megszállás esetén is érvényesülhet. A megszálló hatóság emberi jogi jogsértés elkövetése esetén is felelősségre vonható, hiszen ellenkező esetben a területi lakosságot megfosztanák a korábban élvezett jogoktól és szabadságoktól, ezzel egyfajta ürt hagyva az emberi jogok védelmében. Mindezek alapján az ukrán megszállt területeken elkövetett emberi jogi jogsértésekért Oroszország ugyanúgy nemzetközileg felelősségre vonható.³⁸¹ Az ENSZ rendkívüli Közgyűlésének 11/5. számú határozata³⁸² szerint Oroszországnak jogi felelősséget kell vállalnia minden nemzetközi jogsértő cselekedetért és kártérítést kell fizetnie az ebből eredő károkért. Ebben egy olyan javaslat is szerepelt, amely egy nemzetközi mechanizmus létrehozását ösztönözte a veszteségek orvoslására, valamint egy kárnyilvántartás létrehozását, a károk dokumentálására és az ezekre vonatkozó bizonyítékok gyűjtésére.³⁸³

Ezenfelül az ENSZ Közgyűlése számos határozatában súlyos aggodalmát fejezte ki a polgári létesítmények – lakóépületek, iskolák és kórházak – elleni támadások, valamint a polgári áldozatok, köztük nők, idősebb személyek és gyermekek elleni támadások miatt. A Közgyűlés felszólította valamennyi felet, hogy biztosítsák a humanitárius segélyhez való gyors és zavartalan hozzáférést, illetve hangsúlyozta, hogy védjék többek közt a gyermekeket,³⁸⁴ valamint azt is szóvá tette, hogy a gyermekek számára milyen sajátos hatása van egy fegyveres konfliktusnak,³⁸⁵ és követelte, hogy a kényszerrel áthelyezett és deportált gyermekeket térítsék vissza hazájukba.³⁸⁶ Fontos, hogy minden nemzetközi jelentőségű szervnek maximálisan ki kell állnia – többek közt – a gyermekvédelem előmozdítása érdekében a konfliktus során. Még ha ez a gyakorlatban kizárólag politikai vagy társadalmi nyomásgyakorlással valósítható is meg, lényeges, hogy ezek az intézmények cselekedjenek a jogszerűség érvényesítése érdekében.

2022. március 2-án a Nemzetközi Büntetőbíróság (a továbbiakban: ICC) Ügyészi Hivatala bejelentette, hogy vizsgálatot indít az Ukrajna területén elkövetett bűncselekményekkel kapcsolatban, miután több állam beadványt nyújtott be az ukrainai helyzet miatt.³⁸⁷ Ukrajna és Oroszország nem részes felei a Római Statútumnak, míg Ukrajna aláírta, addig 2016-ban Oroszország az aláírását visszavonta,³⁸⁸ ráadásul ki is jelentette, hogy nem kíván részessé válni.³⁸⁹ Ukrajna azonban kétszer is hozzájárulását adta, hogy az ICC *ad hoc* jelleggel joghatóságot gyakoroljon az állam területén elkövetett nemzetközi bűncselekmények felett. Ennek tekintetében a Főügyészi Hivatal nyomozása nem csak az aktuális orosz-

³⁷⁸ *Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine*. Council of Europe, CM/Del/Dec, 1428ter/2.3. 2022. <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a5d7d9>

³⁷⁹ CHACHKO, Elena – HEATH, J. Benton: A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield. *AJIL Unbound*, Vol. 116. (2022), 135–139. o.

³⁸⁰ LAMM: *i. m.* 578. o.

³⁸¹ RAIBLE, Lea: Between facts and principles: jurisdiction in international human rights law. *Jurisprudence*, Vol. 13. (2022), No. 1. 57- 58. o.

³⁸² *Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine*. G.A Res, ES-11/5.

³⁸³ LAMM: *i. m.* 576. o.

³⁸⁴ *Aggression against Ukraine*. G. A. Res. ES-11/1. 2-3. o.

³⁸⁵ *Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine*. G. A. Res. ES-11/2. 2. o.

³⁸⁶ *Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine*. G. A. Res. ES-11/6. 2. o.

³⁸⁷ MAHMUTOVIC: *i. m.* 11. o.

³⁸⁸ BÉRES Nóra: Ukrajna esete a Nemzetközi Büntetőbírósággal: Remények és realitások. *ÁJT*, 2022/4. 9-10. o.

³⁸⁹ UNTC: Rome Statute of the International Criminal Court. https://treaties.un.org/pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtmsg_no=XVIII-10&chapter=18&clang=en (2024. október 4.)

ukrán háború eseményeit vizsgálja, hanem a 2013. november 21. után elkövetett nemzetközi bűncselekményeket is. Az ICC bármilyen, orosz állampolgárságú terhelttel szemben eljárhat, amennyiben Ukrajna területén követnek el népiirtást, emberiesség elleni vagy háborús bűncselekményeket, azonban az orosz invázióhoz kapcsolódó agresszió bűncselekményével kapcsolatban nem járhat el.³⁹⁰ Fontos megjegyezni, hogy az ICC főügyésze nem csak az orosz fegyveres erők, hanem a konfliktusban részt vevő valamennyi fél bűncselekményét is vizsgálja.³⁹¹

Továbbá, a dolgozat szempontjából releváns, hogy az ICC 2023. március 17-én elfogatóparancsot adott ki Vlagyimir Putyin és Maria Lvova-Belova, Oroszország elnöki hivatalának gyermekjogi biztosa ellen, többek közt azzal vádolva őket, hogy felelősek több mint 16 000 ukrán gyermek jogellenes deportálásáért Oroszországba az orosz invázió által érintett területekről.³⁹²

Megemlítendő továbbá, hogy Ukrajna lépéseket tett a Statútumban való részessé válás érdekében, 2024. augusztus 21-én ugyanis az ukrainai parlament a Statútum jövőbeli ratifikációjáról szavazott. Ez ugyanakkor nem befolyásolja a folyamatban lévő nyomozás jogi kereteit, amelyet Ukrajna *ad hoc* joghatósági elfogadása tett lehetővé.³⁹³

3. A GYERMEKJOGOK HELYZETE AZ UKRAJNAI KONFLIKTUSBAN

A 2022-es orosz támadást követően számtalan, különböző emberi jogi – ezen belül gyermekjogi – jogsértés dokumentálására került sor az ukrán területeken. A konkrét gyermekjogi jogsértések elemzését megelőzően azonban röviden szeretném általánosságban ismertetni a konfliktus eredményeként eddig bekövetkezett lényegesebb veszteségeket és ezek hatásait. Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosság Hivatalának (a továbbiakban: OHCHR) adatai szerint 2022. február 24. óta, 2024. augusztusig a konfliktussal összefüggő erőszak és pusztítások legalább 11.743 civil halálát okozták, valamint 24.614-en sérültek meg. Ebben az időszakban a harcok során 1.358 oktatási intézmény és 580 egészségügyi intézmény rongálódott vagy semmisült meg. Mindezek között 28 gyermek halála és 285 gyermek sérülése,³⁹⁴ valamint 938 súlyos gyermekjogsértés is dokumentált. Az orosz fegyveres erők 419 gyermek megölését és megcsonkítását követték el, valamint 2022 és 2023 között 122 gyermeket raboltak el és 33 gyermeket átszállítottak vagy deportáltak Ukrajna ideiglenesen ellenőrzött vagy megszállt területeire.³⁹⁵

A támadások miatt több városból, vagy annak területéről számtalan gyermeket családjuk számára kellett kötelező evakuálást elrendelni.³⁹⁶ Az ENSZ emberi jogi főbiztosa szerint Mariupol 2022. február 24. és május 16. között tartó ostromában mintegy 1348 civil – köztük 70 gyermek – vesztette életét kifejezetten a harcok következtében.³⁹⁷ Az orosz fegyveres erők Ukrajna energetikai létesítményei elleni támadásai súlyos hatással voltak az ország víz- és szennyvízelosztó rendszereire, és a fűtési rendszerekre. Ennek következtében a villamosenergiahiány különböző problémákat okozhat, főleg a téli időszakban. Mindez a gyermekjogok szempontjából a gyermekek egészségügyi állapotára is

³⁹⁰ BÉRES: *i. m.* 9-10. o.

³⁹¹ Uo. 14-15. o.

³⁹² LAMM: *i. m.* 577. o.

³⁹³ Amnesty International: *Ukraine – Ratifying the Rome Statute a welcome step, but limitations must be addressed.* <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/08/ukraine-ratifying-the-rome-statute-a-welcome-step-but-limitations-must-be-addressed/> (2024. október 4.)

³⁹⁴ *Treatment of Prisoners of War and Update on the Human Rights Situation in Ukraine. 1 June 2024 – 31 August 2024.* Report of the UN Human Rights Office of the High Commissioner, 2024. 17. o. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (2024. október 5.)

³⁹⁵ *Children and armed conflict.* Report of the Secretary-General. United Nations General Assembly 78th session, U.N. Doc, A/78/842-S/2024/384. 38-39. o.

³⁹⁶ *Treatment of Prisoners of War and Update on the Human Rights Situation in Ukraine. 1 June 2024 – 31 August 2024.* Report of the UN Human Rights Office of the High Commissioner, 2024. 16. o. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (2024. október 5.)

³⁹⁷ BÉRES: *i. m.* 12-13. o.

kedvezőtlen hatással van, illetve, mivel a folyamatos támadások miatt számos iskola bezárt, a jelenléti oktatást helyettesítő online oktatás is akadályozott lehet.³⁹⁸

Az ENSZ által dokumentált jogsértések közül valamennyi háborús bűncselekménynek minősül a Genfi Egyezmények, az azokhoz kapcsolódó I. Kiegészítő Jegyzőkönyv, valamint az ICC Statútuma alapján. Mások, mint például a kínzás és az embertelen bánásmód, rendszeresen és széles körben végrehajtva történnek, ezért emberiség elleni bűncselekményeknek is minősülhetnek.³⁹⁹ Ezek az atrocitások ugyanakkor számos nemzetközi emberi jogi egyezményt is megsértenek, amelyet Oroszország és Ukrajna is ratifikált, és mint már említésre került, ezek háború idején is betartandók a támadó és a megtámadott állam által egyaránt.⁴⁰⁰

A gyermekjogok szempontjából kiemelten fontos, hogy az ezeket érintő jogsértések könnyebb megelőzése, nyomon követése és megszüntetése érdekében az ENSZ Biztonsági Tanácsa hat súlyos jogsértési típust különített el, melyek közül az ukrajnai konfliktus kapcsán csaknem mindegyik megvalósult. Ezek közé tartozik a fegyveres konfliktus idején történő gyermekgyilkosság, közvetlen támadás olyan épületek ellen, amelyekből gyakran jelentős gyermeki jelenlétre lehet következtetni – mint például iskolák és kórházak –, gyermekek toborzása vagy felhasználása fegyveres erőkhöz és csoportokhoz, a gyermekek elleni szexuális erőszak, gyermekkereskedelem, valamint a gyermekek számára biztosított humanitárius segítségnyújtás megtagadása.⁴⁰¹ A továbbiakban az ismertetett típusok fényében a legsúlyosabb gyermekjogi jogsértések elemzésére kerül sor.

3.1. A családi élettel kapcsolatos jogok, és a gyermek identitáshoz való joga

Az orosz fegyveres erők az invázió által érintett területekről a gyermekeket Oroszországba deportálják és jogellenesen szállítják orosz földre, mindezzel elszakítva őket családjuktól, megsértve a család egységének sérelmét. Valamennyi gyermek orosz állampolgárságot is kap, 2024. januárjában az orosz elnök pedig aláírta azt a rendeletet, amely tovább gyorsítja az orosz állampolgárság megszerzésének folyamatát. Ennek értelmében az árvák és a szülői gondoskodás nélkül maradt ukrán állampolgárságú gyermekek Oroszország elnökének személyes döntése alapján kaphatnak orosz állampolgárságot, ezzel – amennyiben lehetséges – a családdal történő újra egyesítést megakadályozva.⁴⁰² Az orosz kormány táborrendszert és egyéb létesítményeket – melyből 43 már azonosításra került – üzemeltet, amelyek az invázió óta legalább 6000 gyermeket tartottak fogva a Krím megszállt területein és Oroszországban. Mindezek különböző célt töltenek be, de a legfőbb az újra képzés/átnevelés („re-education”)⁴⁰³ reménye, ezért a táborokban Oroszország központú akadémiai, kulturális, patriotikus, illetve katonai oktatás folyik.⁴⁰⁴

A Gyermekjogi Egyezmény 7. cikke és a PPJNE 24. cikke értelmében a gyermeknek anyakönyvezéstől kezdve joga van ahhoz, hogy nevet kapjon, állampolgárságot szerezzen,⁴⁰⁵ lehetőség

³⁹⁸ *Attacks on Ukraine's Energy Infrastructure: Harm to the Civilian Population*. Bulletin of the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, 2024, 3-5. o. <https://ukraine.ohchr.org/en/Attacks-on-Ukraines-Energy-Infrastructure-Harm-to-the-Civilian-Population> (2024. október 5.)

³⁹⁹ Uo. 11. o.

⁴⁰⁰ *Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine*. Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe, Doc. 15998, 2024.

⁴⁰¹ Security Council Resolution 1261, U.N. Doc, S/RES/1261.

⁴⁰² BISSET, Alison: The UN Committee on the Rights of the Child and Russia's Deportation of Children from Ukraine. *Opinio Juris*. <https://opiniojuris.org/2024/04/12/the-un-committee-on-the-rights-of-the-child-and-russias-deportation-of-children-from-ukraine/> (2024. október 5.)

⁴⁰³ A Yale HRL a "re-education" kifejezést ebben az összefüggésben olyan kulturális, történelmi, társadalmi és patriotikus üzenetek vagy ötletek népszerűsítésére definiálja, amelyek Oroszország politikai érdekeit szolgálják. KHOSHNOOD, Kaveh – RAYMOND, Nathaniel A. & HOWARTH, CAITLIN N.: *Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children*. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, New Haven, 2023. 14. o. (a továbbiakban: Yale HRL) <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data> (2024. október 5.)

⁴⁰⁴ Uo. 14. o.

⁴⁰⁵ Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülészakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet. 24. cikk.

szerint ismerje a szüleit, valamint ahhoz, hogy a szülei neveljék őt.⁴⁰⁶ A gyermeknek joga van a személyazonosságát – ideértve állampolgárságát, nevét, családi kapcsolatait – törvénysértő beavatkozás nélkül megtartani.⁴⁰⁷

Oroszország egyértelműen megsértette a Gyermekjogi Egyezmény rendelkezéseit, amikor az ukrán gyermekek számára kényszerítetten orosz állampolgárságot biztosított, s személyazonosságuk kereteit megrongálva egy új közegbe helyezte őket, rájuk erőltetve egy másik ország elveinek taníttatását.

A táborba történő elszállásoláshoz hozzájáruló szülők közül néhányan azt állítják, hogy beleegyezésük konkrét elemeit megsértették, sőt sok esetben a szülők képessége, hogy érdemi beleegyezést adjanak, kétséges lehet, mivel a háborús körülmények és a megszálló erőktől érkező közvetlen fenyegetés kényszerítő körülményeket jelentenek.⁴⁰⁸ Ráadásul, a szülők, gyermekek és a tábori adminisztrátorok közötti kommunikáció néhány táborban korlátozott és limitált volt.⁴⁰⁹

Azzal, hogy a táborban levő gyermekek kapcsolata szüleikkel bizonyítottan akadályozott volt, önkényesen megfosztották a gyermekeket joguktól, hogy családi kapcsolataikat, – a személyazonosságuknak egy immanens részét – teljes körűen fenntartsák. Az, ha egy gyermeket egy másik országba szállítanak, és rendszeresen olyan programokon, környezetben tartanak, amely ellentétes az eddigi önazonosságával, saját és társadalmi értékeivel, súlyosan sértheti identitáshoz való jogát, annak fejlődését, valamint érzelmi stabilitásuk is veszélybe kerülhet. A gyermekek gondolatszabadsága⁴¹⁰ is sérült, amikor ezekben a táborokban kizárólag Oroszország-központú oktatásban részesültek. A saját nézetek kialakítása egy ilyen közegben nehezen elképzelhető, mivel a gyermekeket kizárólag egyetlen nézőpontból próbálják tájékoztatni. Az ilyen egyoldalú tanítás megakadályozza a gyermekeket abban, hogy saját véleményét alakítsanak ki, valamint a fejlődésüket is súlyosan akadályozhatja.

Oroszország 2022 februárjában, néhány nappal a teljes körű ukrain invázió kezdete előtt kezdte meg a gyermekek rendszerszintű szállítását Ukrajnából Oroszországba.⁴¹¹ Érvelése szerint a szállítás célja, hogy a gyermekek rekreációs táborokba járassanak, valamint, hogy evakuálják őket orvosi célból vagy a frontvonalban történő harcok elől.⁴¹²

A Gyermekjogi Egyezmény alapján a gyermeket szüleitől akarta ellenére nem lehet elválasztani⁴¹³, valamint nem szabad alávetni magánéletével, családjával, lakásával vagy levelezésével kapcsolatban önkényes vagy törvénytelen beavatkozásnak.⁴¹⁴

Nyilvánvaló, hogy az ukrán gyermekek deportálása és kényszerű áthelyezése a családtól való elszakítást valósítja meg, amely törvénytelen beavatkozásnak tekinthető számos szempontból. Ezen kívül a gyermekek deportálása az egyik súlyos gyermekjogsértési típusba tartozik, sőt, őket lehetőség szerint hozzájárulásukkal egy semleges államba kell befogadni.⁴¹⁵ Mindez nemcsak az identitásuk és családi kapcsolataik megőrzéséhez fűződő alapvető jogukat sérti, hanem komoly veszélyt jelent testi és lelki fejlődésükre is. A gyermekeknek joguk van megtartani családi és baráti kötődéseiket, valamint kulturális gyökereiket. Az ilyen jellegű erőszakos áthelyezések azonban súlyos törést okozhatnak ezekben a kapcsolatokban, mivel a gyermek gyakran olyan idegen környezetbe kerül, ahol mindezek megszakadhatnak. Az Egyezmény külön hangsúlyozza, hogy a gyermekeket csak kivételes esetekben, és csak a legfőbb érdekeiket szem előtt tartva lehet elválasztani családjuktól. A gyermekeknek joguk van ahhoz, hogy személyes kapcsolatot és közvetlen érintkezést tarthassanak fenn mindkét szülőjükkel, még akkor is, ha azok külön élnek.⁴¹⁶ Oroszország azonban sok esetben nem csupán fizikai, hanem teljes

⁴⁰⁶ Gyermekjogi Egyezmény, 7. cikk.

⁴⁰⁷ Uo. 8. cikk.

⁴⁰⁸ Yale HRL: 5. o.

⁴⁰⁹ Uo. 12. o.

⁴¹⁰ Gyermekjogi Egyezmény, 14. cikk.

⁴¹¹ Yale HRL: 6. o.

⁴¹² Uo. 10. o.

⁴¹³ Gyermekjogi Egyezmény, 9. cikk.

⁴¹⁴ Uo. 16. cikk.

⁴¹⁵ Uo. 24. cikk.

⁴¹⁶ Uo. 9. cikk.

kommunikációs szakadékot hozott létre a gyermekek és szüleik között, ezáltal súlyosan megsértette a gyermek jogát arra, hogy kapcsolatban maradjon családjával és fenntarthassa érzelmi kötelékeit.

Továbbá, ezek az áthelyezések érzelmi elhanyagolás érzetét kelthetik a gyermekekben, hiszen új környezetükben gyakran nélkülözik a megfelelő támogató kapcsolatokat és a biztonságot nyújtó családi háttérrel, amelyre szükségük lenne. Lényeges, hogy minden olyan gyermek, akit megfosztanak a családi környezetétől, jogosult legyen az állam különleges védelmére és segítségére.⁴¹⁷ Az ilyen védelem biztosítása a részes államok kötelessége, amely magában foglalja a helyettesítő gondoskodás megteremtését is. Kétséges érvelés lenne Oroszország részéről, amennyiben erre a rendelkezésre hivatkozna, hiszen a fent említett esetek alapján látható, hogy ezek a deportálások nagy valószínűséggel a gyermek véleményének meghallgatása nélkül történtek, figyelmen kívül hagyva a gyermekek legfőbb érdekét.

A Gyermekjogi Egyezmény értelmében az örökbefogadás folyamatánál szintén biztosítani kell a gyermek mindenek felett álló érdekeit, és az örökbefogadást csak az illetékes hatóságok engedélyezhetik, figyelemmel – többek közt –, a szülővel való kapcsolattartás lehetőségére. A gyermek elhelyezése nem járhat jogtalan haszonszerzéssel az ebben résztvevő személyek számára.⁴¹⁸ Az örökbefogadott gyermekek elhelyezése kapcsán az egyezmény elsősorban a vagyoni haszonszerzést tiltja, de ebben az esetben felmerülhet annak a lehetősége is, hogy Oroszország politikai előnyt kovácsoljon azzal, hogy a gyermekeket az oroszbarát szemlélet kialakítása érdekében helyezi el az országban.

E magatartások, azaz a gyermekek örökbefogadása és új otthonokba helyezése vészhelyzeti körülmények között, a gyermekek családjuktól való elzárása, a gyermekek hosszabb ideig tartó gyámsága – még akkor is, ha végül ideiglenes – szülői beleegyezés nélkül, valamint a politikai ideológiai nevelés más kulturális háttérrel mind potenciális jogsértéseknek minősülhetnek.⁴¹⁹ A Genfi Egyezmények alapján a gyermekek védett személynek számítanak és az 1949. évi genfi egyezmények I. kiegészítő Jegyzőkönyve szerint különös kímélettel kell velük bánni.⁴²⁰ Az említett kommunikációs nehézségek a szülő és gyermek közt, illetve a családdal való újra egyesítés akadályozása sérti a polgári lakosság háború idején való védelméről szóló 1949. évi IV. genfi egyezmény 77. cikkét is.⁴²¹

Továbbá, a szóban forgó események sértik a Gyermekjogi Egyezmény számos alapelvét, ideértve a gyermek legfőbb érdekét,⁴²² a gyermek élethez, életben maradáshoz és fejlődéshez való jogát,⁴²³ a megkülönböztetés tilalmát,⁴²⁴ valamint a gyermek részvételét és a véleményének tiszteletben tartását az őt érintő kérdésekben.⁴²⁵

Mindezek alapján Ukrajna mulasztása is vizsgálandó a Gyermekjogi Egyezmény tekintetében. Kötelezettsége, hogy a legnagyobb mértékben megvédje a területén élő gyermekeket, ezért az ukrán kormánynak aktívan fel kell lépnie az említett jogsértések megelőzése, a gyermekek hazajutása és a családdal való egyesítés érdekében, megfelelő nemzeti jogi keretek segítségével és nemzetközi szervezetekkel való együttműködés útján.

Annak ellenére, hogy Oroszország folyamatosan tagadja az említett jogsértések elkövetését, a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján egyértelmű, hogy az orosz intézkedések számos olyan cselekményt foglalnak magukban, amelyek ellentétesek az Egyezmény előírásaival.

A Gyermekjogi Egyezményben előírt időszakos jelentéstételi folyamat részeként 2024 januárjában sor került az orosz delegáció jelentésének vizsgálatára a Gyermekjogi Bizottság ülésén. A Bizottság a problémákat tartalmazó listájában („*List of Issues*”)⁴²⁶ arra is kérte Oroszországot, hogy

⁴¹⁷ Uo. 20. cikk.

⁴¹⁸ Uo. 21. cikk.

⁴¹⁹ Yale HRL: 21. o.

⁴²⁰ 1949. évi genfi egyezmények I. kiegészítő Jegyzőkönyve, 77. cikk.

⁴²¹ 1949. évi IV. genfi egyezmény a polgári lakosság háború idején való védelméről, 24-26. cikk.

⁴²² Gyermekjogi Egyezmény, 3. cikk.

⁴²³ Uo. 6. cikk.

⁴²⁴ Uo. 2. cikk.

⁴²⁵ Uo. 12. cikk.

⁴²⁶ A hagyományos jelentéstételi folyamat első lépéseként az állam elküldi a jelentését, ezután a Bizottság elkészít egy problémákat tartalmazó listát, amelyre az államnak előzetesen válaszolnia kell, ezt követően pedig konstruktív

magyarázza el azokat az intézkedéseket, amelyek biztosítják a gyermekek és polgári létesítmények védelmét előíró nemzetközi humanitárius jogi normák betartását, valamint a Bizottság részletes információt kért az állítólagos ukrán gyermekek deportálásáról.⁴²⁷

Oroszország válasza szerint körülbelül 3 millió ukrán lakost „fogadtak be” Oroszországba, köztük 3000 gyermeket, akiket árvaházakból „evakuáltak” Luhanszkból és Donyeckből. A delegáció ezeket elhelyezési, gyámsági és gondnoki rendszereknek nevezte, valamint azt állította, hogy léteznek rendszerek a megkeresések fogadására, és a gyermekek visszatérésének biztosítására az ombudsmani hivatalban, de elismerték, hogy nincs egyetlen testület a hivatalon belül, amely kizárólag ezzel foglalkozna. A delegáció ugyanakkor tisztán értelmezhető választ nem adott a nemzetközi humanitárius jog megsértésével kapcsolatos vádakra.⁴²⁸ A Bizottság legfontosabb üzenete Oroszország számára az volt, hogy hagyjon fel az ukrán katonai műveletekkel a gyermekek jogainak további megsértésének elkerülése érdekében. Az orosz delegáció vezetője válaszul kijelentette, hogy Oroszország nem tekinti magát kötelestnek olyan ajánlások teljesítésére, amelyek nem a gyermekek jogainak érvényesítésére irányulnak Oroszországban, hanem elfogultak és beavatkozást jelentenek egy szuverén állam ügyeibe.⁴²⁹

3.2. A gyermek lehető legjobb egészségi állapothoz való joga

Az invázió kezdete óta 2023 februárjáig az orosz erők 334 fegyveres támadást hajtottak végre ukrán egészségügyi intézmények ellen, melyből 34 százalék általános kórházakra irányult, míg a gyermekkórházak ellen a támadások hat százaléka irányult.⁴³⁰

Az ENSZ Emberi Jogi Főbiztosa sajtónyilatkozatában felhívta a figyelmet a 2024. július 8-ai orosz rakéta támadásokra, amelyek Ukrajna sűrűn lakott területeit sújtották, gyermek- és nőgyógyászati kórházat, valamint kulcsfontosságú energia-infrastruktúrát is érintettek, melyek akadályozzák a víz és energiaellátást. Az egyik támadás súlyosan megrongálta Ukrajna legnagyobb gyermekklinikájának az intenzív, sebészeti és onkológiai osztályait és elpusztította a gyermektoxikológiai részleget. Az áldozatok között voltak Ukrajna legsúlyosabb állapotban lévő beteg gyermekei.⁴³¹

A Gyermekjogi Egyezmény értelmében a részes államoknak kötelezettségük, hogy biztosítsák a gyermekek jogát a lehető legjobb egészségi állapothoz, valamint a megfelelő orvosi ellátáshoz és gyógyító neveléshez. Egyetlen gyermeket sem lehet megfosztani ezekről a jogokról.⁴³² A gyermekek hozzáférése az élelmiszerhez, tiszta vízhez és megfelelő táplálékhoz a fegyveres konfliktus körülményei közt súlyosan korlátozott. Oroszország az alapvető ellátások akadályozásával a civil lakosság, köztük a gyermekek egészségét veszélyezteti. Víz és élelem nélkül a gyermekek fejlődése súlyosan sérül, ami nemcsak a legjobb egészségi állapothoz való jogukat, hanem a Gyermekjogi Egyezmény egyik alapelvét – az élethez, életben maradáshoz és a túléléshez való jogot – is megsérti. Az orosz erők által elkövetett, gyermekkórházak elleni célzott támadások nemcsak a Gyermekjogi, hanem a Genfi Egyezmények azon alapelvét is megsértik, mely szerint a civil célpontok elleni támadás tilos.

Előfordult, hogy kórházi épületekben az ukrán hatóságok olyan katonai bázisokat hoztak létre, ahol a katonák pihentek, étkeztek, vagy éppen harci tevékenységet folytattak. Ezek az intézkedések

tanácskozás kezdődik a Bizottság és az állam delegációja közt a Bizottság ülésén. E lépések után alkotja meg a Bizottság a záró észrevételeit, amelyet az állam megfogadhat és beültethet nemzeti védelmi rendszerébe.

CRC: Reporting guidelines. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/reporting-guidelines> (2024. október 7.)

⁴²⁷ BISSET: *i. m.*

⁴²⁸ Uo.

⁴²⁹ CRC: Experts of the Committee on the Rights of the Child Commend the Russian Federation... <https://www.ohchr.org/en/news/2024/01/experts-committee-rights-child-commend-russian-federation-reduction-child-mortality> (2024. október 7.)

⁴³⁰ BARTEN, D.G., TIN, D., GRANHOLM, F. *et al.* Attacks on Ukrainian healthcare facilities during the first year of the full-scale Russian invasion of Ukraine. *Conflict and Health*, Vol. 17. (2023), No. 57. 3. o.

⁴³¹ OHCHR: Ukraine – Türk deplores wave of strikes killing dozens of civilians, including women and children at hospitals. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/07/ukraine-turk-deplores-wave-strikes-killing-dozens-civilians-including-women> (2024. október 6.)

⁴³² Gyermekjogi Egyezmény, 24. cikk.

szintén növelik a támadások kockázatát és akadályozzák az egészségügyi ellátás működését, s szintén sértik a Gyermekjogi Egyezmény bemutatott rendelkezéseit.⁴³³

„Az egészség a testi, szellemi és szociális teljes jólétnek állapota és nemcsak betegség vagy fogyatékosság hiányából áll.”⁴³⁴ Az Egészségügyi Világszervezet Alkotmányában szereplő fogalmat a Gyermekjogi Bizottság is teljességgel elfogadta, és kijelentette, hogy a gyermek legjobb egészségi állapotába a szellemi állapot is beletartozik, és az Egyezmény erre vonatkozó cikkének magyarázata érdekében egy általános kommentárt⁴³⁵ is készített.⁴³⁶

A háború többek közt fizikai és pszichológiai biztonságvesztést okoz, gyakran családtól való elszakítással párosulva. Lehetséges, hogy az ilyen trauma átélése maradandó változásokat hoz létre az agyi idegi kapcsolatokban. A háború okozta elvándorlás hosszú távú mentális egészségügyi következményei a gyermekek számára számos szenvedésformát magukban foglalnak, mint például a poszttraumás stressz zavar és annak tünetei, alvási problémák, szorongás, depresszió, pánikbetegségek, fokozott ingerlékenység és reakciókészség, tanulmányi nehézségek, önvád, rágódás, viselkedési zavarok és agresszió. A háború fizikai környezete, például a mérgező anyagokkal, valamint a háborús maradványokból származó teratogén és rákkeltő fémekkel való érintkezés további komplex hatással lehet az agy fejlődésére, azon túlmenően, hogy hatással van a test más szerveire is.⁴³⁷ Az ukrán szülők szerint gyermekeik mentális állapotát a fokozott szorongás, intenzív félelemérzet, különböző fóbiák és mély szomorúság jellemzik, emellett csökkent a motivációjuk, érzékennyé váltak a hangos zajokra, és alvászavarokkal küzdenek.⁴³⁸

A fegyveres konfliktusok súlyosan károsítják a gyermekek mentális állapotát is, és egyértelműen sértik a Gyermekjogi Egyezmény alapelveit, különösen a fejlődéshez való jogot és a gyermek legfőbb érdekének figyelembevételét. Emellett korlátozzák a lehető legjobb egészségi állapot elérésének lehetőségét, és olyan környezetet teremtenek, amelyben a gyermekek nem jutnak hozzá ahhoz a minimális életszínvonalhoz, amely szükséges lenne testi, szellemi, lelki, erkölcsi és társadalmi fejlődésükhöz.⁴³⁹

Az egészségügyi intézményeknek folyamatosan működniük kell, ahhoz, hogy funkciójuk betöltésére megszakisítás nélkül képesek legyenek, ezért humanitárius segélyközpontként történő felhasználásuk elkerülendő. Az ukrán hatóságoknak alternatív rendelkezésre álló épületeket kell igénybe venniük e célra. Biztonsági okokból célszerűbb lenne kisebb egészségügyi központokat létrehozni, például földalatti létesítményekben. Emellett fontos az olyan egészségügyi csapatok kialakítása, amelyek gyorsan reagálnak egy támadás esetén. Az ENSZ által nyújtott humanitárius segítség elérhetőségének biztosítása érdekében stabil útvonalak építése, vagy e szolgáltatás kisebb helyiségekre történő mobilizálása is segíthet.

3.3. Az oktatáshoz való jog

Ukrajnában a széleskörű erőszakos események közepette az iskolába járás lehetősége voltaképpen elveszett. Az oktatás megszakadt a 6-15 éves kötelező iskoláskorú 5,7 millió gyermek és fiatal számára, mivel az iskolákat bombázták, átalakították menedékké, segélyközponttá vagy kénytelenek voltak

⁴³³ *Tanks On the Playground*. Human Rights Watch, 2-3 o. 2023.

https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2023/11/ukraine1123web_0.pdf (2024. október 7.)

⁴³⁴ Az Egészségügyi Világszervezet Alkotmánya, New York, 1946. Magyarországon kihirdette az 1948. évi XII. törvény.

⁴³⁵ A Gyermekjogi Bizottság a Gyermekjogi Egyezmény bizonyos rendelkezéseinek értelmezéséhez tanácsként átfogó kommentárt is készít, melyet az államoknak az egyezmény végrehajtása során ajánlott figyelembe venniük, azonban ennek kötelező ereje nincsen. CSAPÓ: i. m. 141-142. o.

⁴³⁶ *General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24)*. Committee on the Rights of the Child, U.N. Doc, CRC/C/GC/15. 3. o. (4).

⁴³⁷ ELVEVÁG, Brita – DELISI, Lynn E.: The mental health consequences on children of the war in Ukraine: A commentary. *Psychiatry Research*, Vol. 317. (2022), 2. o.

⁴³⁸ UNICEF: *UNICEF Won't Stop Helping Children in Ukraine: Full-Scale War Hits 2-Year Mark*. <https://www.unicefusa.org/stories/unicef-wont-stop-helping-children-ukraine-full-scale-war-hits-2-year-mark> (2024. október 7.)

⁴³⁹ Gyermekjogi Egyezmény, 27. cikk.

bezárni azokat. A 2022/2023-as tanév kezdetén az iskolák több mint 50 százaléka online órákat tartott, a fennmaradó része pedig hibrid formában – online és személyesen – működött.⁴⁴⁰

2023. márciusig bezárólag 2638 iskola sérült meg, és az invázió előtt létező 14.783 iskola közül 437-et teljesen leromboltak. Azok, akik otthon tanulnak, elavult technológiával és folyamatos internet- és áramhozáférési problémákkal szembesülnek. A kisgyermekek számára az online oktatás nem megfelelő a kognitív és fizikai fejlődésük szempontjából, mivel késlekednek az iskolához való alkalmazkodásban és a többi gyermekkel való interakcióban.⁴⁴¹ Amikor az orosz erők elfoglalták a városokat és falvakat, és az iskolákat katonai célokra használták 2022 elején, többek közt megrongálták, illetve kifosztották azokat, elrabolva az asztali és hordozható számítógépeket, televíziókat, interaktív táblákat, egyéb iskolai felszereléseket és fűtési rendszereket.⁴⁴²

Néhány esetben az ukrán erők is katonákat helyeztek el iskolákban, ellenőrző pontokat állítottak fel az iskolaépületek közelében, vagy kisebb számú területvédelmi erőt telepítettek az iskolákba a menedéket kereső civilek védelmére, melyek szintén növelhetik a támadások kockázatát, ezzel a későbbi oktatás lehetőségétől megfosztva a diákokat.⁴⁴³

Az ukrán gyermekek esélyegyenlőségen alapuló oktatáshoz⁴⁴⁴ való joga súlyosan sérült a folyamatos támadások miatt, hiszen nincs lehetőségük olyan megfelelő oktatási környezetben tanulni, amely kedvezően hatna fejlődésükre. Az oktatás nem csupán a tudás átadását jelenti, hanem a gyermekek személyiségének kibontakozását, valamint szellemi és fizikai képességeik fejlesztését is elősegíti. Az oktatási célok⁴⁴⁵ megsértése következtében a gyermekek fejlődése megszakad, ami hosszú távon hátrányosan befolyásolja jövőbeli lehetőségeiket. Vészhelyzetben az elérhető és minőségi oktatáshoz való jog elidegeníthetetlen és oszthatatlan, ezért nem lehet felfüggeszteni, és minden szinten garantálni kell.⁴⁴⁶

Azzal, hogy Ukrajna és Oroszország civil létesítményeket használt fel, vagy támadott, többek közt megsértették a Gyermekjogi Egyezmény ismertett 38. cikkét, ami által a humanitárius jog gyermekekre vonatkozó védelmi előírásai a fegyveres konfliktus esetén kötelezően betartandók.⁴⁴⁷ Továbbá, ezek a nemzetközi humanitárius jogot is sértik, hiszen tilos sűrűn lakott területeken vagy azok közelében katonai célpontokat létesíteni, a polgári lakosságot veszélyeztetve.⁴⁴⁸

Ezen felül Ukrajna az oktatáshoz való jog megfelelő biztosítását is megsértette, hiszen a Gyermekjogi Egyezmény alapján előírt olyan oktatás megvalósulását nem segítette elő a konfliktushoz igazodóan, amely a gyermek számára kedvezően hatna. Hatékony lenne olyan stratégiai programok és tervek elkészítése, amelyek hosszútávon is megfelelő online tantervet és elektronikai eszközt is biztosítanak. Folyamatban van az ukrán hatóságok által iskolának helyt adó földalatti bunkereket építése,⁴⁴⁹ amely – amennyiben biztonságos – kiváló előre látó megoldás lehet, és lehetőséget adhat arra, hogy a gyerekek megszakítás nélkül, biztonságban tanulhassanak.

⁴⁴⁰ *Education in emergencies that protects. The case of children and adolescents in Ukraine.* Educo, 9. o. 2023. <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/informe-ucrania-primer-aniversario-2023-lr-en.pdf/> (2024. október 7.)

⁴⁴¹ Uo. 9-11. o.

⁴⁴² *Tanks On the Playground.* Human Rights Watch, 2023. 2-3. o. https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2023/11/ukraine1123web_0.pdf (2024. október 7.)

⁴⁴³ Uo. 11. o.

⁴⁴⁴ Gyermekjogi Egyezmény, 28. cikk.

⁴⁴⁵ Uo. 29. cikk.

⁴⁴⁶ *Tanks On the Playground.* Human Rights Watch, 2023, 16. o.

⁴⁴⁷ Gyermekjogi Egyezmény, 38. cikk, (1).

⁴⁴⁸ Az 1949-es genfi egyezmények kiegészítéséről és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, 1977. évi I. kiegészítő Jegyzőkönyv. 58. cikk.

⁴⁴⁹ Education goes underground in Ukraine. <https://www.telegraph.co.uk/global-health/terror-and-security/ukraine-war-underground-schools-children-education/> (2024. október 31.)

3.4. A diszkrimináció tilalma, a gyermekek kizsákmányolása és a gyermekek elleni erőszak tilalma

A megkülönböztetés tilalma a Gyermekeket Védelmi Egyezmény egyik alapvető elve, amely szerint minden gyermeket egyenlő jogok illetnek meg, függetlenül nemzetiségétől, származásától vagy bármilyen más körülménytől. Ebben a fejezetben azonban az alapelv érvényesülésének akadályait a fegyveres konfliktusok szemszögéből, szűkebb értelemben kívánom megvizsgálni.

A nők minden életkorban lehetnek a konfliktusok során elkövetett erőszak áldozatai, de a serdülő lányok különösen ki vannak téve a kockázatoknak sebezhetőségük miatt. A megerőszakolás nem véletlenszerű a konfliktusokban, az általános szociális határok zavarai és a katonák számára biztosított engedély miatt véletlenszerűen és ellenőrizetlenül történhet. A legtöbb gyermek áldozat, aki erőszaknak és szexuális bántalmazásnak van kitéve, általában lány, de a fiúk is egyértelműen érintettek annak ellenére is, hogy a fiatal fiúk megerőszakolásának vagy prostitúcióra kényszerítésének esetei kevésbé dokumentáltak.⁴⁵⁰

A nők és lányok, valószínűbb, hogy otthon maradnak, vagy korlátozottan mozognak a közvetlen környezetükben az ellenkező nemhez képest. Ennek okán a lányok inkább a szexuális és egyéb formájú nemi alapú erőszak kockázatának vannak kitéve, beleértve a gyermek-, korai és kényszerházasságokat. Ezek a kockázatok sok esetben kevésbé nyilvános helyeken jelentkeznek, így nehezebb azokat ellenőrizni és kezelni. Ehhez képest a fiúktól gyakran elvárják, hogy többet tartózkodjanak a közösségben, ami miatt ők nagyobb valószínűséggel válhatnak célpontokká fegyveres csoportok által. Ez magyarázza, hogy miért vannak többségben a fiúk azon gyerekek között, akiket megölnek, megcsonkítanak, és fegyveres csoportokba toboroznak.⁴⁵¹

2023-ben az ENSZ 85 fegyveres konfliktushoz kapcsolódó szexuális erőszak esetét dokumentálta, amelyek civil áldozatokat és hadifoglyokat érintettek: 52 férfit, 31 nőt, 1 lányt és 1 fiút. Továbbá, az orosz hatóságok a lakóhelyre történő betörések során 16 és 83 év közötti női áldozatok ellen követtek el nemi erőszakot vagy fenyegették meg őket annak elkövetésével.⁴⁵²

A kórházak és egészségügyi központok elleni támadások akadályozzák a gyógyszerellátást, beleértve a sürgősségi fogamzásgátlókat is, és korlátozzák az erőszakos cselekmények áldozatainak nyújtott klinikai ellátást. Az ukrainai konfliktusban a humanitárius segítségnyújtást gyakran megtagadták az orosz ideiglenes ellenőrzés alatt álló területeken, amely az egyik legsúlyosabb gyermekjogi jogsértés kategóriájába tartozik. A súlyosbodó humanitárius helyzet és a lakosság tömeges elvándorlása növelte a szexuális erőszak és emberkereskedelem kockázatát, különösen a nőket és lányokat érintve, akik a mintegy 8 millió menekült és 7 millió belső menekült többségét alkotják.⁴⁵³ A Gyermekeket Védelmi Egyezmény szerint a részes államok kötelessége, hogy megvédjék a gyermekeket az erőszaktól, támadástól, fizikai és lelki durvaságtól, kizsákmányolástól,⁴⁵⁴ a nemi kizsákmányolás és a nemi erőszak minden formájától,⁴⁵⁵ a gyermekek elrablásától, eladásától, és a gyermekkereskedelemtől.⁴⁵⁶

Oroszország felelősséggel tartozik az orosz fegyveres erők által elkövetett szexuális bűncselekményekért, különösen a nők és gyermekek ellen, hiszen a fegyveres konfliktusok során elkövetett nemi alapú erőszak, különösen a megerőszakolás, a nemzetközi humanitárius jog megsértését jelenti. Amikor ez nagyszabású vagy szervezett politikaként történik, abban az esetben emberiesség elleni bűncselekmény is megvalósul.⁴⁵⁷ Azonban általánosságban elmondható, hogy a nemi erőszak és a szexuális erőszak egyéb formái a nemzetközi fegyveres konfliktusok összefüggésében is háborús bűncselekménynek minősíthetők, anélkül, hogy szükségszerűen súlyos jogsértések lennének. Ezt különösen fontos megjegyezni az olyan szexuális visszaélések esetében, amelyek nem tartoznak a

⁴⁵⁰ ASHING, Inger: Gender Matters for Children in Conflict. <https://www.savethechildren.net/blog/gender-matters-children-conflict> (2024. október 8.) 30-31. o.

⁴⁵¹ Uo. 30-31. o.

⁴⁵² *Conflict-related sexual violence*. Report of the Secretary-General, U. N. Doc, S/2023/413. 23. o.

⁴⁵³ Uo. 23. o.

⁴⁵⁴ Gyermekeket Védelmi Egyezmény, 19. cikk.

⁴⁵⁵ Uo. 34. cikk.

⁴⁵⁶ Uo. 35. cikk.

⁴⁵⁷ *Impact of armed conflict on children*: Note by the Secretary-General. U.N. Doc. A/51/306, 30-31. o.

jogsértések súlyos kategóriáiba, vagy amelyeket olyan egyének ellen követnek el, akik nem számítanak védett személynek.⁴⁵⁸

Ukrajna is felelősséggel tartozik, hiszen nem tett meg minden, tőle elvárt védelmi intézkedést a vizsgált időszakban, melyet súlyosít, hogy az orosz-ukrán konfliktus már egy régebbi időpontra visszavezethető probléma forrása, amely indokoltá teszi az olyan hosszútávú és praktikus megoldások alkalmazását, amelyek a gyermekeket is segítik. A helyzet sürgőssége és komplexitása indokolja, hogy Ukrajna nemzeti kereteken belül alakítson ki egy hatékonyabb gyermekvédelmi rendszert, például erre irányuló jogszabályok alkotásával vagy védelmi intézmények felállításával. Ezen felül célszerű, hogy megfelelő stratégiákat és programokat vezessen be a civilek védelme érdekében, például a lakosság vándorlását fokozottan ellenőrzött evakuáció, biztonságos menekülési útvonalak létrehozásával, áldozatsegítő programok készítésével, a katonai és rendvédelmi szervek, igazságszolgáltatás és az egészségügy felkészítésével, ami által a jogsértések könnyebben megelőzhetőek. Meghatározó, hogy Ukrajna nemzeti jogszabályai többek között kiterjedjenek a fegyveres konfliktussal kapcsolatos szexuális erőszak által érintett gyermekek védelmére is és azokat a Gyermekjogi Egyezménynek megfelelően implementálják.

Megjegyzendő, hogy Ukrajnában az ENSZ bevonásával folyamatban van a konfliktushoz köthető szexuális erőszakkal kapcsolatos ukrán büntetőjogszabályok módosítása.⁴⁵⁹ Fontos, hogy mindkét állam akadálytalanul hozzáférést biztosítson a humanitárius segítségnyújtáshoz a konfliktussal érintett területeken. Ezen túlmenően a konfliktusból eredő emberkereskedelem megelőzése és csökkentése érdekében pedig a befogadó országoknak is el kell ismerniük és együtt kell működniük az ENSZ intézkedéseivel.⁴⁶⁰

További felelősségi kérdéseket vet fel, hogy mind Oroszország, mind Ukrajna részes államai a Gyermekjogi Egyezményhez kapcsolódó második Fakultatív Jegyzőkönyvnek, melynek a korábban kifejtettek szerint kifejezett célja a gyermekek védelme a gyermekkereskedelemtől, a gyermekprostitúciótól és a gyermekpornográfiától.⁴⁶¹

⁴⁵⁸ GAGGIOLI, Gloria: Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law, *International Review of the Red Cross*. Vol. 96. (2024), No. 894. 527-528. o.

⁴⁵⁹ *Conflict-related sexual violence*. Report of the Secretary-General, U. N. Doc. S/2023/413. 23-24. o.

⁴⁶⁰ Uo. 23-24. o.

⁴⁶¹ UNTC: Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child on the sale of children, child prostitution and child pornography. https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=IV-11-c&chapter=4&clang=en (2024. október 4.)

4. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban bemutattam napjaink gyermekvédelmének a főbb jellemzőit, majd megvizsgáltam, hogy fegyveres konfliktus során hogyan alakulhat az államok nemzetközi jogi felelőssége. Ezt követően részletesen bemutattam az ukrajnai konfliktus ismertett időszakában elkövetett gyermekjogi jogsértéseket, különösen azokat az eseteket, amelyek súlyos következményekkel járnak a gyermekek életére és fejlődésére nézve. A vizsgált jogsértések kapcsán részletesen bemutattam, hogy hogyan sérülnek a gyermekek alapvető jogai, valamint, hogy a háborús környezet rendkívül káros hatással van a gyermekek testi és lelki fejlődésére. Sok esetben az egész életükre kiható maradandó traumát okoz, így egyértelmű, hogy az orosz-ukrán konfliktus nagymértékben veszélyezteti a gyermekek jólétét és jövőjét, mindez pedig jelentősen sürgeti a nemzetközi közösség beavatkozását.

Látható, Oroszország felelősségre vonása a fegyveres invázió elindításáért, illetve az általa elkövetett gyermekjogok megsértéséért rendkívül összetett feladat, mivel Oroszország számos érvet és állítást fogalmaz meg a nemzetközi jog szabályai alóli mentesülésre vagy azok megkerülésére. Azonban a cselekményei semelyik kimentő körülmény által nem igazolhatók, hiszen Oroszország számára semmilyen közvetlen veszély nem állt fenn a támadás megindításakor, és egyértelműen kijelenthető, hogy azonnal be kell szüntetnie a folyamatos katonai műveleteket és a civil lakosság elleni támadásokat.

Fontosnak tartom azonban, hogy ne csak Oroszország felelősségének a vizsgálata valósuljon meg, hanem Ukrajnáéi is. Ukrajna ugyanis hadi taktikáját oly módon gyakorolta, hogy ezzel számos civil, köztük gyermek életét veszélyeztette, a Gyermekjogi Egyezmény szerinti gyermekvédelmi kötelezettségeit elmulasztotta, amikor nem biztosította különösen azokat a rendelkezéseket, amelyek kifejezetten fontosak fegyveres konfliktus esetén. Az említett 38. cikk mindkét állam felelősségének egy kritikus aspektusára világít rá, amely egyértelművé teszi, hogy egyik fél sem mentesülhet a Gyermekjogi Egyezmény és a humanitárius jogi kötelezettségeinek elmulasztásából adódó felelősség alól.

Ukrajna jogosan gyakorolta egyéni önvédelmi jogát, azonban ennek során emberi jogokat veszélyeztetett és megsértette a humanitárius jog alapvető szabályait. A Gyermekjogi Egyezmény betartása már az orosz támadás előtt és azt követően is számos esetben megvalósulhatott volna különféle alternatív intézkedésekkel, amennyiben Ukrajna nagyobb figyelmet és erőforrást fordít a gyermekvédelemre.

A jelenlegi helyzet megoldása és a gyermekek minél szélesebb védelme érdekében mindkét érintett államnak együtt kell működnie az ENSZ szerveivel. Oroszország felelősségre vonása rendkívül komplex kérdéskör, ezért javasolt, hogy a nemzetközi közösség minél nagyobb nyomásgyakorlást alkalmazzon az állam ellen. E tekintetben kiemelten fontos a diplomáciai nyomásgyakorlás, valamint az, hogy az ukrán gyermekek ellen elkövetett jogellenes cselekmények a nyilvánosság számára is hozzáférhetőek legyenek és látható legyen, milyen káros külső hatások érték őket a konfliktus következtében.

Álláspontom szerint szükséges lenne a nemzeti gyermekvédelmi rendszer kibővítése egy, a fegyveres konfliktusok által érintett gyermekek támogatására szakosodott speciális hivatallal, illetve szervezettel, vagy akár, az ukrán ombudsmani hivatalon belül, de attól különállóan működő, ideiglenes és különleges pozíció létrehozásával. A gyermekek védelme érdekében szükséges az ukrán jogszabályok módosítása is, különösen a társadalomba történő reintegráció elősegítésére való tekintettel. Ukrajna nemzeti programokkal támogathatná a gyermekek mentális és fizikai egészségét, valamint a szociális készségeinek fejlesztését. Ehhez olyan biztonsági zónák kialakítása szükséges, ahol a gyermekek mentesek a támadás veszélyétől. Ezen felül javasolnám a gyorsabb és hatékonyabb együttműködést az ENSZ szerveivel, hogy a gyermekek minél hatásosabb védelemben részesüljenek.

A társadalom közös felelőssége a gyermekek számára egy támogató, a személyiségüket, és fejlődésüket elősegítő, illetve legfőbb védelemben részesítő közeget létesíteni. A nemzetközi jogi felelősségre vonás lehetséges módjait bemutatva egyértelmű, hogy ennek megoldása a nemzetközi közösség erejétől és nyomásától függ. Ennek megvalósítása ugyan jelentős kihívásokkal jár, azonban a nemzetközi jog szabályainak érvényesítése és az érintett felek felelősségre vonása kulcsfontosságú.

FORRÁSJEGYZÉK

Szakirodalom

- [1.] BARTEN, D.G., TIN, D., GRANHOLM, F. *et al.* Attacks on Ukrainian healthcare facilities during the first year of the full-scale Russian invasion of Ukraine. *Conflict and Health*, Vol. 17. (2023), No. 57.
- [2.] BÉRES Nóra: Ukrajna esete a Nemzetközi Büntetőbírósággal: Remények és realitások. *ÁJT*, 2022/4. 5-24. o.
- [3.] CARLETTI, Cristiana: The Third Optional Protocol to the Convention on the Rights of the Child: Preliminary case law assessment for the effective promotion and protection of children's rights. *Global Campus Human Rights Journal*. Vol. 4. (2020) No. 1. 114-134. o.
- [4.] CHACHKO, Elena – HEATH, J. Benton: A Watershed Moment for Sanctions? Russia, Ukraine, and the Economic Battlefield. *AJIL Unbound*, Vol. 116. (2022), 135–139. o.
- [5.] CSAPÓ Zsuzsanna: *Nemzetközi jogi védőháló a fegyveres konfliktusokban érintett gyermekek oltalmára*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2009. <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/csapo-zsuzsanna/csapo-zsuzsanna-vedes-ertekezes.pdf>
- [6.] DENO, Myriam – FENNIG, Maya: *Research Handbook of Children and Armed Conflict*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 2024.
- [7.] ELVEVÁG, Brita – DELISI, Lynn E.: The mental health consequences on children of the war in Ukraine: A commentary. *Psychiatry Research*, Vol. 317. (2022).
- [8.] GAGGIOLI, Gloria: Sexual violence in armed conflicts: A violation of international humanitarian law and human rights law. *International Review of the Red Cross*, Vol. 96. (2024), No. 894. 503–538. o.
- [9.] KAJTÁR Gábor: „Az erőszak tilalma” in JAKAB András – FEKETE Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia (Nemzetközi jog rovat, rovatszerkesztő: SÜLYÖK Gábor)*. <http://ijoten.hu/szocikk/az-eroszak-tilalma> (2024. október 4.)
- [10.] KHOSHNOOD, Kaveh – RAYMOND, Nathaniel A. & HOWARTH, CAITLIN N.: *Russia's Systematic Program for the Re-education and Adoption of Ukraine's Children*. Humanitarian Research Lab at Yale School of Public Health, New Haven, 2023. <https://hub.conflictobservatory.org/portal/sharing/rest/content/items/97f919ccfe524d31a241b53ca44076b8/data> (2024. október 5.)
- [11.] KARDOSNÉ KAPONYI Erzsébet: *Az emberi jogok nemzetközi védelme*. Doktori értekezés, Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem, 2000. https://phd.lib.uni-corvinus.hu/118/1/kaponyi_erszebet.pdf
- [12.] LAMM Vanda: The war in Ukraine in light of international law. *Hungarian Journal of Legal Studies*, Vol. 64. (2023), No. 4. 568-579. o.
- [13.] LATTMANN Tamás – VIZI Balázs: *International Protection of Human Rights*. National University of Public Service Institute of International Studies, Budapest, 2014.
- [14.] MAHMUTOVIC, Adnan: Did Russia Invade International Law in Ukraine? *Special Issue Access to Justice in Eastern Europe*. Vol. 6. (2023) No. 5. 23–39. o.
- [15.] MÜLLER, Amrei: Limitations to and Derogations from Economic, Social and Cultural Rights. *Human Rights Law Review*, Vol. 9. (2009), No. 4. 557–601. o.
- [16.] RAIBLE, Lea: Between facts and principles: jurisdiction in international human rights law. *Jurisprudence*, Vol. 13. (2022), No. 1. 52-72. o.
- [17.] ROY, Allison: Russia's Case for War against Ukraine: Legal Claims, Political Rhetoric, and Instrumentality in a Fracturing International Order. *Problems of Post-Communism*, Vol. 71. (2023) No. 3. 271–282. o.
- [18.] RÓZSÁS Eszter: *A gyermekjogok tartalma, érvényesülése és védelme*. Doktori értekezés, Pécsi Tudományegyetem, 2008. <https://ajk.pte.hu/files/file/doktori-iskola/rozsas-eszter/rozsas-eszter-vedes-ertekezes.pdf>
- [19.] Russia Invades Ukraine. *American Journal of International Law*, Vol. 116. (2022), No. 3. 593–604. o.
- [20.] SHAHEED, Fatima QC: *Protecting children in armed conflict*. Hart Publishing, Oxford, 2018.
- [21.] SZALAI Anikó: *A fegyveres összeütközések hatása a nemzetközi szerződésekre*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2012.
- [22.] *The Russian Federation's war against Ukraine*. Declaration 5, Congress of Local and Regional Authorities, The Council of Europe, 2022. <https://search.coe.int/congress?i=0900001680a5ec3d>

Nemzetközi szerződések:

- [1.] 1899. július 29-én, Hágában kelt egyezmények. Magyarországon kihirdette az 1913. évi XLIII. törvénycikk.
- [2.] 1907. október 28-án, Hágában kelt egyezmények. Magyarországon kihirdette az 1913. évi XLIII. törvénycikk.
- [3.] Egyesült Nemzetek Alapokmánya, San Francisco, 1945. Magyarországon kihirdette az 1956. évi I. törvény.
- [4.] Az Egészségügyi Világszervezet Alkotmánya, New York, 1946. Magyarországon kihirdette az 1948. évi XII. törvény.
- [5.] A háború áldozatainak védelméről szóló, Genfben, 1949. augusztus 12-én kelt nemzetközi egyezmény. Magyarországon kihirdette az 1954. évi 32. törvényerejű rendelet.
- [6.] Az 1949-es genfi egyezmények kiegészítéséről és a nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, 1977. évi I. kiegészítő Jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.
- [7.] A diplomáciai kapcsolatokról szóló, Bécsben, 1961. április 18-án aláírt nemzetközi szerződés. Magyarországon kihirdette az 1965. évi 22. törvényerejű rendelet.
- [8.] A szerződések jogáról szóló, Bécsben, 1969. május 23-án kelt szerződés. Magyarországon kihirdette az 1987. évi 12. törvényerejű rendelet.
- [9.] A nem nemzetközi fegyveres összeütközések áldozatainak védelméről szóló, 1977. évi II. kiegészítő Jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette az 1989. évi 20. törvényerejű rendelet.
- [10.] A Gyermekek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény. Magyarországon kihirdette az 1991. évi LXIV. törvény.
- [11.] A gyermekek fegyveres konfliktusba történő bevonásáról szóló, a Gyermekek jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette a 2009. évi CLX. törvény.
- [12.] A gyermekek eladásáról, a gyermekprostitúcióról és a gyermekpornográfiáról szóló, a Gyermekek jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv. Magyarországon kihirdette a 2009. évi CLXI. törvény.
- [13.] A Nemzetközi Büntetőbíróság Római Statútuma. Róma, 1998. július 17. Hatályba lépett 2002. július 1-jén.
- [14.] A kommunikációs eljárásról szóló, New York-ban, 2011. december 19-én kelt, a Gyermekek Jogairól szóló egyezményhez fűzött Fakultatív Jegyzőkönyv. Hatályba lépett 2014. április 14-én.
- [15.] Az Egyesült Nemzetek Közgyűlése XXI. ülésszakán, 1966. december 16-án elfogadott Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya. Magyarországon kihirdette az 1976. évi 8. törvényerejű rendelet.
- [16.] Módosított Európai Szociális Karta. Strasbourg, 1996. Magyarországon kihirdette az 2009. évi VI. törvény.
- [17.] Az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény. Magyarországon kihirdette az 1993. évi XXXI. törvény.

Nemzetközi dokumentumok:

- [1.] *Aggression against Ukraine*. G. A. Res. ES-11/1.
- [2.] *Consideration of reports submitted by States parties under Article 44 of the Convention: Saudi Arabia*. Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/SAU/CO/2.
- [3.] *Consideration of reports submitted by States parties under Article 44 of the Convention: Saudi Arabia*. Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/SAU/CO/2.
- [4.] *Conflict-related sexual violence*. Report of the Secretary-General, U.N. Doc. S/2024/292.
- [5.] *Children and armed conflict*. Report of the Secretary-General. United Nations General Assembly 78th session, U.N. Doc. A/78/842-S/2024/384.
- [6.] *Consequences of the aggression of the Russian Federation against Ukraine*. Council of Europe, CM/Del/Dec, 1428ter/2.3. 2022.
- [7.] *Declaration of the Rights of the Child*. G. A. Res. 1386 (XIV) 14. UN GAOR supp. no. 16. Principle 2.
- [8.] *Definition of Aggression*. G. A. Res. 3314 (XXIX) 29 UN GAOR supp. no. 31.
- [9.] Draft articles on the effects of armed conflicts on treaties. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. 2. (2011), No. 2.
- [10.] *Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine*. G. A Res, ES-11/5.
- [11.] *Fourth Session, Summary Record of the 90th Meeting*. Committee on the Rights of the Child. U.N. Doc. CRC/C/Sr.90.
- [12.] *General comment No. 15 (2013) on the right of the child to the enjoyment of the highest attainable standard of health (art. 24)*. Committee on the Rights of the Child, U.N. Doc. CRC/C/GC/15.
- [13.] *Humanitarian consequences of the aggression against Ukraine*. G. A. Res. ES-11/2.

- [14.] *Impact of armed conflict on children*. Note by the Secretary-General. U.N. Doc. A/51/306.
- [15.] *Legal and human rights aspects of the Russian Federation's aggression against Ukraine*. Report of the Committee on Legal Affairs and Human Rights, Council of Europe, Doc. 15998, 2024. <https://pace.coe.int/en/files/33575>
- [16.] *Principles of the Charter of the United Nations underlying a comprehensive, just and lasting peace in Ukraine*. G. A. Res. ES-11/6.
- [17.] Security Council Resolution, 1261, U.N. Doc. S/RES/1261.
- [18.] Responsibility of States for Internationally Wrongful Acts. *Yearbook of the International Law Commission*, Vol. 2. (2001), No. 2.
- [19.] CRC: Reporting guidelines. <https://www.ohchr.org/en/treaty-bodies/crc/reporting-guidelines> (2024. október 7.)
- [20.] CRC: Experts of the Committee on the Rights of the Child Commend the Russian Federation... <https://www.ohchr.org/en/news/2024/01/experts-committee-rights-child-commend-russian-federation-reduction-child-mortality> (2024. október 7.)

Elektronikus források:

- [1.] Amnesty International: *Ukraine – Ratifying the Rome Statute a welcome step, but limitations must be addressed*. <https://www.amnesty.org/en/latest/news/2024/08/ukraine-ratifying-the-rome-statute-a-welcome-step-but-limitations-must-be-addressed/> (2024. október 4.)
- [2.] ASHING, Inger: *Gender Matters for Children in Conflict*. <https://www.savethechildren.net/blog/gender-matters-children-conflict> (2024. október 8.)
- [3.] *Attacks on Ukraine's Energy Infrastructure: Harm to the Civilian Population*. Bulletin of the UN Human Rights Monitoring Mission in Ukraine, 2024. <https://ukraine.ohchr.org/en/Attacks-on-Ukraines-Energy-Infrastructure-Harm-to-the-Civilian-Population> (2024. október 5.)
- [4.] BISSET, Alison: *The UN Committee on the Rights of the Child and Russia's Deportation of Children from Ukraine*. *Opinio Juris*. <https://opiniojuris.org/2024/04/12/the-un-committee-on-the-rights-of-the-child-and-russias-deportation-of-children-from-ukraine/> (2024. október 5.)
- [5.] BRAGA, Arianna: *How do US states measure up to children's rights?* <https://www.humanium.org/en/how-do-us-states-measure-up-to-childrens-rights/> (2024. október 30.)
- [6.] Council of Europe Portal: *Russian Federation*. <https://www.coe.int/en/web/european-social-charter/russian-federation> (2024. október 26.)
- [7.] *Education in emergencies that protects. The case of children and adolescents in Ukraine*. Educo, 2023. <https://resourcecentre.savethechildren.net/pdf/informe-ucrania-primer-aniversario-2023-lr-en.pdf/> (2024. október 7.)
- [8.] Education goes underground in Ukraine. <https://www.telegraph.co.uk/global-health/terror-and-security/ukraine-war-underground-schools-children-education/> (2024. október 31.)
- [9.] OHCHR: *Ukraine – Türk deplores wave of strikes killing dozens of civilians, including women and children at hospitals*. <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2024/07/ukraine-turk-deplores-wave-strikes-killing-dozens-civilians-including-women> (2024. október 6.)
- [10.] UNICEF: *UNICEF Won't Stop Helping Children in Ukraine: Full-Scale War Hits 2-Year Mark*. <https://www.unicefusa.org/stories/unicef-wont-stop-helping-children-ukraine-full-scale-war-hits-2-year-mark> (2024. október 7.)
- [11.] *Tanks On the Playground*. Human Rights Watch, 2023. https://www.hrw.org/sites/default/files/media_2023/11/ukraine1123web_0.pdf (2024. október 7.)
- [12.] *Treatment of Prisoners of War and Update on the Human Rights Situation in Ukraine. 1 June 2024 – 31 August 2024*. Report of the UN Human Rights Office of the High Commissioner, 2024. <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/countries/ukraine/2024/Ukraine-OHCHR-40th-periodic-report.pdf> (2024. október 5.)

SEVIDI ROLAND

A VISSZAESŐK REINTEGRÁCIÓJÁNAK PROBLEMATIKÁJA A HAZAI JOGI SZABÁLYOZÁS ÉS JOGÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS TÜKRÉBEN

BEVEZETÉS

A kriminológia tudománya által feltárt tény, hogy a "börtön" megváltoztatja az embert. Ez egy, a hagyományos társadalmi berendezkedés bizonyos elemeiből építkező, azzal párhuzamosan létező, abban mégis sok mindenben eltérő közeg, és szinte kivétel nélkül maradandó nyomot hagy azokon, akik kapcsolatba kerülnek vele: a prizonizációnak nevezett folyamat során az egyén „átveszi a deviáns normarendszert, értékeket és a börtönkultúra részeit”⁴⁶². A globalizáció és az informatikai társadalom korában újult erővel kerülnek reflektorfénybe olyan kérdések, melyekre a modern büntetőjog, mint állami eszköz, intézmény, eszmerendszer épül: Kit büntessünk? Miért büntessünk? Hogyan büntessünk? Milyen szempontok alapján büntessünk? A személyt vagy a cselekményt büntessük? A gyakorlatban ezek egyszerűen eldönthető kérdéseknek tűnnek, azonban világunk sosem látott mértékben és sebességgel változik, így ezen kérdésekre adott válaszaink sem feltétlenül helytállóak hosszú távon. Hatályos büntetőjogunk (ahogy a kontinentális jogrendszerek nagy részében) a büntetőjog közvetítő iskoláján alapszik, mely a tett- és a tettesközpontú iskolák ötvözése, az alkotóelemek pedig az adott állam társadalma, kultúrája, történelme, szokásai alapján változnak és kapnak kisebb vagy nagyobb hangsúlyt.⁴⁶³ Ezzel együtt elmondható, hogy a büntetőjog céljai absztrakt, elvi szinten a prevenció⁴⁶⁴, represszió⁴⁶⁵, és reintegráció. Jelen tanulmány szempontjából ez utóbbi cél, illetve tevékenység bír nagy jelentőséggel, melynek célja, hogy az elítélt a társadalomba visszatérhessen.⁴⁶⁶

A büntetőjog ultima ratio⁴⁶⁷ jellege a teljes jogrendszerben, valamint helye az állam által szabályozott társadalomban meghatározza ezen célokat. Az állam a büntetéssel való fenyegetéssel törekszik megelőzni meghatározott cselekmények elkövetését, a büntetés kiszabásával torolja meg azokat, miközben igyekszik az elkövetőt és a társadalmat is arra szorgalmazni, hogy a már bekövetkezett cselekmény ne ismétlődjön meg, az elkövető pedig a közösség hasznos tagjává váljon.

Hazánkban a hatályos büntetőjogi szabályozás, a büntetőpolitika és a társadalmi tudat is erősen „fejnehéz” -nek mondható, a három absztrakt cél között nem mutatható ki egyensúly a megvalósításban. A szabályozás alapja a tett-arányos büntetés, azaz a kiszabott szankciót a cselekmény tárgyi súlya határozza meg⁴⁶⁸, melynek mértékét a jogalkotó által követett büntetőpolitika adja, azonban ez sok helyen túlságosan súlyos (véleményem szerint néhol indokolatlan) joghátrányokkal fenyegetnek bizonyos cselekményeket, a büntetési nemek és a büntetés kiszabása terén jellemzően statikus szabályokat találunk, az egyéniesített büntetésekre kevés az opció. Annak elfogadásával, hogy az igazságszolgáltatás hatalmi ágának egyik megbonthatatlan alapkőve a jogbiztonságból fakadó

⁴⁶² CLEMMER, Donald: *The Prison Community*. Christopher Publishing House 1940

⁴⁶³ Lásd bővebben: HORVÁTH Tibor: *A közvetítő iskola*. In.: HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós (szerk.): *A magyar büntetőjog általános rész*. Wolters Kluwer Kft., 2014, Budapest.

⁴⁶⁴ Prevenció: Megelőzés, amelynek két típusát is megkülönbözteti a kriminológia, jelesen a generális prevenciót, valamint a speciális prevenciót. Lásd bővebben: BORBÍRÓ Andrea: *Prevenció és büntető igazságszolgáltatás*. URL: http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT46_2009/kt46_prevencio%20es%20bunteto%20igazsagszolgalaltatas.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)

⁴⁶⁵ Lásd bővebben: KORINEK László: Tendenciák korunk bűnözésében és bűnüldözésében. *JURA*, 2014/1., pp. 119-141.

⁴⁶⁶ KATALÁN Gergely Tamás: *Reszocializáció és reintegráció – dogmatikai vagy terminológiai különbségek az új Bv. Kódexben?* p. 6. URL: https://epa.oszk.hu/02700/02769/00011/pdf/EPA02769_arsboni_2016-2_003-010.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)

⁴⁶⁷ Azaz végső eszköz.

⁴⁶⁸ PÁPAI-TARR Ágnes: Az elkövető személyének és/vagy személyiségének jelentősége a büntetőjogi szankció alkalmazásában. *JURA*, 2018/2. pp. 498-509.

kiszámíthatóság kell legyen, álláspontom szerint a jelenlegi rendszer nem fektet kellő hangsúlyt az elkövetők reintegrációjára, ezen cél csupán a büntetés-végrehajtás rendszerében manifesztálódik, kétes hatékonysággal és vegyes sikerekkel. Ezen felül elmondható, hogy a rendszer fokozatosan, cselekménnyről cselekményre „mond le” azokról, akikkel kapcsolatba kerül, és ahogy hosszabbodik egy elkövető bűnlajstroma, úgy sorvad el a reintegráció, mint elérendő cél.

Annak tudatában, hogy egyes, konkrét elkövetők esetében ez a megközelítés lehet indokolt, sőt szükséges is a társadalom védelme érdekében, azt gondolom, hogy rendszerszinten elvi éssel meg kell teremteni a lehetőséget arra, hogy egy elkövető visszailleszkeskedhessen a társadalomba, akár többszöri elkövetései ellenére is. Fontos azonban kiemelnem, hogy ezen dolgozat által felvázolt okfejtések és gyakorlati javaslatok semmi esetre sem azt célozzák, hogy objektíve enyhébb szabályozás, vagy elnézőbb bánásmód alakuljon ki. Az általam levont következtetések és gondolatok szerves részét képezi, hogy ezek a javaslatok nem alanyi jogosultságként manifesztálódnak, hanem lehetőségként, amit az elítéltnak ki kell érdemelnie, és aktívan tennie kell érte, miközben az általa elkövetett cselekményért is megbűnhődik. Azt azonban, hogy bizonyos személyek, akár külső körülményeik, akár személyükből fakadó, de fejleszthető hibáik kapcsán lemorzsolódnak a társadalomból, szükségtelen, morálisan helytelen, és az állami rendszer számára költséges luxusnak tekintem. A jelenlegi rendszer alapján ezek a személyek egy olyan spirálba kerülnek, ahonnan indokolatlanul nagy erőfeszítések árán tudnak csak kikerülni, ha egyáltalán ki akarnak, az őket ért káros hatások és a bennük kialakult felfogás miatt, ezzel kivonva saját magukat a társadalomban betöltött szerepük alól, terheket és költségeket róva az állami ellátórendszerre, ezzel pedig közvetve a társadalomra, amit kellő odafigyeléssel, hangsúlyosabb reintegrációs lehetőségekkel tompítani lehet. Az tehát, hogy a bűncselekmények elkövetése miatt elítélt személyek reintegrációja minél nagyobb mértékben sikeres legyen, véleményem szerint úgy társadalmi, mint egyéni érdek is, hiszen így javulhat a közösség integritása, az igazságszolgáltatás megítélése és az állami rendszerek tehermentesítése is, hiszen nem kell emberi és anyagi erőforrást arra fordítani, hogy elszigeteljünk olyan személyeket a társadalomtól, akik odafigyeléssel és támogatással újra annak hasznos tagjai lehetnek.

Dolgozatom célja bemutatni a vizsgált államok reintegrációs célokat szolgáló büntetés-végrehajtási intézkedéseit, rávilágítva az esetleges hiányosságokra, fejlesztendő pontokra. Ezt a célt szem előtt tartva az elkövetők egy meghatározott csoportjával, a visszaesőkkel foglalkozom. Mivel a visszaesők, mint elkövetői csoport több alcsoportra bontható, és a csoport definiálása is többféle módon lehetséges, ezért a következőkben bemutatom a fogalom eltérő változatait, majd meghatározom, hogy a vizsgálat szempontjából mely fogalom használatát tartom célravezetőnek. Ezt követően megvizsgálom a jelenleg hatályos magyar szabályozást, mely erre a csoportra vonatkozik, és azokat a rendelkezéseket is bemutatom, amelyek a büntetés-végrehajtás rendszerén belül fellelhetők, és valamilyen formában az elkövető reintegrációját segítik elő. Ezt követően statisztikai elemzés segítségével felmérem a következő paramétereket:

- a visszaesők száma 2019-2023 között
- a magyar „börtönnépesség”, jelenleg bv-intézetben tartózkodók.

Ezt követően összehasonlító elemzést végzek, mely során két másik állam – Ausztria, Finnország – jogrendszerét vizsgálom meg a teljesség igénye nélkül, a következő szempontok alapján:

- a visszaesők fogalma a hatályos nemzeti jogokban, a rájuk vonatkozó rendelkezések,
- a reintegrációt segítő intézmények, rendelkezések,
- visszaeső elkövetők száma,
- az egyes államok börtönnépessége.

Az előzőeket követően visszatérek a hazai jogrendszer elemzéséhez, ahol azonosítom a kutatásom szempontjából releváns, problémás pontokat, majd az általam megjelölt források és vizsgálati eredményeim segítségével ezen problémák lehetséges megoldásait mutatom be, először elméleti-kriminológiai síkon, majd pedig egy rövid „*de lege ferenda*”, tételes jogi javaslatok formájában. Ez után röviden összegzem az eredményeket. Kutatásomban tehát azon kérdésekre keresem a választ, hogy

- a visszaeső elkövetők, mint csoport hogyan és mi alapján határozható meg,
- miért lényeges a meghatározása, miért releváns kérdés kifejezetten ezen csoport kapcsán foglalkozni a reintegráció kérdésével, hogyjelenleg milyen szabályozás vonatkozik erre az elkövetői rétegre,
- ezen szabályok mentén hogyan valósul meg a reintegráció,

- végül felvázolom elképzelésem arra vonatkozóan, hogy milyen változtatások segítenék elő a reintegrációs cél hatékonyabb teljesülését.

1. A KÜLÖNBÖZŐ VISSZAESŐ-FOGALMAK

Ahhoz, hogy a dolgozatomban kifejtettek konzisztensek és egységes logikai egésként értelmezhetőek legyenek, először is egyértelmű fogalomalkotásra van szükség. Ezt büntetőjogi szempontból a jelenleg is hatályban lévő anyagi büntetőjogi kódexünk, a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény (a továbbiakban: Btk.) végzi el helyettünk mikor kimondja⁴⁶⁹: „*visszaeső a szándékos bűncselekmény elkövetője, ha korábban szándékos bűncselekmény miatt végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték, és a büntetés kitöltésétől vagy végrehajthatósága megszűnésétől az újabb bűncselekmény elkövetéséig három év még nem telt el*”. A törvény ezt követően ugyanitt további alcsoportokat alkot:

- különös visszaesőnek minősül az az elkövető, aki mindkét alkalommal ugyanazt a különös részi tényállást valósítja meg, vagy a két elkövetett bűncselekmény jellege hasonló (például két különböző vagyoni elleni bűncselekmény)⁴⁷⁰;
- többszörös visszaeső az, akit szándékos bűncselekmény elkövetéséért úgy ítélnék végrehajtandó szabadságvesztésre, hogy korábban megállapították a visszaesői minőségét, és az új elkövetés és a visszaesőként kiszabott büntetés letöltése vagy végrehajthatósága között nem telt el 3 év⁴⁷¹;
- ha pedig a többszörös visszaeső mind a három alkalommal személy elleni erőszakos bűncselekményt valósít meg, erőszakos többszörös visszaesőnek minősül⁴⁷².

A fenti tagolás tehát a visszaeső, mint csoport büntetőjogi fogalma. Ezen felül azonban létezik egy tudományos, kriminológiai visszaeső-fogalom is, amely a fenti, anyagi jogi kategóriánál jóval tágabb: a büntetőjogi értelemben vett visszaesőkön felül ezen nagyobb halmazba sorolhatóak még a karrierbűnözők, akik bűncselekmények elkövetéséből tartják fenn magukat⁴⁷³, valamint a bűnözői karriert befutó elkövetők, akiknek életútjába az egyes elkövetett cselekmények mintegy sorozatként illeszkednek⁴⁷⁴. Hazai kriminológiai fogalom szerint továbbá a többszörös visszaesők közül veszélyes visszaeső az, akit „négy vagy több alkalommal vontak felelősségre szándékos büntettek elkövetéséért, és az elkövetésre az erőszak alkalmazása általában jellemző”⁴⁷⁵. Ahhoz azonban, hogy tiszta képet kapjunk a használt fogalmakról és azok jelentéstartalmáról, a fenti kategóriákon túl lényeges különbséget tenni bűnismétlés és visszaesés között is: „bűnismétlés alatt azt értjük, ha az elítélt a jogerős elítélést követően újabb bűncselekményt követ el”⁴⁷⁶ míg visszaesőnek tekintjük azt a bűnismétlőt, aki „konok bűnöző tulajdonságokkal rendelkezik, akinek újabb bűncselekménye a cselekmény motívuma, célja vagy elkövetési körülményei szempontjából hasonló, mint az előzőleg elkövetett bűncselekményé.”⁴⁷⁷ Ezen meghatározások alapján elmondható, hogy kriminológiai és büntetőjogi szempontból hasonló a két csoport viszonya: a „nem minden bogár rovar” tételhez hasonlóan nem minden bűnismétlő visszaeső, de minden visszaeső bűnismétlő.

⁴⁶⁹ Btk. 459.§ (1) bekezdés 31. pont.

⁴⁷⁰ Btk. 459. § (1) bekezdés, 31. pont, a) alpont.

⁴⁷¹ Btk. 459. § (1) bekezdés, 31. pont, b) alpont.

⁴⁷² Btk. 459. § (1) bekezdés, 31. pont, c) alpont.

⁴⁷³ BLUMSTEIN, Alfred - COHEN, Jacqueline, - ROTH, Jeffrey A. - VISHNER, Christy A.: *Criminal Careers and Career Criminals. Vol.1.* National Academy of Sciences: National Academies Press, 1986, Washington D.C.

⁴⁷⁴ FARRALL, Stephen (2008): *The Evolution of Criminal Path and Careers. No 18, CRIMPREV. Assessing Deviance, Crime and Prevention in Europe. CRIMPREV Project.* Coordination Action of the 6th PCRD, financed by the European Commission. Contract n° 028300

⁴⁷⁵ VIGH József: *Bűnismétlők, visszaesők, veszélyes bűnözők.* In: GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll* Corvina, 1999, Budapest, pp. 280–295.

⁴⁷⁶ HEGEDÜS István - JUHÁSZ Zsuzsanna - KARSAI Krisztina - KATONA Tibor - MEZŐLAKI Erik - SZOMORA Zsolt - TÖRÖS Sándor (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez.* CompLex, 2013, Budapest, p. 982

⁴⁷⁷ KERESZSI Klára: *24.2 fejezet. Bűnismétlők és bűnelkövetői karrier.* In.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERESZSI Klára – LÉVAY Miklós(szerk.): *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.

Érdemes még említést tenni a külföldi visszaeső-fogalomról, az angol „*recidivism*”-ról: „*Recidivism is one of the most fundamental concepts in criminal justice. It refers to a person's relapse into criminal behavior, often after the person receives sanctions or undergoes intervention for a previous crime.*”⁴⁷⁸ Az amerikai National Institute of Justice ezen jellemzése a visszaesést, mint fogalmat a büntetőjog egyik alaptételeként deklarálja, és tágabb értelemben ide sorol minden elkövetőt, aki kriminológiai értelemben bűnismétlőnek tekinthető. A hatóság állásfoglalása megemlíti, hogy gyakran egy adott időtartamon belüli (általában a szabadulás utáni 3 év) ismételt bűnelkövetés alapozza meg ezt a körülményt, bizonyos esetekben pedig akár olyan cselekmények is, amelyekért az elkövetőt később nem vonták büntetőjogi felelősségre („szabálysértések”). Épp ezért a kifejezés ebben a formában absztrakt, jelentés tekintetében inkább közelít a magyar kriminológiai fogalomhoz, mint az anyagi jogihoz. Ezzel együtt a nemzetközi dokumentumokban tételes jogi szinten is ez a fogalom kerül alkalmazásra, az egyes nemzeti jogszabályok fordításaiban pedig szintén ezt a kifejezést találjuk. Ezek alapján elmondható, hogy a különböző visszaeső-fogalmak jelentéstartalma többé-kevésbé megegyezik, de nem beszélhetünk teljes tartalom-azonosságról, hiszen az, hogy kit tekintünk visszaesőnek, a büntetőjog-tudomány kutatói között is eltérhet, ahogy eltér az egyes nemzeti jogszabályok tételes rendelkezéseiben is.

Fontosnak tartom tisztázni, hogy dolgozatomban következetesen a kriminológiai visszaeső-fogalmat fogom használni, mert bár kutatásom szerves része az anyagi jogi szabályozás áttekintése és ezek átalakítására vonatkozó javaslatok megalkotása, úgy vélem, hogy az általam levont következtetések nem csupán a törvény által visszaesőnek tekintett személyekre vetíthetők rá, hanem megfelelő analógiával tágabb alanyi körre vetítve is alkalmazhatóak.

2. A VISSZAESŐKRE VONATKOZÓ TÉTELES BÜNTETŐJOGI RENDELKEZÉSEK

A jogszabályi rendelkezések tételes felsorolása helyett és a könnyebb értelmezés érdekében két főbb kategóriába soroltam a visszaesőkre vonatkozó rendelkezéseket. Egyfelől szigorító típusú rendelkezések, melyek egy alap intézkedés, büntetés, vagy rendelkezés szigorított formái; másfelől a kizáró típusúak, melyek valamilyen intézmény vagy szabály alkalmazhatóságát részben korlátozzák, vagy teljes mértékben tiltják a visszaesőkre nézve. Ezen felül kategóriánként lebonthatjuk még a szabályokat aszerint, hogy a visszaesőkre kollektíven, vagy egyes alkategóriákra vonatkoznak-e.

A fenti tagolást követve tárgyalom először a kollektív, majd az egyes visszaesői alcsoportokra vonatkozó rendelkezéseket, így alanyi szempontból fokozatosan haladva az „általánostól” a „speciálisig”. A két csoport között vékony a határ, és mindkét halmaz szabályairól elmondható, hogy progresszív módon igyekeznek szankcionálni a visszaesés tényét az adott esetekben. Ezt tükrözi ékesen például azon szigorító jellegű rendelkezések csoportja, melyek kollektíven valamennyi visszaesőre vonatkoznak, nevezeten a feltételes szabadság előtt letöltendő minimum szabadságvesztés mértékének emelése és a pártfogó felügyelet kötelezővé tétele azon esetekben, ahol alapesetben a bírói mérlegelésen múlik a kirendelés. Ide sorolom még a vétségért kiszabott szabadságvesztés szigorítását, melyet visszaeső esetén börtön fokozatban kell végrehajtani, valamint a büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény (a továbbiakban: Bvtv.) azon szabályait, mely szerint a visszaesői minősítést figyelembe veszik a büntetés-végrehajtási intézet (a továbbiakban: bv. intézet) kiválasztásánál, valamint a büntetés letöltésére történő soron kívüli felhívást.

A kollektív rendelkezések közül egyértelműen kizáró típusúnak tekinthető bizonyos intézkedések – próbára bocsátás és jóvátételi munka – alkalmazásának kizárása visszaeső elkövetők esetén, valamint a Bvtv-ben deklarált szabály, mely a reintegrációs őrizetet zárja ki visszaesőknél⁴⁷⁹. Érdemes azonban megemlíteni, hogy a törvény kifejezetten lehetővé teszi a reintegrációs őrizet elrendelését olyan

⁴⁷⁸ A National Institute of Justice honlapja. URL: <https://nij.ojp.gov/topics/corrections/recidivism> (Letöltés dátuma: 2024.09.15)

⁴⁷⁹Bvtv. 187/A. § (1) bekezdés b) pont.

bűnismétlők esetén, akik büntetőjogi szempontból nem minősülnek visszaesőnek. Utolsóként említem még a visszaeső katona elkövetőre vonatkozó azon szabályt, mely kizárja a katonai fogda elrendelését még vétség miatt kiszabott 1 évnél rövidebb szabadságvesztés esetén is.

A két, általam alkotott csoporton kívül, de a kollektív szabályok halmazában kezelem büntetőeljárás kódexünk, a büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény (a továbbiakban: Be.) rendelkezését, mely kifejezetten olyan ügyekben biztosít egyszerűsített felülvizsgálat formájában rendkívüli jogorvoslatot, ahol az eljáró bíróság elmulasztotta tisztázni az elítélt visszaesői minőségét⁴⁸⁰. A jogalkotói cél könnyen megállapítható: mivel a visszaeséshez a jogszabályi környezet számos szűkítő, kizáró, súlyosító következményt fűz, az elítélt oldaláról jogos érdek, valamint az ítélet és a büntetéskiszabás terén is lényeges körülmény ennek tisztázása.

Az egyes részletszabályok mellett a Btk. külön alcímben is rendelkezik a különös és a többszörös, valamint az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó bizonyos szabályokról.⁴⁸¹ Az első két csoportot egyesítetten kezeli, míg az utolsó, legszigorúbb kategóriát elkülöníti, ezért itt én is csak az előbbiekre vonatkozó szabályokat említem. Ez alapján az első kettő esetben a büntetési tétel felső határa a büntetési tétel felével emelkedik, de maximum 25 évig, új elkövetés esetén. Ezen felül szűkíti az „enyhítő szakasz”, a Btk. 82.§ (1) bekezdés alkalmazását ezen elkövetők esetében, de meghagyja annak értelmezését a jogalkalmazó számára. Valamint a *ne bis in idem-elv*⁴⁸² alapján kizárja ezen rendelkezéseket, ha az adott bűncselekmény esetén a különös visszaesőként való elkövetés a törvény Különös Részében szereplő tényállás alapján súlyosabban minősül.⁴⁸³ A katalógus zöme a Btk. XIX. és XXIII. fejezeteiből kerül ki, azonban a felsorolásba kerül még az emberölés és a rendbontás is. Ezen felsorolásból következtethetünk arra a jogalkotói álláspontra, hogy mely bűncselekmények esetén tartja a visszaesés tényét a társadalomra még veszélyesebbnek, és ezzel az intézkedésével kívánja megelőzni az ismételt elkövetésüket. Egyúttal megállapítható az is, hogy a különös visszaesés megállapíthatóságához a hasonló bűncselekményeket a törvény határozhatja meg és ezek bővítésére nincs lehetőség.⁴⁸⁴

E külön fejezet szabályain kívül érdemes még említeni a maximálisan kiszabható határozott tartamú szabadságvesztést, melynek mértéke szigorító jelleggel 25 évre emelkedik különös és többszörös visszaesők esetén⁴⁸⁵, valamint a többszörös visszaesőkre vonatkozó azon rendelkezés, mely szigorúbb végrehajtási fokozatot rendel el már két évi szabadságvesztés esetén is, ha az elítélt többszörös visszaeső.⁴⁸⁶ Kizáró jellegű rendelkezésnek mondhatóak azok a szabályok, melyek kizárják a tevékeny megbánás jogintézményének alkalmazhatóságát ennél a két csoportnál vagy többszörös visszaeső esetén a „feles kedvezmény” kizárása 5 évnél rövidebb szabadságvesztés esetén, ha feltételes szabadságra bocsátásra van lehetőség, a szabadságvesztés felfüggesztésének kizárását többszörös visszaesőnél és a feltételes szabadságra bocsátás kizárása fegyházas többszörös visszaesőnél (vagy erőszakos többszörös visszaesőnél), de ide sorolom még azt a Különös Részi szabályt, melynek értelmében különös visszaesőnél nincs lehetőség a büntetés korlátlan enyhítésére költségvetési csalás esetében, még ha meg is téríti az okozott kárt a vádemelés előtt.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ Be. 671.§ 16. pont.

⁴⁸¹ Btk. IX. fejezet, „A különös, a többszörös és az erőszakos többszörös visszaesőkre vonatkozó rendelkezések” alcím.

⁴⁸² Azaz a kétszeres értékelés tilalma. Lásd bővebben: KARSAI Krisztina: *Ne bis in idem*. In.: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SÜLYÖK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Büntetőjog rovat, rovatszerkesztő: SZOMORA Zsolt) URL: <https://ijoten.hu/szocikk/ne-bis-in-idem> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)

⁴⁸³ Btk. 89.§ (3) bekezdés.

⁴⁸⁴ EBD 2019.10.B18

⁴⁸⁵ Btk. 36.§.

⁴⁸⁶ Btk. 37.§ (3) bekezdés ba) alpont.

⁴⁸⁷ Btk. 396.§ (8) bekezdés.

Az erőszakos többszörös visszaesők alkotják az általam vizsgált elkövetői csoport legveszélyesebb és legproblémásabb részét. A minősítés megállapításához iránymutatást adhat a 83. számú kúriai BK vélemény – melyet a Kúria később módosítással tartott fenn⁴⁸⁸ – mely vélemény egyértelműsíti a törvényi feltételeket és a megállapítás rendszerét, valamint deklarálja, hogy ezen feltételek katalógusa taxatív, az jogértelmezéssel nem tágítható⁴⁸⁹. Az ebbe a halmazba tartozó elkövetők számára a már felsoroltakon túl további szigorító intézkedéseket találunk, és alacsony létszámuk ellenére is rájuk vonatkoznak a legsúlyosabb kizáró típusú szabályok is, melyet a társadalomra veszélyesség különösen nagy mértéke, a bűncselekmény speciális visszaesői minőségben elkövetéséből eredő hatványozott tárgyi súly indokol. Erőszakos többszörös visszaeső esetén az e minőséget megalapozó bűncselekmény esetén kiszabható büntetési tételkeret maximuma a duplájára emelkedik, és ha az így kapott határ meghaladja a húsz évet, kötelező életfogytig tartó szabadságvesztést kiszabni.⁴⁹⁰ Ehhez kapcsolódóan kizárt a feltételes szabadságra bocsátás⁴⁹¹ és az általam már említett „enyhítő szakasz” alkalmazása is azzal a kitételrel, hogy más Általános Részi szabály alapján lehet lehetőség a korlátlan enyhítésre.⁴⁹² A kizáró jellegű szabályok katalógusát a Bvtv. azon rendelkezése zárja, amely ezeknél az elkövetőknél kizárja a bv. intézetből való kimaradást, eltávozást, és a látogató intézeten kívüli fogadását.⁴⁹³

3. A REINTEGRÁCIÓT ELŐSEGÍTŐ INTÉZMÉNYEK

A Bvtv. számos olyan rendelkezést tartalmaz, melyeknek célja az elkövetők rehabilitálása és reintegrációja, és kijelenthető, hogy ezeknek a céloknak a megvalósítását is leginkább e törvény tartja szem előtt. Ebben a fejezetben számba veszem azokat az intézményeket és programokat, amelyek e célt szolgálják.

Kutatásom szempontjából leginkább releváns intézménynek tekintem a reintegrációs őrizetet. A reintegrációs őrizet egy, az elítélt által önkéntesen vállalt program, melynek lényege, hogy az elítélt a büntetése letöltése előtt elhagyhatja a bv. intézményt, és otthoni körülmények között töltheti le a büntetéséből hátralevő időtartamot, amennyiben a jogszabályi feltételeknek megfelel, és betartja a számára előírt magatartási szabályokat. A jogintézmény alanyi köre igencsak szűk: azok az elítéltek vehetnek részt benne, akiket gondatlan bűncselekmény elkövetése miatt ítélték el, vagy szándékos bűncselekmény esetén akkor, ha:

- először ítélik végrehajtható szabadságvesztésre vagy visszaesőnek nem minősülő bűnismétlő;
- a kiszabott végrehajtható szabadságvesztés nem haladja meg az öt évet, és
- az elkövetett bűncselekmény nem tartozik a Btk. 459.§ (1) bekezdés 26. pontja szerinti személy elleni erőszakos vagy a Btk. XIX. fejezetében szereplő bűncselekmények közé.⁴⁹⁴

A fenti három feltétel a szándékos bűncselekmény esetén konjunktív, és bármely feltétel hiánya esetén az elítélt nem vehet részt a programban. További feltétele az engedélyezésnek, hogy az elítéltnak a büntetése időtartamától függően le kell töltenie a szabadságvesztése egy meghatározott részét: 1 évnél rövidebb időtartam esetén legalább 3, azt meghaladó időtartam esetén legalább 6 hónapot.⁴⁹⁵ Az engedélyezéshez ebben az esetben is környezettanulmányra van szükség, amely igazolja, hogy az elítéltnak a bv. intézeten kívül rendelkezésére áll olyan környezet, amelyben a reintegrációs őrizetnek nem csupán tárgyi feltételei

⁴⁸⁸ A büntetőjogi és büntető eljárásjogi tárgyú büntető kollégiumi vélemények felülvizsgálatáról szóló 2/2023. (VII. 5.) Büntető Kollégiumi vélemény.

⁴⁸⁹ Az erőszakos többszörös visszaesőkről szóló 83. számú Büntető Kollégiumi vélemény.

⁴⁹⁰ Btk. 90.§ (2) bekezdés.

⁴⁹¹ Btk 38.§ (4) bekezdés b) pont.

⁴⁹² Btk. 90.§ (3) bekezdés b) pont.

⁴⁹³ Bvtv. 180/A.§ (1) bekezdés d) pont.

⁴⁹⁴ Bvtv. 187/A. § (1) bekezdés.

⁴⁹⁵ Bvtv. 187/C. § (1) bekezdés d) pont.

adottak, de a célja is megvalósulhat.⁴⁹⁶ Ezt a környezettanulmányt a területileg illetékes büntetés-végrehajtási intézet pártfogó felügyelője készíti el, és kiterjed a lakhatási körülményekre, valamint a szociális környezetre: szükség van egy lakásra, amely alkalmas elektronikus távfelügyeleti eszköz elhelyezésére, és a lakásban tartózkodók általi befogadó nyilatkozatra.⁴⁹⁷ Bármely feltétel hiánya kizáró tényező. Ezen kívül nem engedélyezhető a reintegrációs őrizet az elítéltnak, ha új büntetőügyben szabnak ki végrehajtandó szabadságvesztést vele szemben, folyamatban lévő büntetőügyben a letartóztatását megszakították a szabadságvesztés letöltésének idejére, vagy korábban engedélyezett reintegrációs őrizetet szüntettek meg vele szemben, neki felróható ok miatt.⁴⁹⁸ Amennyiben az elítéltnak engedélyezik a reintegrációs őrizetet, de súlyos fegyelmi vétséget követ el, erről a bv. intézet tájékoztatja az engedélyező büntetés-végrehajtási bírót. A fegyelmi vétség kivizsgálása halasztó hatállyal bír a reintegrációs őrizetre, ha a megkezdéséig nem sikerül lefolytatni a vizsgálatot, de ilyen esetben soron kívül folytatják le, és ennek alapján a büntetés-végrehajtási bíró felülvizsgálja a reintegrációs őrizet engedélyező döntését, amit akár hatályon kívül is helyezhet.⁴⁹⁹ Amennyiben az elítélt a fenti objektív körülményeknek megfelel, gondatlan bűncselekmény esetén maximum 1 év, minden más esetben maximum 10 hónap reintegrációs őrizet engedélyezhető a számára.⁵⁰⁰ Ennek tartama alatt elektronikus távfelügyeleti eszközzel meghatározzák azt a területet, amelyen belül mozoghat, megfigyelik a mozgását és számára kötelezően betartandó magatartási szabályokat írhatnak elő.⁵⁰¹ Az előírt magatartási szabályok az elítélt személyisége, elkövetett cselekménye, és a körülmények alapján változnak, és előírásuk sem kötelező, azonban az elítéltnak minden illet maradótkalanul be kell tartania.⁵⁰² Az elítéltnak meghatározott időközönként jelentkeznie kell a bv. intézetnél és a pártfogó felügyelőnél. Ezeknek a szabályoknak a megszegése, vagy ha a fenti kizáró tényezők bármelyike bekövetkezik, a reintegrációs őrizetet akár az aktív időtartama alatt is megszüntetik. Ehhez az intézményhez szorosan kapcsolódik a reintegrációs eltávozás, melynek részletszabályait a reintegrációs eltávozás végrehajtásáról szóló 16/2023. (II. 24.) BVOP utasítás (a továbbiakban: BVOP utasítás) tartalmazza és feltételei megegyeznek a reintegrációs őrizettel, ám időben azt megelőzi: amennyiben az elítélt a reintegrációs eltávozást sikeresen teljesíti és példamutató magatartást tanúsít, hivatalból megindul az eljárás a reintegrációs őrizet elrendelésére.⁵⁰³

A pártfogó felügyeletről, kirendeléséről, céljáról, a pártfogó felügyelő által készített véleményről és környezettanulmányról kifejezetten részletesen rendelkezik több jogszabályunk is. Az eddig említett törvények mindegyike tartalmaz ide vonatkozó rendelkezéseket, azonban a szabályozás gerincét a Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet (a továbbiakban: Pártfogó Rendelet) adja. A pártfogó felügyelet nem homogén intézmény, több részre tagolható: négy esetkört nevesít a rendelet, ennek megfelelően a pártfogó felügyeletet ügyészi, bírósági, büntetés-végrehajtási bírói (a továbbiakban: bv. bíró), vagy kegyelmi ügy esetén az elsőfokú bíróság határozata rendelheti el.⁵⁰⁴ Az általános pártfogó felügyeleti feladatokat határozat alapján a fővárosi és vármegyei kormányhivatalok látják el, melynek szakmai irányításáért az igazságügyi miniszter felelős, az irányítói jogköröket pedig a parlamenti államtitkár gyakorolja⁵⁰⁵.

Ettől elkülönül a büntetés-végrehajtási pártfogó felügyelői tevékenység, mely a bv. bíró határozatán alapszik, és fő szabály szerint a bíró döntésében rendelkezik az illetékes bv. intézetről is, mely kirendelés az elítélt lakóhelye vagy tényleges tartózkodási helye szerint illetékes intézet lesz.⁵⁰⁶ Ezen intézet

⁴⁹⁶ Bvtv. 187/B. § (1) bekezdés.

⁴⁹⁷ Bvtv. 187/B. § (4) bekezdés.

⁴⁹⁸ Bvtv. 187/C. § (1) bekezdés a-c) pontok.

⁴⁹⁹ Bvtv. 187/C. § (2)-(3) bekezdések.

⁵⁰⁰ Bvtv. 187/A. § (1a) bekezdés a-b) pontok.

⁵⁰¹ Bvtv. 187/A. § (4) bekezdés.

⁵⁰² Bvtv. 187/D. § (1)-(2) bekezdések.

⁵⁰³ BVOP utasítás I. Fejezet 4. pont.

⁵⁰⁴ Pártfogó Rendelet 38.§ (1) bekezdés.

⁵⁰⁵ Pártfogó Felügyelői Szolgálat. URL: <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/partfogo-felugyeloi-szolgalat> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 01.)

⁵⁰⁶ Pártfogó Rendelet 62/B. § (4) bekezdés.

vezetője rendeli ki az elítélt számára a pártfogó felügyelőjét. A fenti rendelet külön fejezetet szentel a bv. pártfogó felügyelőnek, és a büntetés-végrehajtás természetéhez igazodóan eltérő rendelkezéseket állapít meg rá nézve: többek között ez a bv. pártfogó felügyelő készíti el az adott elítélt esetében a szükséges pártfogó felügyelői véleményt vagy környezettanulmányt, egyedi reintegrációs tervet készít az elítélt számára, az utógondozás során figyelemmel kíséri az elítélt reintegrációját, szociális, munkaerő-piaci elhelyezkedését, kockázatértékelést és kockázatelemzést végez a bűnismétlés kockázatának megállapítása érdekében, közreműködik a reintegrációs őrizet alatti elektronikus távfelügyeleti eszköz élesítésében és működtetésében, de kapcsolattartóként is szolgál a bv. intézet és az elítélt között reintegrációs őrizet, feltételes szabadságra bocsátás esetén.⁵⁰⁷ Kiemelendő e sok feladat közül az utógondozás, melyet a rendelet reintegrációs gondozásnak nevez. Ennek keretében a pártfogó felügyelő az elítélt számára segít a társadalomba való visszailleszkedésben, mely igen sokrétű lehet: készségfejlesztő tréningeket szervez, segít az adminisztrációs feladatok ellátásában, életvezetési tanácsokkal látja el az elítéltet, addikciós tanácsadást nyújt, de az elítélt családjának is segít felkészülni az elítélt visszafogadására.⁵⁰⁸ A reintegrációs gondozás időtartama az elítélt végleges szabadulása esetén a szabadulás időpontjától számítva maximum 1 évig tart, feltételes szabadságra bocsátás esetén ezen időtartamot tölti ki.

2024. május 1-től lépett hatályba a büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2023. évi XCVII. törvény (a továbbiakban: Mód.tv.), amellyel bevezetésre került a büntetés-végrehajtás rendszerén belüli rezsimszisztémát váltó kategória-besorolás vagy kreditrendszer. Ennek célja⁵⁰⁹, hogy a büntetés-végrehajtás ideje alatt az elítélt számára folyamatosan naprakész és egyéniesített fogvatartási körülményeket biztosítson, melyeket az elítélt magatartása, hajlandósága, és reintegrációs programokban való aktív részvétele alakít. Célja emellett még a bv. rendszer azon képességének fejlesztése, amellyel reagálni tud az elítéltek viselkedésében és körülményeiben bekövetkező változásokra, és rugalmasan tudja változtatni a fogvatartás körülményeit, amely így dinamikus alkalmazkodik az elítélt egyéni szükségleteihez. A korábbi, büntetés-végrehajtási fokozatonként három-három rezsím helyett a kreditrendszer öt kategóriába sorolja az elítélteket, a legenyhébb I-től a legszigorúbb V. kategóriáig. A kategóriák közötti átsorolást a szerzett és elvesztett kreditek száma szerint végzik.⁵¹⁰ A kedvezmények, amelyekre az elítélt igényt tarthat, és azok mértéke kategóriánként változik, és a skála enyhébb része felé haladva folyamatosan bővül, ezzel motiválva az elítélteket a magatartási szabályok betartására, a reintegrációra való törekvésre, munkavállalásukra, önképzésükre, ezzel párhuzamosan csökkentve a börtönártalmak kialakulását. A kreditrendszer alapját a Kockázatelemzési és Kezelési rendszer (KEK-rendszer) adja, melynek keretében a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet (KKMI) az elítéltekkel kapcsolatos kockázatelemzési feladatokat látja el, és segít mindenkor állapotuk és reintegrációs előrehaladásuk monitorozásában.⁵¹¹

Lényeges reintegrációs intézmény a bv. intézeteken belül elérhető munkavállalási és oktatási lehetőségek rendszere. A konkrét lehetőségek intézetenként eltérőek lehetnek, azonban szabályozásuk alapja közös töről fakad: célként tűzik ki a reintegrációt, melyet a fogvatartottak foglalkoztatásán és társadalmi felelősségvállalásra nevelésén keresztül igyekeznek megvalósítani. A fogvatartottak a büntetés-végrehajtás keretein belül lehetőséget kapnak képesítések megszerzésére, államilag támogatott tanulmányok folytatására, valamint a Bvtv. alapján joga és kötelezettsége a bv. intézet által szervezett és biztosított munkavégzés.⁵¹² Itt a reintegráció és a személyiségfejlesztés mellett célként fogalmazódik meg a bv. rendszer önfenntartásának biztosítása és az állami költségvetés minél nagyobb

⁵⁰⁷ Pártfogó Rendelet 62/B. § (7) bekezdés és 62/C. §.

⁵⁰⁸ BOGOTYÁN Róbert Lajos: Fókuszban: a pártfogó felügyelő által készített környezettanulmány. *Börtönügyi Szemle* 2022/4., pp. 50-62.

⁵⁰⁹ 2023. évi XCVII. törvény indoklás a büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2023. évi XCVII. törvényhez., „Bvtv.” fejezet: <https://njt.hu/jogszabaly/2023-97-K0-00> (Letöltés dátuma:2024.10.18.)

⁵¹⁰ Bvtv. 82.§ 8. pont.

⁵¹¹ HUSZÁR László: *V. 5.Fejezet. A Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer, a Központi Módszertani és Kivizsgáló Intézet és a Befogadási és Fogvatartási Bizottság.* In: SCHMEHL János – PALLO József (szerk.): *Korszakváltás A Büntetés-Végrehajtásban. Útmutató A 2013. Évi Ccxl. (Bv.) Törvény Megismeréséhez.* Kiadó: Büntetés-Végrehajtás Tudományos Tanácsa, 2015, Budapest.

⁵¹² Bvtv. 133. §.

tehermentesítése is azáltal, hogy az elítéltek részben vagy egészben megteremtik a fogvatartásukhoz szükséges anyagi hátteret.⁵¹³

Dolgozatomban röviden utalok a Társadalmi Kötődés programra. A program a kategória-besorolást bevezető törvénymódosítással került hatályon kívül helyezésre⁵¹⁴, és sok aspektusában a reintegrációs őrizethez hasonlóan épült fel. Az első alkalommal végrehajtható szabadságvesztésre ítélt elkövetők számára volt lehetőség a programban való részvételre. A társadalmi kötődés program feladatai között szerepelt egyebek mellett egy olyan környezet kialakítása és megerősítése, amely az elítéltet befogadja, esetenként segíti családi kapcsolatainak helyreállítását, elősegíti emellett a lakhatásának megteremtését is.⁵¹⁵

Az első esetben, ha vétség miatt szabták ki a büntetést, és a szabadságvesztés mértéke az 1 évet nem haladja meg, és az elítélt kérelmezte, kötelezően be kellett őt venni a programba, míg a második esetkörben, ha a végrehajtandó szabadságvesztés maximuma 2 év, a bv. intézet döntése alapján lehetett bevonni.⁵¹⁶ Míg az első esetben a bv. intézet parancsnoka határozattal döntött a kérelemről, a másodikonál a kérelem elbírálása érdemi döntéssel történt, melyhez környezettanulmány készült. A környezettanulmányt pártfogó felügyelő készítette el, akit az elítélt letelepedési helye alapján illetékes bv. intézet rendelt ki. A környezettanulmány célja annak felderítése volt, hogy az elítélt számára van-e olyan hely és környezet a bv. intézeten kívül, ami elősegíti a program megvalósulását és összhangban van annak céljával. A lakhatási körülményeken túl a szociális környezet is vizsgálatra került, tehát felderítették, hogy vannak-e olyan személyek, akik segítik az elítéltet a program időtartama alatt. Ezen célok megvalósulása érdekében a program keretében számos joga és kötelezettsége keletkezett, így elhagyhatta a bv. intézetet akár havonta 5-10 napra is, mikor nem dolgozik, valamint a bv. intézeten kívül tanulhatott és vállalhatott munkát. A program kötelezett oldala, hogy a számára egyedileg összeállított reintegrációs programot maradéktalanul végre kell hajtania, és betartani az abban foglalt magatartási szabályokat, valamint ezen felül is köteles a bv. intézet pártfogó felügyelőjével együttműködni.

4. HAZAI STATISZTIKÁK

A visszaesőkre vonatkozó rendelkezések és a jelenlegi reintegrációs intézmények áttekintése mellett statisztikai forráskutatást is végeztem, melyet az alábbi táblázatban⁵¹⁷ foglaltam össze:

Vizsgált év	2019	2020	2021	2022	2023
regisztrált elkövetők száma	136.669	138.950	146.688	143.979	153.143
25 éves vagy idősebb	102.460	105.151	111.156	106.548	115.181
büntetlen előéletű	99.644	98.708	105.599	97.669	105.006
nem visszaeső	25.702	28.108	28.420	33.816	36.422
visszaeső	3.486	2.946	3.235	2.976	2.515
különös visszaeső	3.770	3.952	4.381	3.996	4.596

⁵¹³ A Büntetés-Végrehajtás tájékoztatója a foglalkoztatásról: <https://bv.gov.hu/hu/foglalkoztatas> (Letöltés dátuma: 2024.10.26.)

⁵¹⁴ Mód.tv. 76. § 14.

⁵¹⁵ BORY Noémi – VÓKÓ György: *VI. fejezet*. In.: BELOVICS Ervin – BORY Noémi – VÓKÓ György (szerk.): *Büntetés-végrehajtási jog*. ORAC Kiadó Kft., 2021, Budapest.

⁵¹⁶ Bvtv. 187/A. § (1) bekezdés.

⁵¹⁷ Regisztrált elkövetők, elkövetések. URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0004.html (Letöltés dátuma: 2024.10.12.)

A büntetés-végrehajtási intézetekben lévők a fogvatartás jellege és nemek szerint (fő). URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html (Letöltés dátuma: 2024.10.13.)

többszörös visszaeső	4000	5.111	4.895	5.377	4.508
erőszakos többszörös visszaeső	67	125	158	145	96
összes fogvatartott száma	16.334	16.752	18.623	19.347	17.939

1. táblázat: A visszaesőkre vonatkozó statisztikai adatok.

Mivel nem találtam arra vonatkozó adatokat, hogy az egyes visszaesői csoportok száma hogyan alakul akár korcsoport, akár nemek szerint, valamint 2018. második felétől kezdve arra vonatkozóan sincs közölt statisztika, hogy a regisztrált elkövetők közül hányan minősülnek bűnelkövetőnek, így viszonyítási alapként vettem a regisztrált elkövetők teljes számát, korcsoportként pedig a legnagyobb létszámú halmazt választottam.

A táblázat adataiból kirajzolódó görbe azt mutatja, hogy 2019-2022. között csaknem minden kategóriában növekvő tendenciát mutatott az elkövetők száma. Az összesített létszámnövekedés mellett ugyanebben az időszakban aggasztó mértékben alakult az erőszakos többszörös visszaesők számának növekedése, de a többszörös és különös visszaesők száma is szinte folyamatosan nőtt, ez a tendencia pedig értelemszerűen eredményezte a börtönnépesség növekedését is. A tendenciában némiképp javulást hozott a 2023-as év, ugyanis a „sima” visszaesők száma csaknem 1000 fővel csökkent 2019-hez képest, és a többszörös és erőszakos többszörös visszaesők száma is csökkenni kezdett az előző évhez képest. A különös visszaesők száma ismételen növekedésnek indult, a teljes regisztrált elkövetők száma és a vizsgált 25 évnél idősebb elkövetők is folyamatosan nő, azonban itt a büntetlen előéletű elkövetők számának mintegy 10.000 fős növekedése figyelhető meg. A börtönnépesség 2023-ban jelentősen csökkent.

Az adatok változásából számos konklúzió levonható. A 2019-2022 közötti időszak alapján világosan látszik, hogy a visszaeső elkövetők esetében a reintegráció nem valósul meg kellő mértékben. Ezt az állítást támasztja alá, ha ismét áttekintjük, milyen típusú elkövetőkről is van szó: olyan kategóriákról beszélünk, ahol az elkövetők vagy „csupán” adott időtartamon belül ismételen bűncselekményt valósítanak meg, vagy ennél is rosszabb esetben ugyanolyan vagy hasonló cselekményt követnek el, amiért egyszer már megállapították büntetőjogi felelősségüket, és jogerős büntetést szabtak ki velük szemben.⁵¹⁸ A 2023-as év kapcsán ugyan elmondható, hogy bizonyos elkövetői csoportok száma csökkent, azt azonban, hogy ez csak „jó év volt”, vagy ez egy tartós tendencia lesz, egyelőre nehéz megmondani. Úgy gondolom, hogy a tavalyi év adatai az idén márciusban bevezetett büntetés-végrehajtási rendszer pozitív előfutárainak tekinthetők, és a szabályozás megtett egy biztató lépést a kívánatos irányba.

5. KÜLFÖLDI SZABÁLYOZÁSOK ÉS STATISZTIKÁK

Ausztria jogszabályi hátterének vizsgálatát azért tartottam indokoltnak, mert a hazánkkal közös történelmi háttér és jogfejlődés jó alapot biztosít az összehasonlításra, és megkönnyíti a külföldi jogban felbukkanó jogi megoldások „magyarra fordítását”, ha azok átvétele indokolt. A mienkéhez hasonlóan a tételes osztrák büntetőjog három pilléren nyugszik: a Büntető Törvénykönyvön (Strafgesetzbuch, a továbbiakban StGB), a Büntetőeljárás Kódexen (Strafprozeßordnung, a továbbiakban StPO), valamint a magyar Bvtv-nek megfelelő „Börtöntörvényen” (Strafvollzugsgesetz, a továbbiakban StVG). A jogszabályok a visszaesőket, mint alanyi kört egységesen a „rückfallstater” szóval definiálják, és állapítanak meg rájuk vonatkozó rendelkezéseket.

A fogalomalkotáshoz legközelebbi rendelkezést az StGB-ben találjuk⁵¹⁹, melyben felsorolásra kerül, hogy milyen feltételek fennállása esetén rendelik el az elkövető fogvatartását veszélyes visszaesők számára fenntartott intézetben: feltételként szerepel az adott életkor (24 életév) betöltése, hogy a kiszabott szabadságvesztés időtartama elérje a 2 évet (fő szabály) és hogy az elkövetett cselekmény(ek) vagy a törvény által felsorolt típusok között szerepeljen(ek). A felsorolásban megadott

⁵¹⁸ Btk. 459.§ (1) bekezdés 31. pont.

⁵¹⁹ StGB. 23.§ (1) bekezdés 1-3. pontok.

cselekménytípusok katalógusa kifejezetten tág, a teljesség igénye nélkül az élet, testi épség, nemi élet szabadsága elleni bűncselekmények, valamint a kábítószerrel kapcsolatos bűncselekmények is helyet kaptak benne. Ezen főszabály melletti alszabályként szerepel egy másik rendelkezés⁵²⁰, mely alapján a 18 életévét betöltött elkövető, amennyiben legalább 18 hónap szabadságvesztést már letöltött és terrorizmussal összefüggő⁵²¹ vagy a felsorolásban szereplő specifikus tényállások miatt ítélték el. Ez a leírás első olvasásra furcsának tűnhet: visszaesői minőség akár egy cselekmény elkövetése miatt? Ennek magyarázata, hogy az osztrák jog a mi felfogásunktól kicsit eltérően gondol a visszaesőkre, ugyanis az ezen elkövetőkre vonatkozó szabályozás teljes egészében egy intézményre épül fel, a veszélyes visszaesők számára fenntartott intézményben való fogvatartásra. Az eltérés abban mutatkozik meg, hogy ez a fogvatartási forma az osztrák jogértelmezésben nem büntetésnek minősül, hanem úgynevezett „megelőző intézkedésnek”, melyet alátámaszt az osztrák kormány által közzétett és naprakészen tartott tájékoztató szöveg is⁵²², valamint a többi, visszaesőkre vonatkozó részletszabály is. Az osztrák büntetőjog alapján a veszélyes visszaesők intézetében történő elhelyezés – ha a bíróság vizsgálata alapján szükséges – a szabadságvesztés büntetés letöltése után veszi kezdetét⁵²³, és határozatlan időre kell elrendelni, de maximálisan ebben az intézetben 10 évi elhelyezés rendelhető el, és évente legalább egyszer bírói felülvizsgálatra kerül sor az elhelyezés szükségességét illetően.⁵²⁴ További magyarázattal szolgálhat az intézmény természetét illetően az StVG. azon szabálya⁵²⁵, mely szerint a veszélyes visszaesők számára fenntartott intézményben való elhelyezés célja, hogy az elkövető felhagyjon káros hajlamaival, és a társadalomba illeszkedő életvitelt alakítson ki. A szabályok rövid ismertetése során tudatosan használok az „elhelyezés” kifejezést a „fogvatartás” helyett, ugyanis az eddig említett szabályok mellett több más részletszabály is így tesz⁵²⁶. Ezen felül több rendelkezés is együttesen tárgyalja ezt az intézkedést⁵²⁷ és az igazságügyi terápiás központokat⁵²⁸, valamint a leszoktatásra szoruló elkövetők intézetét. A szabályok szerkezete és az ahhoz fűzött kormányzati tájékoztató alapján megállapítható, hogy a jogintézmény logikája az alábbiak szerint épül fel: adott egy elkövető, aki teljesíti a törvény által szabott feltételeket, ezért a bűncselekménye elkövetéséért kiszabott büntetésen túl az igazságszolgáltatás preventív jelleggel további intézkedéseket tesz, hogy megakadályozza az ismételt elkövetést. Ehhez speciális intézményben való elhelyezést és szakértői felülvizsgálat kötelezővé tételét rendeli el⁵²⁹, valamint az intézkedés végrehajtása alatt is bizonyos időközönként felülvizsgálja annak szükségességét.

Az osztrák bűnügyi adatok nyilvántartásának problémás megszerzése miatt dolgozatomban nem sikerült olyan részletes statisztikai adatokat gyűjtenem erre vonatkozóan, mint a hazai szabályok tekintetében. Az elérhető statisztikák a 2023. évre vonatkozóan elérhetőek⁵³⁰, eszerint az ismételt elítélések aránya ebben az évben 30%, ami 1,1%-al alacsonyabb a 2022-eshez képest, az elítéltek száma pedig 25.033, ami 2,3%-os növekedés az egy évvel korábbihoz viszonyítva. Ezen felül elérhetőek még olyan adatok, melyek egy 4 éves intervallumot vizsgálnak, tehát a 2019-es évet tekintik kiindulópontnak, és azt mutatják be, hogy a kezdő évtől számított négy éven belül történt-e újabb elkövetés. Itt a 2019-es kezdő évben összesen 25.579 elkövető adta a fenti 30%-os visszaesési rátát, melyből 21.334 fő minősült az osztrák jog szerint felnőtt korúnak, akiknek 26.9%-át ítélték el újra. A probléma, hogy ez a statisztika a

⁵²⁰ StGB. 23. § (1a) bekezdés 1. pont.

⁵²¹ StGB. 278b-f. §§.

⁵²² Az Osztrák Köztársaság központi honlapján a jogkereső közönség számára elérhető tájékoztató. URL: https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/8/Seite.2460706.html (Letöltés dátuma: 2024.10.26.)

⁵²³ StGB. 23.§ (2) bekezdés.

⁵²⁴ StGB. 25.§ (1) és (3) bekezdések.

⁵²⁵ StVG. 171.§.

⁵²⁶ StVG. 152.§ (3) bekezdés és 160.§ (1) bekezdés.

⁵²⁷ StVG. 162. § (2) bekezdés 1. pont.

⁵²⁸ StVG. 178a. § (1) bekezdés.

⁵²⁹ StPO 430.§ (1) bekezdés.

⁵³⁰ Recconviction rates and number of reconvictions by age groups. URL: <https://www.statistik.at/en/statistics/population-and-society/criminality-and-security/statistics-on-convictions-and-reconvictions> (Letöltés dátuma: 2024.10.21.)

„reconvictions”, azaz újra-elítélés kifejezést használja, mely nem feleltethető meg a visszaesői minőségben való elítélésnek, és nem esik egybe a jogszabályokban szereplő veszélyes visszaesői fogalommal sem, ami lehetetlenné teszi számomra a statisztikai összehasonlítást.

A másik, általam vizsgálat állam *Finnország*, melyet a dolgozat témája, a bv. szakirodalom alapján tartok indokoltnak. A finn jog büntetőjog kapcsán azonban a jogszabályi rendelkezések hiánya teszi problémássá az összehasonlítást: A Finnország területén hatályos Büntető Kódex⁵³¹ (továbbiakban: finn Btk.) valamint Büntető Eljárási Törvény⁵³² (továbbiakban: finn Be.) valamint ezek kiegészítései sem tartalmaznak egységes fogalmat vagy szabályozást, mely összehasonlítható lenne a hazai törvényeink szerint értelmezett visszaeső elkövetőkkel. A finn Btk. szabályai között elszórtan találunk olyan rendelkezéseket, melyek a korábbi elkövetést veszik alapul, például a büntetési nemek felsorolása⁵³³ kapcsán, de a fogalomalkotáshoz legközelebbi az a szabály, mely a kombinált büntetés alkalmazhatóságáról rendelkezik.⁵³⁴ Itt találhatjuk meg feltételként azt a kitétel, amely az alkalmazás feltételeként szabja meg, hogy az elkövető a jogszabály által felsorolt bűncselekménytípusok valamelyikét az adott elítélést megelőzően 10 évvel már elkövette, vagy 3 éven belül olyan szabadságvesztés letöltése után, mely egy már korábban kiszabott kombinált büntetés része vagy az életfogytig tartó szabadságvesztése letöltése után 3 évvel⁵³⁵. A szabályozás alapján a kombinált büntetés lényege, hogy a feltételek szerinti elkövetővel szemben az ügyész javaslatára a bíróság határozott tartamú szabadságvesztést szab ki a szabadságra bocsátás lehetőségének kizárásával, valamint a büntetés kitöltése utáni 1 éves periódusra felügyeletet rendel el. Ez a rendelkezés a megnevezés alapján könnyen összetéveszthető az összbüntetés kiszabásával, melyről a jogszabály szinte ugyanott rendelkezik.⁵³⁶

A finn jogszabályi háttér összehasonlíthatóságának nehézségét ellensúlyozza, hogy a büntetés-végrehajtási gyakorlatot és annak eredményeit feldolgozó forrásanyag jóval kiterjedtebb. A szabályozás történetére csak röviden vállalkozom: az 1960-as évektől kezdődő jogszabályi reformok, melyekre más skandináv országok gyakorlatának hatására került sor⁵³⁷, a 2006-os börtönreformokban csúcsondott ki, melyeknek eredménye a Finnország területén hatályos 767/2005 Prison Act (a továbbiakban: finn Börtöntörvény). Ezzel a jogszabállyal került igazán nagy hangsúly az elkövetők rehabilitációját és reintegrációját célzó gyakorlatra⁵³⁸, például a hosszabb idejű szabadságvesztés büntetést töltő, idősebb elítéltek kedvezményes szabadon engedése, mely a feltételes szabadságra bocsátástól eltérő jogintézmény. A joguralomnak megfelelő és a prizonizációnak fokozottabban kitett elítélteket segítő szabályozás eredménye egy hatékonynak mondható, de ellentmondásoktól nem mentes modell. Ezt példázza a visszaesésekre vonatkozó azon statisztika, amely 2009 és 2018 közötti kezdőévekkel, 5 éves követési periódusban mutatja be a visszaesési statisztikákat.⁵³⁹ Itt azt látjuk, hogy az egy elítélés utáni periódusban a visszaesők aránya 36% és 42% között ingadozik. Fontos azonban figyelembe venni, hogy ez a statisztika 5 éves visszaesési periódust határoz meg, szemben az általunk használt 3 évvel, ami újfent megnehezíti az adatok összehasonlítását. Ennek kapcsán térnék rá az egyetlen statisztikai adatra, melynek tekintetében hazánk összehasonlítható Ausztriával és Finnországgal, ami a százezer főre jutó

⁵³¹ Criminal Code (39/1889 ; up to 433/2021 included), English version. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039_20210433.pdf (letöltés dátuma: 2024.10.29.)

⁵³² Criminal Procedure Act (689/1997, up to 205/2023 included), English Version. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1997/en19970689_20230205.pdf (letöltés dátuma: 2024.10.29.)

⁵³³ Finn Btk. Chapter 6 (515/2003) section 1.

⁵³⁴ Finn Btk. Chapter 2c section 11 (800/2017).

⁵³⁵ Finn Btk. Chapter 2c section 11 (800/2017) 2).

⁵³⁶ Finn Btk. Chapter 2c section 4 (800/2017).

⁵³⁷ IKPONWOSA Ekunwe – JONES, Richard: Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice. In: *Journal Of Prisoners On Prisons*. Volume 21. #1 & 2. Pp. 173-189. University of Ottawa Press. URL: http://www.antonioacasella.eu/nume/Ekunwe_2012.pdf (Letöltés dátuma: 2024.10.25.)

⁵³⁸ LAPPI-SEPPÄLÄ, Tapio : Imprisonment and Penal Policy in Finland. *Scandinavian Studies in Law*. 2009, p. 343.

⁵³⁹ Rate of recidivism among sentenced prisoners after five years from their release in Finland from 2009 to 2018, by number of sentences. URL: <https://www.statista.com/statistics/540299/finland-rate-of-recidivism-of-sentenced-prisoners-by-previous-prison-sentences/> (letöltés dátuma: 2024.10.25.)

fogvatartottak száma.⁵⁴⁰ A 2022-es évre vonatkozó statisztika alapján a lakosságra vetítve hazánk 194 fős fogvatartotti számához képest Ausztriában 93, míg Finnországban 50 fő volt a börtönben lévő elkövetők száma. Mivel a jogszabályi rendelkezések eltérő volta és a statisztikai adatok hiánya nem tesz lehetővé további komparatív vizsgálatot, dolgozatom hátralevő részeiben az oda kapcsolódó mértékben kitérek a finn kriminál-politikai felfogás azon elemeire, melyek tekintetében célszerűnek tartom a hazai felfogásba való beépítés megfontolását.

6. A HAZAI SZABÁLYOZÁS HIÁNYOSSÁGAINAK ÖSSZEFOGLALÁSA

Dolgozatomban számos olyan rendelkezést felsoroltam, melyek különböző módokon az elítéltek reintegrációját segítik elő. A vizsgált statisztikák, valamint a szakirodalom álláspontja szerint is egyértelmű kijelentés, hogy a visszaeső elkövetők száma az elmúlt években lassú, de kitartó növekedést mutat. Ennek számos társadalmi, szociológiai oka lehet⁵⁴¹, kutatásom számára releváns tényezők azonban az alábbiak lehetnek: először is, a felsorolt rendszerek nem valósítják meg kellő mértékben a kitűzött reintegrációs célokat, az elkövetők társadalomba való visszailleszkedésének támogatása nem elég hatékony. Másodszor, ha elfogadjuk, hogy a meglévő intézmények a lehetőségekhez mérten a lehető legjobban megvalósítják a kitűzött célokat, akkor nem elegendő a reintegrációt támogató rendelkezések száma.

Az általam is említett kreditrendszer ígéretes kezdetnek mutatkozik, de úgy vélem, hogy a szemléletváltás nyomán további fejlesztésre szorul mind a jogszabályi háttér, mind pedig a gyakorlati megvalósítás. A visszaesők kapcsán, a felsorolt szabályokat és intézményeket is áttekintve elmondható, hogy reintegrációs támogatásuk folyamatosan csökken, és jól védhető indokolás nélkül esnek el olyan lehetőségektől akár csak elvi szinten is, mint a reintegrációs őrizet, vagy a társadalmi kötődés program. Logikusnak tűnő jogpolitikai felfogás, hogy azok, akik többször követnek el bűncselekményt, a társadalomra veszélyesebbek, és cselekményük súlya is nagyobb az egyszeri elkövetőkénél, tehát velük szemben a személyi és tárgyi jellemzők miatt is súlyosabb jogkövetkezmények indokoltak.⁵⁴² Véleményem szerint azonban a jogalkotó nem kellő hangsúllyal gondol ezen elkövetők esetén a stigmatizációnak⁵⁴³ való huzamosabb ideig való kitettségre, a szeparáció és a börtönártalmak fokozottan káros hatásaira, és arra, hogy az ilyen elítéltek hatványozottan nehezebben illeszkednek vissza a társadalomba odafigyelés és segítség nélkül.

A statisztikai adatok alakulása harmadrészt egy másik kérdést is felvet. Logikai tény, hogy a visszaesők nem csak úgy lesznek, hanem végigmenniük a bűnözői életpálya egyes fázisain: minden ilyen elkövető először büntetlen előéletű, majd bűnismétlő, végül visszaeső. A folyamat végén szereplő elemek növekedése arra enged következtetni, hogy bár a folyamat elején szereplő egyének számára jóval több lehetőség nyílik a reintegrációra és fogvatartásuk alatt különböző kedvezmények igénybevételére, sajnos mégis egyre többen járják végig ezen a kriminális életcikluson. Abban az esetben pedig, ha ez a következtetésem helytálló, úgy minden logikai indokot mellőz az a felfogás, hogy a visszaesők elkövetők számára már elvi szinten kevesebb reintegrációs lehetőség van biztosítva, mint az első büntetett vagy „sima” bűnismétlő elkövetőknek. Ezen következtetéseim alapján térnék rá „de lege ferenda” javaslataimra, melyekkel az e fejezetben felvázolt problémákra kívánok egy lehetséges megoldási tervet javasolni, és folytatni azt a biztató tendenciát, amit a kategória-rendszer és a Bvtv. szellemisége indított el.

⁵⁴⁰ Incarceration rate in selected European countries in 2022. URL:

<https://www.statista.com/statistics/957501/incarceration-rate-in-europe/> (letöltés dátuma: 2024.10.25.)

⁵⁴¹ BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében – Előkészítő szakasz. *Börtönügyi szemle* 2018/3., pp 5-22.

⁵⁴² TÓTH Mihály: Magyarország negyedik Büntető Törvénykönyve*. *JK*, 2014/10., p. 439-452.

⁵⁴³ Az identitás társadalmi szankcionálása. Lásd bővebben: KERÉKES Viktória: A társadalmi stigmatizáció vizsgálata a fiatalkorúak delikvenciája tekintetében. *Sectio Juridica et Politica*. 2011, 29. évf. 2. szám. pp. 405-419.

7. DE LEGE FERENDA JAVASLATOK ÉS ELMÉLETI ÖSSZEGZÉS

A bemutatott hazai jogszabályi háttér és reintegrációs rendelkezések egyik legfőbb reformjának tekinteném az alanyi kör kibővítését: a kreditrendszer alkalmas lehet az elítéltek állapotának rugalmas monitorozására, így lehetőséget adhat, hogy elvi lehetőségként – de nem alanyi jogosultságként – biztosítva legyen a komolyabb kedvezményt jelentő reintegrációs programok engedélyezése a hosszabb idejű vagy súlyosabb büntetést töltő elítéltek számára is. Bár a kreditrendszer nem biztosít teljes átjárást a kategóriák között (fegyházas például sosem kerülhet a legenyhébb kategóriába⁵⁴⁴), de kialakítható olyan feltételrendszer, amely például a visszaeső, különös és többszörös visszaesők körében biztosítja például a reintegrációs őrizetben való, akár csak részleges részvételt. A programokban való részvételt a feltételes szabadságra bocsátás mintájára a letöltött minimum büntetés időtartamához lehetne kötni, ami újabb eszközt jelentene az egyéni reintegrációs program kidolgozásában, hiszen a pártfogó felügyelő véleménye alapján eldönthető lenne, hogy az elítélt képes és alkalmas-e hosszabb időtartamra elhagyni a bv. intézetet, vagy csupán rövidebb időközök alkalmazása indokolt.

Az elektronikus távfelügyeleti eszköz alkalmazása lehetővé tenné, hogy kísérleti jelleggel ezek az elítéltek is rövid időre visszatérjenek az elítélésük előtti közegbe, és többé-kevésbé önálló módon is hozzájáruljanak saját reintegrációjukhoz. Mivel a reintegrációs programok csak akkor szolgálhatják hatékonyan a visszailleszkedést, ha azok az elítélt személyiségének, egyéni képességeinek megfelelőek, és szükségleteit is kielégítik⁵⁴⁵, ezért másik fő fejlődési iránynak tekinthető minden olyan rendelkezés vagy szabály, amely akár csak minimális mértékben is hozzátesz a reintegrációs célok egyéni szintű megvalósításához.

Ezúttal is külön kitérnék az erőszakos többszörös visszaesőkre, akikkel szemben egyértelműen a legszigorúbb a szabályozás,⁵⁴⁶ hiszen a jogszabályi háttér és a feltételezett jogalkotói felfogás alapján ez tekinthető jelenleg a legveszélyesebb elkövetői csoportnak. Az általuk elkövetett cselekmények jellege és tárgyi súlya, az ilyen cselekmények miatt megítélt visszaesői minőség és az elkövetők személyében rejlő okok mind alapot adnak a társadalomra veszélyesség magasabb fokának megállapítására, egyúttal csökkentik ezen elkövetők tekintetében az igényt a reintegrációra. Mivel azonban a reintegráció nem csupán a bv. intézet elhagyásából áll, ezért az a véleményem, hogy van lehetőség olyan intézmények és kedvezmények létrehozására, amelyek, ha nem is a hagyományos értelemben vett reintegrációt valósítják meg, hanem annak egy speciális formáját érik el az elítéltnél, akinek bv. intézeten belüli élete rendezettebb, méltóságteljesebb lehet, és a fogvatartás biztonsági kockázatait is csökkenti.

Megfontolásra érdemesnek tartanám egy, a Társadalmi Kötődés program mintájára épülő intézményrendszer kialakítását, melynek középpontjában a visszaeső elkövetők állnának. A program (továbbiakban: Új Kötődés Program) alapját olyan kedvezmények és lehetőségek adnák, melyek fő szabály szerint nem elérhetőek ezeknek az elítélteknek. A programban való részvétel lehetőségét és feltételrendszerét az újonnan bevezetett kreditrendszerbe vezetném be, és fő szabályként minden elítélt számára elérhető lenne. Az Új Kötődés Program egyéniesítésére az biztosítana lehetőséget, hogy a különböző kategóriákba sorolt elítéltek számára eltérő típusú és mértékű kedvezmények lennének biztosítva: az I. kategóriába sorolt elítéltek számára hangsúlyosabb lenne az enyhébb fogvatartás, és a hosszabb időtartamú eltávozás a bv. intézetből. A szigorúbb, IV. és V. kategóriába sorolt elkövetők esetén rövidebb időtartamú eltávozások alkalmazása, a bv. intézeten belül elérhető reintegrációs lehetőségek, és a különböző szociális, pszichológiai alapú reintegrációs foglalkozások lennének túlsúlyban. A programban való részvételt az illetékes bv. bíró rendelné el, mely döntését a bv. intézet vezetője és a pártfogó felügyelő által készített kockázatelemzésre és környezettanulmányra alapítaná.

⁵⁴⁴ Bvtv. 97.§ (5) bekezdés a) pont.

⁵⁴⁵ FORGÁCS Judit: *Javítás-Nevelés-Reintegráció: Változó fogalmak és formálódó tartalmak a szabadságvesztés végrehajtásában.* PhD értekezés, 2021, p. 138 URL: https://jogikar.unimiskolc.hu/files/13353/FORGACS_dissz_12_14.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 18.)

⁵⁴⁶ PÁPAI-TARR Ágnes: Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabásának tapasztalatairól. *Jog-Állam-Politika* 2024/1.3 URL: https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2024/01/tanulmányok/JAP_2024_01_papai-tarr_agnes.pdf (Letöltés dátuma: 2024.10.20.)

Ezzel a metodikával a jelenlegi biztató szabályozási irányba tennénk még egy lépést, miközben újabb eszközt bocsátunk a bv. rendszer rendelkezésére, amellyel egyéniesítheti a büntetés letöltését és az elítélt társadalomba való visszailleszkedésének menetét.

A média által sokat tárgyalt⁵⁴⁷ finn büntetés-végrehajtási modellt sokkal inkább tartom elméleti szintű iránymutatásnak, semmint követendő példának. A jelenlegi finn modell egy több évtizedet felölelő jogalkotói, jogalkalmazói és társadalmi szemléletváltás eredménye⁵⁴⁸, melynek beépítése ugyanezeket a feltételeket kívánja meg hazai környezetben. Azonban véleményem szerint a két nemzet, bár rokonságban áll⁵⁴⁹, eltérő kulturális gondolkodása, állami berendezkedése és jogrendszere miatt nem vonható egyértelműen efféle analógia, és a finn büntetés-végrehajtási gyakorlatot csupán szellemiségében és hatékonyságában tekinteném követendő példának, míg az osztrák jogi felfogást, melyben markánsan érezhető a múlt századbeli treatment ideológia⁵⁵⁰ megvalósulása, nem tartom alkalmasnak arra, hogy akár elméleti szinten is közelítsünk hozzá, mert tévesnek gondolom azt a megközelítést, mely az elítéltet kezelendő betegnek tekinti. A jelenlegi irány követését tartom helyesnek, mely a büntetések elrettentő ereje mellett egyre nagyobb hangsúlyt fektet a reintegrációra, melyen keresztül a speciális prevenció megvalósulhat⁵⁵¹. Ezen felül újfent szükségesnek tartom az egyes elkövetők személyére, körülményeire és cselekményére alapján kialakított egyéni útvonaltervek kialakítását, melynek kulcsa a hatékony és pontos kockázatelemzési tevékenység⁵⁵² és az ezekre épülő különböző reintegrációs intézmények.

FORRÁSJEGYZÉK

Irodalomjegyzék

- [1.] BARABÁS A. Tünde: *Büntetési elméletek a 20. század második felétől, A kriminológia alapjai, I. rész.* In: BARABÁS A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott Kriminológia*, Akadémiai Kiadó, 2023, Budapest.
- [2.] BLUMSTEIN, Alfred - COHEN, Jacqueline, - ROTH, Jeffrey A. - VISHER, Christy A.: *Criminal Careers and Career Criminals. Vol. I.* National Academy of Sciences: National Academies Press, 1986, Washington D.C.
- [3.] BORBÍRÓ Andrea: *28.4.2. fejezet. Prevenció a büntető igazságszolgáltatáson keresztül.* In.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós(szerk.): *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.
- [4.] BORBÍRÓ Andrea: *Prevenció és büntető igazságszolgáltatás.* URL: http://www.okri.hu/images/stories/KT/KT46_2009/kt46_prevencio%20es%20bunteto%20igazsagszolgáltatatas.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)
- [5.] BORY Noémi – VÓKÓ György: *VI. fejezet.* In.: BELOVICS Ervin – BORY Noémi – VÓKÓ György (szerk.): *Büntetés-végrehajtási jog.* ORAC Kiadó Kft., 2021, Budapest.
- [6.] BOGOTYÁN Róbert Lajos: Fókuszban: a pártfogó felügyelő által készített környezettanulmány. *Börtönügyi szemle* 2022/4., pp. 50-62.

⁵⁴⁷ BROWNE, Ronan: Open prisons in Finland are 'like a holiday camp' — but they seem to work, URL: <https://yle.fi/a/3-11214953> (letöltés dátuma: 2024.10.29.)

⁵⁴⁸ HÄKKINEN, Esko: Welfare state development and Finnish criminal justice reform from the 1910s to the 1960s, Sage Journals. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1462474520964939#bibr33-1462474520964939> (letöltés dátuma: 2024.10.29.)

⁵⁴⁹ SZÖRÉNYI László: Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* (101), 1997., pp. 16-24.

⁵⁵⁰ BARABÁS A. Tünde: *Büntetési elméletek a 20. század második felétől, A kriminológia alapjai, I. rész.* In: BARABÁS A. Tünde (szerk.): *Alkalmazott Kriminológia*, Akadémiai Kiadó, 2023, Budapest.

⁵⁵¹ BORBÍRÓ Andrea: *28.4.2. fejezet. Prevenció a büntető igazságszolgáltatáson keresztül.* In.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós(szerk.): *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.

⁵⁵² VIG Dávid – FLIEGAUF Gergely: *34.4.3 fejezet. A börtön mint a harmadlagos bűnmegelőzés eszköze.* In.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós(szerk.): *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.

- [7.] BOLYKY Orsolya – SÁRIK Eszter: A bűnelkövetéshez vezető út megismerése visszaeső elítéltek körében – Előkészítő szakasz. *Börtönügyi szemle* 2018/3., pp 5-22.
- [8.] CLEMMER, Donald: *The Prison Community*. Christopher Publishing House 1940.
- [9.] FARRALL, Stephen (2008): *The Evolution of Criminal Path and Careers. No 18, CRIMPREV. Assessing Deviance, Crime and Prevention in Europe. CRIMPREV Project*. Coordination Action of the 6th PCRD, financed by the European Commission. Contract n° 028300
- [10.] FORGÁCS Judit: *Javítás-Nevelés-Reintegráció: Változó fogalmak és formálódó tartalmak a szabadságvesztés végrehajtásában*. PhD értekezés, 2021, p. 138 URL: https://jogikar.unimiskolc.hu/files/13353/FORGACS_dissz_12_14.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 18.)
- [11.] HEGEDŰS István - JUHÁSZ Zsuzsanna - KARSAI Krisztina - KATONA Tibor - MEZŐLAKI Erik - SZOMORA Zsolt - TÖRŐ Sándor (szerk.): *Kommentár a Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvényhez*. CompLex, 2013, Budapest.
- [12.] HORVÁTH Tibor: *A közvetítő iskola*. In.: HORVÁTH Tibor – LÉVAY Miklós (szerk.): *A magyar büntetőjog általános rész*. Wolters Kluwer Kft., 2014, Budapest.
- [13.] HUSZÁR László: *V. 5.Fejezet. A Kockázatelemzési és Kezelési Rendszer, a Központi Módszertani és Kivizsgáló Intézet és a Befogadási és Fogvatartási Bizottság*. In: SCHMEHL János – PALLO József (szerk.): *Korszakváltás A Büntetés-Végrehajtásban. Útmutató A 2013. Évi Cxcl. (Bv.) Törvény Megismeréséhez*. Kiadó: Büntetés-Végrehajtás Tudományos Tanácsa, 2015, Budapest.
- [14.] IKPONWOSA Ekunwe – JONES, Richard: Finnish Criminal Policy: From Hard Time to Gentle Justice. In: *Journal Of Prisoners On Prisons*. Volume 21. #1 & 2. Pp. 173-189. University of Ottawa Press. URL: http://www.antonioacasella.eu/nume/Ekunwe_2012.pdf (Letöltés dátuma: 2024.10.25.)
- [15.] KARSAI Krisztina: *Ne bis in idem*. In.: JAKAB András – KÖNCZÖL Miklós – MENYHÁRD Attila – SULYOK Gábor (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* (Büntetőjog rovat, rovatszerkesztő: SZOMORA Zsolt) URL: <https://ijoten.hu/szocikk/ne-bis-in-idem> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)
- [16.] KATALÁN Gergely Tamás: *Reszocializáció és reintegráció – dogmatikai vagy terminológiai különbségek az új Bv. Kódexben?* URL: https://epa.oszk.hu/02700/02769/00011/pdf/EPA02769_arsboni_2016-2_003-010.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 10. 31.)
- [17.] KERÉKES Viktória: A társadalmi stigmatizáció vizsgálata a fiatalkorúak delikvenciája tekintetében. *Sectio Juridica et Politica*. 2011, 29. évf. 2. szám.
- [18.] KERÉZSI Klára: *24. fejezet. Bűnismétlők és bűnelkövetői karrier*. In.: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERÉZSI Klára – LÉVAY Miklós: *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.
- [19.] KORINEK László: Tendenciák korunk bűnözésében és bűnüldözésében. *JURA*, 2014/1.
- [20.] LAPPI-SEPPÄLÄ, Tapio: Imprisonment and Penal Policy in Finland. *Scandinavian Studies in Law*. 2009, p. 343.
- [21.] PÁPAI-TARR Ágnes: Az elkövető személyének és/vagy személyiségének jelentősége a büntetőjogi szankció alkalmazásában. *JURA*, 2018/2.
- [22.] PÁPAI-TARR Ágnes: Gondolatok az életfogytig tartó szabadságvesztés kiszabásának tapasztalatairól. *Jog-Állam-Politika* 2024/1.3 URL: https://jap.sze.hu/images/lapsz%C3%A1lmok/2024/01/tanulmányok/JAP_2024_01_papai-tarr_agnes.pdf (Letöltés dátuma: 2024.10.20.)
- [23.] SZÖRÉNYI László: Nyelvrokonság, őstörténet és epika a 18. századi magyarországi jezsuita irodalomban. *Irodalomtörténeti Közlemények* (101).,1997., pp. 16-24.
- [24.] TÓTH Mihály: Magyarország negyedik Büntető Törvénykönyve*. *JK*, 2014/10., p. 439-452.
- [25.] VIG Dávid – FLIEGAUF Gergely: *34.4.3 fejezet. A börtön mint a harmadlagos bűnmegelőzés eszköze*. In: : BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KERÉZSI Klára – LÉVAY Miklós(szerk.): *Kriminológia* Wolters Kluwer Kft., 2019, Budapest.

- [26.] VIGH József: *Bűnismétlők, visszaesők, veszélyes bűnözők*. In. GÖNCZÖL Katalin – KORINEK László – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológiai ismeretek, bűnözés, bűnözéskontroll* Corvina, 1999, Budapest.

Jogszabályok és bírósági gyakorlat

- [1.] A büntetőjogi és büntető eljárásjogi tárgyú büntető kollégiumi vélemények felülvizsgálatáról szóló 2/2023. (VII. 5.) Büntető Kollégiumi vélemény.
- [2.] A büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2023. évi XCVII. törvény.
- [3.] A Büntető Törvénykönyvről szóló 2012. évi C. törvény.
- [4.] A Büntetőeljárásról szóló 2017. évi XC. törvény.
- [5.] A büntetések, az intézkedések, egyes kényszerintézkedések és a szabálysértési elzárás végrehajtásáról szóló 2013. évi CCXL. törvény.
- [6.] A Pártfogó Felügyelői Szolgálat tevékenységéről szóló 8/2013. (VI. 29.) KIM rendelet.
- [7.] A reintegrációs eltávozás végrehajtásáról szóló 16/2023. (II. 24.) BVOP utasítás.
- [8.] Az erőszakos többszörös visszaesőkről szóló 83. számú Büntető Kollégiumi vélemény.
- [9.] Bundesgesetz vom 23. Jänner 1974 über die mit gerichtlicher Strafe bedrohten Handlungen (Strafgesetzbuch – StGB)
- [10.] Bundesgesetz vom 26. März 1969 über den Vollzug der Freiheitsstrafen und der mit Freiheitsentziehung verbundenen vorbeugenden Maßnahmen (Strafvollzugsgesetz – StVG.)
- [11.] Criminal Code (39/1889 ; up to 433/2021 included), English version. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1889/en18890039_20210433.pdf (letöltés dátuma: 2024.10.29.)
- [12.] Criminal Procedure Act (689/1997, up to 205/2023 included), English Version. URL: https://www.finlex.fi/en/laki/kaannokset/1997/en19970689_20230205.pdf (letöltés dátuma: 2024.10.29.)
- [13.] EBD 2019.10.B18
- [14.] Strafprozeßordnung 1975 (StPO)

Egyéb források

- [1.] Az Osztrák Köztársaság központi honlapján elérhető tájékoztató. URL: https://www.oesterreich.gv.at/themen/gesetze_und_recht/strafrecht/8/Seite.2460706.html (Letöltés dátuma: 2024.10.26.)
- [2.] BROWNE, Ronan: Open prisons in Finland are 'like a holiday camp' — but they seem to work, URL: <https://yle.fi/a/3-11214953> (letöltés dátuma: 2024.10.29.)
- [3.] HÄKKINEN, Esko: Welfare state development and Finnish criminal justice reform from the 1910s to the 1960s, Sage Journals. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1462474520964939#bibr33-1462474520964939> (letöltés dátuma: 2024.10.29.)
- [4.] Indokolás a büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2023. évi XCVII. törvényhez., „Bvtv.” fejezet: <https://njt.hu/jogszabaly/2023-97-K0-00> (Letöltés dátuma: 2024.10.18.)
- [5.] A büntetés-végrehajtási intézetekben lévők a fogvatartás jellege és nemek szerint (fő). URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0007.html (Letöltés dátuma: 2024.10.13.)
- [6.] A Büntetés-Végrehajtás tájékoztatója a foglalkoztatásról: <https://bv.gov.hu/hu/foglalkoztatatas> (Letöltés dátuma: 2024.10.26.)
- [7.] A National Institute of Justice honlapja. URL: <https://nij.ojp.gov/topics/corrections/recidivism> (Letöltés dátuma: 2024.09.15)
- [8.] Incarceration rate in selected European countries in 2022. URL: <https://www.statista.com/statistics/957501/incarceration-rate-in-europe/> (letöltés dátuma: 2024.10.25.)
- [9.] Pártfogó Felügyelői Szolgálat. URL: <https://igazsagugyiinformaciok.kormany.hu/partfogo-felugyeloi-szolgalat> (Letöltés dátuma: 2024. 10. 01.)
- [10.] Rate of recidivism among sentenced prisoners after five years from their release in Finland from 2009 to 2018, by number of sentences. URL: <https://www.statista.com/statistics/540299/finland-rate-of-recidivism-of-sentenced-prisoners-by-previous-prison-sentences/> (letöltés dátuma: 2024.10.25.)

- [11.] Reconviction rates and number of reconvictions by age groups. URL: <https://www.statistik.at/en/statistics/population-and-society/criminality-and-security/statistics-on-convictions-and-reconvictions> (Letöltés dátuma: 2024.10.21.)
- [12.] Regisztrált elkövetők, elkövetések. URL: https://www.ksh.hu/stadat_files/iga/hu/iga0004.html (Letöltés dátuma: 2024.10.12.)

VIGH ESZTER ÉVA

A NEMESI CÍM JOGOS HASZNÁLATÁNAK NYOMÁBAN

NEMESSÉGIGAZOLÁSOK, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A XVIII. SZÁZADI ELJÁRÁSOKRA

BEVEZETŐ GONDOLATOK

„Egy nemzet sem pattog úgy s nem kevélykedik nemesség titulussával, mint a magyar”⁵⁵³

(Zrínyi Miklós)

Magyarország több mint ezeréves történelmének jelentős részében az ország katonai erejének, politikai, gazdasági és tudományos életének gerincét a magyar nemesség képezte. Ennek a kiváltságos rétegnek az ország alapításával, történetének alakításával, fejlődésével és fennállásával kapcsolatos szerepe vitathatatlan. Sajátos arculatának kialakulásában szerepet játszott, hogy a nyugat-európai típusú hűbériség Magyarországon nem fejlődött ki teljesen, illetve, a magyar koronaeszme egyedi, eltér az európai koronaeszmétől, abban a vonatkozásban, hogy egy konkrét koronához, Szent István király koronájához kapcsolódik. A XIX. századtól Szent Korona-tannak nevezett eszmerendszer összekapcsolja a hatalommegosztás közjogi rendszerét a hatalom szakrális eredetével, a Szent Koronával, amelytől származó főhatalmat a nemzet gyakorolja, tehát a király adományozza a nemességet, egyúttal a nemesi nemzettől ered a király hatalma.⁵⁵⁴ Európában ez fordítva működött, a főhatalom a királyé volt, ő adott jogokat a nemzetnek és ezeket egyoldalúan vissza is tudta venni. A Szent Korona-tan alapján Magyarországon elsődlegesen mellérendelt viszony volt a király és a nemzet között, az uralkodó nem alá-fölé rendeltségben gyakorolta hatalmát. „Ez a nemesség sosem volt a spanyol etikett embere és nem szokta meg, hogy térdre borulva közeledjék uralkodójához. Még a királyi koronára sem úgy tekintett, mintha azzal kizárólag az uralkodó rendelkezne.”⁵⁵⁵

A nemesi címekhez korábban megannyi privilégium kapcsolódott, a nemesek mindig „makacsul” ragaszkodtak Werbőczy Hármaskönyvében rögzített nemesi szabadságokhoz, leginkább a harmadikhoz: az adómentességhez. Ezzel összefüggésben dolgozatomban azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy milyen eljárások keretében történt ezen kiváltságok megtartásának biztosítása, illetve milyen módon próbáltak – törvénytelen eszközökkel – mások is részesülni ezekből a nemesi privilégiumokból.

A témával kapcsolatos tudományos-, irodalmi-, történeti- és történettudományi, valamint levéltári forrásokat használva dolgozatomban először a magyar nemesség kialakulását tekintem át, majd ezen a vonalon továbbhaladva ismertetem az eredeti és származékos nemességszerzési módokat. Ezután végigkövetem a nemesség több mint ezeréves történetét, kitérve arra, hogy a magyar nemzet alapját képező nemesi családok hogyan veszítették el, először a nemesi privilégiumaikat 1848-ban, majd 1947-ben a címek és rangok viselésének lehetőségét is. Ezt követően bemutatom a XVIII. századot megelőző időszak nemességigazolásait, majd III. Károly „generalis nobilium investigatio”-ját és a Mária Terézia által elrendelt nemesség-igazolási pereket, részletezem az armális hamisítási eljárásokat, végül forrásokban fennmaradt eseteken keresztül szemléltetem, hogy milyen formában történtek visszaélések a nemesi címekkel. Befejezésképpen rövid összeggel zárom dolgozatomban, amelyben kitérek a megfogalmazott kérdésekkel kapcsolatos megállapításokra.

⁵⁵³ ZRÍNYI Miklós: *Ne bánts a magyart – Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*. Marosvásárhely, 1799.

⁵⁵⁴ HORVÁTH Attila: *Az alkotmányosság védőbástyája. A nemesi vármegye*. Rubicon, 2018, 29. évf. 3-4. szám 10. o.

⁵⁵⁵ DÜMMERT Dezső: *Mária Terézia és a magyar nemesség*. Szerkesztette: Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 397. o.

1. A NEMESSÉG EREDETE ÉS TÖRTÉNETE

1.1. A nemesség kialakulása

A *nemes* szó jót, erényest, nemzethez, nemzetséghez tartozót jelent.⁵⁵⁶ A *nemz* igéből származó *nem* a magyar *nemes* szó lexikai töve. Árpád kori jelentése nemzetség volt, vérségi kapcsolatot jelölt. A nemzetségek birtokjogukat őseik első sátorverésére, a honfoglaláskor történt területszerzésre alapították. A nemesség kialakulásához a birtok mellett a centrális hatalom – amelynek birtokosa kezdetben a fejedelem, majd 1000-tól a király – is elengedhetetlen volt.⁵⁵⁷

A királyság létrejötte után az ország területe feletti tulajdonjog, a felségjogokkal és az állami főhatalommal együtt átszállt az uralkodóra, a nemzetségek által el nem foglalt területek a királyi jog (*ius regium*) alá tartoztak, a király rendelkezett velük. Szent István a királyi jog alapján a nemzetségi birtokokkal minden szempontból azonos birtokokat adományozott. Az adománybirtok az országos érdek szolgálatának örökletes és visszavonhatatlan jutalma volt.⁵⁵⁸

Ebben az időben jött létre Kávássy Sándor által *felső századnak* nevezett szűk réteg, ami a Szent István királyhoz és korábban Géza fejedelemhez hű törzsi-nemzetségi vezetőkből és külföldi előkelőkből, lovagokból, valamint leszármazottaikból állt. A következő század végére a nobilesek egységes társadalmi réteget képeztek, a *Gesta Hungarorum*ban Anonymus a nemességről, mint egynemű csoportról írt.⁵⁵⁹

A XIII. században jelentek meg a régi nemességhez nem tartozó birtokosok, akiknek II. András 1222-ben az Aranybullában adta meg a nemeseket korábban már megillető kiváltságokat. Az Aranybulla nemesi előjogok alapjául szolgáló rendelkezései a nemesi adómentesség, a katona kiállítási kötelezettség, illetve a személyi szabadság korlátozásával szembeni garanciák.⁵⁶⁰ Az oklevél legfontosabb cikke, az *ellenállási záradék*, amely a királyi hatalmat alkotmányos eszközökkel korlátozta és az uralkodót a rendelkezések betartására kötelezte.⁵⁶¹

IV. Béla király az 1267. évi törvényében a nemesekkel egyenrangúnak ismerte el a királyi *szervienseket*, ezzel megerősítve jogaikat.⁵⁶² A század végén a nemesség az ősi- és a beköltözött nemesekből, a megelőző két évszázadban felemelkedett családok leszármazottaiból és az egykori királyi szerviensekből állt.⁵⁶³

Az utolsó Árpádházi uralkodók idejében újból jelentős volt a birtokadományozás a trónharcok következtében. Az így túlzott hatalmat szerző tartományurak az ország egységét fenyegették, ezért Károly Róbert, trónra lépését követően felszámolta hatalmukat. A XIV. századra a nemesség differenciálódott, kialakult a köznemesi és az erős hatalommal bíró bárói réteg. Nagy Lajos az 1351. december 11-én kihirdetett *ősiség törvénnyel* védte a magyarországi köznemességet. Szigorú szabályokat állított fel az ősi földbirtokkal kapcsolatban, megtiltva az élők között és halál esetére szóló szabad rendelkezést róla.⁵⁶⁴ A 11. §-ban foglaltak szerint „[...] ne legyen joguk ezt megtenni, hanem

⁵⁵⁶ ÖLYVEDI VAD Imre: *Nemességi könyv*. Szeged, Koroknay Nyomda, 1930, 15. o.

⁵⁵⁷ TRINGLI István: *A nemesi kiváltságok és az aranybulla*. In: Andreae II. regis hungariae decretum anni Hungariae 1222 bulla aurea roboratum Szerkesztette: Mayer Gyula, Szovák Kornél, Rác György, Budapest, Pytheas Kiadó és Könyvmanufaktúra, 2022, 208-212. o.

⁵⁵⁸ HOMOKI-NAGY Mária: *Magánjogi intézmények az Aranybullában*. In: Jogi Kultúránk Öröksége, Ferenc Mádl Budapest, Institute of Comparative Law Kiadó, 2022, 87-88. o.

⁵⁵⁹ KÁVÁSSY Sándor: *A magyar nemesség kialakulása*. Századok 1980, 8. évf. 2. szám, 50-57. o.

⁵⁶⁰ *Az Aranybulla története*. Elérhető: <https://aranybulla800.parlament.hu/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.) Az Aranybulláról bővebben lásd: ZSOLDOS Attila: *II. András Aranybullája*. Történelmi szemle 2011. 53.évf., 1. szám

⁵⁶¹ LÁSZLÓ Balázs: *A királyi jog mechanizmusai az Árpád-korban*. (PhD dolgozat) Pécsi Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola Pécs, 2023, 63. o. Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34633/laszlo-balazs-phd-2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁵⁶² ZSOLDOS Attila: *Az Aranybulla útja a történelmi mitológiában*. In: Pontes, 2022, 13-32. o.

⁵⁶³ TRINGLI István: *i. m.* 213. o. Szerviensekről bővebben lásd: VARGA János: *A királyi szerviens*. Levéltári közlemények, 2006, 77. évf. 3. szám 1-103.o.; ZSOLDOS Attila: *Az 1267. évi dekrétum és politikatörténelmi háttér (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete)*. Századok, 2007, 141. évf. 4. szám 803-842. o.

⁵⁶⁴ Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét – 1351. december 11. Elérhető: https://konyvtar.parlament.hu/archiv/-/asset_publisher/OTYxpZQhAHFt/content/nagy-lajos-kir%C3%A1ly-

*birtokaik jog és törvény szerint, tisztán és feltétlenül, minden ellenmondás nélkül, legközelebbi atyafiakra és nemzetségeikre háromoljanak.*⁵⁶⁵ A bárói ligák hatalmát már Luxemburgi Zsigmond csökkentette, majd Hunyadi Mátyás végleg megtörte azt.

A köznemesség jogait tovább erősítette az 1514-es Tripartitum, rögzítve az *egyazon nemesség* elvét, valamint az első rész 9. címe tartalmazza a nemesség négy fő kiváltságát. Ezek a személyes szabadság, a királyi bíróság alá tartozás, a nemesség adómentessége és az ellenállási jog. A dolgozat szempontjából releváns adómentesség, azt jelenti, hogy törvényes jogaikkal és birtokukról származó minden jövedelemmel szabadon rendelkezhetnek, csak katonai szolgálattal tartoznak az ország védelme érdekében.⁵⁶⁶

A XVI. században a rendek továbbra is próbálták megőrizni adómentességüket, de a század végén az elhúzódó harcok miatti pénzügyi válságra tekintettel bevezették az egytelkesek, a kurialisták és az armalisták adófizetését. A magyar nemesség számára az udvar országhatáron kívülre kerülése is pozícióvesztést okozott, ez elsősorban a főméltóságokat érintette.⁵⁶⁷

A XVIII. században a Habsburg uralkodók – III. Károly és őt követően Mária Terézia – elkezdtek a korábban kiadott nemeslevelekből eredő privilégiumok revízióját. A nemességvizsgálatok általánossá váltak és egyetemlegesen érintették a nemesi családokat. A XIX. század elején kialakuló reformmozgalom elkezdte megkérdőjelezni a nemesi kiváltságokat. A magyar nemesség 1848-ban először a nemesi privilégiumait veszítette el, majd 1947-ben a címek és rangok viselésének lehetőségét is. Ezzel fejeződött be a magyar nemesség évezredes története.

1.2. A nemességszerzési módok

1.2.1. Eredeti és származékos nemességszerzési módok

Nemességet kétféleképpen, eredeti és származékos módon lehetett szerezni. Az eredeti szerzés mód azt jelentette, hogy a nemesi rend kialakulását követően csak a király adományozhatott nemesi címet. Eredeti szerzésmóddal történő nemességszerzés történhetett *királyi adománnyal*, miszerint nemessé vált, akinek a király birtokot adományozott a tett szolgálataiért. Másodsorban a király nemesi jószág nélküli nemességadományozásával, királyi címeres nemesítőlevéllel, azaz *armálissal*.⁵⁶⁸ Ez a nemesítés Zsigmond uralkodásától vált általánossá, célja pedig, a királyi zászlók alatt katonáskodók számának növelése volt. Werbőczy Tripartitumának 1. rész 6. címe szerint „[...] valaki valóságos nemessé lehet vagy azzá tehető más módon is, fekvő jószágok és birtokjogok adományozása nélkül; midőn tudniillik fejedelmünk bármely közrendű embert a parasztoknak és nem nemeseknek szolgaságából kiszakítván és kivevén, az ország valóságos nemesinek gyülekezetébe, társaságába és rendébe soroz és iktat”.⁵⁶⁹ A birtokadománnyal való nemesítés minimálisra csökkentésével a török hódoltság alatt vált tömegessé az armálisokkal való nemesítés. A társadalom szinte minden rétegéből kerültek ki adományosok, de legnagyobb számban a jobbágyok köréből. Az armálisnemesek tulajdonképpen csak kiváltságlevelük révén különböztek a jobbágyoktól.⁵⁷⁰ Szabó István úgy fogalmazott, hogy „Az armalista ennek megfelelően meghatározott társadalmi réteg neve lett; olyan nemesek rétegéé, akiknek nemessége nemeslevél alapján pult és nemesi birtokuk nem volt. Ebbe a rétegbe tehát egyáltalában nem tartozott az

kihirdeti-az-%C5%91sis%C3%A9g-t%C3%B6rv%C3%A9ny%C3%A9t-1351.-december-11. (Letöltés dátuma: 2024. 03. 17.)

⁵⁶⁵ 1351. évi törvénycikk 11. §.

⁵⁶⁶ WERBŐCZY István: *Tripartitum*, Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ez-ev-torveny?docid=51400001.TVJ&searchUrl=/ez-ev-torvenyei?keyword%3Dtripartitum> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

⁵⁶⁷ PÁLFFY Géza: Szent István Birodalma a Habsburgok Közép-Európai államában - *A magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában*. (PhD. dolgozat) Elérhető: https://real-d.mtak.hu/319/1/Palffy_G.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 03. 29.) 117. o., 265. o., 269. o.; Bővebben lásd: SZAKÁLY Ferenc: *A magyar nemesség a török hódoltságban*. Századok, 1992, 126. évf. 5-6. szám 562-633. o.

⁵⁶⁸ MARCZIÁNYI György Lovag: *Nemesség – Kézi könyv nemesi ügyekben*. Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1886, 35-36. o.

⁵⁶⁹ WERBŐCZY István: *i. m.*

⁵⁷⁰ BALLABÁS Dániel: *A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század)*. In. Genealógia 2., Társadalmi és genealógia. Budapest, Főváros Levéltára, 2013, 11. o.

olyan nemes, akinek nemessége nemeslevélből eredt ugyan, de egyébként birtokos, possessionatus volt.”⁵⁷¹ Harmadsorban törvényesítéssel, amikor a nemes férfi törvényes házasságon kívül született gyermekét a király privilégiummal nemessé tette. Negyedik esete az I. Károly által bevezetett fiúsítás, *praefectio* jogintézménye „Az a' tselekedet, mely szerint a magvaszakadáshoz közlegő férfiú a' maga familiájából való fejr személyt, azon nemesi fekvő jószágokban, a' mellyek tsak férjfiú ágat illetnek, Királyi privilégiumos megegyezéssel, maga férjfiú örökösévé teszi.”⁵⁷² Ötödik az örökbefogadás, amikor az uralkodó engedélyezte a férfiágon magvaszakadt nemesnek, hogy egy nem nemes örökbe fogadjon, aki ezzel nemességet és öröklési jogot szerzett. Végül *ünnepélyes honfiúsítással*, az 1550. évi LXXVII. tc. alapján a király a rendek hozzájárulásával törvénybe foglalással külföldieket nemesíthetett.⁵⁷³

Származékos szerzés mód a *születés*, a nemes férfi törvényes házasságából született gyermeke nemes lett, a nemesi rang *ipso iure* átszállt minden törvényes utódjára. Fél nemesi rangot kapott a törvényes házasságból, nem nemes apának nemes anyától született gyermeke. Az *agilis*, úri joghatóság alá nem tartozó, szabad személy lett, de csak az anyától örökölt vagyont illetően volt teljes a jogképessége. A fiúsított nő nem nemessel kötött házasságából született gyermeke is nemes lett. A nők *házassággal* is szerezhettek nemességet, a polgári származású nő, férje nemességében részesült és ez a személyes nemessége megmaradt özvegyé válása esetén is. Ha a későbbiekben polgári származású emberrel kötött másik házasságot elveszítette személyes nemességét, ami újabb özvegyesség esetén sem éledt fel. A magyar jogban nem veszítette el nemesi rangját az a nemes nő, aki nem nemessel kötött házasságot.⁵⁷⁴

1.3. Magánnemesítés

A teljes jogot biztosító királyi nemesítés mellett létezett a magánnemesítés intézménye is. Már a XIII. században királyi közreműködés nélkül, önállóan bővíthetett a nemesek köre.⁵⁷⁵ IV. Béla 1243. június 7-én kiadott – a szepesi tizlándzsások részére – privilégium levelének hatodik pontjában foglaltak szerint az örökös nélkül elhalálozó birtokát örökölheti, lánya vagy özvegye új férje, azzal a feltétellel, hogy az örökhagyó katonai kötelezettségeit a továbbiakban az örökös ellátja.⁵⁷⁶

A magánnemesítés intézményét egy 1335. évi oklevél is bizonyítja, amely tartalmazza Lypua-i Crispus Pál tiltakozását az ellen, hogy perbeli ellenfelét valamelyik szomszédja – a székelyek ispánja vagy a csanádi püspök – csaló szándékkal megneemesítse, mielőtt a nemességének bizonyítását elvégezné.⁵⁷⁷

A nemesség kritériumai a nemesi származás és a nemesi birtoklás, ezért a tökéletes magánnemesítés mindkettőt biztosítja, ilyen egyrészt a leánynegyed természetbeni kiadása. I. Ulászló leánynegyedről szóló dekrétuma szerint a lány számára korábban elkülönített leánynegyedet házasságkötése után pénzben fizették ki, kivéve, „Ha pedig ama leányok közül olyan emberhez ment férjhez, a kinek birtoka nincsen, akkor annak ugyancsak ez ország szokása szerint az ilyen leánynegyed fejében járó birtokba örökös joggal kell belépnie és benne maradnia.”⁵⁷⁸ Másrészt a feleség után való nemesség (*post uxorem nobilis*), ami egy 1408-as Zala megyei feljegyzésben már szerepelt

⁵⁷¹ SZABÓ István: *A jobbágy megneemesítése*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye Alfréd 1941-1/2.

⁵⁷² CZÖVEK István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások – Első könyv: A' Személyekről*. Pest, Kiadja: Petrózai Trattner János Tamás, 1822.

⁵⁷³ GERŐ József: *A magyar királyi belügyminiszter által igazolt nemesek 1876-1937*. Budapest, Kovács-Szegedy Nyomda, 1938, 10. o.

⁵⁷⁴ KEMPELEN Béla: *A nemesség. Útmutató az összes nemességi ügyekben: Genealogiai és heraldikai kézikönyv* Budapest, Benkő Gyula könyvkereskedése, 1907, 37. o.

⁵⁷⁵ RIHMER Aurél: *A magyar nemesi rend történetének rövid és nem teljességre törekvő áttekintése*. Acta Historica Hungarica Turiciensia 39. évf. 1. szám. 228. o.

⁵⁷⁶ GALAMBOSI Péter: *A szepesi tizlándzsás nemesség története a 13-14. században*. Történelem szemle, 2022, 156. évf. 2. szám, 286-287. o.

⁵⁷⁷ *A rendi állam kialakulása*. In. Erdélyi magyar adatbank. 470. o. Elérhető: https://adatbank.ro/html/alcim_pdf9257.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 03. 26.)

⁵⁷⁸ II. Ulászló Első Decretuma 63. cikkely 7. §

státuszként.⁵⁷⁹ A nemes nővel házasságot kötő nem nemesi származású férfiak a XVIII. századtól vármegyei közgyűlési iratokban is szerepeltek, például nemesi felkelésben való részvételük okán.⁵⁸⁰ Csak a nemessé válás előfeltételét teremti meg, amelyik csak a szabad birtokot juttatja (pl.: nemesjogú birtoknak pénzért való átengedése).⁵⁸¹

1.4. Nemesi rangok

A nemesség tagjai az Aranybulla 1351-es megerősítése és Werbőczy nemesi szokásjogot összefoglaló Hármaskönyve alapján egy jogilag egységes társadalmi csoportot alkottak. Társadalmi- és életviszonyaikra nézve rendkívül különbözőek voltak, tehát nemesnek lenni nem osztályhelyzetet, hanem rendi státuszt jelentett.

A magyar nemesek lehettek köznemesek, – armalisták vagy jószágos nemesek – illetve főnemesek. A különbözőségek ellenére a két csoport „Törvény és törvényszékek előtt egyenlők.”⁵⁸², peres eljárásaik ugyanazon előírások alapján folytak, valamit azonos fórumokhoz nyújthattak be fellebbezési kérelmet is.⁵⁸³ A főnemesség bárókból, grófból és hercegekből állt, ám ők nem képeztek külön nemesi rendet, csak a rangjuk volt a nemesség magasabb fokozata. A főnemesség inkább gyűjtőfogalom, közjogi vonatkozása csak annyiban volt, hogy azoknak a családoknak a megjelölésére szolgált, amelyek születésüknél fogva tagjai voltak a főrendiháznak, személyesen vettek részt az országos szintű politikai életben és szorosabb kapcsolatban álltak az uralkodóval. A hercegi cím, amely Magyarországon nem a királyi család tagjainak címe volt használatos a XV. század végén Újlaki Lőrincz szerémi herceg viselte először. Hazánk három valóban magyar hercegi családja az Esterházy-, a Batthyány- és a Pálffy család, a többi hercegi család esetében német birodalmi vagy osztrák hercegi rangjukat terjesztették ki királyi rendeletekkel Magyarországra is.⁵⁸⁴

1.5. A nemesi kiváltságok megszüntetése

Az 1848-as törvények a szerzett jogokat tiszteletben tartva nem a nemességet szüntették meg, inkább annak jogait terjesztették ki a nem nemesekre is. Az áprilisi törvények megteremtették a polgári jogegyenlőséget, „amely azelőtt csak szűkebb körben állott fenn, s amelyet akkor a nemesekből nagylelkűség és keresztyén emberszeretet szellemében általánosítottak”.⁵⁸⁵ A jogegyenlőség deklarálását mellőzve megszüntették a rendi kiváltságokat biztosító jogszabályokat, garantálva a jogok állami oltalmának és a jogszerzés feltételeinek egyenlőségét. Ezt követően minden állampolgár egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezett Magyarországon.⁵⁸⁶

A nemesség, mint kiváltságos rend megszűnt ugyan, de nem vesztette el minden közjogi jelentőségét. A nemesek továbbra is viselhették nemesi előnevüket, címüket és használhatták címerüket; sőt ezek használata 1879-től büntetőjogi védelemben is részesült. Az 1879. évi XL. tc. 45. §-a szerint „a ki őt jogosan meg nem illető olyan címet vagy rangfokozatot használ, a mely által a közönség tévútra vezettetik, valamint az is, a ki őt jogosan meg nem illető belföldi rend- vagy díszjeleket, vagy engedély nélkül külföldi rend- vagy díszjeleket nyilvánosan visel: száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”⁵⁸⁷ Továbbra is csak nemesek tölthettek be egyes méltóságokat (például: császári és királyi kamarási-, asztalnoki méltóság), tisztségeket és bizonyos érdemrendek is csak nemeseknek voltak

⁵⁷⁹ Vonatkozó irodalom bővebben például: FÜGEDI Erik: *Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja*. Budapest, Osiris kiadó, 1999.

⁵⁸⁰ LICHTNECKERT András: *A nőnemesek – Egy tévhit nyomában – Balatonfüred és vidékének társadalma*. Füredi História, 2008, 8. évf. 2. szám

⁵⁸¹ *A rendi állam kialakulása. i. m.* 470. o.

⁵⁸² FÉNYES Elek: *Magyarország statistikája II.* Budapest, Trattner-Károlyi nyomtatása, 1843, 77. o.

⁵⁸³ DOBSZAY Tamás: *Szabad nemzet szabad hazában*. In: *Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára*. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021, 228. o.

⁵⁸⁴ KEMPELEN Béla: *i. m.* 38. o.

⁵⁸⁵ POLNER Ödön: *Az 1848. évi törvények Diké: A Márkus Dezső összehasonlító jogtörténeti kutatócsoport folyóirata*. 2023. 7. évf. 1. szám

⁵⁸⁶ FÓNAGY Zoltán: *Magyarország társadalma 1848-ban*. In: *A természettudósok, a mérnökök, orvosok az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban*. Budapest, 1999, 9-13.o.

⁵⁸⁷ 1879. évi XL. tc. 45. §

adományozhatók.⁵⁸⁸ Választójoggal rendelkeztek, az 1848. évi V. és az erdélyi II. tc. alapján még akkor is, ha a jogszabályban előírt cenzusnak nem feleltek meg. Az 1874. évi XXXIII. tc. alapján fennmaradt ez a jogosultságuk, ha igazolni tudták, hogy 1872-ig szerepeltek valamely választási lajstromban.⁵⁸⁹ A főnemesi családok kiváltságát képezte, hogy örökös tagjai maradtak a főrendiháznak, hitbizományt is csak ők alapíthattak és tovább élvezték a rang elsőbbségét.⁵⁹⁰

Az 1848. évi III. tc. 7. §-a alapján „[...] a nemességnek, címeknek, s rendeknek osztása, mindig az illető felelős magyar minster ellenjegyzése mellett egyenesen Ő Felségét illeti.”⁵⁹¹ A trónra lépő Ferenc József és a magyar kormány legitimitásának kölcsönös megkérdőjelezése miatt hosszú ideig nem volt törvényes lehetőség rangemelésekre. A szabadságharc leverését követően az összbirodalmi szemlélet jegyében az uralkodó osztrák nemesi címeket adományozott, 1863-tól kezdve, pedig az újra működő Magyar Királyi Udvari Kancellária is adott ki nemesi okleveleket. Ezeket azonban a magyar alkotmányosság helyreállítása és Ferenc József megkoronázása után törvénytelennek tekintették, ezért az ebben az időszakban adományozott osztrák és magyar főnemesi címek érvényességéhez a kiegyezés után miniszteri ellenjegyzéssel ellátott uralkodói megerősítésre volt szükség. A kiegyezés utáni rangemelésekről az uralkodó döntött, majd a király személye körüli miniszter ellenjegyzését követően a Királyi Könyvekbe iktatták be azokat. 1867-től 1918-ig Ferenc József és IV. Károly összesen 2192 magyar köznemesi címet adományozott, illetve erősített meg, ezen kívül 274 főnemesi rangemelés történt. A Királyi Könyvekbe új főnemesi cím bejegyzésére 1918. október 17-i dátummal került sor utoljára és a magyar történelem utolsó nemességét IV. Károly ez év október 30-án adományozta.⁵⁹²

Az 1940-es évek végén és az ezt követő évtizedekben a rendszer negatív képet próbált kialakítani a társadalomban a nemességről, nemcsak egzisztenciálisan nehezítették meg helyzetüket, de visszamenőleg is elnyomónak, kizsákmányolónak tüntették fel őket. Két demokratikus elvet érvényre juttatva – az emberek származás szerinti megkülönböztetésének és a pusztán kitüntetésnek tekintendő címek megszüntetésének elvét – az 1947. évi IV. törvény *egyes címek és rangok megszüntetéséről* a nemesi címek és rangok viselésének lehetőségét is eltörölte, valamint a külföldi államfők által adományozott nemesi és főnemesi címek viselésére adott engedélyeket is visszavonta.⁵⁹³ Az egykori főnemesek nagy része 1956-ban, vagy azt követően elhagyta Magyarországot. A hazánkban maradt egykori nemeseknek a rendszerváltást követően többször is volt a címek használatának visszaállítására irányuló törekvése, ami mindaddig sikertelen maradt.

Egy közelmúltban történt esemény is nagy sajtóvisszhangot keltett, amikor a Magyar Közlönyben az akkori államfő által adományozott díjak kitüntetettjeinek felsorolásában szerepelt egy nemesi származásra utaló előnév, a „Nagykárolyi Gróf”. Örök érvényű marad a kérdés, hogy van-e vagy lesz-e lehetőség a mai társadalmi viszonyok között a nemesi címek újbóli viselésére.

2. A NEMESSÉGIGAZOLÁS

„A nemesség igazolása tulajdonképpen nemességadományozási diplomának vagy olyan más okiratnak, melyből a nemesség adományozása és az adományozott egyén neve minden kétséget kizáró módon kitűnik, eredetiben vagy hiteles másolatban való felmutatásából és a nemesség szerzőtől való leszármazásnak igazolásából áll.”⁵⁹⁴ így foglalta össze Kempelen Béla a nemességigazolás lényegét.

Az uralkodóval szemben érvényesíthető kiváltságokat adó címeres nemeslevelek adományozása a XIV. század második felében kezdődött. Ezekből az oklevelekből kevés maradt fenn, a királyi kancellárián vezetett Királyi Könyvek töredékesen tartalmazzak a király nevében kiadott fontosabb okirat másolatokat, feljegyzéseket, emellett birtokadományozásokkal és címereslevéllel történt nemesítéseket, kétes nemességi ügyekben hozott legfelsőbb határozatokat, cím- és

⁵⁸⁸ KEMPELEN Béla: i. m. 37. o.

⁵⁸⁹ BALLABÁS Dániel: i. m. 32. o.

⁵⁹⁰ KEMPELEN Béla: i. m. 37. o.

⁵⁹¹ 1848. évi III. tc. 7. §

⁵⁹² BALLABÁS Dániel: i. m. 33-34. o., 37. o.

⁵⁹³ 1947. évi IV. tv.

⁵⁹⁴ KEMPELEN Béla: i. m. 51. o.

méltóságadományozásokat, régi nemesség megújításokat és megerősítéseket, honfűsításokat és fiúsításokat.⁵⁹⁵ Károly Róbert uralkodása alatt már rendszeresen bevezették az adományozásokról szóló okleveleket a Királyi Könyvekbe, melyeket még II. Lajos idejében is őriztek a tárnoki házban. Bejegyzéskor először az oklevél keltét tüntették fel, majd röviden leírták a diplomában szereplő jogi intézkedést, majd a bejegyzést a hiteles hely relációja zárta. Az oklevél hátulsó oldalára feljegyezték azt az oldalszámot, amelyen annak bejegyzése a királyi könyvben szerepelt.⁵⁹⁶ 1786-tól kezdve már kétféle, első- és másodosztályú Királyi Könyvet vezettek. Az elsőosztályú állandó érvényű jogot biztosító okleveleket (például: nemességadomány, privilégium), a másodosztályú pedig halálig érvényes személyes okiratokat (például: méltóságok, papi állások betöltése) tartalmazott.⁵⁹⁷

Az okirat felmutatásán kívül a nemességi vizsgálatok másik eleme a vérségi viszony bizonyítása a nemességszerző ős és a leszármazott között. A vizsgált személy (*producens*) és a korábbi nemességszerző (*primus imperator*) rokoni kapcsolatát kellett igazolni. A nemességvizsgálat során alapvetően az állam- és a magánérdek állt egymással szemben. Az állam érdeke minél több adózásra kötelezett nyilvántartásba vétele, ezzel állt szemben a magánérdek, ami jelen esetben a nemesi privilégiumok érvényesítése.⁵⁹⁸

2.1. Nemességigazolás a XVIII. század előtt

Könyves Kálmán 1100-ban kiadott törvénye hatására merült fel először a nemességigazolás kérdése. A nemzetségeknek elég volt tanúskodni arról, hogy az adott személy a nemzetségükhöz tartozik, nem kellett külön a leszármazást bizonyítani, így birtokaik megmaradtak. Ősi jogaik védelmére ebben az időszakban kezdték használni a „*de genere*” jelzőt a nemzetségek, ezzel kifejezve az összetartozásukat.⁵⁹⁹ Eredetileg csupán a nemzetségek tagjai bírtak nemességgel, az úgynevezett, törzsökös családoknak nem volt eredeti nemeslevelük, csak nemesség megerősítési eljárás során kiállított nemes- vagy címereslevéllel rendelkeztek. A törzsökös családok teljesíteni tudták az ősi próbát, mert nemességük olyan régi volt, hogy a család élő nemzedéke egyenes felmenő ágon, mintegy kétszáz évnyi nemességet, így legalább négy nemes születésű őst ki tudott mutatni.⁶⁰⁰

Az ezt követő időszakban a föld birtoklásával kapcsolatos érdekek szembenállása miatti perekben volt szükség a nemesség bizonyítására. A XIII. században Zala megyei, korábban nemességet kapott várjobbágyok országos nemességét vitatták, amikor vizsgálat folyt az elidegenített várföldek és hibásan adományozott birtokok miatt. A perben a korábbi várjobbágyok III. Béla király által adományozott nemesi oklevéllel igazolták nemesi mivoltukat, ezért annak tartalma alapján oklevelük elfogadásra, illetve megerősítésre is került.⁶⁰¹

Nemességigazolásra olyan esetben is szükség lehetett, hogyha a perbeli felek egyike kétségbe vonta a másik fél nemességét. Ezekben az esetekben az eljáró hatóság általában határnap kitűzésével kielégítő bizonyításra kötelezte a kétségessé váló nemest.⁶⁰²

2.2. Nemességigazolási eljárások a XVIII. században

Az 1700-as évek elején már a Konföderációnak is tetemes kárt okoztak azok a kétes nemesek, akik kiváltságaikkal élve nem fizettek adót, ezért a sárospataki országgyűlés 1708. december 11-én

⁵⁹⁵ FODOR László: *Sebők Gergely nemeslevele 1611-ből*. Debreceni jogi műhely, 2008, 5. évf. 4. szám 1-11. o.

⁵⁹⁶ SZABÓ Dezső: *Adalékok a királyi könyvek történetéhez*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye. 1906-2, 86-87. o.

⁵⁹⁷ KEMPELEN Béla: *i. m.* 44. o.

⁵⁹⁸ MEGYERI-PÁLFFY Zoltán: *Név és jog - A névviselés jogi szabályozásának fejlődéstörténete Magyarországon*. (PhD dolgozat) Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2011, 22. o. Elérhető: <https://docplayer.hu/12093142-Doktori-phd-ertekezes-megyeri-palffy-zoltan.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

⁵⁹⁹ *Élő nemesség. A nemes családok szakközlönye*. 1900, 1. évf. 3. szám. 35-36. o.

⁶⁰⁰ KEMPELEN Béla: *i. m.* 39-40. o.

⁶⁰¹ NAGY Iván: *Magyarország családai. 50. Milleji Salamon*. In. Nagy Iván családtörténeti értesítő Czimerekkel és leszármazási táblákkal Második kötet 1900-ik évi folyam

⁶⁰² TÓTH Péter: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1652-1656 - Adatok források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból* 29. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001, 27. o.

elrendelte, hogy nemesi származásukat armálisukkal vagy vármegyéjük igazolásával bizonyítsák.⁶⁰³ Ezt követően a Habsburg uralkodók elhatározták a korábban kiadott adományokból eredő pozitív jogosultságok revízióját. Megkezdték a nemességigazoló eljárások, majd Mária Terézia uralkodása alatt a nemességigazoló perek lefolytatását. A XVIII. században ezek az eljárások általánossá váltak és egyetemlegesen érintették a kiváltságolt rétegeket (nemesi családokat).⁶⁰⁴

2.2.1. Általános nemesi vizsgálatok (*generalis nobilium investigatio*)

Az adóalanyok számának növelése érdekében III. Károly először 1723-ban, majd ezt követően még kétszer rendelt el általános nemesi vizsgálatot. A nemességvizsgálat alól felmentették és kétségtelen nemesként ismerték el azokat a családokat, akiknek ősei egy adott helyen ősidőktől kezdve nemesi jogokkal éltek, vagy ezen a helyen adományozott birtokkal vagy birtokrésszel rendelkeztek és ezt okirattal (adománylevél vagy bizonyáglevél) vagy tanúkkal bizonyítani tudták.⁶⁰⁵ Szabolcs vármegyében emellett kétségtelen nemesnek ismerték el Bocskai István erdélyi fejedelemtől korábban nemesi címet, telkeket kapott⁶⁰⁶ és azokat akkor is birtokló hajdúk leszármazottait. A nemesi hatóság a hajdú nemesség elismerésével nemességigazolási eljárás vagy per nélkül kiadta a nemesi bizonyágleveleket.⁶⁰⁷

Az 1723-as nemesi vizsgálatok alkalmával a kancellária még nem adott pontos utasításokat az eljárások lefolytatására, így a vármegyék enyhítették a szabályokat, emiatt ez a felmérés nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket.⁶⁰⁸ A következő, 1725-ös nemességvizsgálatra vonatkozó utasítás (*Idaea Investigande et discernendae verae et indubiae a suspecta et dubia Nobilitate*) alapján elrendelték a kétséges és kétségtelen nemesek, illetve a gyanús és kétséges nemesek szétválasztását. Nem kellett vizsgálat alá vetni, tehát kétségtelen nemesnek kellett tekinteni a vármegyében élő nemesek közül azokat, akik ismert régi megyebeli családból származtak, ott lévő birtokaik és címeresleveleik alapján nemesi szabadságban éltek. A kétséges nemeseknek (beköltözőknek, illetve más okból gyanúsaknak) nemességszerzést bizonyító oklevéllel, kétségtelen nemes őstől való leszármazással vagy hatvan évre visszamenőleg nemesi jogok gyakorlásának bizonyításával, valamint azt alátámasztó tanúvallomásokkal kellett nemességüket igazolni.⁶⁰⁹

A nemességvizsgálatok során a bizonyítás kétféle lehetett. Az egyik mód a gyökeres bizonyítás, amelynél címereslevél bemutatásával és a címerszerzőtől való leszármazás folyamatosságának igazolásával bizonyították a nemességet.⁶¹⁰ A másik pedig a gyakorlati bizonyítás a Tripartitum 47. Czim 1. §-a alapján: „*okiratok hiányában pedig tanubizonyossággal is törvényesen igazolhatják származásukat és családfájuk törzsökét és ágát, de nem tovább, mint hatvan éven belül.*”⁶¹¹ Kitionich János a bizonyítást a Directio Metodica Cap. VII. de oculata revisione-ben így foglalta össze: „A’

⁶⁰³ KOVÁCS-VERES Tamás Gergely: *Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754-1755-ben*. Levéltári szemle, 2021, 71. évf. 4. szám, 16-17. o. Vonatkozó irodalom bővebben például: ROMHÁNYI János: *Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754/1755-ben*. Levéltárosok lapja, 1916, 4. évf. 1-2. szám

⁶⁰⁴ MEGYERI-PÁLFFY Zoltán: *i. m.* 22. o.

⁶⁰⁵ BALLABÁS Dániel: *i. m.* 13. o., 16. o.

⁶⁰⁶ HU-MNL-PML-XII.1.c.-5 [Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, mezőszegedi Buzgány Mihály hajdú hadnagy magyar és erdélyi nemesség címer]

⁶⁰⁷ HERPAY Gábor: *Nemes családok Hajdúvármegyében*. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 1926, 26-27. o.

⁶⁰⁸ ILLÉSY János: *Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1902, 2-3. o.

⁶⁰⁹ SNEIDER Miklós: *Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata Horváth Kálmán bevezetőjével*. Szombathely, Rónay Frigyes Könyvnyomda, 1940, 3. o.

⁶¹⁰ KÓTA Péter: „*Ebül szerzett kutyabőr*”, avagy címerlevél-hamisítások a XVIII. században. In. Büntettek és bűnperek Vas megyében m. XVI-XX. században, Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Lf_06/?pg=311&layout=s&query=eb%C3%BCI (Letöltés dátuma: 2024. 03. 15) 314.-315. o.

⁶¹¹ WERBŐCZY István: *i. m.*

nemzetséget ágról ágra rendel, levéllel, avagy emberi Tanúkkal, a mint fellyebb mondám, kel meg bizonyítani”.⁶¹²

Az írásbeliség hiánya miatt nehéz volt a nemességszerző östől való egyenesági leszármazást minden kétséget kizáróan igazolni, mert a leszármazás bizonyításához anyakönyvek, genealógiák, írott családfák kellettek volna és a névváltoztatások is okozhattak nehézséget. Utóbbinak eklatáns példája a következő két eset. A Vas megyei Szűcs Ferenc és Molnár Mihály édestestvérek voltak, mindkettőjük eredeti neve Stubner volt, közös ősük is ezen a néven szerzett nemességet. Újonnan viselt neveiket az általuk üzött mesterségükről kapták, a nemességigazolásakor bizonyítaniuk kellett, hogy a néveltérés ellenére a Stubner család leszármazottai. Katonáskodás alkalmával gyakori volt a katonatársaktól kapott ragadványnev, amit később már az eredeti családnév helyett használtak. Az öttevényi Csicsai Gergely Buda ostroma után Borbély Gergelyként tért vissza, mert katonatársait ő borotválta, ezért így nevezték el, a továbbiakban pedig ezt a ragadványnevet használta, ami még vérségi leszármazás esetén is megnehezítette a nemes össel való rokoni kapcsolat igazolását.⁶¹³

A nemesség bizonyítására a helytartótanács utasítása alapján alkalmas volt a *Collatio Bonorum*, hiteles bizonyosságlevél, a címeres nemeslevél vagy tanúvallomás – a nemességről, elveszett címeres nemeslevélről vagy egyéb megfelelő okmányról – a királyi hatáskörrel kiadott *praefectionalis* levelek, *adoptionalis* levelek, illetve a külföldiek részére *indigenatus*-ról kiadott oklevelek. Ezeken kívül az elődök osztálylevelei és személyes pereik iratai és a hozományra, valamint a leányegyedre vonatkozó iratok. Ezzel szemben nem volt alkalmas a bizonyításra az esküvel meg nem erősített vallomás, az erdélyi fejedelmek által kiállított oklevél (azok elismeréséig), a *statutoria*-t vagy *restatoria*-t nem tartalmazó nádori vagy helytartói adomány, birtokátadás, valamint a földesurak ellentmondása alatt álló vagy megyei hozzájárulás nélküli, illetve a sehol sem, vagy egy éven belül ki nem hirdetett nemeslevelek. Szintén nem alkalmas a bizonyításra egyetlen tanú eskü alatti vallomása, a rokoni kapcsolat nem megfelelő igazolása, a nemesi anyától öröklött birtok az apa nemtelensége esetén és a hamisnak látszó – első sorban vakargatott – oklevelek.⁶¹⁴

1732-ben újabb *investigatio*-t rendeltek el, már pontosabban megfogalmazott szabályok alapján. A vármegyék ugyan egy év alatt végrehajtották a vizsgálatot, de ennek az eredménye sem volt megfelelő, mert vagy szándékosan vagy akaratlanul félremagyarázták, esetleg nem értették meg pontosan az előírásokat, ezért az általuk elkövetett alaki vagy tartalmi hibákat csak újabb vizsgálat elrendelésével lehetett kijavítani.⁶¹⁵

A nemesi vizsgálatot az *investigatio*-s bizottság végezte, amelynek tagja az alispán, a királyi tábla ülnökei, a szolgabíró, az esküdt, a jegyző, a vicefiskális és a káptalan egy-egy tagja volt. A szolgabírák vagy alszolgabírák jelenlétében előre összeállított kérdések (*commissio*) alapján vették fel a tanúvallomásokat. A vármegyék főügyészei döntöttek a benyújtott nemességigazoló okiratok – bizonyosságlevél, adománylevél vagy címereslevél – és a meghallgatott tanúk vallomásai alapján. Nemesi vizsgálatok csak fiú utóddal rendelkező férfiakra terjedtek ki, a női családtagok egyáltalán nem képezték vizsgálat tárgyát. A vizsgálat eredményéről a vizsgált személy vagy írásban kapott határozatot, vagy azt a nemességvizsgáló bizottság hirdette ki. Nemességigazolási per indítására volt lehetősége annak, akinek a megye nem ismerte el nemességét.⁶¹⁶

⁶¹² KITONICH János: *Directio Methodica processus iudicarii iuris consuetudinarii, incluyi Regni Hungariae per m. Joannem Kithonich de Koztanicza, artium liberalium et philosophiae magistrum, cusarum regalium directorem et sacrae regni Hungariae coronae fiscalem*. Elérhető: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/kitonich-janos-directio-methodica-processus-iudicarii-iuris-consuetudinarii-1650-2084#page/2/mode/1up> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

⁶¹³ TÓTH István György: *Karddal szerzett és piacon vett armálisok: A végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején*. In: *A végvárak és végváriak sorsa (1699-1723)* Szerkesztette: Petercsek Tivadar és Pető Ernő, Eger, Studia Agrientia, 1991, 48. o.

⁶¹⁴ SNEIDER Miklós: *i. m.* 4. o.

⁶¹⁵ ILLÉSY János: *i. m.* 2-3. o.

⁶¹⁶ NÉMETH Tibor: *Családtörténetek - Családokról családoknak*. Elérhető: <https://csaladtortenetek.webnode.hu/nemessegi-vizsgalatok/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

2.2.2. Nemességigazoló per (*processus legitimatorius v. productionalis*)

A korábbi, évtizedenként tartott kétes nemességű személyek általános felmérésének helyébe a Mária Terézia által bevezetett nemesség igazolási perek intézménye került, így az általános vizsgálatot egyéni vizsgálat váltotta fel. Ezek az eljárások elsősorban a kis- és középnemesség tagjait érintették, a nagybirtokosok származását nem vonták kétségbe.⁶¹⁷

Mária Terézia elrendelte a Magyarországon élő birtokos családok összeírását, azért, hogy tovább szélesítse az adófizetők körét. A nemesség összeírással szembeni tiltakozása miatt 1750 októberében két leiratot adott ki. Az elsőben kötelezte az adófizetés alóli mentességet követelő nemeseket, hogy a királyi helytartótanácsnak mutassák be a kiváltságaikat bizonyító iratokat, a másodikban rendelték szerint már a nemes és birtokos ősöktől való származást is bizonyítaniuk kellett. Három évvel később a nemességet adómentesség szempontjából, a nemességszerzés időpontja és az adózó jobbágyaik száma szerint különböztette meg.⁶¹⁸

Az 1751. évi országgyűlésen a királynő újabb kísérletet tett a magyar nemesek megadóztatására, de a próbálkozás elbukott. Így az 1751. évi XIX. törvénycikkben biztosította a címeresleveles nemeseket az adómentességükről:⁶¹⁹ „Hogy Ő szent felsége mind azon czimerlevelesek, kik az utóbbi fölkelések alkalmával személyesen és tulajdon költségükön mentek hadba, éltök tartamára minden fizetéstől kegyesen menteknek nyilvánítani méltóztatott: azért azon czimerlevelesek nevében Ő felségének a karok és rendek örökké való hálájokat fejezik ki.”⁶²⁰

1769 és 1771 között kibocsátotta azon rendeleteit, amelyek konkrétan a nemességigazoló perekre vonatkoztak. Először a kétséges nemesek névsorának elkészítését és ezeknek állandó táblák előtti igazolását rendelte el. A folyamat gyorsítása érdekében a kancellár egy tíz pontból álló utasítást készíttetett a királyi tábla számára, valamint egy tizenhat pontból álló *continua* táblák számára. A királynő ezeket azzal a változtatással hagyta helyben, hogy a magyarországi nemesek közül az Erdélyben lakók köréből csak a különválás előtt nemesítettek élhessenek mentességgel.⁶²¹

2.2.2.1. A perindítás módjai

A per indításának kétféle módja volt, azt vagy a megyei ügyész indíthatta a kétes nemessel szemben, vagy az, aki nemesnek vallotta magát, de jogait csak részben, vagy nem gyakorolta, ő a megyei ügyész ellen indíthatott eljárást helyzetének tisztázása érdekében. A bizonyítási kötelezettség mindkét esetben azt terhelte, akinek a nemessége kérdéses volt. A bizonyítás egyik módja a *gyökeres próba*, a másik pedig a *nemesség gyakorlatának bizonyítása* volt.⁶²²

Gyökeres próba (proba radicalis) során a címer-, adomány- vagy beiktatólevél bemutatása mellett bizonyítani kellett az egyenes, törvényes leszármazást a szerzőtől. Amennyiben nem állt rendelkezésre a hiteles oklevél, azt a hiteles helyek levéltárában őrzött hiteles másolatokkal lehetett pótolni, illetve ezek hiányában a király felmentőlevele is bizonyíthatta a nemességet. A köztudomás szerinti hatvanéves nemesi előjoggyakorlás kiváltotta a leszármazás bizonyítását.⁶²³

A nemesség gyakorlatának bizonyítása egyszerűbb volt, mert elég volt csupán a nemesség gyakorlását igazolni, nem kellett magát a nemesi jogot. Ez történhetett vármegyei bizonyítvánnyal, annak alátámasztásával, hogy az igazoló nemesi felkelésben vett részt vagy korábban nemesi hivatalt viselt.⁶²⁴

⁶¹⁷KOVÁCS Dániel László: *Nemességvitatás mint a lejárás eszköze Somogyi Ferenc szigetvári főszolgabíró nemességbizonyítási ügye az 1810-es évekből.* In: Grastyán-füzetek, 2022, Pécs, PTE. Grastyán Endre Szakkolégium 70-72. o.

⁶¹⁸KÖBLÖS Zoltán: *Nemességigazoló perek.* In: Genealógiai füzetek. 1905, 77. o.

⁶¹⁹NAGY János: *Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen.* In: Disszertációk Budapest Fővárosi Levéltárából, Budapest, Miksa Sándor Egyesület, 2020, 406-409. o.

⁶²⁰1751. évi XIX. tc.

⁶²¹MEGYERI-PÁLFFY Zoltán: *i. m.* 23-24. o.

⁶²²ÁNYOS Lajos: *Általános tudnivalók a nemességigazoláshoz.* Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, 1936/3-4.

⁶²³KÖBLÖS Zoltán: *i. m.* 78. o.

⁶²⁴MEGYERI-PÁLFFY Zoltán: *i. m.* 24. o.

2.2.2.2. *A per menete*

A tiszti ügyész a járási szolgabírákon keresztül beidézte a kétséges nemest. A nemesi per alapvetően latin nyelven folyt, azonban a tanúvallomásokat magyar nyelven rögzítették. A per anyagát aktába rendezték, az akta fejlécén feltüntették a törvényszék elnevezését, a szék összeülését, a helyét és dátumát, az akta tartalmazta még az ügyirat típusának megadását és a perben résztvevő felek nevét, illetve az aktához mellékeltek a bizonyítékként benyújtott dokumentumok másolatait is. Bizonyító erejű okirat lehetett első sorban az armális, másodsorban a testimoniális levél az armális kihirdetéséről vagy a családfele. A dokumentumokat később a megyei törvényhatóság őrizte meg.⁶²⁵

Közigazgatási pernek minősült a nemességigazolás, amelyben első fokon a vármegye döntött, másodfokon a Helytartótanács, harmadfokon pedig a Magyar Királyi Udvari Kancellária útján a király ítélt. Amíg nem született jogerős döntés a kétséges nemes megtarthatta az eljárást megelőző jogállását.⁶²⁶

2.2.3. *Demők család nemességigazolása*

Kutatásom során az általam talált legérdekesebb eset a Demők család nemességigazolásának története. Kőszeghi Sándor Pest vármegye nemes családjait összegyűjtő tanulmányában szerepel Demeők (Dömők) de Szalk-Szent-Márton Mihály, aki 1649-ben és 1657-ben, valamint Demeők (Dömők) de Szalk-Szent-Márton Gergely, aki 1647-ben és 1651-ben kapott nemesi bizonylatot és egyéb nemesi okiratot.⁶²⁷ A később jobbágysorba süllyedt Demők családról a Duna-Tisza közén, Kunszentmiklós és Szalkszentmárton határában egy kutat neveztek el, amit így emlegettek a török hódoltság ideje alatt is, majd ez a megnevezés fennmaradt egészen a XVIII. századig. Egy alispán a kút neve miatt bizonyítottan találta, hogy a család a térségben valaha birtokkal rendelkezett, hiszen csak ez lehetett a kút kiásásának oka. Így 1753-ban tanúvallomásokkal együtt ez a kút „igazolta” a család nemességét.⁶²⁸

3. A NEMESSÉG ELISMERTETÉS, MEGERŐSÍTÉS, MEGÚJÍTÁS

Csakúgy, mint a nemességigazolási eljárásokban a nemesség elismertetése, megerősítése és megújítása során is a nemességre vonatkozó, azt igazoló iratokat kellett a vármegyénél, illetve a belügyminisztériumnál bemutatni. Ez a négy eljárás ugyan hasonlított egymásra, de az alábbiakban ismertetett különböző célokat szolgáltak.

3.1. A nemesség elismertetés

Ölyvedi Vad Imre a nemesség elismertetésének három esetét különbözteti meg, az első szerint nemesség elismertetést végez az, aki nemesi bizonyítványt kér a vármegyének vagy a belügyminisztériumnak benyújtott, nemességére vonatkozó okmányai alapján. Második eset a már meglévő nemesi oklevél vagy nemesi bizonyítvány törvényhatósági közgyűlésen való kihirdetése iránti kérelem, harmadik esetről említi, amikor a nemes levelezésénél, okmányok kiállításánál nemessége, előneve használatát kéri.⁶²⁹

1848 előtt a nemesek kevesebb mint harmada használt előnevet, ez elsősorban az adományos birtokosokra volt jellemző. 1727-ig az előnevek használatának jogát nem korlátozták, leggyakrabban a birtokot, egyéb esetekben pedig a származási vagy lakóhelyet jelölte. III. Károly uralkodói adományhoz kötötte az előnevek használatát, ezt a rendelkezését Tisza István belügyminisztersége idején megerősítették azzal, hogy felségadományozás nélkül az előnévhasználat csak akkor volt igazolható, ha

⁶²⁵ SZÁLKAI Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban*. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, 162. o., 164. o. Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/f15ddc49-a3ff-47cc-8d53-1cd1755198dd/content> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.) Bővebben lásd: Szálkai Tamás: *Iratok és armalisták műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolásokról* In: Hajdú Bihari Levéltári Füzetek 1. Debrecen, 2010, 61. évf. 4. szám.

⁶²⁶ GERŐ József: *i. m.* 18. o.

⁶²⁷ KŐSZEGHI Sándor: *Nemesi Családok Pestvármegyében*. Budapest, Hungaria könyvnyomda, 1899.

⁶²⁸ DÜMMERT Dezső: *i. m.* 391. o.

⁶²⁹ ÖLYVEDI VAD Imre: *i. m.* 207-208. o.

1727 előtt már közokiratokon is megjelent. Az uralkodónak joga volt a később használt előneveket is jóváhagyni, illetve a nemesség elismertetésével érdem nélkül is lehetett új előnevet szerezni.⁶³⁰

3.2. A nemesség megerősítés

A nemesség megerősítésére elsősorban akkor volt szükség, ha nem a magyar Szent Koronával törvényesen megkoronázott uralkodó adományozta a nemesi rangot. A XVIII. században III. Károly és Mária Terézia rendeleteikben már elismerték az erdélyi fejedelmek által adományozott nemesi címek Magyarországra is kiterjedő érvényességét. A nemesség elismertetési eljárásban először a vármegye döntött, ha a kérelmező nem szolgáltatott kellő bizonyítékot, akkor a belügyminisztérium folytatta az eljárást és vetette össze a benyújtott adatokat az Országos Levéltárban nyilvántartott adatokkal. A nemesség elismerése esetén újabb kérvényt kellett benyújtani bizonyoságlevél kiállításához. Aki a nemességigazoló eljárás során nemességét nem tudta kellően igazolni, az ugyanezzel az eljárással kérhette a nemessége megerősítését. A belügyminisztérium saját hatáskörben is intézkedhetett ezen eljárás lefolytatásáról, mert érdekelt volt a jogállások tisztázásában.⁶³¹

A levéltárban megtalálható a Benke család Nógrád vármegyei ágának nemesség-megerősítő oklevele, melyben Benke Gyula kérelmezte saját maga, felesége, valamint gyermekei nemességének megerősítését.⁶³² A megerősítő oklevél szerkezete hasonló a címereslevelek felépítéséhez, az adományozó megnevezésével és címeinek felsorolásával kezdődik: „*Mi, Első Ferencz József, Isten kedvező kegyelméből Ausztriai Császár, Magyar, Cseh, Dalmát [...] Ura stb.*” A *contexus* jelen esetben a nemesség megerősítésére való utalást tartalmaz: „*Hogy Mi, Személyünk körüli magyar Ministerünk előterjesztése folytán kegyelmes tekintetbe és figyelembe vévén Benke Gyula a budapesti takarékpénztár vezérigazgatója [...] és törvényes utódainak régi magyar nemességét és „tardoskeddi” nemesi előnevét ezennel megerősítjük*”⁶³³ Az oklevél rendelkezik címeradományozásról, végül a „*Kelt a Mi őszintén kedvelt hívünk, [...] gróf Khuen-Héderváry Károly [...] és Személyünk körüli magyar Ministerünk kezei által Bécsben [...] Szent Mihály hava harmadik napján, az Úr ezerkilencszáznegyedik, Uralkodásunk ötvenhatodik évében.*” formulával és az aláírásokkal zárul.

3.3. A nemesség megújítás

Megújításra akkor volt szükség, ha egy ősi nemesi család elvesztette nemeslevelét, mint, például 1535-ben Drakulya László, aki elvesztett nemeslevele megújítását kérte. I. Ferdinánd új nemeslevelet adományozott és egyúttal a család régi nemesi címerét is megújította.⁶³⁴ Egy ugyanebből az évből származó adománylevel, Eztery György, még II. Ulászlótól nyert nemességének megújítását és címerének megerősítését tartalmazza, az adományozó I. Ferdinánd magyar király, az ellenjegyző pedig Újlaky Ferenc pozsonyi prépost, kancelláriai titkár volt.⁶³⁵

Nemesség megújításra volt szükség abban az esetben is, amikor más okból huzamosabb ideig nemlétezőnek tekintették a nemeslevelet. Ebben az esetben a leszármazottnak joga volt, más nemességet bizonyító erejű okirat bemutatására és kérhette az ősi nemesség megújítását.⁶³⁶

Akinek valamilyen okból nem sikerült nemessége elismertetése, megerősítése vagy megújítása, az más, törvénybe ütköző módszerekhez folyamodhatott az igazolási eljárások során.

⁶³⁰ SIMON János: *Nemesi iratok és címeres pecsétek, Nógrád vármegye levéltárában (1600 nemes család betűsoros névjegyzéke)*. Balassagyarmat, Kondor Sándor Nyomda, 1911, 7-8. o.

⁶³¹ ÖLYVEDI VAD Imre: *i.m.* 208. o.

⁶³² BENKE Tamás: *A Benke-család története*. Elérhető: file:///C:/Users/eszti/Downloads/Benke-csaladtortenet_2.1_WEB.pdf 12. o. (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)

⁶³³ [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Királyi könyvek, 71. könyv, 335-337. o.]

⁶³⁴ *Élő nemesség. A nemes családok szakközlőnye i. m.* 149. o.

⁶³⁵ HU-MNL-OL-E 148-a-Fasc. 1887. – No. 64. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Eztery György nemesség megújító adománylevele]

⁶³⁶ MARCZIÁNYI György Lovag: *i. m.* 24. o.

4. ARMÁLIS HAMISÍTÁSOK

4.1. Az armális

A címeres levelek adományozásának száma Luxemburgi Zsigmond uralkodása alatt növekedett meg jelentős mértékben. Ezek az armálisok kiváltságokat biztosítottak a megadományozottaknak és azok leszármazottainak. Az oklevél szerkezeti felépítését Sebők Gergely 1611-es nemeslevelén keresztül mutatom be. Alapvetően három részre tagolódik, a bevezetés (*protocollum*) tartalmazza a kibocsátót megjelölő *intitulatio*-t: „*Mi, II. Mátyás*”, a *formula devotionis*-t (adományozó Isteni eredetű hatalmára utaló jámborsági formulát): „*Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia [...] királya, cseh királyjelölt, Ausztria főhercege, Burgundia [...] hercege, Morvaország őrgrófja, Habsburg, Tirol és Görz grófja, stb.*” és az *inscriptio*-t (a címzettek megszólítását): „*emlékezetül adjuk jelen oklevelünk erejével, tudtván mindazokkal, akiket illet.*”⁶³⁷ A tárgyalás (*contexus*) magába foglalja az adományozás okát (*arenga*-t): „*[...] mi néhány hűséges emberünknek [...] alázatos kérelmére, továbbá mérlegelve és figyelembe véve [...]*”, annak konkrét vagy általános megnevezését (*narratio*): „*[...] Sebők Gergely hűségét és hűséges szolgálatait, amelyeket személyesen először a Magyar Királyság Szent Koronájának, azután felségünknek különböző helyeken és időkben híven tanúsított [...] teljesíteni ígért.*”, továbbá nemesség vagy (nemességmegújítás) tényét a hozzá kapcsolódó jogokkal együtt (*dispositio*): „*Sebők Gergelyt és általa hitvesét, Szabó Erzsébetet, fiait [...] lányait [...] unokaövéit [...] nemtelen állapotukból és helyzetükből, amelyben mostanáig voltak királyi hatalmunk teljességével és különös kegyelmünk által Magyarországnak [...] igazi és kétségtelen nemesi rendjébe felvesszük, befogadjuk és soroljuk. Megengedve és belegyezve, hogy ők mostantól fogva a jövőben örök időnkig mindazon kegyekkel, tisztségekkel, kedvezményekkel, kiváltságokkal [...] Magyarországunk [...] régi és kétségtelen nemesei [...] éltek és élnek [...]*”⁶³⁸ és ebben a szakaszban szerepel a címer leírás is: „*[...] a következő címert, avagy nemesi jelvényt adományozzuk [...]*”. A rendelkező részt a *corroboratio* (megerősítő és hitelesítés módját leíró formula) zárja: „*ennek a Sebők Gergelynek és ő általa a fent név szerint megjelölt személyeknek [...] (ezt a címet kegyesen adtuk és adományoztuk) [...] sőt, nekik jelen oklevelünk által nemességet adunk és adományozunk [...] emlékére és örök erősségére titkos függőpecsétünkkel [...] megerősített nemesi kiváltságlevelünket [...] kegyesen adtuk és átengedtük.*” Az oklevél záró része *datatio*-t tartalmaz: „*kiadatott a Mi kedvelt hívünk a Tisztelendő Lépes Bálint nyitrai püspök [...] magyarországi udvari kancellár kezei által*”, „*Prága városában, május havának tizenkettedik napján, az Úr ezerhatszáztizennyedik esztendejében, magyarországi és egyéb országaink béli uralkodásunknak harmadik évében*”, a hitelesítő személyek megnevezését (*series dignitatum*): „*Az Isten egyházát szerencsésen kormányzó Főtisztelendő és tisztelendő atyákkal a Krisztusban, (úgy mint) Ghimesi Forgách Ferenc [...] Náprági Demeter győri helytartó [...] Továbbá a tekintetes és nagyságos gróf Betlehemfalvi Thurzó György [...] valamint a többi MÉLTÓSÁG, akik Magyarország vármegyéit kormányozzák.*” és az aláírásokat (*subscriptiones*)⁶³⁹: „*Mátyás, Lépes Bálint nyitrai püspök, Ferenczffy Lőrincz*”⁶⁴⁰

Az armális készítésének folyamatát a titkár felügyelte, az írnok a címereslevél szövegét a kancelláriai formuláskönyvekből írta meg, a címerfestményt és az oklevél díszítéseit pedig címerfestő készítette, végül az oklevelet a titkár látta el pecséttel. Az okiratok kiváltásának meghatározott ára volt, az új adományért, címerújításért, előnévért különböző összegeket kellett fizetni, csakúgy, mint az elsődleges vagy másodlagos címszerzésért. Az okiratok kiváltásának árát az *officium taxatoratusban* kellett kifizetni. A Királyi Könyvekbe való beiktatás is külön tételként szerepelt.⁶⁴¹

Az újkori címer- és egyéb adományok csak akkor léptek hatályba, hogyha az érintett vármegye vagy a vármegyei közgyűlés kihirdette azokat. Az 1630. évi XXX. tc. 5. §-a szerint abban a vármegyében kellett kihirdetni, ahol a nemesített személy lakott. A későbbiekben az elköltöző

⁶³⁷ SZÁLKAI Tamás: *i. m.* 26. o.

⁶³⁸ SZENDINÉ ORVOS Erzsébet: *A Kálmánchey család története*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve. 31. szám, Debrecen, 2009, 46. o.

⁶³⁹ SZÁLKAI Tamás: *i. m.* 26. o.

⁶⁴⁰ Az idézett szövegrészletek: FODOR László: *Sebők Gergely nemeslevele 1611-ből*. Debreceni Jogi Műhely, 2008, Debrecen, 5. évf. 4. szám

⁶⁴¹ AVAR Anton: *Az Országos Levéltár címereslevél-gyűjteményének feldolgozása és digitalizálása (2011-2014)*. In. Levéltári közlemények, 2014, 85. 68. o.

adománszerző címét a másik vármegyében is kihirdették, ennek célja elsősorban a földesúr tájékoztatása volt jobbágysági esetleges nemessé válásáról. A Tripartitumnak azon rendelkezése a címeres levelekre nem vonatkozott, mely szerint, ha egy éven belül nem kezdik meg a királyi adomány használatát, az érvényét veszti. A vármegyei jegyző feljegyezte az oklevélre a kihirdetés tényét és a kihirdetésről vármegyei pecsétes bizonyáglevelet is kapott az adományos. A Hegedűs család 1753-ban kelt címeres levelét⁶⁴² hirdették ki a legtöbb helyen, Sopron, Somogy, Baranya, Vas, Pozsony és Zala vármegyékben, összesen hat alkalommal 1753 és 1826 között. Jakos Péter 1625-ben kelt adománylevelét,⁶⁴³ pedig háromszor hirdették ki (1626-ban, 1692-ben és 1721-ben) Győr vármegyében közel 100 év alatt.⁶⁴⁴

4.2. Mindent a hamisításról

Az armálisok hamisításának virágkora a XVIII. század volt, a hamisításra szánt armálisok három helyről származhattak, egyrészt a férfiágon kihalt családok nemesi leveleit, másrészt a zálogba került és ki nem váltott armálisokat, harmadrészt pedig a hadizsákmányként elvett iratokat árulták. Az így megszerzett nemeslevelek egy részét a jogos tulajdonosuknak ajánlották fel visszavételre, de nagyobb részüket áruba bocsátották.⁶⁴⁵

Címereslevél hamisítás háromféleképpen történhetett, úgy, hogy csak a beltartalom volt hamis, a kül- és beltartalom is az volt, illetve amikor csak részben volt hamis a levél. Az első esetben egy eredeti királyi függőpecséttel rendelkező adománylevelet hamisítottak oly módon, hogy az azon lévő szöveget teljesen eltávolították (*palimpsestus* oklevelek). Ez volt a legbonyolultabb hamisítási mód, mert szinte lehetetlen volt, a címet a szokványos formában ráfesteni, az írásmódot utánozni és a megfelelő rövidítéseket használni. A durvává vált hártya látványa is gyanút keltett. Az eredeti anyag és a hiteles függőpecsét a középkorban még nagy szerepet játszott a hitelesség megállapításakor, de a silány beltartalom, így is rögtön leleplezte a hamisságot. A második esetben a hamisító egy általa vásárolt pergamenre hamisított, a harmadik esetben pedig a dátumot, esetleg a címet vagy a nevet változtatta meg.⁶⁴⁶ Ha az armálison lévő név hasonlóságot mutatott a felhasználó nevével, mert az gyakori név volt, vagy a laza helyesírási rendszer szabályai mellett bele lehetett magyarázni, akkor egyszerűbb volt annak felhasználása.⁶⁴⁷

A hamisításra leggyakrabban a szöveg megváltoztatásával, rasura vagy interpoláció révén került sor. A hiteles oklevélben a címszerző nevét kivakarták és új nevet írtak helyette, ezt nehezítette, hogy különböző hosszúságú neveket kellett egy meglévő helyre beszorítani és közben figyelembe kellett venni az eredeti levél írásképet és a vonalvezetését is. Már a vakarás is bonyolult procedúrának számított, emellett gondot okozhatott, ha a hamisító által használt tinta színe eltért az eredetitől. Előfordulhatott az is, hogy az arannyal írt betűk újra láthatóak lettek zöldes színben, mert az aranyozott írásnak a díszítő funkciója mellett biztonsági szerepe is volt.⁶⁴⁸ A nemességvizsgálatok során a bizottságnak sokszor feltűnt, hogy a korábbi nevet kivakarták, eklatáns példa erre, az 1635. évi katonai összeírásban Kádár Miklós lófő nemesítő levelével kapcsolatban tett feljegyzés: „*az Nag (isagod) attiatól vagion leuele, de igen vakargalt (!), suspecta*”.⁶⁴⁹

Az armális hamisságára fény derülhetett úgy is, hogyha a feltüntetett uralkodási évek száma nem felelt meg a valóságnak. Gyakori hibaforrás volt, ha nem a koronázástól, hanem a trónra lépéstől számított éveket vették figyelembe abban az esetben is, ha a koronázás előbb történt. Könnyen meg

⁶⁴² HU-MNL-OL-R 64-1.-761. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hegedűs család adománylevele]

⁶⁴³ HU-MNL-OL-R 64-1.-253. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Jakos Péter adománylevele]

⁶⁴⁴ AVAR Anton: *i. m.* 71. o.

⁶⁴⁵ TÓTH István György: *i. m.* 49. o.

⁶⁴⁶ HORVÁTH Sándor: *Czímer levél-hamisítások és hamisítók*. In: Nagy Iván Családtörténeti értesítő. Szerkesztette: Dr. Komáromy András és Pettkó Nagy Béla, Budapest, 1901, 160. o., 162. o.

⁶⁴⁷ TÓTH István György: *i. m.* 49. o.

⁶⁴⁸ KÓTA Péter: *i. m.*

⁶⁴⁹ TUDÓS S. Kinga: „*Kinek jó levele nem volna.*” *Adalékok a fejedelemségkori székelyföldi jobbágysági címereslevelek történetéhez*. In: Csiki Székely Múzeum Évkönyve 10. Szerkesztette: Salló Szilárd, Csíkszereda 2014, 254. o.

lehetett állapítani az oklevél hamisságát abból is, ha az armálison szereplő egyházi és világi méltóságok az adott időpontban nem éltek, vagy már, vagy még nem azt a méltóságot viselték.⁶⁵⁰

Amikor az oklevél egészét hamisították, akkor nagyrészt korábbi királyi oklevelekről levett pecsétet használtak, amit forró dróttal félbevágtak, majd semleges színű viasz segítségével az új oklevél zsinórára rögzítettek. Az eljárás továbbfejlesztői először agyagból, ezután ólomból gyártott pecsétnyomókat használtak. Az oklevélen függő pecsétet a *corroboratioban* megnevezték, így feltűnő volt, ha attól eltérő pecsét függött az okiraton. Ismert olyan eset, amikor más ország uralkodójának pecsétjét használták fel, például Nagy Sebestyén adománylevelére⁶⁵¹ Báthory Gábor erdélyi fejedelem pecsétje került II. Ferdinánd titkospecsétje helyett. A Kengyel család címeres levelén pedig III. Károly titkospecsétje helyén a cseh királyként használt pecsétje függött.⁶⁵² Leleplezések az új pecsétek képlékenysége és a sok hasonló oklevél tömeges feltűnése miatt történtek. A hamis oklevelek számához képest ritkán derült ki a hamisítás, mert a nemességvizsgáló bizottságok gyakran nem tudták bebizonyítani az oklevél hamisságát, bizonyos esetekben pedig szándékosan hallgatták el azt.⁶⁵³

I. Rudolf idejében kezdődött a birtokadomány nélküli armálisok nagy számú *donálása*. A társadalmi emelkedés legjellemzőbb formája a címszerzés, melynek során a rendi privilégiumok kerültek előtérbe. A címereslevél heraldikailag és művészileg silány minőségű lett.⁶⁵⁴

A nemességvizsgálatok bevezetésével emelkedett az armális levelek árfolyama, sokan ekkor váltak érdekeltté a már elfeledett nemesi címük feltámasztásában, mert az igazolás sikertelenségének következménye a jövőbeli adófizetés volt. A várható adóterhek miatt lelkesen keresték a bizonyítékokat, vagy hamisítás útján próbáltak szükséges dokumentumokhoz jutni. A nemességhez hamis úton történő hozzájutás alapját képezhették a gyakran változó nevek. Az armalist vásárlók a későbbiekben azt állították, hogy az okmányon lévő név az eredeti nevük. A nemességigazoló személyek és a nemességet bizonyító okiratok közötti kapocs a családfát őrző tanúk emlékezete, ami anyagiakkal, ígérvénnyel vagy fenyegetéssel könnyen befolyásolható volt. A XVIII. századi felemelkedés javarészt armálisszerzésre, hamis tanúkkal való megállapodásra és a megyei tanácsok megajándékozására épült.⁶⁵⁵

5. FENNMARADT ESETEK

5.1. Gellyey Antal armálisa

A „legügyefogyottabb” hamisítás Gellyey – a levéltári forrás⁶⁵⁶ alapján Gellyei – Antal armálisának hamisítása, amely egyben egyetlen fennmaradt példája, hogy a hamisító az eredeti nevet nem minden helyen változtatta meg. A címeres nemeslevelet Gellyey Antal és testvérei Sebestyén, Kocsárd – levéltári forrás alapján Gothárd – és Pál kapták II. Lajos királytól 1522. október 12-i dátummal. Az oklevél elején a megszólításnál a „*de Gellyey*” nevet „*Rodycz*” névre módosította a hamisító, ezenkívül minden mást változtatlanul hagyott. Mivel az armálison az eredeti név többször is olvasható így kétségtelen a hamisítás ténye. A feltüntetett hamis név, az írás módja és az „R” és „z” betűk *ductusa* XVII. századi hamisítást feltételez.⁶⁵⁷

5.2. Balogh Illés címerlevele

Az 1725-ös nemességigazoló eljárás során Balogh Zsigmond nemessége bizonyítására Balogh Illésnek és feleségének, Orsolyának II. Ulászló király 1499-ben adományozott címereslevelét mutatta be. Csoma József tanulmányában XVI. század második feléből származó hamisítványként hivatkozott rá, melynek oka, hogy véleménye szerint a dokumentum Zsigmond-kori formulát tartalmaz. Érdekességként meg

⁶⁵⁰ HORVÁTH Sándor: *i. m.* 161-162. o.

⁶⁵¹ HU-MNL-OL-R 64-1.-939. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Nagy Sebestyén adománylevele]

⁶⁵² AVAR Anton: *i. m.* 252-254. o.

⁶⁵³ KÓTA Péter: *i. m.* 313. o.

⁶⁵⁴ KÓTA Péter: *i. m.* 314. o.

⁶⁵⁵ TÓTH István György: *i. m.* 50. o.

⁶⁵⁶ HU-MNL-OL-Q 500-DL 50252 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gellyei Antal étekfogó egregius címerlevele]

⁶⁵⁷ HORVÁTH Sándor: *i. m.* 158-160. o.

kell jegyezni, hogy a hamisság megállapítása előtt ezt tartották az első címereslevélnek, ahol az adományosok között nő is szerepelt.⁶⁵⁸

A címereslevél mindössze fél ívnyi nagyságú, kisebb az eddig ismerteknél, már első sorából megállapítható, hogy hamis, mert a „*commissio propria domini regis*” helyett „*manupropria domini regis*” szerepel rajta. A hamisító a Zsigmond-korabeli formulát is rosszul másolta *meræ et since ræ* helyett *more et sincero*-t írt.⁶⁵⁹

Horváth Sándor gondolatmenete alapján az, hogy a címereslevél Zsigmond-korabeli formulát alkalmaz nem helytálló megállapítás. A cím bizonyítja „*dei gratia Hungarie, Bohemie, Dalmatie, Croatie, Rameservie, Gallitie stb, necnon Slesie et Lucemburgensis dux, ac Moravie et Lusatie marchio*”, hogy I. Mátyás-korabeli a formula, mert ezt a címet Mátyás az 1748. december 7-i olmützi békekötés után használta. Véleménye szerint a XVII. század végéről vagy a XVIII. század elejéről származik és nagyon gyenge hamisítvány. Látható, hogy a hártýáról az eredeti szöveget eltávolították, a selyemzsinór körül feltűnt az eredeti írás nyoma, a durva eljárás következtében pedig, a baloldali behajtás mentén majdnem végigszakadt és ez a szakadás az írás előtt keletkezett.⁶⁶⁰

5.3. Márton Pál nemeslevele és Kiss Miklós esete – névazonosság

A somlósárhelyi Márton Pál a török elleni harcokban tanúsított vitézségeért nemesi címet kapott. Negyven év múlva Vásárhely földesurai, a pozsonyi klarissza apácák robotra akarták kényszeríteni a Mártonokat is. Ezt elkerülendő nemességük bizonyítása miatt vásároltak egy armálist, mert a saját nemeslevelüket az egyik rokonuk Pusztarádócon felejtette. A megvásárolt okiratot korábban Márton Ferenc Zala vármegyében már megpróbálta felhasználni, de az nem sikerült neki, ezért adta azt tovább a vásárhelyi Mártonoknak. Időközben előkerült a nemeslevél eredeti tulajdonosa is és visszakövetelte az armálist, de nem járt sikerrel, így az a vásárhelyi Mártonoknál maradt, akik ezt használták nemességük bizonyítására. Ez az eset igazolja, hogy néha egyszerűbb volt egy ugyanazon névre kiállított gazdátlan tünő irat vásárlása, mint az igazi armális visszaszerzése és azzal a jogos nemesség bizonyítása.⁶⁶¹

A névváltoztatás nélküli hamisítás másik érdekes esete Kiss Miklós nemeslevele. Itt a hamisító a névazonosság miatt a nevet nem, de a könnyebb bizonyítás érdekében az ahhoz való jogosultságot, a szerzőtől való leszármazást és az évszámot változtatta meg. Annak érdekében, hogy a javítások ne legyenek feltűnőek a főméltóságok kereszt- esetleg vezetékneveit is meg kellett változtatni, a hamisított évszámhoz igazítva. Ez egyáltalán nem volt egyszerű feladat, mert az időpont akár csak öt évvel történő eltolása is a főméltóságok nagy részében változást idézhetett elő. Ebben az esetben az évszámban *millesimo sexcentesimo vigesimo primo* szerepel és a hamisító az egyházi és világi méltóságoknál is eszközölt változtatásokat. Az évszám biztosan hamis, mert Rudolf király 1612-ben meghalt, ezért 1621-ben nem adományozhatott armálist. Az oklevélen szereplő Hethesi Pethe László nevű püspök nem létezett, Pethe Márton volt a szerémi püspök a megjelölt időben. Thurzó Szaniszló 1618-tól 1622-ig főpohárnok mester volt nem országbíró, ebből az is látható, hogy még a hamisítás is tartalmazhat helytelen adatokat.⁶⁶²

5.4. Érky család nemeslevele

A hamisított oklevelek között fellelhető, olyan is, amikor az armális tulajdonosát egyszerűen a hiúság vezérelte. Érky – levéltári forrás alapján Érki – Balázs II. Ulászlótól 1514-ben kapott armálist⁶⁶³ ennek pontos okát az oklevél nem tartalmazza, arra azonban van a szövegben utalás, hogy a nemességszerző jobbágyból lett nemes. Az eredeti címereslevéllel azonos korban keletkezett hamisítás a jobbágyi származást volt hivatott eltussolni, a *nobilis* szó betoldásával. A hamisító a második sor első három

⁶⁵⁸ CSOMA József: *Abauj-Torna Vármegye Nemes Családjai*. Kassa, Forster, Wesselényi és társai könyvnyomdája, 1897, 73. o.

⁶⁵⁹ VARIÚ Elemér: *Czímertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, 1896-4, 151-152. o.

⁶⁶⁰ HORVÁTH Sándor: *i. m.* 163-164. o.

⁶⁶¹ TÓTH István György: *i. m.* 49-52. o.

⁶⁶² HORVÁTH Sándor: *i. m.* 160-162. o.

⁶⁶³ HU-MNL-OL-Q 500-DL 67515. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Érki Balázs adománylevele]

szavát vakarta ki és ennek a helyére szorította vissza a *fideli nostro nobili* szavakat, a *tibi* szót pedig felvitte az első sor végére. A hamisítás nagyon precíz munka, a vakarás nem feltűnő csak az oklevél szövegéből derül ki, hogy hamisított, mert a nemtelenségre utaló egyéb szavakat elfelejtették vagy nem tudták módosítani.⁶⁶⁴

Az általam ismertetett esetek jól érzékeltetik, hogy milyen sokrétűek voltak a hamisítások. Voltak, akiket csak a lustaság vagy a hiúság motivált, mások pedig így akartak jogtalanul privilégiumokhoz jutni. Sokan estek abba a hibába, hogy ezt a bonyolult eljárást egyszerűbbnek vélték, mint amilyen valójában volt, így könnyen lelepleződtek, de még így is ritkán derült ki a hamisítás a hamis oklevelek számához képest.

6. ÖSSZEGZÉS

Dolgozatomban többek között a nemesség történeti alakulásának, a nemességigazolás formáinak, illetve az armálishamisítás módjainak ismertetésére vállalkoztam.

A rendi kori Magyarországon a nemesség a rendi társadalmon belül elkülönült, jogilag magasabb rendű csoportot alkotott, függetlenséget és szuverenitást élvezett. Privilégiumaik birtokjogi helyzetükben, hivatalviselési és a törvényhozásban való szerepükben, illetve közteherviselési és adójogi kiváltságaikban nyilvánultak meg. Az őket megillető privilégiumokhoz mindvégig szerfelett ragaszkodtak. A XVII. században a nemesség létszáma rendkívüli mértékben megnőtt, ennek következtében a nemesi cím jogossága ellenőrizhetetlenné vált a nemesi jogok jogalap nélküli gyakorlása, illetve a vitatott módon szerzett nemesség miatt, ez vezetett a nemességvizsgálatok elrendeléséhez. A nemesség igazolása alapvetően a nemesi cím jogos használatának bizonyítása.

A bevezetőben megfogalmazott első kérdéssel kapcsolatban – áttekintve a nemességvizsgálatok történetét – konstataáltam, hogy a nemesség igazolására kezdetben a föld birtoklásával kapcsolatos érdekek szembenállása miatti perekben volt szükség. Később, a XVIII. században az államadósság csökkentése érdekében az uralkodók előírták a nemesség privilégiumainak revízióját. III. Károly uralkodása alatt a nemességigazolás általános nemesi vizsgálatokkal történt. Adóalap növelés céljából került sor átfogó nemesi összeírásokra, amely ellen a nemesség panasszal élt: „*Milyen jó, hogy nem adózok: ... Én magyar nemes vagyok!*”⁶⁶⁵ – fogalmazott Petőfi közel száz évvel később. Mária Terézia a mentességet követelő nemeseket nemességüket igazoló, illetve a nemességszerző ősöktől való leszármazást bizonyító irataik benyújtására kötelezte. A királynő 1774-ben új eljárást, a nemességigazoló per lefolytatását rendelte el. A perbeli bizonyítás két módon történhetett, gyökeres próbával, vagy a nemesség gyakorlatának igazolásával.

A második kérdéssel kapcsolatban megállapítottam, hogy mivel a nemesi cím számos kiváltsággal járt együtt, ezért sokan próbálkoztak oklevél-hamisítással. A nemességvizsgálatok bevezetésével többen is érdekeltté váltak – amennyiben nem állt rendelkezésükre eredeti dokumentum – hamisítás útján a szükséges okiratok beszerzésében. Dolgozatomban az armális hamisítások fajtáit mutattam be főként levéltári forrásokban fennmaradt példákon keresztül.

Bizonyos tehát, hogy a magyar nemesség adómentessége a maga nemében egyedi, az ezt az előjogot biztosító cím megkérdőjelezése, illetve az ezt bizonyító nemességigazolás kardinális kérdés volt, főként a XVIII. században.

FORRÁSJEGYZÉK

Levéltári források:

- [1.] [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Királyi könyvek, 71. könyv, 335-337. o.]
- [2.] HU-MNL-OL-E 148-a-Fasc. 1887. – No. 64. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Eztery György nemesség megújító adománylevele]

⁶⁶⁴ ÁLDÁSY Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei*. 1. kötet. Budapest, 1904. 26.o.

⁶⁶⁵ PETŐFI Sándor: *A magyar nemes*. In. Petőfi Sándor összes költeménye, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2008.

- [3.] HU-MNL-OL-Q 500-DL 50252 [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Gellyei Antal étekefogó egregius címereslevele]
- [4.] HU-MNL-OL-Q 500-DL 67515. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Érki Balázs adománylevele]
- [5.] HU-MNL-OL-R 64-1.-253. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Jakos Péter adománylevele]
- [6.] HU-MNL-OL-R 64-1.-761. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Hegedűs család adománylevele]
- [7.] HU-MNL-OL-R 64-1.-939. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Nagy Sebestyén adománylevele]
- [8.] HU-MNL-PML-XII.1.c.-5 [Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára, mezőszegedi Buzgány Mihály hajdú hadnagy magyar és erdélyi nemesség címer]

Jogforrások:

- [1.] 1351. évi törvénycikk 11. §.
- [2.] 1492. II. Ulászló Első Decretuma 63. cikkely 7. §
- [3.] 1751. évi XIX. tc.
- [4.] 1848. évi III. tc. 7. §
- [5.] 1879. évi XL. tc. 45. §
- [6.] 1947. évi IV. tv.

Szakirodalom:

- [1.] *A rendi állam kialakulása.* In. Erdélyi magyar adatbank 470. o. Elérhető: https://adatbank.ro/html/alcim_pdf9257.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 03. 26.)
- [2.] Áldásy Antal: *A Magyar Nemzeti Múzeum Könyvtárának címereslevelei.* 1. kötet. Budapest, 1904, 26.o.
- [3.] Ányos Lajos: *Általános tudnivalók a nemességigazoláshoz.* Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, 1936/3-4.
- [4.] Avar Anton: *Az Országos Levéltár címereslevél-gyűjteményének feldolgozása és digitalizálása (2011-2014).* In. Levéltári közlemények, 85. 2014, 68. o.; 71. o.; 252-254. o.
- [5.] *Az Aranybulla története.* Elérhető: <https://aranybulla800.parlament.hu/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09)
- [6.] Ballabás Dániel: *A magyar nemesség társadalmi tagolódása (16-20. század).* In. *Genealógia 2., Társadalmi és genealógia*, Budapest, Fővárosi Levéltára, 2013, 11. o.; 16. o.; 32. o., 33-34. o.
- [7.] Benke Tamás: *A Benke-család története.* Elérhető: file:///C:/Users/eszti/Downloads/Benke-csaladtortenet_2.1_WEB.pdf (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.) 12. o.
- [8.] Czövek István: *Magyar hazai polgári magános törvényről írt tanítások – Első könyv: A Személyekről.* Pest, 1822.
- [9.] Csoma József: *Abauj-Torna Vármegye Nemes Családjai.* Kassa, Forster, Wesselényi és társai könyvnyomdája, 1897. 73. o.
- [10.] Dobszay Tamás: *Szabad nemzet szabad hazában.* In. Tanulmányok a polgári átalakulás és a nemzeti modernizáció kérdéseiről Erdődy Gábor 70. születésnapjára. Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2021, 228. o.
- [11.] Dümmer Dezső: *Mária Terézia és a magyar nemesség.* In. Külön lenyomat az irodalom és felvilágosodás. Szerkesztette: Szauder József, Tarnai Andor, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1974, 391. o. 397. o.
- [12.] *Élő nemesség, A nemes családok szakközlönye.* 1900, 1. évf., 3. szám, 35-36. o.; 149. o.
- [13.] Fényes Elek: *Magyarország statistikája II.* Budapest, 1843, 77. o.
- [14.] Fodor László: *Sebők Gergely nemeslevele 1611-ből.* Debreceni Jogi Műhely, 2008, 5. évf. 4. szám
- [15.] Fodor László: *Sebők Gergely nemeslevele 1611-ből.* Debreceni jogi műhely, 2008, 5. évf. 4. szám 1-11. o.
- [16.] Fónagy Zoltán: *Magyarország társadalma 1848-ban.* In. A természettudósok, a mérnökök, orvosok az 1848-49-es forradalom és szabadságharcban. Budapest, 1999, 9-13.o.

- [17.] Galambosi Péter: *A szepesi tízlándzsás nemesség története a 13-14. században*. Történelem szemle, 2022, 156. évf. 2. szám, 286-287. o.
- [18.] Gerő József: *A magyar királyi belügyminiszter által igazolt nemesek 1876-1937*. Budapest, Kovács-Szegedy Nyomda, 1938, 10. o., 18. o.
- [19.] Herpay Gábor: *Nemes családok Hajdúvármegyében*. Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 1926, 26-27. o.
- [20.] Homoki-Nagy Mária: *Magánjogi intézmények az Aranybullában*. In: Jogi Kultúránk Öröksége. Budapest, Ferenc Mádl Institute of Comparative Law Kiadó, 2022, 87-88. o.
- [21.] Horváth Attila: *Az alkotmányosság védőbástyája - A nemesi vármegye*. Rubicon 2018, 29. évf. 3-4. szám 10. o.
- [22.] Horváth Sándor: *Czímer levél-hamisítások és hamisítók* In: Nagy Iván Családtörténeti értesítő Szerkesztette: Dr. Komáromy András és Pettkó Nagy Béla Budapest, 1901, 160. o., 162. o. 158-160. o. 160-162. o., 163-164. o. 161-162. o.
- [23.] Illésy János: *Az 1754-55. évi országos nemesi összeírás*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1902, 2-3. o.
- [24.] Kávássy Sándor: *A magyar nemesség kialakulása*. Századok, 1980, 8. évf. 2. szám, 50-57. o.
- [25.] Kempelen Béla: *A nemesség – Útmutató az összes nemességi ügyekben – Genealogiai és heraldikai kézikönyv*. Budapest, Benkő Gyula könyvkereskedése, 1907, 37-40. o., 44. o., 51. o.
- [26.] Kitionich János: *Directio Methodica processus iudiciarii iuris consuetudinarii, incluyii Regni Hungariae per m. Joannem Kithonich de Koztanicza, artium liberalium et philosophiae magistrum, cusarum regalium directorem et sacrae regni Hungariae coronae fiscalem*. Elérhető: <https://digitalia.lib.pte.hu/hu/kitionich-janos-directio-methodica-processus-iudiciarii-iuris-consuetudinarii-1650-2084#page/2/mode/1up> (Letöltés dátuma: 2024.03.16.)
- [27.] Kóta Péter: *„Ebül szerzett kutyabőr” avagy címerlevél-hamisítások a XVIII. században* In: Büntettek és bűnperek Vas megyében m. XVI-XX. században, Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/VASM_Lf_06/?pg=311&layout=s&query=eb%C3%BCl (Letöltés dátuma: 2024. 03. 15) 313-315. o.
- [28.] Kovács Dániel László: *Nemességvitatás mint a lejárattás eszköze Somogyi Ferenc szigetvári főszolgabíró nemességbizonyítási ügye az 1810-es évekből*. In: Grastyán-füzetek. Pécs, PTE. Grastyán Endre Szakkolégium, 2022, 70-72. o.
- [29.] Kovács-VERES Tamás Gergely: *Nemességigazolás Nyitra vármegyében 1754-1755-ben*. Levéltári szemle, 2021, 71. évf. 4. szám 16-17. o.
- [30.] Köblös Zoltán: *Nemességigazoló perek*. In: Genealogiai füzetek, 1905, 77-78. o.
- [31.] Kőszeghi Sándor: *Nemesi Családok Pestvármegyében*. Budapest, Hungaria könyvnyomda, 1899, 78. o.
- [32.] László Balázs: *A királyi jog mechanizmusai az Árpád-korban*. (PhD dolgozat) Pécsi Tudomány Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2023, Pécs, 63. o. Elérhető: <https://pea.lib.pte.hu/bitstream/handle/pea/34633/laszlo-balazs-phd-2023.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)
- [33.] Lichtneckert András: *A nőnemesek – Egy tévhit nyomában – Balatonfüred és vidékének társadalma*. Füredi História, 2008, 8. évf. 2. szám
- [34.] Marciányi György Lovag: *Nemesség – Kézi könyv nemesi ügyekben*, Budapest, Franklin Társulat Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, 1886, 24. o.; 35-36. o.
- [35.] Megyeri-Pálffy Zoltán: *Név és jog – A névviselés jogi szabályozásának fejlődéstörténete Magyarországon*. (PhD dolgozat) Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Budapest, 2011, 22.-24. o. Elérhető: <https://docplayer.hu/12093142-Doktori-phd-ertekezes-megyeri-palffy-zoltan.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)
- [36.] Nagy Iván: *Magyarország családai. 50. Milleji Salamon* In: Nagy Iván családtörténeti értesítő Czimerekkel és leszármazási táblákkal Második kötet 1900-ik évi folyam
- [37.] Nagy János: *Rendi ellenzék és kormánypárt az 1751. évi országgyűlésen*. In: Disszertációk Budapest Fővárosi Levéltárából, Budapest, Miksa Sándor Egyesület, 2020, 406-409. o.
- [38.] *Nagy Lajos király kihirdeti az ősiség törvényét – 1351. december 11.* Elérhető: https://konyvtar.parlament.hu/archiv/-/asset_publisher/OTYxpZQhAHFt/content/nagy-lajos-kir%C3%A1ly-kihirdeti-az-%C5%91sis%C3%A9g-t%C3%B6rv%C3%A9ny%C3%A9t-1351.-december-11 (Letöltés dátuma: 2024. 03. 17.)

- [39.] Németh Tibor: *Családtörténetek - Családokról családoknak*. Elérhető: <https://csaladtortenetek.webnode.hu/nemessegi-vizsgalatok/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)
- [40.] Ölyvedi Vad Imre: *Nemességi könyv*. Szeged, Koroknay Nyomda, 1930, 15. o., 207-208. o.
- [41.] Pálffy Géza: *Szent István Birodalma a Habsburgok Közép-Európai államában - A magyar Királyság a 16. századi Habsburg Monarchiában*. (PhD. dolgozat) Elérhető: https://real-d.mtak.hu/319/1/Palffy_G.pdf (Letöltés dátuma: 2024.03.29.) 265. o., 269. o., 117. o.
- [42.] Petőfi Sándor: *A magyar nemes*. In. Petőfi Sándor összes költeménye, Debrecen, Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft., 2008.
- [43.] Polner Ödön: *Az 1848. évi törvények*. Diké: A Márkus Dezső összehasonlító jogtörténeti kutatócsoport folyóirata. 2023, 7. évf. 1. szám.
- [44.] Rihmer Aurél: *A magyar nemesi rend történetének rövid és nem teljességre törekvő áttekintése*. In. Acta Historica Hungarica Turiciensia. 39. évf. 1. szám, 280-281. o., 228. o.
- [45.] Simon János: *Nemesi iratok és címeres pecsétek, Nógrád vármegye levéltárában (1600 nemes család betűsoros névjegyzéke)*. Balassagyarmat, Kondor Sándor Nyomda, 1911, 7- 8. o.
- [46.] Sneider Miklós: *Vas vármegye 1726/27. évi nemességvizsgálata Horváth Kálmán bevezetőjével*. Szombathely, Rónay Frigyes Könyvnyomda, 1940, 3-4. o.
- [47.] Szabó Dezső: *Adalékok a királyi könyvek történetéhez*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság Közlönye, 1906-2, 86-87. o.
- [48.] Szabó István: *A jobbágy megnemesítése*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, 1941-1/2.
- [49.] Szakály Ferenc: *A magyar nemesség a török hódoltságban*. Századok, 1992, 126. évf. 5-6. szám 562-633. o.
- [50.] Szálkai Tamás: *Armálisok és armalisták a kora újkori Biharban*. Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola 26. o., 162. o. 164. o. Elérhető: <https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/f15ddc49-a3ff-47cc-8d53-1cd1755198dd/content> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)
- [51.] Szálkai Tamás: *Iratok és armalisták műveltség és mentalitás a bihari nemességigazolások dokumentumaiban*. Hajdú Bihari Levéltári Füzetek 1. Debrecen, 2010, 61. évf. 4. szám.
- [52.] Szendiné Orvos Erzsébet: *A Kálmánchey család története*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár évkönyve, Debrecen, 2009, 31. szám, 46. o.
- [53.] Tóth István György: *Karddal szerzett és piacon vett armálisok: A végváriak útjai a nemességbe a 18. század elején*. In. A végvárak és végváriak sorsa (1699-1723) Szerkesztette: Petercsek Tivadar és Pető Ernő, Eger, Studia Agriestia, 1991, 48.-52. o.
- [54.] Tóth Péter: *Nógrád vármegye nemesi közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1652-1656 - Adatok források és tanulmányok a Nógrád megyei levéltárból 29*. Salgótarján, Nógrád Megyei Levéltár, 2001, 27. o.
- [55.] Tringli István: *A nemesi kiváltságok és az aranybulla*. In. Andreae II. regis hungariae decretum anni Hungariae 1222 bulla aurea roboratum, Szerkesztette: Mayer Gyula, Szovák Kornél, Ráczy György, Budapest, Pytheas Kiadó és Könyvmanufaktúra, 2022, 208-213. o.
- [56.] Tüdös S. Kinga: *„Kinek jó levele nem volna.” Adalékok a fejedelemségkori székelyföldi jobbágyok címereslevelek történetéhez*. In. Csíki Székely Múzeum Évkönyve 10. Szerkesztette: Salló Szilárd, Csíkszereda, 2014, 254. o.
- [57.] Varga János: *A királyi szervens Levéltári közlemények*. 2006, 77. évf. 3. szám 1-103. o.
- [58.] Varjú Elemér: *Czímertani és sphragistikai emlékek az ezredéves országos kiállításon*. Turul: A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye, 1896-4, 151-152. o.
- [59.] Werbőczy István: *Tripartitum*, Elérhető: <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=51400001.TVJ&searchUrl=/ez> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16)
- [60.] Zrínyi Miklós: *Ne bántsá a magyart - Az török áfium ellen való orvosság, avagy Az töröknek magyarral való békessége ellen való antidotum*.
- [61.] Zsoldos Attila: *Az 1267. évi dekrétum és politikatörténeti háttere (IV. Béla és Ifjabb István király viszályának utolsó fejezete)*. Századok, 2007, 141. évf. 4. szám 803-842. o.
- [62.] Zsoldos Attila: *Az Aranybulla útja a történeti mitológiában*. Pontes, 2022, 13-32. o.

AZ „ELÚSZÓ” ÁLLAMISÁG: A TERÜLET NÉLKÜLI ÁLLAMOK POTENCIÁLIS JÖVŐJE A VIRTUÁLIS TÉRBEN

BEVEZETÉS

„Számunkra egy állam több, mint ami fizikai, a kultúránk, a történelmünk. Ez a tuvaluiaiak szelleme és ez olyasmi, amit soha nem lehet eltávolítani.”⁶⁶⁶

(Simon Kofe)

„Süllyedünk!”⁶⁶⁷ ... így üzent Simon Kofe Tuvalu korábbi külügyminisztere térdig vízben állva, a 2021-es Glasgow-i ENSZ klímacsúcs résztvevőinek. „A cél most az, hogy kiépítsük a szigeteket. Jelenleg is zajlik az óceán feltöltése, úgy gondoljuk, hogy létezik olyan technológia, amellyel meg lehet menteni a szigeteinket. Emellett pedig a legrosszabbra is készülünk, tehát arra az esetre, ha elveszítjük a földünket és el kell költöznünk innen”⁶⁶⁸ magyarázta az Euronews-nak adott interjújában a korábbi külügyminiszter.

Tuvalu lehet az első ország, amely a globális felmelegedés miatt teljesen elsüllyed és „felköltözik” a metaverzumba.⁶⁶⁹ Az állam szeretné megőrizni szuverenitását még akkor is, ha a sziget területét teljesen ellepi a víz, biztosítani akarják, hogy természeti kincseik, nemzeti értékeik, kultúrájuk továbbra is elérhető, megtekinthető legyen 3D-ben, az online térben. A volt külügyminiszter reméli lehetőség nyílik rá, hogy az emberek a metaverzumban „járják be” az egész országot. A Te Ataeo Neiben⁶⁷⁰ rögzítésre került, hogy Tuvalu csak azokkal az államokkal működik együtt a jövőben, amelyek elismerik a jelenlegi és jövőbeli területét is. Bár felkészülnek a legrosszabbra is, a tuvaluiaiak remélik, hogy sikerül megakadályozni országuk elsüllyedését és nem kell elhagyniuk a hazájukat. Nem lehetetlen Tuvalu digitalizációja, már léteznek virtuális nagykövetségek a metaverzumban, egész állam viszont eddig a történelem során még nem digitalizálta magát.⁶⁷¹

Egy állam teljes szárazföldi területének az éghajlatváltozás miatti elvesztésére a nemzetközi jogban még nem volt példa, így kihívás annak szabályozása, hogy az államisága a továbbiakban milyen formában maradhat fenn.

Az államok metaverzumban létrehozott digitális ikerpárjához kötődően dolgozatomban az államok jogalanyiságát vizsgálom a virtuális valóságban, Tuvalu helyzetének bemutatásán keresztül. Azokra a kérdésekre keresem a választ, hogy megvalósítható-e Tuvalu kormányának célkitűzése, illetve mi történik a digitális ikerpárral, ha az eredeti állam elsüllyed.

Témaválasztásom oka, hogy Simon Kofe⁶⁷² idézett beszéde olyan hatással volt rám, hogy egyre több, a tárgykörrel kapcsolatos irodalmat kezdtem el olvasni. Az ezekről szóló tudósítások tanulmányozása során megdöbbenve tapasztaltam, hogy a tuvalu kormány mekkora erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy megőrizze nemzeti értékeit, természeti kincseit és lakóterületét. Ez inspirált arra, hogy kutassam ennek a témának a tudományos hátterét és azt, hogy mi történik, ha egy létező állam elveszíti korábbi területét a globális felmelegedés következtében, valamint, hogyan lehet ezt fizikai

⁶⁶⁶ KOFE, SIMON: *ABC PACIFIC Speech* Elérhető: <https://www.abc.net.au/pacific/programs/pacificbeat/tuvalu-declares-it-will-continue-to-exist-even-if-it-disappears/102854244> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁶⁶⁷ KOFE, SIMON: *COP 26 Speech* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2021/11/09/terdig-vizben-allva-uzent-a-klimacsucs-resztvevoinek-a-tuvalu-kulugyminiszter> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁶⁶⁸ KOFE, SIMON: *Euronews Interview* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2021/11/09/terdig-vizben-allva-uzent-a-klimacsucs-resztvevoinek-a-tuvalu-kulugyminiszter> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁶⁶⁹ A metaverzum fogalmával, elemeivel a 4. fejezetben foglalkozom részletesebben.

⁶⁷⁰ A tuvalu kormány által kidolgozott 3 lépcsős projekt az állam megmentésére.

⁶⁷¹ DIPPOLD ÁDÁM: *Tuvalu a metaverzumba költözik* Elérhető: <https://qubit.hu/2022/11/17/tuvalu-a-metaverzumba-koltozik> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 03.)

⁶⁷² Simon Kofe 1984-ben született politikus, Tuvalu korábbi külügyminisztere, jelenleg közlekedési, energiaügyi, kommunikációs és innovációs miniszter.

megoldásokkal, végső soron pedig a metaverzumba költözéssel kiküszöbölni. Ez a téma érinti a nemzetközi közjog, a nemzetközi magánjog, az alkotmányjog és az államelmélet jogágakat is. A megválaszolandó kérdéseket ezen jogágak megközelítése szempontjából vizsgálom.

Dolgozatomat az államiság kritériumainak áttekintésével kezdem a Montevidéói Egyezmény alapján, majd azt vizsgálom, hogy mi történik, ha eltűnik az államterület. Ezután Tuvalu esetét ismertetem, majd felvázolom a metaverzum történetét, működését és jelentőségét. Ezt követően bemutatom a metaverzumban már jelen lévő jelentősebb államokat, illetve metropoliszokat, majd vizsgálom, hogy mi történik a digitális ikerrel, hogy tudja megőrizni államiságát, ha az eredeti állam területe fizikailag megszűnik. Végül fontosnak tartom még megemlíteni, hogy milyen megoldási lehetőségek léteznek a fizikai államterület megtartására. Befejezésképpen egy összeggel zárom dolgozatomat, melyben kitérek a megfogalmazott kérdésekkel kapcsolatos megállapításokra és a levonható következtetésekre. A dolgozat elkészítése során a téma újszerűsége és sajátos volta miatt főként internetes forrásokra tudtam támaszkodni.

1. MI TESZ EGY ÁLLAMOT ÁLLAMMÁ?

Az állam tulajdonképpen emberek társulása, melyet a valóságban érzékelhető jelek (például: hivatalos nyelv, útlevele, saját pénz, hivatalos személyek, terület, állampolgárok, állam szimbólumai: címer, zászló, himnusz) különböztetnek meg az emberek közötti egyéb együttműködésektől. Különböző államfelfogások alapján a tudósok megannyi módon definiálták az államot és számos állam-fogalmat alkottak a korábbi évszázadok során.⁶⁷³

„Az állam több családnak és az ő közös ügyeiknek a jogszerű kormányzata szuverén⁶⁷⁴ hatalommal”,⁶⁷⁵ írta *Az államról* című művében Jean Bodin, a XVI. század nagy francia humanistája, jogtudósa. „A földfelszín elhatárolt területén letelepedett, legfőbb hatalommal rendelkező és azáltal egységgé összefogott emberi sokaság”,⁶⁷⁶ fogalmazta meg a ma is klasszikus, kiindulópontnak számító formális állam-definíciót George Jellinek német jogtudós, a XX. század elején. A hazai szakirodalomban az állam definícióját Kmety Károly jogtudós fogalmazta meg legelőször: „közkeletű az a definíció, mely szerint az állam meghatározott területen, közös főhatalom alatt szervezett, a joguralom fenntartására és a szellemi s anyagi jólét megvalósítására hivatott embersokaság.”⁶⁷⁷ Az állam formális meghatározása tehát a terület, a népesség és a közhatalom hármására épül. A nemzetközi jogban ezt az állam-definíciót *Az államok jogairól és kötelezettségeiről* szóló 1933-as Montevidéói Egyezmény⁶⁷⁸ első cikkében fogalmazták meg. Az egyezmény kodifikálja, hogy akkor tekinthetünk egy entitást államnak, ha a következő négy kritériumnak megfelel, ezek az *állandó népesség*; az *állandó kormányzat*; képesség arra, hogy *kapcsolatokat létesítsen* más államokkal és a *meghatározott terület*.⁶⁷⁹

⁶⁷³ TAKÁCS PÉTER: *Az állam fogalma*, In: SMUK PÉTER: *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*, 2014. Universitas Győr, Győr. 29. o.

⁶⁷⁴ Vonatkozó irodalom bővebben például: Egresi Katalin, Pongrácz Alex, Szigeti Péter, Takács Péter: *Államelmélet* (Győr, 2016) 56-65. o.

⁶⁷⁵ BODIN, JEAN: *Az államról*, 1987. Gondolat Könyvkiadó, Budapest. 27-28. o.

⁶⁷⁶ JELLINEK, GEORGE: *Allgemeine Staatslehre*, [1900] Verlag von O. Häring, Berlin, 1914. 70. o.

⁶⁷⁷ KMETY KÁROLY: *Állam*, In: BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona* 1. kötet, 1893. Pallas, Budapest. 385. o.

⁶⁷⁸ A Montevidéói Egyezmény egy szerződés, melyet 1933. december 26-án írtak alá az uruguayi Montevidéóban, az Amerikai Államok Hetedik Nemzetközi Konferenciáján. 19 állam írta alá, 3 fenntartásokkal. Mára a nemzetközi szokásjog részévé vált, főként az államiság definícióját illetően, azonban eredendően csak kevés államot kötelezett. [Montevideo Convention on the Rights and Duties of States, 1933. Elérhető: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 19.)]

⁶⁷⁹ PORTMANN, ROLAND: *Legal Personality in International Law*, 2010, Cambridge Studies In: International and Comparative Law, Cambridge. 250. o.

1.1. Állandó lakosság

A Montevideói Egyezmény szerint az állandó lakosság az államiság egyik szükséges feltétele. George Jellinek még a nép kifejezést használta, de alkalmasabb a lakosság szó használata a nép fogalmának történelemhez való kötődése miatt. Az állam hatalma elsősorban az ott élő lakosságra terjed ki. Népeességnek hívjuk azon személyek csoportját, amely közös nyelvi, történelmi, kulturális és etnikai gyökerekkel rendelkezik, viszont a nemzetközi jog nem támaszt további követelményeket a népeességet illetően, az állandó lakosság száma, etnikai homogenitása, vagyoni helyzete, társadalmi státusza nem képezi tárgyát a kritériumrendszernek. Nincs előírva, hogy mely személyek tartozhatnak egy államhoz, az entitás maga dönti el azt is, hogy kinek ad állampolgárságot. A lakosság jelentős hányada a modern államokban állampolgára annak az országnak, ahol életvitelszerűen tartózkodik, de ez nem feltétel, beletartozik a lakosságba a menekült és a vendégmunkás is.⁶⁸⁰ Az állampolgársághoz kapcsolódnak bizonyos állampolgári jogok, melyek feltételeinek biztosítása az állam feladata. Ezek garanciáit a belső jogrend és számos emberi jogi egyezmény biztosítja.⁶⁸¹

1.2. Kormányzat

A Montevideói Egyezmény feltételként tartalmazza a kormányzat intézményét is. A nemzetközi jogban nincs egy végrehajtó szerv, mely a kötelezettségeket érvényre juttatná, így az államoknak kell garantálniuk a nemzetközi kötelezettségek végrehajtását. Ez nem valósulhat meg másként, mint egy olyan kormányzattal, amely független és hatékony hatalmat tud gyakorolni az állam lakossága felett. Az államnak a határain belül tudnia kell érvényesíteni az akaratát.⁶⁸² Nem elég egy tisztán hatékony kormányzat, demokratikusnak is kell lennie. A kormányzat megléte az államiság kritériumaként szerepel, de részben átfedi az állam függetlenségének követelményét is. Demokratikus kormányként az ismerhető el, melyet a nép választ, legitimitással rendelkezik. A kormányzatnak nemcsak hatékornak kell lennie, rendelkeznie kell formális tekintéllyel is.⁶⁸³

1.3. Képesség kapcsolat létesítésére

Az állam független kormányának képesnek kell lennie arra, hogy más államokkal kapcsolatot létesítsen és tartson fenn, mert mára már az államok nem képesek teljesen elszigetelődni egymástól, nem lehetséges a máshonnan érkező hatások kizárása sem. Az államok tudják befolyásolni a másik külkapcsolatait, bizonyos esetekben az irányítást is átengedhetik egymásnak, ez azonban a formális függetlenséget nem befolyásolja. Bhután és India 1949-ben kötött egy barátsági szerződést, melyben megegyeztek, hogy Bhután kikéri India tanácsát a külkapcsolatai alakítása során. Monaco részese több uniós politikának, integráns része az EU vámuniójának is a Franciaországgal kialakult kapcsolatának köszönhetően, illetve hivatalos pénzneme az euró, azonban a kibocsátott érmék Franciaország kvótájába tartoznak.⁶⁸⁴ Eklatáns példa továbbá, hogy az Európai Bizottság vesz részt bizonyos nemzetközi szervezetek működésében a tagállamok helyett, mert azok lemondtak a külgazdasági politikájuk önálló alakításáról.⁶⁸⁵

1.4. Meghatározott terület

Az állam területe az a térség, amelyen főhatalmat gyakorol, ez magában foglalja a vízi (áthaladó folyók, tavak), a légi és a szárazföldi elemeket is. Államterületnek minősül az állam lobogója alatt közlekedő légi és vízi jármű (pl. hajó és felségjele alatt közlekedő repülőgép, űrhajó etc.). Megkülönböztetjük az államterületet és az annak nem minősülő területet aszerint, hogy az állam a saját határain belüli

⁶⁸⁰ ZADEH, ALI ZOUNUZY: *International Law and the Criteria for Statehood*, Tilburg University, Tilburg. 22. o.

⁶⁸¹ KISTELEKY KÁROLY: *Állampolgárság* In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Alkotmányjogi rovat, 2024. Elérhető: https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyjog-allampolgarsag#_ftn8 (Letöltés dátuma: 2024. 03. 30.)

⁶⁸² ZADEH, ALI ZOUNUZY: i. m. 22.-23. o.

⁶⁸³ COHEN, ROSALIN: *The Concept of Statehood in United Nations Practice* In: *University of Pennsylvania Law Review*, 1961. 109. kötet, 8. szám. 1135.-1138. o.

⁶⁸⁴ VIGH LÁSZLÓ: *Közös kereskedelempolitika – külgazdasági kapcsolatrendszer*, In: KENGyel ÁKOS (szerk.): *Európai Unió Politikák*, 2020. Akadémia Kiadó, Budapest. 5.3.2 alpont.

⁶⁸⁵ KENDE TAMÁS – NAGY BOLDIZSÁR – SONNEVEND PÁL – VALKI LÁSZLÓ (szerk.): *Nemzetközi jog*, 2018. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest. 109. o.

területeken gyakorolhatja hatalmát jogszabályok meghozatala és kikényszerítése útján, viszont az államok szuverén egyenlősége előtérbe kerül abban az esetben, ha a főhatalom gyakorlása érinti más állam területét is. Az államterületnek nem minősülő területek bizonyos részén, az állam csak a nemzetközi jog által meghatározott keretek között és mértékben érvényesítheti szabályozását, a többi területén a nemzetközi jog kizárólagos uralma érvényesül.⁶⁸⁶ Az államterület elemeivel és esetleges hiányával a következő fejezet foglalkozik részletesen.

2. ÁLLAMTERÜLET ELEMEL, EZEK HIÁNYA

Az állam területi felségjoga az államhatárig, lefelé a Föld középpontjáig, felfelé pedig az ún. Kármán-vonalig⁶⁸⁷ terjed. Megkülönböztetünk természetes (például folyó, hegy) és mesterséges államhatárokat. Az államterület nem feltételez pontosan meghatározott területi minimumot. Az állam területét három fő részre oszthatjuk, megkülönböztetünk légi, szárazföldi és vízi államterületet.

2.1. Az állam légtére, a szárazföldi terület és a vízi terület

A légtér a múltban szabadon használható területnek számított, de a légi közlekedés kialakulásával és fejlődésével felmerült a szabályozás igénye, a jelenleg hatályos jogszabályok szerint a légtér osztja az alatta elterülő szárazföld jogi sorsát. A légtér felső határa a világűr, ennek kezdetét pedig az ún. Kármán-vonaltól számítják leginkább. Nemzetközi szerződések rögzítették, hogy a szárazföldi és vízi államterület feletti légtérben az államnak kizárólagos és teljes szuverenitása van. A békés áthaladás joga minden államot megillet, amennyiben polgári légi járművet vesz igénybe. Minden légi jármű egy állam lajstromába lehet bejegyezve, ehhez az államhoz tartozik, főszabályként a légi járművön elkövetett bűncselekményekre is az adott országnak van joghatósága.⁶⁸⁸

Az állam szárazföldi területe lehet összefüggő, össze nem függő (ha egy másik állam közé ékelődik) vagy szigetekből álló terület. Fikcióval szárazföldi államterületté nyilvánították az adott államban lajstromozott, az állam lobogóját viselő hajót, felségjelével ellátott repülőgépet és az űrhajót is. Szárazföldi, illetve annak tekintendő területén az állam kizárólagos főhatalmat gyakorol.⁶⁸⁹

Vízi államterülettel minden állam rendelkezik, amelynek a területén tavak találhatók, illetve folyók haladnak rajta keresztül. A kutatás szempontjából releváns tengeri államterülettel csak a tengerparttal rendelkező államok, szigetek, szigetszortok rendelkeznek. A tengerjogot globális multilaterális szinten az 1982-ben Montego Bay-ben elfogadott tengerjogi egyezmény szabályozza.

2.1.1. Parti tenger és szigeti tenger

A Montego Bay-ben aláírt ENSZ Tengerjogi Egyezmény alapján az állam kizárólagosan gyakorolhatja szuverenitásából eredő jogait a parti tenger területén, ennek egyetlen korlátja a békés áthaladás joga. Az állam szuverenitása nemcsak a vízi területre, hanem a felette található légtérre, illetve a parti tengerfenékre és az altalajra is kiterjed. A megállapított alapvonalaktól számítva a parti tenger a 12 tengeri mérföldet nem haladhatja meg.⁶⁹⁰ Alapvonalnak nevezzük azt az egyenes vonalat, mely a szárazföldi pontokat köti össze, ettől mérjük a vízi államterület kiterjedését, ez főszabály szerint az apályvonallal azonos.

⁶⁸⁶ CSATLÓS ERZSÉBET: *Térség és terület a nemzetközi jogban*, In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*, Nemzetközi Jogi Rovat, 2018. Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/terseg-es-terulet-a-nemzetkozi-jogban> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)

⁶⁸⁷ A légtér és a világűr közti határvonal meghatározására több elmélet született. Az egyik legkiemelkedőbb a térbeli elhatároláson alapuló, melyet Kármán Tódorról neveztek el. A Kármán-vonal magassága több tényezőtől függ, 80-100 kilométeres sávon belül bárhol elhelyezkedhet, körülbelül 83 kilométerben szokták megállapítani.

⁶⁸⁸ KENDE TAMÁS – NAGY BOLDIZSÁR – SONNEVEND PÁL – VALKI LÁSZLÓ i. m.

⁶⁸⁹ GOMBOS KATALIN – SIMON KÁROLY LÁSZLÓ – STRIHÓ KRISZTINA: *Kérdések és válaszok a jogról, Bevezetés a magyar jog alapjaiba* 2021. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest. 13. o.

⁶⁹⁰ *Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye* Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A21998A0623%2801%29> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.) Magyarország az egyezmény részese, de a szerződés szövege egyelőre hivatalosan nincsen kihirdetve magyar nyelven.

A szigetcsoport-államok területét a szigetek, természetes képződmények és az ezeket összekötő vizek alkotják. Gazdaságilag, politikailag és földrajzilag, vagy ténylegesen összetartoznak, vagy pedig a történelmi szempontok alapján tekintik őket összetartozónak. Az alapvonalait egy szigetcsoport-állam nem húzhatja meg úgy, hogy egy másik állam parti tengere a nyílt tengertől vagy a kizárólagos gazdasági övezettől elszigetelődjön.⁶⁹¹

2.2. Az államterület tartozékai

2.2.1. Csatlakozó övezet, kizárólagos gazdasági övezet, kontinentális talapzat

A csatlakozó övezet határa 24 tengeri mérföld, amelyen az állam ellenőrzést gyakorol annak érdekében, hogy megelőzze, illetve büntesse a területén vagy parti tengerén elkövetett jogszabálysértést.⁶⁹²

Minden parti állam jogosult kizárólagos gazdasági övezet kijelölésére, amely az alapvonalától 200 tengeri mérföldig terjedhet. Ezen az övezeten belül a parti államnak joga van nemcsak a vizek, hanem az altalaj és a tengerfenék természeti kincseinek feltárására, kiaknázására és kezelésére is. A mesterséges szigetekkel, az építményekkel, a tengeri tudományos kutatással és a környezetvédelemmel kapcsolatban az állam kizárólagos joghatósággal rendelkezik.⁶⁹³

A kontinentális talapzat tulajdonképpen a kontinens tenger alatti folytatása, tengerfenékből, altalajból, lejtőből, illetve emelkedőből áll. A parti állam szuverén jogokat gyakorol a kontinentális talapzat felett, ilyen például a természeti erőforrások kiaknázása. Amennyiben nem él ezzel a jogával más állam akkor sem végezhet ilyen tevékenységet a parti állam konkrét beleegyezése nélkül. Kizárólagos jogait nem gyakorolhatja viszont a felszín feletti vizekkel és a vizek feletti légtérrel kapcsolatban.⁶⁹⁴

2.3. Államterület hiánya

Egy állam fizikai területének teljes elvesztése a történelemben példa nélküli, kérdésként merül fel, hogy megőrizheti-e szuverenitását, működhet-e tovább államként. Tulajdonképpen a nemzetközi jog nem fogalmaz meg egy minden államra kiterjedő államiság definíciót, így nem jelenthetjük ki, hogy *ab ovo* ne lehetne egy metaverzumban létező állam fizikai terület nélkül. A Montevideói Egyezmény ugyan tartalmazza a földrajzi terület követelményét, viszont az államiság kritériumainak meghatározásakor a metaverzum még nem létezett, így nem tudták számításba venni annak lehetőségét, hogy egy államnak a virtuális térben legyen területe.

3. TUVALU ESETE

A Csendes-óceán déli részén Hawaii és Új-Zéland között fekszik a négy kisebb korallszigetből és öt valódi korallzátonyból álló Tuvalu (*I. ábra*). Teljes szárazföldi területe csupán 26 km², amivel a világ negyedik legkisebb állama, legmagasabb pontjának tengerszint feletti magassága, kevesebb mint 5 méter.⁶⁹⁵ Tuvalu első lakói polinézek voltak, az európaiak csak a XVI. században fedezték fel a szigetet. A XIX. század végén a szigetország brit gyarmattá vált, Nagy-Britannia egy protektorátus részeként irányította.⁶⁹⁶ A második világháború idején az amerikai hadsereg légi támaszpontokat épített Funafuti, Nanumea és Nukufetau szigetén, az Egyesült Államokkal később Tuvalu kölcsönös barátsági szerződést kötött. 1974-ben szavazta meg a lakosság a Gilbert-szigetektől való elszakadást, majd 1978-ban nyerte el teljes függetlenségét, 2000-től pedig ENSZ tagállammá vált.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ CSATLÓS ERZSÉBET: i. m. 12. o.

⁶⁹² *Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye*: i. m.

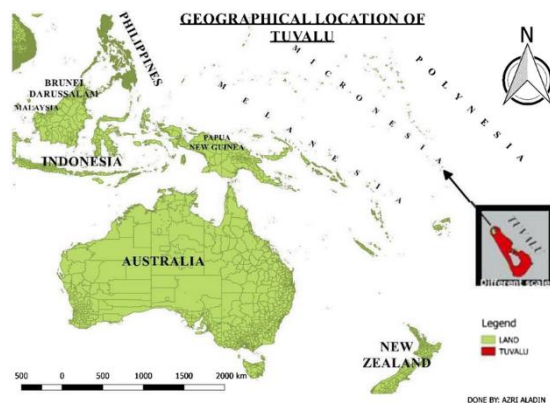
⁶⁹³ *What is the 'EEZ'?* Elérhető: <https://oceanexplorer.noaa.gov/facts/useez.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

⁶⁹⁴ *Egyesült Nemzetek Tengerjogi Egyezménye* i. m.

⁶⁹⁵ KEMÉNY ZSOLT: *Tuvalu* Elérhető: <https://hu.adat.one/tuvalu> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)

⁶⁹⁶ *History of Tuvalu* Elérhető: <https://www.britannica.com/place/Tuvalu/History> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

⁶⁹⁷ *History of Tuvalu* Elérhető: <https://web.archive.org/web/20111113085026/http://www.historyofnations.net/oceania/tuvalu.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

1. ábra

Tuvalu térképe

Forrás: <https://bit.ly/3uNWeCt>

Simon Kofe Tuvalu korábbi kül- és igazságügyi minisztere a 2021-es Glasgow-i Konferenciára készített videójában felhívta a figyelmet arra, hogy Tuvalu szigetei a globális felmelegedés okozta tengerszint-emelkedés miatt az évszázad végéig valószínűleg elsüllyednek. Már napjainkban is tapasztalhatóak az éghajlatváltozás hatásai, gyakoribbak a ciklonok, pusztítóbbak a hullámverések, gyorsabban erodálódik a part. Az egyik sziget, Tepuka Savilivili már örökre a tengerszint alá süllyedt, dagálykor pedig a főváros, Funafuti területének 40 százalékát is ellepi a víz.⁶⁹⁸

A problémára megoldást keresnek, mert bár Ausztráliával kötöttek egy kétoldalú megállapodást (Falepili Unió), amely lehetővé teszi a tuvalui lakosoknak, hogy speciális vízzummal Ausztráliában telepedjenek le és dolgozzanak, ők szeretnék megőrizni a szigetvilág földrajzi jellegzetességét, a helyi kulturális értékeket, nyelvüket, szokásaikat és történelmüket.⁶⁹⁹ Ennek érdekében létrehozták a *Future Now (Te Ataao Nei)* elnevezésű projektet, mely három fő részből áll.

Elsősorban egy globális összefogást akarnak megvalósítani az éghajlatváltozás elleni küzdelemre, azáltal, hogy más államokkal nemzetközi és regionális fórumokon megismertetik a kulturális értékeiket, mint például az *olaga fakafenuát*, ami közösségi életet, a *kaitast*, ami a közösségi felelősségvállalást és a *fale-pilit*,⁷⁰⁰ ami pedig jó szomszédságot jelent. Diplomataik feladata, hogy minden helyzetben képviseljék a tuvalui kulturális értékeket, tudatosítsák, hogy erkölcsi és etikai kötelessége más nemzeteknek is, hogy szem előtt tartsák az éghajlatváltozás és a tengerszint-emelkedés káros következményeit. Azt remélik, hogy az országok vezetői együttműködnek a globális felmelegedés megakadályozása érdekében.⁷⁰¹

A terv második pontja rögzíti, hogy Tuvalu célja az, hogy államiságát nemzetközileg a továbbiakban is elismerjék, tengeri határait pedig rögzítettként fogadják el, a tengerszint-emelkedés ellenére is. A projekt meghatározza az ennek megvalósításához szükséges tevékenységeket. A cél biztosítékeként külpolitikájában a *Te Sikulagit*⁷⁰² alkalmazva új, kétoldalú kapcsolatot csak olyan nemzetekkel alakít ki, meglévő kapcsolatot pedig csak olyan nemzetekkel erősít meg, akik elismerik ezt. Erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a nemzetközi szokásjog, illetve a nemzetközi jog a tengerszint-emelkedéstől függetlenül az állam területét elismerje. Ennek megfelelően Tuvalu

⁶⁹⁸ Tuvalu: Apró állam, globális problémákkal Elérhető: https://ng.24.hu/termeszett/2004/02/24/tuvalu_apro_allam_globalis_problemmakkal/ (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)

⁶⁹⁹ MARINACCIO, JESS: *The Australia-Tuvalu Falepili Union: Tuvaluan values or Australian interests* Elérhető: <https://devpolicy.org/the-australia-tuvalu-falepili-union-tuvaluan-values-or-australian-interests-20231115/> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)

⁷⁰⁰ Tuvalu *Future Now* elnevezésű projektje tartalmazza ezen három tuvalui értéket, melyet szeretnének megismertetni a világgal, így ösztönözve a globális felmelegedés elleni küzdelmet.

⁷⁰¹ *The Future Now Project: Preparing Today to Secure Tomorrow* Elérhető: <https://drive.google.com/file/d/1F8Ksc99AsokFJRChQS7lluCiciC-ftny/view> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)

⁷⁰² Tuvalu külpolitikai célkitűzésének elnevezése

alkotmányát kiegészítették azzal, hogy államiságuk a jogi, kulturális és történelmi keretek között fizikai létének megszűnése esetén is fennmarad.⁷⁰³

Tuvalu a projektben arra keresi a választ, hogyan tudja megvalósítani államterület nélküli nemzetként a működését. Elhatározták, hogy végső megoldásként létrehozzák saját digitális ikerpárjukat, ezzel az első digitális nemzetté válnak. Ennek érdekében a terv harmadik fázisában digitalizálják az összes kormányzati adminisztratív szolgáltatást, és létrehoznak olyan archívumokat a metaverzumban, melyek tartalmazzák Tuvalu történelmét és kultúráját.⁷⁰⁴

Tuvalu digitális iker létrehozatalára való törekvése nem egyedülálló, Jugoszlávia felbomlása után a határegyezményekben nem rendezték egy 7 km² területű földdarab jogi sorsát. Ezt a helyzetet használta ki Vít Jedlička cseh politikus és kikiáltotta a Liberland nevű köztársaságot. Elhatározta, hogy elképzeléseit először a metaverzumban valósítja meg, ehhez a neves londoni Zaha Hadid építész iroda készítette a futurisztikus látványterveket,⁷⁰⁵ melyek már bejárhatók a virtuális térben. Jelenleg Liberland metaverzumában még csak konferencia hívások és virtuális meetingek bonyolíthatók le, de folyamatos fejlesztés alatt áll.⁷⁰⁶ Liberland államisága jelenleg nem elismert a nemzetközi jogban.

A további fejezetek megértéséhez fontos tisztázni, hogy mégis mit értünk metaverzum alatt. A metaverzum fogalmával, jelentőségével a következő fejezet foglalkozik részletesen.

4. METAVERZUM

A metaverzum egy többféle virtuális teret magába foglaló háromdimenziós online világ, melyben a felhasználók különböző tevékenységeket végezhetnek, például dolgozhatnak, vásárolhatnak, üzleteket köthetnek, avatárjaikon keresztül pedig interakcióba léphetnek egymással.⁷⁰⁷ A metaverzumot a meta és a verzum szavak alkotják, az első szó jelentése át, túl; a második szó pedig világmindenséget, világot jelent.⁷⁰⁸ A metaverzum összességében nem más, mint a való világunkon túli tér. Az online világ napjainkban viharos gyorsasággal fejlődik, minden virtuálissá válik, a mindennapi tevékenységeink nagy része végezhető a digitális térben. A metaverzumban mindenre van lehetőség, csak a fantázia szab határt, valószínűleg olyan új távlatokat fog megnyitni az élet minden területén, ami most még példa nélküli.

4.1. Története

A metaverzum története közel két évszázadra nyúlik vissza. 1838-ban Charles Wheatstone angol tudós egy 3D-s képet alkotott, mely alapot adott a sztereoszkópok kifejlődéséhez. 1935-ben Stanley Weinbaum amerikai író a *Pygmalion's Spectacles*⁷⁰⁹ című könyvében felvázolta az olvasóknak a virtuális valóság lehetőségét. Könyve főszereplője egy elképzelt világba kerül szemüvege segítségével, ahol minden teljesen valóságosnak tűnik a szemüveg alkotta illúziók hatására.⁷¹⁰ A *la réalité virtuelle*, azaz virtuális valóság kifejezést 1938-ban használta először Antonin Artaud francia költő és drámaíró. Mintegy 20 évvel később Morton Heilig amerikai filmrendező létrehozott egy gépet (Sensorama), mely

⁷⁰³ *The Future Now Project: Preparing Today to Secure Tomorrow* i. m.

⁷⁰⁴ KOFE, SIMON: *Tuvalu's Future Now Project: preparing for climate change in the worst-case scenario* Elérhető: <https://devpolicy.org/tuvalu-preparing-for-climate-change-in-the-worst-case-scenario-20211110/> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)

⁷⁰⁵ A látványtervek elérhetőek: FINNEY, ALICE: *Zaha Hadid Architects designs virtual Liberland Metaverse city* <https://www.dezeen.com/2022/03/11/liberland-metaverse-city-zaha-hadid-architects/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 28.)

⁷⁰⁶ SHARP, SARA ROSE: *Architects Reveal Bizarre Plans for a Libertarian City in the Metaverse* Elérhető: <https://hyperallergic.com/719846/architects-reveal-bizarre-plans-for-a-libertarian-city-in-the-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)

⁷⁰⁷ KÖVÁRI ATTILA: *Meaning, Concept and taxonomy of metaverse*. In: *Journal of Applied Technical and Educational Sciences*, 13. évfolyam, 2. szám, 2023. 1. o.

⁷⁰⁸ *Metaverzum* Elérhető: <https://lexiq.hu/metaverzum> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

⁷⁰⁹ WEINBAUM, G. STANLEY: *Pygmalion's Spectacles* 2016. Start Publishing LLC., New York.

⁷¹⁰ *A metaverzum rövid története és benne a kriptók szerepe* Elérhető: <https://academy.binance.com/hu/articles/a-brief-history-of-the-metaverse-and-crypto-s-role-in-it> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

képes volt minden érzékre hatni, tökéletesen szimulálva egy New York-i motorozás élményét. 1984-ben a VPL Research kifejlesztette az első VR-Headsetek prototípusát, majd Tim Berners-Lee angol informatikus lefektette a világháló alapjait 1989-ben.⁷¹¹ 3 évvel később Neal Stephenson amerikai író először használta a metaverzum kifejezést a *Snow Crash*⁷¹² című könyvében, mely egy virtuális világot. 2003-ban a Linden Lab által bemutatásra került a Second Life, mely egy 3D-s virtuális világ, ahol a felhasználók interakcióba léphetnek egymással, építkezhetnek, virtuális javakat cserélhetnek. 4 évvel később a Google lehetővé tette az utcakép megtekintését, így ábrázolva a valóságot a virtuális térben.⁷¹³ „Satoshi Nakamoto” 2009-ben megalkotta az első Bitcoint és elindította az első nyilvános blokkláncot. A blokklánc technológia és a kriptovaluták fontos szerepet játszottak a metaverzum fejlődésében. 2016 a Pokemon Go megjelenésének éve volt, mely minden idők egyik legsikeresebb kiterjesztett virtuális valóság játéka lett. 2021-ben a Facebook vezérigazgatója bejelentette a vállalat új nevét (Meta), 2022-ben pedig a Siemens és a Nvidia együttműködést jelentett be az ipari metaverzum létrehozása érdekében.⁷¹⁴

4.2. Működése

„Valós időben renderelt 3D-s virtuális világok hatalmas méretű és interoperábilis hálózata, amelyet egyidejűleg és perzisztensen használhat lényegében korlátlan számú felhasználó, akik a jelenlétüket egyéni módon, valamint (...) adatfolytonossággal tapasztalják meg.”⁷¹⁵ fogalmazta meg a metaverzum egyik legpontosabb definícióját Matthew Ball az Epyllion holdingtársaság vezérigazgatója 2022-ben.⁷¹⁶ Az Európai Unió Tanácsa 2022 márciusi Metaverzum – Virtuális világ, valódi kihívások című tanulmányában úgy definiálta a metaverzumot, hogy: „egy magával ragadó és állandó virtuális 3 dimenziós világ, ahol az emberek egy avatáron keresztül lépnek interakcióba egymással, hogy élvezzék a szórakozást, vásároljanak és kriptovalutákkal tranzakciókat bonyolítsanak, vagy üléshelyük elhagyása nélkül dolgozzanak.”⁷¹⁷ Ugyanezt a meghatározást használta az Európai Parlament a Metaverzum: Lehetőségek, veszélyek és szakpolitikai vonatkozások című összefoglalójában.⁷¹⁸

A virtuális világ lehet a valóságos világ pontos reprodukciója (ezt nevezik digitális ikernek), lehet a fikcionalizált változata vagy akár egy teljesen fiktív valóság is. A 3D technológiára szükség van ahhoz, hogy a felhasználók valóságosnak érezzék a virtuális világba „költöztetett” kulturális, természeti és épített környezetet. A valós idejű renderelés⁷¹⁹ lehetővé teszi a metaverzum azonnali reakcióját a felhasználó inputjaira, ehhez másodpercenként minimum 30, ideálisabb esetben viszont 120 képkocka generálására van szükség. A metaverzum interoperabilitása azt jelenti, hogy a virtuális világok átjárhatók, a rendszerek kölcsönösen használhatják a másokban már rendelkezésre álló információkat.⁷²⁰

⁷¹¹ LAWTON, GEORGE: *The History of Metaverse Explained (With Timeline)* Elérhető: <https://www.techtarget.com/searchcio/tip/History-of-the-metaverse-explained> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

⁷¹² STEPHENSON, NEAL: *Snow Crash* 2006, Metropolis Media Kiadó, Budapest.

⁷¹³ *A metaverzum rövid története és benne a kriptók szerepe*, i. m.

⁷¹⁴ *What is the metaverse? An explanation and in-depth guide* Elérhető: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/The-metaverse-explained-Everything-you-need-to-know> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁷¹⁵ BALL, MATTHEW: *Metaverum, Így forradalmasítja valóságunkat a virtuális világ* 2022. HVG Kiadó, Budapest. 47. o.

⁷¹⁶ Vonatkozó irodalom bővebben például: Matthew Ball: *Metaverzum, Így forradalmasítja valóságunkat a virtuális világ* (Budapest, HVG Kiadó, 2022)

⁷¹⁷ Európai Unió Tanácsa, Tanulmány, 2022 *Metaverse – Virtual World, Real Challenges* Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/media/54987/metaverse-paper-9-march-2022.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)

⁷¹⁸ DOMONKOS MÁRTON, KATONA ILLÉS: *Az EU terve a metaverzummal kapcsolatban* Elérhető: <https://www.jogiforum.hu/blog-ip-it-vedjegy-domain-internet-jogi-blog-11/2022/10/15/az-eu-tervei-a-metaverzummal-kapcsolatban/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)

⁷¹⁹ A renderelés 2D-s vagy 3D-s tárgyak vagy környezetek számítógépes programmal végzett generálása.

⁷²⁰ BALL, MATTHEW: i. m. 47-56. o.

A metaverzum egy korlátlan, konstans, digitális és kölcsönös érintkezésen alapuló tér. Korlátlan, mert folyamatosan bővíthető új információkkal, állandó mert használatától függetlenül mindig létezik.⁷²¹ A metaverzum a virtuális és a kiterjesztett valóság technológiáján alapul. Kriptovaluták és nem helyettesíthető tokenek teszik lehetővé digitális ingatlanok és objektumok vásárlását.

A metaverzum gazdasági értéklánca 7 elemre osztható fel. Ezek a *tapasztalat*, a *felfedezés*, az *alkotó gazdaság*, a *térbeli számítástechnika*, a *decentralizáció*, az *emberi kapcsolat* és az *infrastruktúra*.⁷²² Az első réteg a tapasztalat, mert a metaverzumban olyan 2, illetve 3D-s látványt is érzékelhetünk, melyre a való világban nem lenne lehetőségünk. A felfedezés két részre bontható, bejövő és kimenő felfedezési módszerekre. Előbbi feltételezi a felhasználó aktivitását, míg utóbbinál erre nincs szükség. A webalkalmazás-keretrendszerek megjelenése óta könnyebben lehet létrehozni webalkalmazásokat kódolás nélkül, így az alkotó gazdaság keretében a webdesignerek száma nagy mértékben emelkedik. A térbeli számítástechnika integrálja a virtuális és a kiterjesztett valóságot is. A metaverzum fejlesztői az online lehetőségeket kihasználva kisebb szolgáltatásokon keresztül valósítják meg a decentralizációt. A metaverzumban a felhasználók kapcsolatot alakíthatnak ki egymás között. A rendszer hatékony működéséhez 5G és 6G technológia, hálózati kapacitás szükséges.⁷²³

4.3. Jelentősége

Az online tér jelentősége igazolódott már a koronavírus járvány ideje alatt is. A munkavállalók jelentős része otthonról dolgozott, a konferenciákat, tárgyalásokat és a színházi előadásokat az online térben tartották, még az oktatás is különböző internetes platformokon történt. A felhasználók az online térbe egy kamera és egy mikrofon segítségével tudnak csatlakozni, miközben a privát környezetük veszi körül őket. Ehhez képest a metaverzumban a felhasználók egy kiterjesztett valóságba, egy másik háromdimenziós térbe kerülnek, bár fizikailag a valós térben tartózkodnak, az avatárjuk lehetővé teszi akár azt is, hogy színházban, koncerten, vagy a bolygó másik felén érezhessék magukat.⁷²⁴ Az avatárokat úgy fejlesztették ki, hogy a lehető legpontosabban modellezzék felhasználóikat, kövessék mozdulataikat, gesztusaikat és kapcsolatot tudjanak tartani más avatárokkal is. Lehetővé teszik, hogy egy átlagos online meetinggel ellentétben a résztvevők egymás felé forduljanak, ne csak a kamera szöge határozza meg a látóterüket.⁷²⁵

A metaverzum értékes segítséget nyújthat a várostervezőknek is, amikor egy egész várost felépítenek virtuális formában a metaverzumban. A valóságos adatok digitális ikerhez való kapcsolásával jobban átlátják a város működését, ez hozzájárult ahhoz, hogy tudatosabb döntést hozhassanak, ezáltal előre látják, hogy egyes építészeti megoldások hogyan befolyásolják egy adott környéken belül a fényviszonyokat, a levegő mozgását és a közlekedést.⁷²⁶

5. METAVERZUM JELENTŐS ÁLLAMI ÉS TELEPÜLÉSI SZEREPLŐI

A metaverzumot már jelenleg is használó országok többsége ázsiai, valószínűleg a lakosság technológiára való nagyobb fogékonysága és a kormányok digitalizációs törekvései miatt. Ezekben a társadalmakban a mindennapi élet jelentős része az interneten zajlik, ideértve a mindennapi szükségletek kielégítését (például vásárlás), a munkát és a szórakozást is. A metaverzum fejlesztésében és használatában élenjáró országok közé tartozik Szingapúr, Kína, az Egyesült Arab Emírségek és Dél-Korea is.

⁷²¹ GYARAKI ESZTER: *Másvilág, más világ vagy álvilág* In: KONDOROSI FERENC (szerk.): *Metaverzum Az állam requiemje?* 2022. Kornétás Kiadó, Budapest. 23. o.

⁷²² *What is Metaverse Technology?: An In-Depth Guide To Its Potential* Elérhető: https://www.simplilearn.com/what-is-metaverse-technology-article#what_is_metaverse_technology (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁷²³ *What is Metaverse Technology?:* i. m.

⁷²⁴ GYARAKI ESZTER: i. m. 21.-25. o.

⁷²⁵ *A tökéletes digitális másunkkal lehetünk jelen a Metaverzumban* Elérhető: <https://www.techhirek.hu/hirek/digitalis-hasonmas-metaverse> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)

⁷²⁶ BALL, MATTHEW: i. m. 49. o.

5.1. Szingapúr

Szingapúr rendelkezik az egyik legfejlettebb digitális technológiával, így rövid idő alatt a metaverzum fejlődésének egyik központjává vált. Az innováció magas szintű támogatása vonzza a befektetőket, vállalatokat és az informatikai tehetségeket is. Egy szingapúri szoftverfejlesztő cég, a Metaverse Development Services fejlesztéseivel lehetőséget ad a vállalatoknak arra, hogy a digitális környezetben újabb és újabb marketing stratégiákat fedezzenek fel, alkalmazzanak a vásárlókkal való kapcsolattartás során, az ipari folyamatokat a lehető legegyszerűbbé tegyék és hogy új munkafolyamatokkal kísérletezzenek.⁷²⁷

A szingapúri Changi repülőtér létrehozta digitális ikerpárját, melyet ChangiVersének neveztek el. A felhasználók egy játék keretében bejárhatják a repteret, megnézhetik a híres beltéri vízesést, az irányítótornyot és a hármastérmet jellegzetes padlóját, illetve mennyezetét, úgy, hogy pontgyűjtéssel hozzáférést nyernek újabb és újabb területek felfedezéséhez.⁷²⁸

A szingapúri kormány metaverzum politikájának hatására a vállalatoknak alkalmazkodniuk kell a fejlődéshez, át kell alakítaniuk a kiterjesztett valósághoz igazodóan működésüket, ha nem akarnak számos lehetőséget kihagyni. A vállalatoknak fel kell ismerniük, hogy az ügyfelekkel történő kommunikáció új csatornája hamarosan a metaverzum lesz.

5.2. Kína

A kínai Ipari és Információs Technológiai Minisztérium 2023. szeptember 11-én kiadott egy hároméves tervet a kínai metaverzum fejlesztésére, amely stratégiai pillérként öt feladatot tartalmaz. Az első feladat, hogy a mesterséges intelligencia, a blokkláncok és a virtuális valóság integrációjával a metaverzum technológiáját fejlesszék. Második lépésként az egyes iparágakhoz tartozó speciális tudás bővítését hangsúlyozzák. Harmadik feladatként a mindennapi életben szeretnék a digitalizációt teljessé tenni, lenyűgöző digitális élmények létrehozásával. A terv negyedik pontja kiemeli, hogy a hálózati infrastruktúra összehangolt fejlesztése elengedhetetlen, végül ötödik feladatként meghatározza, hogy egy biztonságos és megbízható ipari irányítási rendszert kell kiépíteni.⁷²⁹

A kínai kormány célja, hogy a metaverzum főként az egészségügyről és az iparról szóljon, nem úgy, mint más államokban, ahol a szórakozást és a kereskedelmet is előtérbe helyezik. Már 2017-ben egészségügyi okokból elkezdtek használni egy kiterjesztett valóságot gyártó cég által alkotott rendszert, a dengue-láz visszaszorítására. Drónok rögzítették, hogy mely ingatlanok tetején van olyan állóvíz, melyben a vírust hordozó szúnyog szaporodhat, így a digitális térben egyszerre lehetett látni a megjelölt helyszíneket. A nyugaton elképzelt metaverzumokhoz képest Kínában más digitális világ van kialakulóban, ezt bizonyítja a kormány gyors metaverzumba történő belépése is. A Kínai Fegyelmi Felügyeleti Központi Bizottság már 2021 decemberében közzétette a metaverzum állam által elfogadott definícióját. Véleményük szerint a metaverzum a digitális ikrek, a vegyes valóságból és a blokkláncokból áll. Utóbbit viszont már megszüntették azzal, hogy betiltották a kriptovalutákat. A Plenum kutatócég elnöke Zhengyuan Bo kijelentette, hogy a kínai metaverzumot központilag szabályozzák, első lépésként a kínai kormány hétvégére korlátozta a kiskorúak játékidejét és három órában maximalizálta azt.⁷³⁰

Az állami ráhatás célja, hogy a metaverzumban olyan fejlődés menjen végbe, amely a gazdaságot szolgálja. Csökkenteni akarják a hagyományos iparágaktól való függést, az online térben pedig az új munkalehetőségek számát akarják növelni.

⁷²⁷ *Unlocking the Metaverse: Metaverse Development Services in Singapore* Elérhető: <https://mobiloitte-technologies.medium.com/unlocking-the-metaverse-metaverse-development-services-in-singapore-13bfe9d49ac7> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁷²⁸ *Singapore opens up its airport to the metaverse* Elérhető: <https://www.zdnet.com/article/singapore-opens-up-its-airport-to-the-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁷²⁹ INTERESSE, JULIA: *China Releases Three-Year Action Plan for Metaverse Industry Development* Elérhető: <https://www.china-briefing.com/news/china-releases-three-year-action-plan-for-metaverse-industry-development/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

⁷³⁰ JIANG, YALING: *China's Metaverse Is All About Work* Elérhető: <https://www.wired.co.uk/article/china-metaverse-work-health-care> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)

5.3. Szöul

Dél-Korea fővárosa, Szöul a világ első városa, amit teljesen digitalizáltak és így elérhetővé vált a virtuális térben. A metaverzum infrastruktúrájának fejlesztése közel 180 millió dollárba került, eredményeiért a város a World Smart City Awards-on⁷³¹ 2022-ben megkapta a „Smart City 2022” díjat.⁷³² 2023-ban a Consumer Electronics Show elnevezésű, a világ egyik legnagyobb elektronikai és digitális technológiai kiállításán a helyi vállalkozások és a külföldi befektetők együttműködését támogatták,⁷³³ 2026-ra pedig már az egész város működtetéséhez a kiterjesztett virtuális valóság alkalmazását tűzték ki célul. A felhasználók avatárjaik segítségével meglátogathatnak több nevezetességet sorban állás nélkül, mint például a népszerű Gyeongbokgung-palotát és az N Szöul Tornyt, továbbá bevásárolhatnak Gangnam divatos áruházában is. A platform nemcsak a szórakozást segíti elő, kötelezettségeket is lehet rajta keresztül teljesíteni, a szöuli polgárok fizethetik online az adót, maghatározott esetekben a munkájukat is végezhetik a digitális térben.⁷³⁴

A Metaverse Seoul a *szabadság*, a *befogadás* és a *kapcsolat* három alapvető értékén nyugszik. A szabadságot figyelembe véve egy olyan közösségi teret hoztak létre, ahol a felhasználók szabadon kommunikálhatnak egymással, kifejezhetik az érzéseiket, a hét minden napján éjjel-nappal igénybe vehetik például a digitális könyvtárat és nyilvános versenyeken is részt vehetnek. A befogadás azzal valósul meg, hogy a felhasználók nincsenek kitéve semmilyen megkülönböztetésnek, avatárjaikkal szabadon fedezhetik fel a kiterjesztett virtuális valóságot. A kapcsolat, mint érték magába foglalja, hogy egy valósághű világ tárul a felhasználók elé, ahol a saját otthonuk kényelméből találkozhatnak például a hallgatók az oktatókkal, az állampolgárok a hivatali ügyintézőkkel.⁷³⁵

5.4. Dubai

Dubai az innováció előmozdítását tűzte ki célul, amikor kidolgozta a saját metaverzum stratégiáját, mellyel a metaverzum közösség globális központjává, a tíz legjobb metaverzumban működő gazdaság egyikévé akar válni. 2030-ig több, mint 40 000 virtuális munkahelyet kívánnak létesíteni, ezzel elősegítve, hogy a jelenlegi blokklánc-vállalatok száma az ötszörösére növekedjen.⁷³⁶ Az Egyesült Arab Emírségek kormánya három konkrét célt határozott meg. Az első, hogy az innovációt olyan ütemben mozdítsák elő, hogy Dubai vonzóvá váljon még több vállalat és projekt számára, a második az oktatás fejlesztése, hogy a metaverzum felhasználása, a digitális platformok szerkesztése mindenki számára természetes legyen, a harmadik pedig, hogy Web3⁷³⁷ technológiát vezessenek be minden fontos ágazatban (egészségügy, jog, turizmus, oktatás, kereskedelem, távmunka). A stratégia alappillére, hogy olyan valós adatokra alapítsák az egész rendszert, amelyeket a megszerzésük után hitelesítettek, tároltak, feldolgoztak és kezeltek.⁷³⁸

⁷³¹ A World Smart City Awards egy rangos nemzetközi verseny, amely olyan projekteket, terveket, ötleteket díjaz, amik segítenek az adott várost élhetőbbé, fenntarthatóbbá tenni.

⁷³² *Seoul is the first city to join the metaverse (and this is what can already be done)* Elérhető: <https://www.tomorrow.city/seoul-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁷³³ TUDOMÁNYOS ÉS IKT MINISZTERIUM: 보도 자료 (Sajtóközlemény) Elérhető: [file:///C:/Users/Acer/Downloads/230107%20%EC%A6%89%EC%8B%9C%20\(%EB%B3%B4%EB%8F%84\)%20CES%202023%20%EB%A9%94%ED%83%80%EB%B2%84%EC%8A%A4%20ED%85%8C%ED%81%AC%EB%8D%B0%EC%9D%B4%20EA%B0%9C%EC%B5%9C.pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/230107%20%EC%A6%89%EC%8B%9C%20(%EB%B3%B4%EB%8F%84)%20CES%202023%20%EB%A9%94%ED%83%80%EB%B2%84%EC%8A%A4%20ED%85%8C%ED%81%AC%EB%8D%B0%EC%9D%B4%20EA%B0%9C%EC%B5%9C.pdf) (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)

⁷³⁴ *You can now visit Seoul in the metaverse* Elérhető: <https://www.weforum.org/videos/seoul-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁷³⁵ *Official release of Metaverse Seoul* Elérhető: <https://english.seoul.go.kr/official-release-of-metaverse-seoul/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

⁷³⁶ EGYESÜLT ARAB EMÍRSÉGEK MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁÉRT, DIGITÁLIS GAZDASÁGÉRT ÉS TÁVMUNKA RENDSZERÉÉRT FELELŐS MINISZTERIUMA: *Responsible Metaverse Self-governance Framework* Elérhető: <https://ai.gov.ae/wp-content/uploads/2023/09/Responsible-Metaverse-Self-governance-Framework-2023-EN.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.) 17. o.

⁷³⁷ A Web3 egy kifejezés, mely az internet olyan következő lépcsőfokát jelenti, ami decentralizált.

⁷³⁸ *Dubai Metaverse Strategy* Elérhető: <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/government-services-and-digital-transformation/dubai-metaverse-strategy> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 07.)

Annak érdekében, hogy Dubai a metaverzum vezetőjévé váljon a Dubai International Financial Centre (DIFC) létrehozott egy platformot, amely tartalmaz egy innovatív gyorsítóprogramot, ezzel nemcsak ösztönzi a vállalkozásokat, hanem létrehozza a metaverzum jogi szabályozását is. Omar bin Sultan Al Olama az Egyesült Arab Emírségek mesterséges intelligenciáért, digitális gazdaságért és távmunka rendszeréért felelős minisztere kijelentette, hogy az Egyesült Arab Emírségek elkötelezett annak érdekében, hogy Dubait csúcstechnológiai központtá tegye.⁷³⁹

A The World Economic Forum (WEF)⁷⁴⁰ készített egy jelentést, mely szerint 2030-ra már körülbelül 700 város építi ki a metaverzumát. Dubai ebben is az élen jár, lakosságának már több, mint 50 százaléka képes használni a virtuális teret, tartalmakat készíteni és pénzt keresni abban.⁷⁴¹

A virtuális világban már jelen lévő, működő entitások közül ugyan Szöul és Dubai nem az államok jogalanyiságát bizonyítja a metaverzumban, viszont mindkét metropolisz jelentősen nagyobb területtel rendelkezik, mint Tuvalu szigete. A két város online térben való működése alátámasztja, hogy Tuvalu törekvése megvalósítható, a sziget teljes mértékben digitalizálható.

6. MI TÖRTÉNIK A DIGITÁLIS IKERREL, HA AZ EREDETI ÁLLAM MEGSZÚNIK?

A kérdés megválaszolásához a klasszikus államfogalom elemei mentén vizsgálom, hogy hogyan tudja a digitális iker az államiség kritériumait teljesíteni a virtuális térben.

6.1. Állandó lakosság

Amennyiben Tuvalu digitális formában működő állammá válik, az állandó lakosai a metaverzumának felhasználói lesznek. Felmerül kérdésként, hogy a kormány így az állampolgárok jogait és kötelezettségeit érintő döntéseket milyen formában tudja érvényre juttatni, hogyan tudja szuverenitását gyakorolni állampolgárai felett.

Az állampolgárság a státuszfelfogás szerint úgy definiálható, mint az egyénnek ezen státuszában kifejeződő jogainak és kötelezettségeinek összessége, a jogviszonyként történő definiálás magába foglalja az állam jogait és kötelezettségeit is.⁷⁴² Az állam polgárai már az állampolgárságuk keletkezésével az állam szuverenitása alá kerültek, ezért az állam joghatósággal rendelkezik felettük, az államhatáron belül és más állam területén való tartózkodásuk esetén is.

Az állam területén kívül tartózkodó állampolgárookra vonatkozó szabályozásra példaként szolgálhat Izrael esete. Az izraeli országgyűlés megállapította az 1986. évi 5747. honvédelmi szolgálatról szóló törvény külföldi végrehajtásra vonatkozó hatályát is. A törvény megállapítja, hogy hatálya kiterjed nemcsak a belföldön élő állampolgárokra, hanem a külföldön élőkre is, még abban az esetben is, ha egyidejűleg más országnak is állampolgárai, továbbá az izraeli lakosokra is állampolgárságra való tekintet nélkül. Behívóparancsban történő utasításra bármely személy, aki a törvény hatálya alá tartozik köteles a megjelölt időben és helyen a katonai szolgálatra jelentkezni.⁷⁴³

A tuvalu állampolgárok tehát az állam területének elsüllyedése után is az állam joghatósága alatt maradhatnak a területen kívül tartózkodva is, illetve a metaverzum lehetőséget biztosít az aktív felhasználók által az állandó lakosság követelményének teljesítéséhez.

⁷³⁹ KASHYAP, SINDHU: *Dubai forging its way ahead as a Metaverse metropolis* Elérhető: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/uae/dubai-forging-its-way-ahead-as-a-metaverse-metropolis/articleshow/104651246.cms> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 08.)

⁷⁴⁰ Fordítás: Világgazdasági Fórum

⁷⁴¹ SANKRANTI, SHASHWAT (szerk.): *Global Metaverse Leaders Emerge: Seoul, Dubai, and Santa Monica spearhead WEF's report's list* Elérhető: <https://www.wionews.com/business-economy/global-metaverse-leaders-emerge-seoul-dubai-and-santa-monica-spearhead-wef-reports-list-664998> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 08.)

⁷⁴² GANCZER MÓNIKA: *Állampolgárság* In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.) *Internetes Jogtudományi Enciklopédia* 2021. Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 30.)

⁷⁴³ *Katonai szolgálat* Elérhető: <https://embassies.gov.il/budapest/ConsularServices/Pages/arrangements-of-military-service.aspx> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)

6.2. Kormányzat

Amennyiben Tuvalu szigete a jövőben elsüllyed, az akkor regnáló kormány további működése kérdéseket vet fel. Megoldási lehetőségként szolgálhat a lengyel emigráns kormány esete, mely arra kényszerült, hogy elhagyja Lengyelország területét és Londonban folytassa működését. A kormány egyre nagyobb mértékben vett részt a háborús erőfeszítésekben, irányítása alatt működött a „földalatti állam”, amely saját államstruktúrával, és közigazgatással rendelkezett. A Londonban működő lengyel kormány hagyományosan nyerte el legitimitását, nem külföldön alakult, mint a legtöbb száműzetésben lévő kormány.⁷⁴⁴ A tuvalu kormány a lengyel emigráns kormány működésének analógiájára tevékenykedhetne a következő választásokig, melyet már a virtuális térben, Tuvalu metaverzumában lehetne lebonyolítani. A virtuális világban már megjelentek különféle szavazó felületek, melyeknek vannak előnyei és hátrányai is.

Előnyt jelent a kényelmes hozzáférhetőség, mivel internetkapcsolat segítségével akár a szavazók otthonukból is leadhatják voksaikat, a fizikai akadályok sem jelentenek kihívást. Költséghatékony volta is vonzóvá teszi, a szavazólapok nyomtatása, fizikai helyszínek és alkalmazottak biztosítása nélkül rendkívül sok költség alól mentesül a szavazás lebonyolítója. Az online szavazások alkalmával jóval magasabb a részvételi arány is, a platformok automatizáltan számlálják a szavazatokat, így az ember által elkövetett hibák, mint például az elszámolás, nem fordulhatnak elő. A szavazási rendszer átlátható, a szavazat visszakövethető, így a választás manipulálásától nem kell tartani.⁷⁴⁵

Az online szavazásnak vannak hátrányai is. Hackerek megpróbálhatják feltörni a rendszert, meghamisítani a szavazatokat, így megbízható tűzfalak és védelmi rendszerek elengedhetetlenek. Kihívást jelenthet a fejletlenebb területek felzárkóztatása, biztosítani kell mindenki számára az internethez való hozzáférést, az idősebb korosztály nagy része pedig rászorul más segítségére az online felületek használata közben, ami visszaélésre adhat lehetőséget. Adatvédelmi aggályok is felmerülhetnek, amennyiben nem kellően biztonságos a rendszer, a szavazók adatai és a szavazatuk is napvilágra kerülhetnek. Az online szavazás megbízhatósága nagymértékben függ a technológia stabilitásától, mert a rendszerhibák könnyen megzavarhatják a folyamatot, szigorú ellenőrzésre van szükség ennek a kiküszöböléséhez.⁷⁴⁶

Az online szavazás sok veszélyt rejt magában, ez tagadhatatlan, viszont nem lehetetlen a megvalósítása biztonságos körülmények között. Tuvalunak a metaverzumba „költözés” esetén lehetősége lenne online formában a választásokat és a népszavazásokat lebonyolítani. Pozitív példa Észtország, ahol 2005-ben lehetett először interneten szavazni, ami egyre népszerűbb és a választásokon résztvevők aránya is jelentős mértékben megnövekedett. A szavazáshoz két PIN kódra és egy elektronikus aláírást biztosító intelligens kártyára is szükség van, ezzel garantálják a választások biztonságát, hiteles lefolyását.⁷⁴⁷

Ennek a működő rendszernek az analógiájára Tuvalu kialakíthatja saját online választási rendszerét, ami feltétlenül szükséges ahhoz, hogy a választásra jogosultak szavazata alapján egy legitim módon létrejövő kormány irányítsa Tuvalut, az addig működő kormány megbízatásának lejárta után.

6.3. Képesség kapcsolat fenntartására és nemzetközi kereskedelem

Tuvalu digitális ikerpárjának képesnek kell lennie diplomáciai kapcsolatainak fenntartására, mely megoldható a már fennálló nagykövetségeinek, konzulátusainak fenntartásával, illetve digitális nagykövetségek létrehozatalával a metaverzumban.

Törekvése nem lenne egyedülálló, mert a Karib-térség egy szigetállamának, Barbadosnak a kormánya már 2021 augusztusában jóváhagyta a világ első metaverzum nagykövetségének a

⁷⁴⁴ *Polish Government in Exile*. Elérhető: <https://www.f.waseda.jp/buda/library/polish-government.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 13.)

⁷⁴⁵ KURUNCZI GÁBOR, SZEMÁN GYÖRGY ACSÁD: *Az elektronikus választás lehetőségei és kihívásai, különös tekintettel az e-szavazásra* In: *Acta Humana* (2023) 4. szám, 89. o.

⁷⁴⁶ HAY, ALEX: *5 Pros and 5 Cons of Free Online Voting Tools: Are They Worth It?* Elérhető: <https://www.eballot.com/blog/free-online-voting-tools> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)

⁷⁴⁷ *Növelheti-e az e-szavazás a választási részvételt?* Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20110321STO15986/novelheti-e-az-e-szavazas-a-valasztasi-reszvetelt> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)

létrehozását. 2021. november 14-én megállapodtak a Decentraland⁷⁴⁸ elnevezésű virtuális valóság platformmal, digitális építési területek megvásárlásában.⁷⁴⁹ Megállapították, hogy Barbados digitális diplomáciai komplexuma körülbelül 5000 – 50000 dollárba kerül, amely a metaverzum ingatlan áraihoz képest kedvezőnek minősül. A barbadosi külügyminisztérium és a külkereskedelmi minisztérium a Somnium Space-el⁷⁵⁰ és a SuperWorlddel⁷⁵¹ is folytatott tárgyalásokat, mert több metaverzumban is akar kialakítani nagykövetségeket és konzulátusokat, olyan szolgáltatásokkal, mint az e-vízum, valamint a teleporter, amely lehetővé teszi, hogy a felhasználók avatárjaikkal „közlekedjenek” a különböző metaverzumok között.⁷⁵²

Jerome Walcott szenátor, Barbados külügyminisztere úgy nyilatkozott, hogy állama már nagyon várja, hogy üdvözölje a látogatókat a metaverzumban létrehozott nagykövetségén. A kormány kijelentette, céljuk, hogy digitális nagykövetségeikkel elősegítsék a világ többi kormányával való kétoldalú együttműködést, melyet Gabriel Abed barbadosi diplomata is megerősített, amikor egy vele készített interjúban kijelentette, hogy a virtuális nagykövetség egy jó módja annak, hogy minél több állammal együttműködjön.⁷⁵³

Tuvalu Barbados példája alapján létrehozhatja digitális nagykövetségeit, konzulátusait, melyekkel fenn tudja tartani már meglévő, illetve ki tudja alakítani a jövőbeni kapcsolatait, ezzel biztosítva a digitális iker jogalanyiságát.

A „képesség kapcsolat fenntartására” kritérium alapvetően a más államok gazdasági szereplőivel való kapcsolat kialakításával kezdődik. A metaverzum egy új perspektívát nyit a nemzetközi kereskedelembe, megteremti a lehetőségét a kereskedők és a vásárlók kapcsolat felvételének és fenntartásának a virtuális térben. A Worldline nevű cég létrehozott egy virtuális, innovatív értékesítési platformot a Decentraland metaverzumban, reményei szerint ez lesz a jövő kereskedelmi, közösségi csatornája. A kereskedők a platformon üzleteket vehetnek bérbe, a vásárlók ide a Föld bármely részéről becsatlakozhatnak.⁷⁵⁴

A tuvalui gazdasági társaságok a Worldline nevű cég által létrehozott értékesítési platform mintájára folytathatják tevékenységüket a metaverzumban. Tuvalu 1,3 millió négyzetkilométert felölelő halászati jogát többnyire eladja az Egyesült Államoknak és Japánnak, ez az egyik fő bevételi forrása. Metaverzumba „költözése” esetén ezt a tevékenységét továbbra is folytatni tudja, szintúgy, mint az általa létrehozott domain nevének a .tv-nek az értékesítését.⁷⁵⁵

Idegenforgalmi szempontból több lehetőség rejlik Tuvalu számára a metaverzumban, mint fizikai területén. A világ egyik legkevésbé látogatott országaként szinte nem rendelkezik turizmusból származó bevétellel, digitalizált ikerpárját jóval nagyobb eséllyel látogatnák meg a világ minden tájáról a metaverzumban, ajándéktárgyak és szuvenírek eladásával gazdaságának ezen ágazata is fellendülhetne.

⁷⁴⁸ A világ egyik első és legnagyobb digitális életteret működtető vállalata.

⁷⁴⁹ *Barbados to Establish the World's First Embassy in the Metaverse* Elérhető: <https://diplomatomagazine.eu/2022/08/30/barbados-to-establish-the-world-first-embassy-in-the-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)

⁷⁵⁰ A Somnium Space VR egy állandó 3D-s világ, ahol minden terület egyéni felhasználók birtokában van. Bármit fel lehet építeni, csak a fantázia szab határt.

⁷⁵¹ A SuperWorld egy olyan virtuális világ, ahol minden ingatlan megfelel a valóságnak, a felhasználók ingatlanjaikkal kereskedhetnek, végzett tevékenységeikkel bevételt szerezhetnek.

⁷⁵² *Barbados Digital Embassy ... In the Metaverse* Elérhető: <https://medium.com/@cordeiroofthepen/the-importance-of-the-barbados-digital-embassy-in-the-metaverse-and-why-the-rest-of-the-caribbean-80d731768a13> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)

⁷⁵³ *Barbados to establish world's first metaverse embassy* Elérhető: <https://www.trtworld.com/magazine/barbados-to-establish-world-s-first-metaverse-embassy-51836> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)

⁷⁵⁴ *A Wordline felkészíti a kereskedőket a metaverzumban rejlő lehetőségekre* Elérhető: <https://fintechzone.hu/a-worldline-felkesziti-a-kereskedeket-a-metaverzumban-rejlo-lehetosegekre/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

⁷⁵⁵ *Egy ország elmerülében: Tuvalu* Elérhető: https://www.urvilag.hu/a_het_kepe/20100907_egy_orzag_elmeruloben_tuvalu (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

6.4. Meghatározott terület

A Montevideói Egyezmény szerinti meghatározott terület még egy kézzel fogható földrajzi helyet jelentett, a világháborúk utáni békeszerződések is egy földrajzilag megrajzolt, folyó közép vonalához, hosszúsági és szélességi fokhoz igazított területet tartalmaztak. Általános jelleggel a nemzetközi jog nem várja el, hogy egy állam földrajzi területtel rendelkezzen, az államiság kritériumai sem általánosak.

Napjainkban a metaverzumok megjelenésével már beszélhetünk virtuális térben megtalálható területről is, így az államoknak is lehetősége van különböző platformokon digitális területet vásárolni. Kérdésként merülhet fel a terület meghatározottsága, mert egy tér kiterjedése a metaverzumban lehet korlátlan, végtelen. Tuvalu a meghatározottságot teljes mértékben teljesíteni tudja, mert nem egy új államot akar alapítani, hanem meglévő területét szeretné digitalizálni az összes domborzati elemmel, a meglévő létesítményekkel, a lakó- és középületekkel együtt. Vizsgálódó, hogy mi történik, ha valamilyen okból nem működik az internet, hova „tűnik” az államterület. Annak, hogy egyetlen erre alkalmas eszközön sem működjön az internet, az esélye elhanyagolható, ezért ez a feltétel szinte biztosan teljesül.

Összességében a nemzetközi jogban hiányoznak az államot meghatározó jogi források, de a területet mindig lényeges alkotóelemként ismerték el. A terület fizikai volta azonban nem általánosan elvárt követelmény, a metaverzumban megtalálható virtuális terület is teljesíti a kitélt, a meghatározottság pedig biztosítható korlátozásokkal, illetve Tuvalu esetében ilyen probléma fel sem merül.

7. MEGOLDÁSI JAVASLATOK

A metaverzumba „költözés” lehetősége mellett felmerül, hogy milyen fizikai megoldások nyújthatnak segítséget Tuvalu államiságának fennmaradásához, amennyiben biztosítani szeretné, hogy a területi kritérium megvalósulása megkérdőjelezhetetlen legyen. Ez a fejezet arra törekszik, a teljesség igénye nélkül, hogy bemutassa, hogy milyen lehetőségek állnak rendelkezésre a fizikai államterület egy részének, akár egészének fenntartására.

7.1. Pózna-elmélet

Szárazföldi területről akkor beszélhetünk, ha az a tengerszint felett található, nem borítja víz. Tuvalu egészen addig rendelkezik szárazföldi területtel, amíg valamelyik szigetének van a tengerszint felett elhelyezkedő része, ezt végső esetben egy, a vízszint fölé emelkedő függőleges oszlop segítségével is biztosítani tudja.

7.2. Objektum-elmélet

Szárazföldi terület biztosítására alkalmasak lehetnek különböző vízi objektumok, kiindulási alapként szolgálhatnak a tengerekbe és az óceánokba telepített fűtőtoronyok. A második világháború után például Patrick Roy Bates brit vállalkozó elfoglalt egy 1942-ben épített légvédelmi bázist és ezen 1967. szeptember 2-án Sealand néven alapított egy hercegséget. A hercegség önálló zászlóval, bélyeggel, himnusszal, címerrel és az „E Mare Libertas”⁷⁵⁶ mottóval rendelkezik. Saját fizetőeszköze a Sealand dollár, aminek árfolyamát az Egyesült Államok devizájához kötik. 1975. szeptember 25-én Roy herceg kihirdette Sealand alkotmányát.⁷⁵⁷

Ugyan a hercegséget eddig egyetlen állam sem ismerte el önálló nemzetnek, Tuvalu helyzete egészen más. Szuverenitását nem elismertetnie kell, hanem fenntartania. A saját államterületén, építhetne a modern technológiák alkalmazásával, egy környezetbe tökéletesen illeszkedő, organikus, emberi tartózkodásra alkalmas építményt, ami harmonikus egységet képez a környezetével.

⁷⁵⁶ Fordítás: Szabadság a tengerből

⁷⁵⁷ *History of a nation* Elérhető: https://sealandgov.org/en-eu/pages/the-story?_gl=1*yrg7fc*_up*MQ.*_ga*NjM2MzE2NTYyLjE3MTA1ODcwNDM.*_ga_9J7Z9TB08H*MTcxMDU4NzA0MS4xLjAuMTcxMDU4NzA0MS4wLjAuMA.. (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

7.3. Mesterséges sziget, úszó sziget

A mesterséges szigetet emberi kéz alkotja, nem természeti folyamat eredménye, létrehozása hosszú múltra tekint vissza. Találhatunk példákat az ókori Egyiptomban, az azték birodalomban, Skóciában és Írországban. Régen vallási célokra és mezőgazdasági termelésre használták őket, napjainkban az élettér bővítése és az infrastrukturális igények kielégítésére szolgálnak.⁷⁵⁸

A globális felmelegedés miatti tengerszint emelkedés nemcsak a csendes-óceáni államokat fenyegeti, hanem az Indiai-óceán szigeteit is. A Maldív-szigetek átlagos tengerszint feletti magassága a legalacsonyabb a világon, 1190 korallszigetének több, mint 80 százaléka nem haladja meg az egy méteres tengerszint feletti magasságot. Azt prognosztizálják, hogy a szigetek már az évszázad közepén lakhatatlanná válhatnak, nem azért, mert a teljes terület víz alá kerül, hanem mert a viharok miatt a szigetekeken átcsapó tengervíz tönkreteszi az édesvízkészleteket. A Maldív-szigetek kormánya a mesterséges szigetek létrehozását megoldásnak látja a problémára.⁷⁵⁹

Nem ők az elsők, akik ezt megvalósítják, Hollandia területének egyharmada már víz alá került, így több helyen építettek vízen lebegő házakat. A hollandok szakértelmét felhasználva Dél-Korea elkezdte az első teljes egészében vízen lebegő város megépítését, melyet Oceanixnek neveztek el. A mesterséges várost áradásbiztosra tervezik, a tengerszint emelkedést követve fog lebegni a vízen, a tervek szerint 6,3 hektáros lesz és tizenkétezer lakos befogadására lesz alkalmas.⁷⁶⁰ Mesterséges szigetet hozott létre Dubai és Kína is, amit előbbi idegenforgalmi, utóbbi pedig katonai célokra használ fel.

Terjedelmi okok és azon megfontolásból, hogy ez a szűkebb téma a dolgozat fókuszát jelentősen módosítaná, csak röviden foglalom össze Kína Nagy Homokfal projektjét. Mesterséges szigeteiket úgy hozták létre, hogy korallzátonyokra homokot szállítottak, és bebetonozták őket, ezzel kialakítva egy állandó szerkezetet. 2016-ra már 3200 hektár új földterülettel rendelkeztek. Kína kormánya úgy nyilatkozott, hogy Kína célja a mesterséges szigetek építésével menedék-, időjárás előrejelzés-, és halászati segítség nyújtása a tengeren áthaladó hajóknak.⁷⁶¹ Védelmi elemzők véleménye alapján Kína célja légi és tengeri erődök létrehozása.

A Maldív-szigetek terveiben egy olyan mesterséges sziget szerepel, amely kétszer akkora, mint a szülői Oceanix, húszezer ember befogadására lesz képes. Az első lakók már 2024-ben beköltözhetnek, 2027-re pedig az egész város elkészül, házakkal, iskolákkal, üzletekkel, játszóterekkel és éttermekkel. A vízen lebegő egységek között Velence példáját követve csatornák lesznek, az egész város tervezése közben szem előtt tartják a környezetvédelmet. Mohamed Nasheed a Maldív-szigetek korábbi elnöke már 2009-ben egy koppenhágai klímakonferencián így fogalmazott: „Egyesek szerint túl nehéz radikális lépéseket tenni. Mások azt mondják: hagyjunk fel minden reménnyel. Nos, én azért vagyok itt, hogy közöljem, mi nem vagyunk hajlandók feladni”.⁷⁶² Több év elteltével rájöttek, hogy nem képesek az éghajlatváltozással szembeni harcot megnyerni, így alkalmazkodniuk kell a vízszint emelkedéséhez. Ehhez az elvhez tartva magukat építik mesterséges szigetüket, hogy megmentsék államukat.⁷⁶³

Egy környezetbe illő, organikus mesterséges sziget megépítése megfelelő lenne Tuvalu esetében is államiságának megőrzéséhez és lakosságának egyben tartásához.

⁷⁵⁸ *A mesterséges szigetek története: az épített környezet valódi költségei* Elérhető: <https://kp.hu/a-mesterseges-szigetek-tortenete-az-epített-környezet-valodi-koltsegei/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

⁷⁵⁹ *A legrosszabbra készülve* Elérhető: https://www.urvilag.hu/környezetunk_vedelme/20210615_a_legrosszabbra_keszulve (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)

⁷⁶⁰ *Oceanix Busan – a Floating City Prototype* Elérhető: <https://toposmagazine.com/oceanix-busan/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

⁷⁶¹ *China Voice: Drop fearmongering over South China Sea* Elérhető: https://web.archive.org/web/20150528180646/http://news.xinhuanet.com/english/2015-04/16/c_134157325.htm (Letöltés dátuma: 2024. 03. 28.)

⁷⁶² *President's Speeches; Address by President Mohamed Nasheed to 350. org Climate Change Meeting at Klimaforum 09 in Copenhagen* Elérhető: <https://www.presidencymaldives.gov.mv/Press/Article/1781?term=4> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

⁷⁶³ *Mint Velencében: mentik a klímaváltozás áldozatát, a merülő Maldív-szigeteket* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2023/10/01/maldiv-szigetek-klímaváltozas-velence-dubaj-holland-varos-tenger> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)

8. ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

A globális felmelegedés hatására történő tengerszint emelkedés problémája a világ számos országát érinti, az európai kontinens alacsonyan fekvő országaitól kezdve, az indiai-óceáni szigeteken át a csendes-óceáni szigetvilágig. Ezeknek az entitásoknak veszélybe került az államisága a Montevideói Egyezmény államterületre vonatkozó kitétele miatt.

Dolgozatomban Tuvalu esetén keresztül vizsgáltam az államiság egyezményben meghatározott négy kritériumának, mint az állandó lakosság, az állandó kormányzat, a képesség kapcsolat létesítésére és a meghatározott terület teljesülését, amennyiben egy állam fizikai területének elvesztését követően „felköltözik” a metaverzumba. Ennek a megértéséhez ismertettem a metaverzum működését és jelentőségét, a már jelenlévő jelentősebb államok, metropoliszok működését, szemléltettem, hogy mi történik a digitális ikerrel, ha az eredeti államterület megszűnik és bemutattam a teljesség igénye nélkül különböző, a fizikai államterület megőrzését lehetővé tevő megoldásokat, melyek közül a mesterséges-sziget építését tartom a legjobb fizikai és jogi megoldásnak. Egy korallzátonyra felépített, „lebegő” sziget alkalmazkodhatna a tengerszint emelkedéséhez és csökkenéséhez, illetve a modern technológia által meg lehetne valósítani a lehető legkevésbé környezetszennyező módon, így a tuvalu lakosoknak sem kellene elhagyniuk otthonukat. Amennyiben a nemzetközi jog alakulása folytán a fizikai terület elvárassá válna, a mesterséges sziget tudná biztosítani ezen követelmény megvalósulását is.

A bevezetésben megfogalmazott első kérdéssel kapcsolatban arra a megállapításra jutottam, hogy a tuvalu kormány célkitűzése megvalósítható, amennyiben nem sikerül megakadályozniuk a világ többi államával közösen a globális felmelegedés okozta tengerszint emelkedést és nem tudják pótolni a földterületet olyan mértékben, hogy a sziget ne süllyedjen el, a metaverzumba „költözés” egy potenciális lehetőség. Kutatásaim alapján úgy vélem, hogy a metaverzum rohamos gyorsasággal fejlődik, ugyan jelenleg még nem mindenhol elérhető, a sávszélesség nem minden esetben elegendő, jogilag nincs teljesen szabályozva, Tuvalu esetében az évszázad végéig kell megoldást találni a problémára, így a jelenlegi fejlődési ütemet figyelembe véve megállapítható, hogy a metaverzum otthont adhat Tuvalu szigetének. A kultúrájuk, nemzeti értékeik, természeti kincseik megőrzése rendkívül fontos feladat, hiszen egy már évszázadok óta működő, szuverén állam nem „tűnhet” el egy emberek által okozott természeti katasztrófa miatt.

A második kérdéssel kapcsolatban kutatásaim alapján konstatáltam, hogy a metaverzumban létrehozott digitális iker képes államként működni abban az esetben is, ha az eredeti államterület megszűnik. Az állandó kormányzat biztosítható internetes választásokkal, a metaverzum felhasználói képezik az állandó lakosságot, a nemzetközi kapcsolatokat fent lehet tartani, illetve újakat is ki lehet alakítani digitális nagykövetségek és konzulátusok létrehozásával, a metaverzumban vásárolt terület pedig teljesítheti a meghatározott terület kritériumát. Tuvalu esetében az adott terület nagysága, az állandó lakosság száma nem kérdéses, hiszen már egy működő szuverén államról beszélünk, nem új államot akarnak létrehozni.

A legfontosabb feladat elsősorban államok általi összefogással megakadályozni azt, hogy az éghajlat-változás olyan hatalmas méretű károkat okozzon, hogy több állam területe is veszélybe kerüljön.

Visszaulva tanulmányom mottójára, ahogy Simon Kofe fogalmazott: „Számunkra egy állam több, mint ami fizikai, a kultúránk, a történelmünk. Ez a tuvaluiak szelleme és ez olyasmi, amit soha nem lehet eltávolítani.” Ezen állítás szívhez szóló volta miatt a dolgozat célja a feltett kérdések megválaszolásán kívül arra is irányult, hogy rávilágítson, hogy az államoknak össze kell fogniuk és az embereknek tenniük kell a globális felmelegedés ellen, mert nem élhetünk egy olyan világban, ahol millióknak kell elhagynia otthonát egy emberi tevékenység okozta környezeti katasztrófa miatt.

FORRÁSJEGYZÉK

Szakirodalom:

- [1.] BALL, MATTHEW: *Metaverum, Így forradalmasítja valóságunkat a virtuális világ* 2022. HVG Kiadó, Budapest.
- [2.] BODIN, JEAN: *Az államról*, 1987. Gondolat Könyvkiadó, Budapest.

- [3.] COHEN, ROSALIN: *The Concept of Statehood in United Nations Practice* In: University of Pennsylvania Law Review, 1961. 109. kötet, 8. szám. 1127-1171. o.
- [4.] CSATLÓS ERZSÉBET: *Térség és terület a nemzetközi jogban*, In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Nemzetközi Jogi Rovat, 2018. Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/terseg-es-terulet-a-nemzetkozi-jogban> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)
- [5.] EGYESÜLT ARAB EMÍRSÉGEK MESTERSÉGES INTELLIGENCIÁÉRT, DIGITÁLIS GAZDASÁGÉRT ÉS TÁVMUNKA RENDSZERÉRT FELELŐS MINISZTERIUMA: *Responsible Metaverse Self-governance Framework* Elérhető: <https://ai.gov.ae/wp-content/uploads/2023/09/Responsible-Metaverse-Self-governance-Framework-2023-EN.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)
- [6.] *Egyesült Nemzetek Tengeri Jogi Egyezménye* Elérhető: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=celex%3A21998A0623%2801%29> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)
- [7.] Európai Unió Tanácsa, Tanulmány, 2022 *Metaverse – Virtual World, Real Challenges* Elérhető: <https://www.consilium.europa.eu/media/54987/metaverse-paper-9-march-2022.pdf> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)
- [8.] GANCZER MÓNICA: *Állampolgárság* In: JAKAB ANDRÁS – KÖNCZÖL MIKLÓS – MENYHÁRD ATTILA – SÜLYÖK GÁBOR (szerk.) Internetes Jogtudományi Enciklopédia 2021. Elérhető: <https://ijoten.hu/szocikk/nemzetkozi-jog-allampolgarsag> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 30.)
- [9.] GOMBOS KATALIN – SIMON KÁROLY LÁSZLÓ – STRIHÓ KRISZTINA: *Kérdések és válaszok a jogról, Bevezetés a magyar jog alapjaiba* 2021. HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest.
- [10.] GYARAKI ESZTER: *Másvilág, más világ vagy álvilág* In: KONDOROSI FERENC (szerk.): *Metaverzum Az állam requiemje?* 2022. Kornétás Kiadó, Budapest.
- [11.] JELLINEK, GEORGE: *Allgemeine Staatslehre*, [1900] Verlag von O. Häring, Berlin, 1914.
- [12.] KENDE TAMÁS – NAGY BOLDIZSÁR – SONNEVEND PÁL – VALKI LÁSZLÓ (szerk.): *Nemzetközi jog*, 2018. Wolters Kluwer Hungary Kft., Budapest.
- [13.] KISTELEKY KÁROLY: *Állampolgárság* In: JAKAB ANDRÁS – FEKETE BALÁZS (szerk.): Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Alkotmányjogi rovat, 2024. Elérhető: https://ijoten.hu/szocikk/alkotmanyjog-allampolgarsag#_ftn8 (Letöltés dátuma: 2024. 03. 30.)
- [14.] KMETY KÁROLY: *Állam*, In: BOKOR JÓZSEF (szerk.): *A Pallas Nagy Lexikona* 1. kötet, 1893. Pallas, Budapest.
- [15.] KOFE, SIMON: *Tuvalu's Future Now Project: preparing for climate change in the worst-case scenario* Elérhető: <https://devpolicy.org/tuvalu-preparing-for-climate-change-in-the-worst-case-scenario-20211110/> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)
- [16.] KÖVÁRI ATTILA: *Meaning, Concept and taxonomy of metaverse*. In: Journal of Applied Technical and Educational Sciences, 13. évfolyam, 2. szám, 2023. 1-10. o.
- [17.] KURUNCZI GÁBOR, SZEMÁN GYÖRGY ACSÁD: *Az elektronikus választás lehetőségei és kihívásai, különös tekintettel az e-szavazásra* In: Acta Humana (2023) 4. szám, 81-94. o.
- [18.] *Montevideo Convention on the Rights and Duties of States* Elérhető: <https://www.jus.uio.no/english/services/library/treaties/01/1-02/rights-duties-states.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 19.)
- [19.] PORTMANN, ROLAND: *Legal Personality in International Law*, 2010. Cambridge Studies in International and Comparative Law, Cambridge.
- [20.] STEPHENSON, NEAL: *Snow Crash* 2006. Metropolis Media Kiadó, Budapest.
- [21.] TAKÁCS PÉTER: *Az állam fogalma*, In: SMUK PÉTER: *Alkotmányjog I. Alkotmányos fogalmak és eljárások*, 2014. Universitas Győr, Győr.
- [22.] *The Future Now Project: Preparing Today to Secure Tomorrow* Elérhető: <https://drive.google.com/file/d/1F8Ksc99AsokFJRChQS7lluCiciC-ftny/view> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)
- [23.] TUDOMÁNYOS ÉS IKT MINISZTERIUM: 보도 자료 (Sajtóközlemény) Elérhető: [file:///C:/Users/Acer/Downloads/230107%20%EC%A6%89%EC%8B%9C%20\(%EB%B3%B4%EB%8F%84\)%20CES%202023%20%EB%A9%94%ED%83%80%EB%B2%84%EC%8A%A4%20%ED%85%8C%ED%81%AC%EB%8D%B0%EC%9D%B4%20%EA%B0%9C%EC%B5%9C.pdf](file:///C:/Users/Acer/Downloads/230107%20%EC%A6%89%EC%8B%9C%20(%EB%B3%B4%EB%8F%84)%20CES%202023%20%EB%A9%94%ED%83%80%EB%B2%84%EC%8A%A4%20%ED%85%8C%ED%81%AC%EB%8D%B0%EC%9D%B4%20%EA%B0%9C%EC%B5%9C.pdf) (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)
- [24.] VIGH LÁSZLÓ: *Közös kereskedelempolitika – külgazdasági kapcsolatrendszer*, In: KENGyel ÁKOS (szerk.): *Európai Unió Politikák*, 2020. Akadémia Kiadó, Budapest.
- [25.] WEINBAUM, G. STANLEY: *Pigmalion's Spectacles* 2016. Start Publishing LLC., New York.

- [26.] ZADEH, ALI ZOUNUZY: *International Law and the Criteria for Statehood*, Tilburg University, Tilburg.

Internetes források:

- [1.] *A legrosszabbra készülve* Elérhető: https://www.urvilag.hu/kornyezetunk_vedelme/20210615_a_legrosszabbra_keszulve (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)
- [2.] *A mesterséges szigetek története: az épített környezet valódi költségei* Elérhető: <https://kp.hu/a-mesterseges-szigetek-tortenete-az-epített-kornyezet-valodi-koltsegei/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)
- [3.] *A metaverzum rövid története és benne a kriptók szerepe* Elérhető: <https://academy.binance.com/hu/articles/a-brief-history-of-the-metaverse-and-crypto-s-role-in-it> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [4.] *A tökéletes digitális másunkkal lehetünk jelen a Metaverzumban* Elérhető: <https://www.techhitek.hu/hirek/digitalis-hasonmas-metaverse> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [5.] *A Wordline felkészíti a kereskedőket a metaverzumban rejlő lehetőségekre* Elérhető: <https://fintechzone.hu/a-worldline-felkesziti-a-kereskedeket-a-metaverzumban-rejlo-lehetosegekre/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)
- [6.] *Barbados Digital Embassy ... In the Metaverse* Elérhető: <https://medium.com/@cordeiroofthepen/the-importance-of-the-barbados-digital-embassy-in-the-metaverse-and-why-the-rest-of-the-caribbean-80d731768a13> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)
- [7.] *Barbados to Establish the World' First Embassy in the Metaverse* Elérhető: <https://diplomatomagazine.eu/2022/08/30/barbados-to-establish-the-world-first-embassy-in-the-metavesre/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)
- [8.] *Barbados to establish world's first metaverse embassy* Elérhető: <https://www.trtworld.com/magazine/barbados-to-establish-world-s-first-metaverse-embassy-51836> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 14.)
- [9.] *China Voice: Drop fearmongering over South China Sea* Elérhető: https://web.archive.org/web/20150528180646/http://news.xinhuanet.com/english/2015-04/16/c_134157325.htm (Letöltés dátuma: 2024. 03. 28.)
- [10.] DIPPOLD ÁDÁM: *Tuvalu a metaverzumba költözik* Elérhető: <https://qubit.hu/2022/11/17/tuvalu-a-metaverzumba-koltozik> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 03.)
- [11.] DOMONKOS MÁRTON, KATONA ILLÉS: *Az EU tervei a metaverzummal kapcsolatban* Elérhető: <https://www.jogiforum.hu/blog-ip-it-vedjegy-domain-internet-jogi-blog-11/2022/10/15/az-eu-tervei-a-metaverzummal-kapcsolatban/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 22.)
- [12.] *Dubai Metaverse Strategy* Elérhető: <https://u.ae/en/about-the-uae/strategies-initiatives-and-awards/strategies-plans-and-visions/government-services-and-digital-transformation/dubai-metaverse-strategy> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 07.)
- [13.] *Egy ország elmerülőben: Tuvalu* Elérhető: https://www.urvilag.hu/a_het_kepe/20100907_egy_oroszag_elmeruloben_tuvalu (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)
- [14.] FINNEY, ALICE: *Zaha Hadid Architects designs virtual Liberland Metaverse city* <https://www.dezeen.com/2022/03/11/liberland-metaverse-city-zaha-hadid-architects/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 28.)
- [15.] HAY, ALEX: *5 Pros and 5 Cons of Free Online Voting Tools: Are They Worth It?* Elérhető: <https://www.eballot.com/blog/free-online-voting-tools> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)
- [16.] *History of a nation* Elérhető: https://sealandgov.org/en-eu/pages/the-story?_gl=1*yrg7fc*_up*MQ..*_ga*NjM2MzE2NTYyLjE3MTA1ODcwNDM.*_ga_9J7Z9TB08H*MTcxMDU4NzA0MS4xLjAuMTcxMDU4NzA0MS4wLjAuMA.. (Letöltés dátuma: 2024. 03. 16.)
- [17.] *History of Tuvalu* Elérhető: <https://web.archive.org/web/20111113085026/http://www.historyofnations.net/oceania/tuvalu.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)

- [18.] *History of Tuvalu* Elérhető: <https://www.britannica.com/place/Tuvalu/History> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)
- [19.] INTERESSE, JULIA: *China Releases Three-Year Action Plan for Metaverse Industry Development* Elérhető: <https://www.china-briefing.com/news/china-releases-three-year-action-plan-for-metaverse-industry-development/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)
- [20.] JIANG, YALING: *China's Metaverse Is All About Work* Elérhető: <https://www.wired.co.uk/article/china-metaverse-work-health-care> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 10.)
- [21.] KASHYAP, SINDHU: *Dubai forging its way ahead as a Metaverse metropolis* Elérhető: <https://economictimes.indiatimes.com/news/international/uae/dubai-forging-its-way-ahead-as-a-metaverse-metropolis/articleshow/104651246.cms> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 08.)
- [22.] *Katonai szolgálat* Elérhető: <https://embassies.gov.il/budapest/ConsularServices/Pages/arrangements-of-military-service.aspx> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)
- [23.] KEMÉNY ZSOLT: *Tuvalu* Elérhető: <https://hu.adat.one/tuvalu> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)
- [24.] KOFE, SIMON: *ABC PACIFIC Speech* Elérhető: <https://www.abc.net.au/pacific/programs/pacificbeat/tuvalu-declares-it-will-continue-to-exist-even-if-it-disappears/102854244> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [25.] KOFE, SIMON: *COP 26 Speech* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2021/11/09/terdig-vizben-allva-uzent-a-klimacsucs-resztvevoinek-a-tuvalui-kulugyminiszter> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [26.] KOFE, SIMON: *Euronews Interview* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2021/11/09/terdig-vizben-allva-uzent-a-klimacsucs-resztvevoinek-a-tuvalui-kulugyminiszter> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [27.] LAWTON, GEORGE: *The History of Metaverse Explained (With Timeline)* Elérhető: <https://www.techtarget.com/searchcio/tip/History-of-the-metaverse-explained> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)
- [28.] MARINACCIO, JESS: *The Australia-Tuvalu Falepili Union: Tuvaluan values or Australian interests* Elérhető: <https://devpolicy.org/the-australia-tuvalu-falepili-union-tuvaluan-values-or-australian-interests-20231115/> (Letöltés dátuma: 2024. 02. 28.)
- [29.] *Metaverzum* Elérhető: <https://lexiq.hu/metaverzum> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)
- [30.] *Mint Velencében: mentik a klímaváltozás áldozatát, a merülő Maldív-szigeteket* Elérhető: <https://hu.euronews.com/2023/10/01/maldiv-szigetek-klimavaltozas-velence-dubaj-holland-varos-tenger> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)
- [31.] *Növelheti-e az e-szavazás a választási részvételt?* Elérhető: <https://www.europarl.europa.eu/topics/hu/article/20110321STO15986/novelheti-e-az-e-szavazas-a-valasztasi-reszvetelt> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)
- [32.] *Oceanix Busan – a Floating City Prototype* Elérhető: <https://toposmagazine.com/oceanix-busan/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)
- [33.] *Official release of Metaverse Seoul* Elérhető: <https://english.seoul.go.kr/official-release-of-metaverse-seoul/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)
- [34.] *Polish Government in Exile* Elérhető: <https://www.f.waseda.jp/buda/library/polish-government.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 13.)
- [35.] *President's Speeches; Address by President Mohamed Nasheed to 350. org Climate Change Meeting at Klimaforum 09 in Copenhagen* Elérhető: <https://www.presidencymaldives.gov.mv/Press/Article/1781?term=4> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 18.)
- [36.] SANKRANTI, SHASHWAT (szerk.): *Global Metaverse Leaders Emerge: Seoul, Dubai, and Santa Monica spearhead WEF's report's list* Elérhető: <https://www.wionews.com/business-economy/global-metaverse-leaders-emerge-seoul-dubai-and-santa-monica-spearhead-wef-reports-list-664998> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 08.)
- [37.] *Seoul is the first city to join the metaverse (and this is what can already be done)* Elérhető: <https://www.tomorrow.city/seoul-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

- [38.] SHARP, SARA ROSE: *Architects Reveal Bizarre Plans for a Libertarian City in the Metaverse* Elérhető: <https://hyperallergic.com/719846/architects-reveal-bizarre-plans-for-a-libertarian-city-in-the-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 12.)
- [39.] *Singapore opens up its airport to the metaverse* Elérhető: <https://www.zdnet.com/article/singapore-opens-up-its-airport-to-the-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)
- [40.] *Tuvalu: Apró állam, globális problémákkal* Elérhető: https://ng.24.hu/termeszeti/2004/02/24/tuvalu_apro_allam_globalis_problemakkal/ (Letöltés dátuma: 2024. 02. 27.)
- [41.] *Unlocking the Metaverse: Metaverse Development Services in Singapore* Elérhető: <https://mobiloitte-technologies.medium.com/unlocking-the-metaverse-metaverse-development-services-in-singapore-13bfe9d49ac7> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)
- [42.] *What is Metaverse Technology?: An In-Depth Guide To Its Potential* Elérhető: https://www.simplilearn.com/what-is-metaverse-technology-article#what_is_metaverse_technology (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [43.] *What is the 'EEZ'?* Elérhető: <https://oceanexplorer.noaa.gov/facts/useez.html> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 05.)
- [44.] *What is the metaverse? An explanation and in-depth guide* Elérhető: <https://www.techtarget.com/whatis/feature/The-metaverse-explained-Everything-you-need-to-know> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 02.)
- [45.] *You can now visit Seoul in the metaverse* Elérhető: <https://www.weforum.org/videos/seoul-metaverse/> (Letöltés dátuma: 2024. 03. 09.)

